A KISFALUDY-TÁRSASÁG ÉVLAPJAI

LVIII. KÖTET

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÉVLAPJAI.

ÚJ FOLYAM

ÖTVENNYOLCADIK KÖTET

1929—1932.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1932.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOMJEGYZÉK.

I.

A LXXXII. ünnepélyes közülés.

Lap

Vargha Gyula elnöki megnyitó beszéde: Szász Károly 7
Kéky Lajos titkári jelentése 13
Ravasz László: A pap-literátor. Emlékezés Szász Károlyról 17
Voinovich Géza: Szász Károly (tanulmány) 24
Sík Sándor: Gyalogjáró ember éneke (költemény) 32

II.

A LXXXIII. ünnepélyes közülés, Kisfaludy Károly halála százados évfordulójának ünneplésére.

Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde: Száz év előtt 35
Szabolcska Mihály titkári jelentése 42
Négyesy László: Kisfaludy Károly (tanulmány) 45
Sajó Sándor: Kisfaludy Károly ünnepére (költemény) 57
Herczeg Ferenc: A küszöbön (elbeszélés) 59
Horánszky Lajos: Gyulai Pál emléke (ünnepi pohárköszöntő) 67

III.

A LXXXIV. ünnepélyes közülés.

Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde: Kazinczy éve 71
Kéky Lajos titkári jelentése 74
Kozma Andor: A patak (költemény) 80
Ravasz László: A Lélek embere (emlékbeszéd Prohászka Ottokárról) 81
Sajó Sándor: Költemények (A Balaton; Fák; Valami fáj ...) 95
Csathó Kálmán: Jancsi karrierje (elbeszélés) 98
Áprily Lajos: Bajza József emlékezete (ünnepi pohárköszöntő) 105

IV.

A LXXXV. ünnepélyes közülés.

Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde: Arany és Goethe 108
Kéky Lajos titkári jelentése 113

Lap

József kir. herceg : Költemények (Reggeli ima ; A tenger partján ; Csalogány-dal ; József nádor platanusai ; Sphinx ; Tárogató a Doberdón ; Szeptember 30-án éjjel) 118
Horánszky Lajos : A koreszmék hatása Tisza István fejlődésére (tanulmány) 124
Kosztolányi Dezső : Költemények (Istennel a sötét erdőn ; Fényes koszorú ; Költő a huszadik században ; Ilona) 135
Zilahy Lajos : Jóság (elbeszélés) 139
Voinovich Géza : Arany János (ünnepi pohárköszöntő) 144

V.

Székfoglalók.

Komáromi János : 1. Emlékezés Ferenczi Zoltánra ; 2. Áll a malom ... (elbeszélés) 148
Berzeviczy Albert elnöki üdvözlő beszéde Komáromi Jánoshoz és Komáromi János válasza 156
Áprily Lajos : 1. Megemlékezés Prohászka Ottokárról ; 2. Költemények (Imádkozom : legyek vidám ; Keleti szél ; Valaki mégis ott maradt ; Az aranymosó balladája ; Elégia) 157
Berzeviczy Albert elnöki üdvözlő beszéde Áprily Lajoshoz és Áprily Lajos válasza 165
Sebestyén Károly : 1. Megemlékezés Rákosi Jenőről ; 2. Gondolatok a tragikumról (tanulmány) 166
Berzeviczy Albert elnöki üdvözlő beszéde Sebestyén Károlyhoz és Sebestyén Károly válasza 191
József kir. herceg : 1. Megemlékezés Bársony Istvánról, a természetkedvelőről ; 2. A Királyhegynek mindig igaza van (vadászrajz) 193
Berzeviczy Albert elnöki üdvözlő beszéde József kir. herceghez 202
Babits Mihály : 1. Megemlékezés Benedek Elekről ; 2. Őszi misszió (költemény) 203
Berzeviczy Albert elnöki üdvözlő beszéde Babits Mihályhoz 208
Kosztolányi Dezső : 1. Emlékezés Bartóky Józsefre ; 2. Költemények (Életre-halálra ; Európa) 209
Berzeviczy Albert elnöki üdvözlő beszéde Kosztolányi Dezsőhöz és Kosztolányi Dezső válasza 214
Gyallay Domokos : 1. Megemlékezés Vargha Gyuláról ; 2. Tűz a szigeten (elbeszélés) 215
Berzeviczy Albert elnöki üdvözlő beszéde Gyallay Domokoshoz és Gyallay Domokos válasza 226
Móra Ferenc : 1. Szemere György emlékezete ; 2. Göröngykeresés (elbeszélés) 228
Berzeviczy Albert elnöki üdvözlő beszéde Móra Ferenchez és Móra Ferenc válasza 239

VI.

A tagok munkálataiból. Ünnepi megemlékezések.

Lap

Berzeviczy Albert: Egységes magyar irodalom. Elnöki beszéd a debreceni vándorgyűlésen 242
Berzeviczy Albert: Shakespeare-fordításainkról. Elnöki beszéd a Shakespeare-matinén 245
Berzeviczy Albert: Irodalmi viszonyaink az összeomlás után. Elnöki beszéd a miskolci vándorgyűlésen 247
Kozma Andor: Beöthy Zsolt (költemény) 252
Sajó Sándor: Emlékezés Tóth Kálmánra 253

VII.

Bírálatok és pályázatok.

Petrovics Elek: Visszapillantás hat év magyar szobrászatára. Jelentés az 1928. évi Greguss-jutalom tárgyában. (Harmadik Szobrászati Évkör. 1922—1927). 263
Papp Viktor: Hat év magyar zeneművészete. Jelentés az 1929. évi Greguss-jutalomról. (Harmadik Zenei Évkör. 1923—1928) 273
Lyka Károly: Hat év magyar építőművészete. Jelentés az 1930. évi Greguss-jutalomról. Harmadik Építészeti Évkör. 1924—1929) 294
Négyesy László: Hat esztendő magyar kritikai irodalma. Jelentés az 1931. évi Greguss-jutalomról. (Negyedik Műkritikai Évkör. 1925—1930) 300
Sajó Sándor: Bíráló jelentés a Sebestyén Gyula-féle Attila-pályázatról 305

VIII.

Tájékoztató közlések.

A Kisfaludy-Társaság személyzete: elnökség, tisztviselők 313
Rendes tagok névsora 313
Rendes tagok névsora megválasztatásuk sorrendjében. 314
Rendes tagok névsora életkoruk rendjében. 315
Levelező tagok névsora 316
Állandó bizottságok 317
Szerkesztők 317
Tisztviselők a Társaság alapítása óta 318
A Greguss-jutalom eddigi nyertesei 319
Elhunyt tagok névsora 320
Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből 325
Szász Károly búcsúztató beszéde Bartóky József ravatalánál 337
Berzeviczy Albert búcsúztató beszéde Vargha Gyula ravatalánál 339

Lap
Kéky Lajos búcsúztató beszéde Szemere György ravatalánál 341
Kozma Andor búcsúztató beszéde Szabolcska Mihály ravatalánál 342
Pekár Gyula búcsúztató beszéde Jakab Ödön ravatalánál 343
Radó Antal: Jánosi Gusztáv veszprémi lakóháza előtt 345
Berzeviczy Albert: Beöthy Zsolt síremléke előtt 346
Kozma Andor: Vargha Gyula síremléke előtt 347
Kéky Lajos: Üdvözlő beszéd az érsemlyéni Kazinczy-ünnepen 347
Tagajánlások 1929-ben: József kir. herceg őfenségének ajánlása Hegedüs Loránttól és Berzeviczy Alberttől; Babits Mihály ajánlása Ravasz Lászlótól, Berzeviczy Alberttől, Sík Sándortól, Voinovich Gézától és ifj. Hegedüs Sándortól; Gyallay Domokos ajánlása Vargha Gyulától, Takáts Sándortól, Pintér Jenőtől, Szász Károlytól, Papp Ferenctől, Császár Elemértől és Szász Bélától. 1930-ban: Babits Mihály ajánlása Hegedüs Loránttól, Berzeviczy Alberttől, Ravasz Lászlótól és Radó Antaltól; Gyallay Domokos ajánlása Szabolcska Mihálytól; Kosztolányi Dezső ajánlása Radó Antaltól; Lampérth Géza ajánlása Szabolcska Mihálytól, Császár Elemértől és Pekár Gyulától; Sebestyén Károly ajánlása Hegedüs Loránttól és ifj. Hegedüs Sándortól. 1931-ben: Móra Ferenc ajánlása Kenedy Gézától és Hegedüs Loránttól; Papp Viktor ajánlása Szász Károlytól és ifj. Hegedüs Sándortól 349
A Társaság vagyona 360

I.

A LXXXII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS,

1929 FEBRUÁR HÓ 10-ÉN.

SZÁSZ KÁROLY.

— Elnöki megnyitó beszéd. —

VARGHA GYULÁTÓL.

Ha kezünkbe vesszük a csillagos ég térképét, csillagképeket látunk rajta, amint az emberi képzelet, a csillagok különböző csoportjait megszemélyesítve, külön-külön névvel ruházta fel. De az egyszerű falusi ember is, ha föltekint az örök tüzekkel tündöklő mennyboltozatra, megkülönbözteti s néven nevezi a feltűnőbb csillagcsoportok alakzatait.

Költészetünk egén szintén vannak ily csillagképek, melyeket egyké csodatündöklésű csillaggal az átlagosnál nagyobb fényességű tehetségek alkotnak. Ilyen volt az Arany—Petőfi—Tompa-triász, ilyen volt, közvetlenül csatlakozva ehhez s egyetlen csillagképet alkotva vele, a Lévay József, Gyulai Pál és Szász Károly triásza. Korra az elsőt az utolsótól tizenkét év választja el, s ma már az utolsónak, Szász Károlynak üljük centenáriumát.

Petőfi élete, mint egy fénybarázdát húzó meteor, gyorsan kilobbant, a többi ötnek azonban megengedte a Gondviselés, hogy évtizedeket töltsenek, bár folyton fogyó számmal, szoros barátságban egymás mellett. Tompa Mihályt, ki Petőfi után legkorábban ment el, a patriárkák korát is meghaladó Lévay József éppen félszázaddal élte túl.

Nemesebb barátságot képzelni sem lehet, mint az volt, mely Arany János körének egyes tagjait egymáshoz fűzte. Közös irodalmi törekvésök, irodalmi eszményeik azonossága sírig tartó barátságot teremtett köztük. Magasan fölötte állt ez a baráti frigy a kisszerű pajtáskodásnak, a legnemesebb férfilelkek komoly szövetsége volt. Nem dícsérgették egymást kölcsönösen, hanem, amint Arany oly szépen mondja :

Baráti szem művészi gonddal
Függött a lantos újjain.

Örültek egymás sikerének, de bírálták is egymást, szigorúan, részrehajlás nélkül, azt a magas mértéket alkalmazva, melyet a világirodalom legelső remekeinek tanulmányozásából leszűrt esztétikai meggyőződésük követelt. Ezt a magas mértéket használta Arany János is, midőn 1861-ben

Szász Károly két kötet lírai költeményét részletesen megbírálta. Érdekes, ahogy Szász Károly költői tehetségét jellemzi: «Könnyűsége, mint a génie-é, de a lángelme biztossága, mélysége nélkül». Ebben a meghatározásban is megnyilatkozik Arany ítéletének szinte csalhatatlan biztossága. Alig lehetne jobban jellemezni Szász Károly költészetét, bár nem szabad felednünk, hogy Szász Károly költészete csak 1861 után virágzott ki teljes pompájában, költeményeinek másfél évtizedre terjedő ez az első gyüjteménye nem a kiforrott művészt, hanem a gyermekifjú szárnypróbálgatásait s a fiatal szív gyors fellobbanását mutatja. Hosszú költői pályáján sokat haladt, nagyot emelkedett, de Arany megállapítása mindvégig megáll.

Nálam hivatottabb kezek fogják a közel órában megrajzolni Szász Károly irodalmi arcképét. Nekem, ki hozzá családi összeköttetésemnél fogva oly közel állottam, talán nem is illenék behatóbban méltatnom őt. Könnyen érhetne az elfogultság vádja, bár abban is követni kívánom őtet, hogy azokkal szemben sem akarok részrehajló lenni, akik szívemhez közel állnak. De ezúttal feladatom parancsolja, hogy megpróbáljam, legalább halvány körvonalakban, fölidézni ünnepeltünk szellemalakját.

Ma már mind kevesebben vannak, akik szemtől-szemben látták őt, még kevesebben, akik meleg szívének gazdagságát is ösmerték. Sőt kortársai részéről sem nyerte el osztatlanul azt a megbecsülést, melyet oly méltán megérdemelt. Nem volt meg benne a diplomata óvatos simasága; gondolatait nem rejtegette, ami a szívében, az volt az ajkán, s gyorsan fellobbanó természetének szenvedélyes kitörései gyakran feledtették segíteni, áldozni mindig kész s hamar könnyekre lágyuló jóságát. De annál inkább tisztelte, becsülte, szerette őt a szűkebb baráti kör, s annál melegebb, áldásosabb szeretet lobogott házi tűzhelyénél. Az életben alig, inkább csak a költészet napfényes országában találunk oly mély, oly forró, szinte imádatos szerelmet, minővel hitvesét még hajlott korában is körülrajongta. Élt-halt gyermekeiért, testvérnek, rokonnak egész szívét adta, özvegy édesanyját, a szép öregasszonyt pedig, ki több mint félszázadig viselte az özvegyi fátyolt, valósággal bálványozta.

Kettő volt, amiben nem ismert mértéket és határt: a szeretetben és a munkában. Munkássága szinte páratlanul áll. Egyetlen percét sem hagyta hiába elröppenni. Bármily gyors munkás volt, csak így tudjuk megérteni, hogy bokros hivatali teendőinek lelkiismeretes teljesítése mellett irodalmilag oly rengeteget mikép dolgozhatott. Átfogó szelleme roppant területeken érezte magát otthonosnak. A betűszámtanon kezdve, a közoktatásügyön, irodalomtörténeten, esztétikán és kritikán, vallásos irodalmon át, föl egészen a költészet legmagasabb csúcsáig, mindenütt megtaláljuk munkásságának nyomait. Nem szólva hirlapi és folyóirati cikkei-

ről, önálló műveinek, kivált ha prózai fordításait és átdolgozásait is figyelembe vesszük, se szeri, se száma. Prózai munkái közt oly maradandó művek is vannak, minő a világirodalom nagy eposzairól írt két hatalmas kötete. Annyi gyönyörűséget és lelkigyarapodást merítettem én ebből a munkából, hogy hálámat ebben az ünnepélyes órában sem tudom elhallgatni. Az epikai költészet egész világát tárja fel. Nemcsak tudós munka ez. Csupán egy vérbeli költő vezethet úgy a hindu nagy eposzok, a Mahabharata és Ramajána csodás világába, Firduzi iráni eposzának emberi arányokat meghaladó gazdagságába. Jól esik bejárnunk az ő kalauzolása mellett a homéri eposzok gazdag körét, a középkor naiv epikáját, a keresztyén műeposzokat, élükön Dantéval, Milton Elveszett Paradicsomát, hogy végül a magyar epika három nagy alakjánál, Zrínyinél, Vörösmartynál és Aranynál kössünk ki. Virgil nem volt jobb vezetője az Isteni Színjáték költőjének, mint ő nekünk. Az idegen epikai remekeket annál közelebb hozza hozzánk, mert ismertetéseit gazdag műfordítási szemelvényekkel kíséri, beleringatva az olvasót az egyes eposzok hangulatába.

Szász Károly, minden sokoldalúsága mellett, nem polyhistor, hanem költő volt. De nagy és különböző területeket átfogó szelleme itt is megnyilatkozott. A lírát, epikát, drámát egyaránt nagy szeretettel és lelkesedéssel művelte. Tehetsége a lírában nyilatkozott meg legerőteljesebben. Ez természetes. Érzésekkel annyira teli szív, gyorsan lobbanó kedély, hamar fellángoló képzelet a lírában fejezheti ki magát a legközvetlenebbül. Tárgyköre azonban a lírában gazdagnak nem mondható. A családi érzés és hazaszeretet annyira betöltötte egész lelkét, hogy többnyire ebben a szűkebb körben maradt. Alkalmi költeményei is mi mások, mint hazafiúi örömének, bánatának, reményének, kétségeinek megnyilatkozása. Valaha sok gúny érte őt az alkalmi költemények miatt, pedig mennyire lelkéből fakadtak, mennyire méltók voltak az ünnepi alkalmakhoz.

Epikai alkotásai közül különösen kiválik *Salamon* című nagyszabású költői beszélye, melyben az Árpád-királyok legköltőibb mondakörét dolgozta fel, míg drámai költészete *Bölcs Salamon* című drámájával emelkedett legmagasabbra.

Roppant terjedelmű s nagyon szétágazó irodalmi munkásságának azonban legfontosabb s legértékesebb részét, a kortársak ítélete szerint is, műfordítói munkássága alkotja. Nincs okunk kétségbevonni e megállapítás helyességét. Kétségkívül műfordításaival gyakorolt legnagyobb hatást korára s ezekkel tett legjobb szolgálatot irodalmunknak. Műfordításai közt találjuk azokat a maradandó értékeket, melyek a haladó idővel sem évülnek el. Könnyen hangolható lírai kedélye, melyet Arany különösen kiemelt, kiválólag alkalmassá tette őt, hogy beleringassa

magát idegen költők hangulatába, s a költeményeknek ne csak testét, hanem lelkét is visszaadja. Műfordítói munkásságában nagy támogatója volt tüneményes formakészsége is. Akkor még elég kivételes költői erény, mert Petőfi követőinek nagy serege inkább a forma elhanyagolásában látta a genialitást. Szász Károly, ki az alakhű fordításnak volt rendíthetetlen híve, játszi könnyedséggel adta vissza a legváltozatosabb idegen formákat is.

A műfordítást sokan nagyon másodrendű költői munkának tartják. Az ihlet nélkül, napszámban végzett kézművesmunka az is valóban. De az ilyen a műfordítás nevét nem is érdemli meg. A szó nemesebb értelmében vett műfordításnál ugyanaz a lelkifolyamat jön működésbe, mint az eredetinél. A képzelet éppúgy kigyúl s a szívet éppúgy elönti az érzések hullámzása. Vannak viszont, kik a műfordítást fölöslegesnek tartják, abból indulva ki, hogy a művelt emberek úgyis több idegen nyelvet ismernek, jobb, ha a remekműveket eredetiben, nem pedig elhalványodva, csak fordításban olvassák. Mily képtelen kívánság, hogy minden művelt ember négy-öt idegen nyelvet tudjon, s mennyivel szegényebb volna irodalmunk, ha kitűnő műfordítók a világirodalom legkiválóbb alkotásaival nem gazdagították volna. Ez a vértelen hódítás a magyar szellemi kincseket megsokszorozza. Kedvez nekünk az a kivételes szerencse is, hogy nyelvünk, rendkívül zeneiségével és bámulatos hajlékonyságával, a görög tragédiák és komédiák változatos ritmusain kezdve a legszövevényesebb nyugateurópai formákig, mindent alakhíven tud visszaadni. A lehelletszerű daltól a feltornyosuló szenvedélyek kitöréséig mindenre van megfelelő hangja.

Más nemzeteknél nincs is rá példa, hogy legnagyobb költőik munkásságában oly nagy szerepet játszanék a műfordítás, mint nálunk. Vörösmarty Shakespeare-, Petőfi Shakespeare- és Béranger-, Arany Aristophanes-, Shakespeare-, Goethe-, Byron- és Burns-fordításai a műfordítói művészetnek oly magaslatán állnak, hogy az eredetivel egyenlőértékű műremekeknek tekinthetők. Méltón csatlakozik ezekhez Szász Károly műfordítói munkássága, külső terjedelemre túlszárnyalva valamennyit.

Szász Károllyal szemben korunk nagyon hálátlan és igazságtalan. Az új átértékelés mélyen valódi becsök alá helyezi műfordításait. Az átértékelés talán sohasem volt annyira divatban, mint mai napság. Természetesen minden kor a saját felfogásának, saját érzéseinek tükrében tekinti a régi műveket. De ez a tükör torzító tükör is lehet. Éppen saját korunk legkevésbbé alkalmas az elfogulatlan, igazságos értékelésre. A lelkeknek az az egyensúlyát vesztett háborgása, melyet a romboló erők évtizedes munkája készített elő, mely a világháborúban robbant ki s a kommunizmusban ülte és űli orgiáit, objektív ítéletre nem képes. Irodalmi

művekben is saját feldúlt arcát keresi, a természetesben, a művészi szépben csak középszerűséget lát.

Hiszem, hogy midőn a felzavart lelkek háborgásának lecsillapodásával egy jobb, egy boldogabb kor virad az emberiségre, s a magyar nemzet is, már hazája régi határai közt, visszanyeri lelki egyensúlyát, a ferde értékeléseknek új, igazságos átértékelés ád helyet. Akkor Szász Károly műfordításait is jobban meg fogják becsülni, s belátják, hogy sok újabb fordítás, melyet a reklám hangos dobverése égig magasztal, meg sem közelíti az ő valódi költői ihlettel átültetett műfordításait.

Természetesen, oly rengeteg fordítás között akadnak gyöngébbek is, — hiszen olykor még a költők apja, Homérosz is szunyókál — de vannak elévülhetetlen becsűek is. Hány nemes becsvágy próbálkozott például Poe Edgár *Hollójának* lefordításával, s mily messze maradt valamennyi a legelsőtől, Szász Károly fordításától. Shakespeare, Byron, Victor Hugo s annyi sok más költőnek tolmácsolása mily maradandó kincsét alkotja a magyar irodalomnak, s mennyi erővel szólalt meg nyelvünkön a germán epika remeke, a *Nibelung-ének* is.

Nem akarok Szász Károly műfordításainak ügyvéde lenni. De mikor szólaljon meg az igazság, habár csak fátyolosan, hangfogót téve a húrokra, mint most, midőn a költő születésének százados fordulóját ünnepeljük. Nem a jelent akarom leckéztetni, csak egy felső fórum, a jövő ítélőszéke elé kívánom terjeszteni föllebbezésemet, bízva Petőfi gyönyörű szavainak igazságában:

Az idő igaz,
Ledönti, ami nem az.

Most, midőn a forduló század az Arany fényes csillaga körül csoportosuló csillagkép utolsó tagját is új századba meríti, legyen szabad egy futó pillantást vetnem e költői iskola nyíltan bevallott s híven követett elveire. Legfőbb feladatuknak tekintették költészetünket, a népiesből kiindulva, nemzetivé és művészivé tenni. A művészi szép volt az az eszmény, mely állandóan szemük előtt lebegett, a tartalom és kűlalak teljes összhangja. Szerintök szép csak az lehet, ami éppoly kevéssé sérti erkölcsi, mint szépérzékünket. Sem a szemétben turkálás, sem a hit és erkölcs megtagadása nem lehet szép. A hazafiság megtagadásáról ők még csak nem is álmodtak, azt éppoly lehetetlenségnek tartották, mint azt, hogy a tűz ne melegítsen, ne világítson. Az újat nem hajhászták erőnek erejével. Tudták, hogy nemzeti alapon s az esztétikai szépnek szinte határtalan korlátai közt a költészet fejlődésének végtelen lehetőségei nyílnak. Isten, ki két falevelet sem teremtett tökéletesen egyformának, a költők lelkét is nagy változatosságban formálta. Aki nem közönséges kézműves, hanem valódi költő, kinek lelkébe az Alkotó saját teremtőerejének egy

részecskéjét lehelte, a régi mezőkön is új termést arat. Saját lelkének egyéni tartalmát öntve költeményeibe, új hanggal, új színnel, új érzésekkel gazdagítja a hazai költészetet.

Arany iskolája, mely a mult század negyvenes éveinek nagy ébredését ifjúi lelkesedéssel fogadta szívébe, a szabadságharc bukásának s az abszolút korszaknak pedig minden keservét, sanyarúságát átszenvedte, művészi meggyőződése mellett még egy nagy erényt táplált lelkében: a felelősségérzetet. Megbocsáthatatlan bűnnek tekintette volna, ha leír egyetlen sort, mellyel nemzetének árthat. Midőn Arany iskolája utolsó tagjának, Szász Károlynak centenáriumát ünnepeljük, mély magunkbaszállással meg kell fontolnunk, nincs-e erre az erényre ma éppoly nagy, vagy még nagyobb szükségünk? Az irodalom nem divatruha, melyet ha mással cserélünk, nyoma sem marad ízléstelenségének vagy torzvoltának. Az irodalom, ha jó, ha nemes: lelki táplálék, mely éltet és erősít; de ha torz, ha erkölcstelen: lelki méreg, mely sorvaszt, emészt, s megtámadja azokat az erőket, melyek nélkül a társadalom megromlik, meghasonlik önmagával s a magyar reménységeket örökre elhervasztja.

Bocsánatot kérek, hogy ily komoly húrokat pengetek. Az élet véghatáráról tekintek hátra és előre, szavam nem lehet gondtalan, vidám. De, hogy' is lehetne éppen ma, midőn ünnepeltünkről emlékezve, szívünkbe sajdul a bérces kis haza, Erdély, szomorú sorsa. Szász Károly Erdély hűséges fia volt, az ő szíve is, mint nemes barátjáé, Gyulai Pálé, folyvást «visszafájt az erdős honi táj» felé. Hogy' fájna most, ha látná forrón szeretett szűkebb hazáját rabbilincsben. Előttük és utánuk mennyi jelest adott a kis Erdély a magyar irodalomnak. Fog-e adni még soká, soká ezután is? Ha ők, mint Banquo szelleme, tükröt tartanának a jövő elé, hogy megmutassák szellemi utódaik hosszú sorát, elmondhatnók-e, mint Macbeth, hogy «világvégéig tart a sor!» Nem apad-e el lassankint az Erdély szülte jelesek fényes sora? Hisz azon a drága magyar emlékek által megszentelt földön a magyarságnak valóságos irtása folyik. Ha őserdőket is letarolhat a fejsze, nem tarolja-e le a magyar tehetségek magas sudárba szökkenő erdejét az idegen zsarnokság durva erőszaka? Szomorú kérdés, de el kell űznünk magunktól. Nekünk hitre, erős hitre, hegyeket mozgató hitre van szükségünk. A fizikai ember, ha kiszabott órái lejárnak, kénytelen elmenni a minden élők útján; de egy nemzet, ha nem akar meghalni, nem is hal meg. A magyar nemzet úgy a csonka hazában, mint a régi Nagy-Magyarország határai közt élni akar, tehát élni is fog. Ezzel a hittel és imádságos óhajtással megnyitom a Kisfaludy-Társaság nyolcvankettedik ünnepélyes közülését.

TITKÁRI JELENTÉS.

KÉKY LAJOSTÓL.

Tisztelt Ünneplő Közönség!

Egy keleti bölcs legelső szó gyanánt valamennyi szótárba a hála nevét kívánta iktatni. Kezdődhetnék-e méltóbban ez a rövid jelentés is Társaságunk mult évi életéről, mint a hála szavával legnagyobb alapítványtevőnk nemes emléke iránt? Egy kiskúnfélegyházi úrhölgy, Szabó Franciska, 1928. december 29-én kelt végrendeletében a Prónayfalva községhez tartozó Harkakötönyben levő 619 holdas birtokát Társaságunkra hagyta, mint édesatyjának, Szabó Károlynak nevét viselő, el nem idegeníthető s eredeti állagában fenntartandó alapítványt, melynek jövedelme «a hazafias magyar történelmi drámai műfaj művelésére fordítandó és abból a legkiválóbb műalkotások díjazandók».

Az emelkedett lelkű úrhölgyet elhatározásában kegyeletes emlékek vezették: mint végrendeletében is írja, atyja a Kisfaludy-családdal személyes jóismeretségben volt s ez talán az alapítvány rendeltetésének fogalmazását is magyarázza némileg. De maga az alapítványtevő úrnő is régebben rendes látogatója volt üléseinknek s végrendelkezése a mellett szól, hogy megbecsülő véleménnyel volt munkásságunkról.

Minden olyan áldozat, mely nehéz viszonyok közt vergődő irodalmunk emelésére szolgál, ma joggal mondható hazafias cselekedetnek. Azok között a tiszteletreméltó indokok közt, melyek Szabó Franciska úrhölgy elhatározását megérlelték, mikor szorgalmas és takarékos élettel szerzett és megtartott vagyonának egy részét Társaságunknak juttatta, legeszméltetőbb szavú bizonyára nemzete és családja multjához hűségesen ragaszkodó magyar érzése volt. Fenn akarta tartani atyja tisztes nevét s a magyar mult fájó és lelkesítő igazságainak művészileg a leghatásosabb feltárására akarta lelkesíteni költőinket. Igaz nagyrabecsüléssel s mélységes hálával gondolunk az 1929. január 6-án elhalt úrnő lelki emelkedettségére s kegyeletünk jeléül koszorút küldöttünk frissen hantolt sírjára. Nemes példája bár találna sok követőre!

Ez a szép alapítvány egyelőre azonban semmit sem enyhít nagy szegénységünkön. Társaságunk tudatában van a reá váró fontos feladatoknak, a készség is meg volna benne e feladatok szolgálatára, de nincs meg az anyagi lehetősége. Egy nagy multú irodalmi társaság, mely dicsekvés nélkül hivatkozhatik egész kis könyvtárt kitevő kiadványai, pályázathirdetései és jutalmazásai révén a magyar lélek gazdagításában s a magyar ízlés fejlesztésében teljesített szolgálataira, mely a béke utolsó

éveiben másfélmillió korona vagyonnal rendelkezett, ma 12,000 pengő vagyonnal áll szemben a ránéző feladatokkal. A Társaság barátainak azt az áldozatkész jóindulatát, mely szilárd alapja volt fejlődésünknek, mintha teljesen elfordították volna tőlünk a szomorú közviszonyok s a mostoha gazdasági helyzet. Alapítók nem jelentkeznek, adományok nem érkeznek. A kultuszkormány 800 pengős évi segélye mellett csak két adományért kell hálás köszönetet mondanunk: a Franklin-Társulatnak 5000 s Makó városának 350 pengős adományáért.

Talán sohasem volt olyan nagy szükség arra, hogy nemzeti és erkölcsi tekintetben építő s ízlésnemesítő könyvek jussanak olvasóközönségünk legértékesebb rétegének kezébe, mint éppen ma, mikor selejtes könyveknek s idegenből válogatatlanul készült fordításoknak özöne áraszja el a magyar könyvpiacot. A magyar könyv keserves válsággal küzködik. Kultúránk legfőbb őrének, a közműveltség minden kérdése iránt ritka fogékonyságot és áldozatkészséget tanusító s a magyar kultúra jelentőségének hangoztatásában és intézményeinek támogatásában fáradhatatlan miniszterünknek figyelmét nem kerülte el a magyar könyv válsága sem, de ezt csak állandó olvasóközönség teremtésével lehet megoldani, amely átérzi a magyar könyv jelentőségét s támogatásával biztosítja életét. Ennek a közönségnek megteremtésében nagy és szép szolgálatot tehetne Társaságunk, de még gondolnunk se lehet e feladat vállalására olyan vagyon birtokában, melyet egy kétkötetes könyv kiadása teljesen felemésztene.

E nehézségek közt erejének végső megfeszítésével is megteszi Társaságunk, amit tehet. Közrebocsátottuk huszonhárom ívnyi terjedelemben Évlapjaink 57-ik kötetét, mely négy esztendei munkásságunkról ad számot. Bizonyára nem megy hivalkodás számba, ha utalunk gazdag és változatos tartalmára, ha szíves figyelmébe ajánljuk Társaságunk minden jó barátjának s hisszük, hogy minden elfogulatlan érdeklődő előtt meggyőző bizonyságul szolgál nehéz viszonyok közt, anyagi eszközeink elégtelenségének lehangoló tudatában végzett munkálkodásunk komolysága és céltudatossága mellett. Másik kiadványunk Szász Béla társunk költeménykötete, mely egy minden szépség iránt fogékony, művelt lélek rejtekező érzéseit, elmélázó szemlélődéseit s elmélyedő reflexióit tárja fel.

Ez a költészet nem csekély részben annak a kiváló férfiúnak öröksége, kinek születése százados fordulóját ünnepeljük mai közülésünkön. Szász Károly püspök egyike volt Társaságunk legmunkásabb tagjainak. A Társaság az önkényuralom után mindjárt azon az első ülésén választotta tagjai sorába, 1860. július 15-én, melyen nagyszámú új munkással igyekezett gyarapítani megfogyatkozott erejét. Széleskörű, sokoldalú munkássággal vette ki részét a Társaság munkájából. Negyven

évig nincs olyan esztendő, melyben többízben ne olvasott volna fel, sűrűn szerepelt ünnepélyes közüléseink tárgysorán is. Az ő Othello-fordításával indul meg a Társaság Shakespeare-kiadása. Shakespeare-fordításait nyomon követi a Nibelung-éneké s Molière több darabjáé. Ódákkal, emlékbeszédekkel áldozott a kegyeletnek, ő indítványozta és szerkesztette az *Árvízkönyvet*, melynek jövedelmével a Tisza áradásától sujtott alföldi vidékek gyámolításához járult hozzá a Társaság. Számos fordított és eredeti kötete gyarapította pártolói könyvtárunkat, köztük mint legnagyobb *Salamon*ról szóló koszorúzott eposza. Lelkes, nagyértékű munkásságának elismeréseül 1883. február 7-én, Greguss Ágost helyére, másodelnökévé választotta Társaságunk s ezt a tisztet nagy kötelességérzettel viselte egészen 1900. február 11-ig, amikor visszavonult a Társaság éléről, sőt lassanként munkájától is. Halálakor a Társaság külön gyászjelentést adott ki s Beöthy Zsolt «az eszményi kötelességteljesítés példáját» parentálta el benne. Ugyancsak ő mondott róla emlékbeszédet 1909. február 7-i ünnepélyes közülésünkön, Kozma Andor pedig *Terzinák Szász Károly emlékének* című költeményét olvasta fel. Bámulatos munkakészsége és példás buzgósága csaknem félszázadon át nagy erőssége volt Társaságunknak, emlékét méltán idézi tehát ma áldó kegyeletünk.

Megilletődött érzéssel gondolunk egy másik ritka évfordulóra is, de ennek örömét mélységes gyásszá változtatta számunkra a végzet. Hatvan esztendővel ezelőtt, 1869-ben választotta tagjai sorába Társaságunk Rákosi Jenőt. Ez az emlékezés Társaságunk virágkorába, legdicsőbb nevei s legragyogóbb emlékei közé ragad vissza bennünket. Azokból a fényes nevekből, melyek közé került a huszonhat éves ifjúé, néhány év óta már csak az övé adott díszt névsorunknak. Most már ő is eltávozott dicső elődjei és kortársai útján. Gyász tölti el szívünket, hogy őt is el kellett vesztenünk, de büszkeség is, hogy oly sokáig a magunkénak mondhattuk. Gyászunk még sokkal sajgóbb annál, hogy számba vehetnők, mit bírtunk és mit vesztettünk benne. Alakja nemzeti életünknek ezekben a válságos éveiben felmagasodott, nemcsak a munkás, szép öregség tiszteletreméltó képét nyujtotta, hanem a nemzet tanítómesterének, majd, mikor fáradalmaktól vissza nem rettenve nagy útakra kelt a nemzet igazságának érdekében, a nemzeti feltámadás apostolának fényében ragyogott a nemzet előtt. Az országos gyász, mely néma ravatalára borul, a tragikus magyar sorsnak utolsó lehelletéig hűséges, nagy bajnokától búcsúzik, mi a lánglelkű író s Társaságunk büszkesége előtt is meghajtjuk búcsúzóra fejünket. Az ő útját már Klió jegyzi, mi csak halk sóhajjal tekinthetünk utána.

Váratlanul, ereje teljességében dőlt ki sorunkból Bartóky József

társunk. Egy kimagasló közéleti pálya díszével s e pályán szerzett kitűnő emberismerettel és gazdag élettapasztalattal, aránylag késő korban, de a hivatottságnak meglepően sok és erős bizonyságával indult meg írói munkássága. A közéleti munka izgalmai után a boldog nyugalom dús termésével ajándékozta meg évről-évre megjelenő köteteiben olvasóközönségét. E kötetek közül egy, *Piros rózsák* címmel, kiadványsorozatunknak egyik büszkesége. E kötetek az ember- és világszemléletnek ízig-vérig magyar adományával, a mesélő kedvnek frisseségével, a lélek fiatalos fogékonyságával s jóízű és szeretetreméltó humorával hamar megnyerték olvasóik szívét. A magyar úr lelki előkelősége szólalt meg bennük: ragaszkodás a magyarság legnemesebb hagyományaihoz, józan, megértő és megbocsátó életbölcsesség, a léleknek aranyos humorban felgyöngyöző összhangja, mélységes szeretet a szenvedők iránt s az előadásnak gyökeres magyarsága, természetes egyszerűsége és jóízű közvetlensége. Volt benne egy ritka, nagy írói adomány is: a legegyszerűbb eszközökkel a lélek misztikus mélységeibe is le tudott világítani. Szívünk szerint gyászoljuk benne nemcsak a kitűnő írótársat, hanem a hűséges és jó barátot is.

Üresen maradt két tagsági helyünk közül csak az egyiket töltöttük be. Tagjaink sorába választottuk *József* királyi herceg, tábornagy urat. Fennkölt személyét sok dicsőséges emlék kíséri Társaságunkba. Fenséges családja immár a harmadik nemzedékben ragyog az emberi kiválóságok mellett a hűséges magyar érzés példaképeül is nemzetünk szeme előtt, harmadik nemzedékben veszi ki példás kötelességérzettel bőséges részét a nemzetépítő munkából. A nagy nádor dicső emlékét háládatos szívvel őrzi fővárosunk, melyet a pusztító árvíz után romjaiból az ő bölcsessége és buzgalma oly hathatósan segített újjáépíteni. Társaságunk működése is ebben a szebb, virágzóbb és magyarabb életre lendülő fővárosban indul meg, melyben a tudomány és költészet útjának egyengetésére is kiterjed a nagy építő gondja. Fenséges hitvesének, Mária Dorothea, würtembergi hercegasszonynak ajánlva bocsátotta közre már Társaságunk névadó atyja is *Auróra*jának második kötetét. Fiuk nagy nevét nemzeti haderőnk, a magyar honvédség őrzi mulhatatlan hálával; de kegyelettel gondol rá az irodalom is, melyre nemcsak rokonszenve vetett fényt, hanem munkássága is. A dicső elődök méltó utóda is egy egész nemes és kötelességérző élettel adott méltó feleletet Vörösmartynak István nádorhoz intézett kérdésére:

Nem vagy-e te mindenkép: gyászra, örömre miénk?

A világháború magyar hőseitől rajongó szeretettel övezett hadvezér babérkoszorújához Társaságunk méltó írói érdemek előtt való tisztelet-

adás jeleként nyujtja a borostyánágat. A fenséges úr előbb afrikai útleírását bocsátotta közre, majd *Erdei magány és egyéb vadásztörténetek* című kötetével keltett széleskörű figyelmet. A magyar földnek benne megszólaló mélységes szeretete s a természetbe átolvadó hangulatosság Bársony István társunk világával és hangulataival mutat rokonságot, kinek elárvult helyére hívta meg osztatlan bizalmunk. Hatalmas műve a világháborúról örök emléke marad a magyar katona kötelességtudásának és hősiességének, megvilágítója sok fájdalmas vonatkozásban a nagy magyar tragédiának s egyszersmind tiszteletet keltő megnyilatkoztatója egy emelkedett lélek nagy szeretetének fajunk iránt s nemes érzelmeinek a szörnyű világomlás borzalmai között. Választásunkat ő fensége elfogadta. Hódolattal idézzük köszöntésére annak a költőnknek szavait, kinek tüzes lelkében összefonódott s magasan szárnyaló kifejezésre talált a katonai erényeknek s a magyar közműveltség oltárán teljesített áldozatoknak kultusza, — Berzsenyi szavait:

Téged, hatalmas herceg! az istenek
Fő polcra tettek, véreidet segélld!
Vidd a dicsőség templomához:
S ajtaja zára lehull előtted.

Kérem jelentésemnek szíves tudomásul vételét.

A PAP-LITERÁTOR.

— Emlékezés Szász Károlyról. —

RAVASZ LÁSZLÓTÓL.

Alig van a magyar szellemi életnek olyan intézménye, amely ne követelhetné magának a Szász Károlyról való megemlékezés nemes jogát. Mégis a Kisfaludy-Társaság az, amely érzelmi és történelmi alapon ezt leginkább megteheti. Szász Károly írói pályája a Kisfaludy-Társaság egyik mohos határkövétől indult ki, midőn 1847-ben *Szécsi Máriája* pályadíjat nyert; szomorú estéjének utolsó pásztortüze itt lobbant el Lecky-fordításainak bemutatásával. Közben negyvenöt éven át volt a Társaság rendes tagja és 17 éven át másodelnöke. Nemcsak egy tag volt a többi között, hanem sokszor az egész szervezet s Gyulai Pállal együtt a lélek és az élet.

Alakját akkor tudjuk megrajzolni és megérteni, ha megtaláljuk hozzá a kellő távlatot. Ő volt a XIX. század legnagyobb pap-literátora. Tompa költő volt és pap; ez a két tevékenysége élesen elvált egymástól,

mint a Janus két arca. Szász Károlyban a pap és költő összeolvadt, mint a bor a fűszer zamatával. Literátorsága sem szorítkozott a költészetre, hanem kiterjedt az irodalom minden ágára, sőt művelődéspolitikai programmá és tevékenységgé szélesedett. Így lett ő, mint pap, a nagy század egyik jelentős kultúrhőse.

Minden művelődés kezdetén, sőt sokszor a nagyobb korszakok elején is, legfőbb kultúrtényezőül áll a pap. A pap az orákulum: ő látja az ideálokat és adja a programmot, tehát ő alakítja a jövendőt; a pap a káptalan: a történeti öntudat letéteményese, akiben a mult eleven ereje és a fejlődés folytonossága él; a pap az írástudó, aki a szellemi javakat közli s nevelő munkájával a jelent formálja. Vannak közöttük, akik új igazságok naptámadtát idézik fel; mások, akik pontifex maximusként századok felett uralkodnak, de vannak hű hierodulosok, akik már meggyujtott lángokat ápolnak s mások nagy áldozatát osztják szét nem lankadó forgolódással a hívek között. A géniuszok öt kenyere így szaporodik meg a tanítványok kezén, sőt a morzsából is tizenkét kosárra telik.

Ezek közé tartozik Szász Károly is.

Alakja emlékeztet azokra a szerzetesekre, akik a keresztyén Magyarország művelődését megalapozták. Könyveinket ők írták, ők tanítottak nyugati betűk vetésére, ők kapattak rá földmívelésre, házépítésre, törtek be új erkölcsök gyönyörűséges igájába és szoktattak rá az európai civilizációra. Még jobban hasonlít közvetlen őseihez, a XVI. század prédikátoraihoz, akik bujdosva, ellenségtől, vagy a lélektől űzetve, faluról-falura jártak, templomokat építettek, iskolákat alapítottak, könyveket írtak, azokat kinyomatták, piacon árulták és megtanították; énekeket szerzettek s azokkal felgyujtották a szomjas magyar lelket s ezek az új prairie-tüzek pusztákon és nyékeken, falukon és kulcsos városokon át, hol titokzatosan, hol harsogva terjedtek tovább. Belőlük támad a magyar irodalom, a magyar tudomány, általuk új, nagy nemzetformáló gondolatok hússá és vérré válnak, mert ők az eleven újság állandó sugalmazása, s tört bizonyságtételeikből egy új korszak egyetemes műveltségprogrammja tevődik össze.

Az a nagy történelmi vonal, amely a XVI. század prédikátorával kezdődik, a XIX. században éri el tetőpontját, hogy a XX. század elején lezáruljon. A korszak végén mégegyszer felbukkan a magyar prédikátor alakja a kései és megnőtt ivadékban: Szász Károlyban. Elmaradt belőle minden, ami elődeiben dogmatikai és felekezeti élesség volt. Megduzzad és uralkodóvá válik benne mindaz, ami elődeiben a nemzeti mívelődés szolgálatának melléktermékе volt. Amazoknak literátorsága papi szolgálatuk következménye volt; a Szász Károly papi

tiszte az ő literátorságából ered. Nem tévedek tehát, ha e Társaságban a Szász Károly irodalmi papságáról beszélek.

Már enyedi diákkorában naplót vezetett élete belső és külső körülményeiről. E naplóban, 19 éves fővel, többek között egy nagy lelkitusáról számol be: milyen pályát válasszon magának? Hivatalnok legyen, politikus, költő, orvos, vagy mérnök? Végre a mellett dönt, hogy pap lesz, mert «művelt ember akar lenni».[1] Sejtéseinek ködös és ösztönszerű gomolygásában megérezte, hogy így lesz szabad, szellemi, hasznos és értékes ember, korának egyik jelentős és rokonszenves műveltséghőse.

A papot az jellemzi, ahogyan ideáljaihoz viszonyul. Az oltár körül él, lángjáért lelkesül és annak szolgál.

Szász Károly igazi áronita volt: oltárok tövében született, egész életén át ott forgolódott és kövei alá temetkezett. Papok, léviták voltak a lelki társasága s egész lényét áthatotta ennek a nemzetségnek esoterikus vonása. Apja egyik legnagyobb erdélyi lángelme vált, az erdélyi léleknek nagyszerű megtestesítője. Polyhistor, aki korának humanista és természettudományos műveltségét egyaránt magáévá tette. Erdély multját, igazságát, világtörténeti jelentőségét legjobban ő ismerte. Ő volt Erdély lelkiismerete, életakarata és profétizmusa. Rendkívüli szellemi kincsek mellett magasrendű erkölcsi értékekkel tündökölt. Uralkodó egyénisége mindent betöltő, névtelen szolgálattá vált. Legidősebb fiát, Károlyt, különös gonddal nevelte, mert gyermeksége arra az időre esett, midőn az apa pedagógiai szenvedélye még töretlen volt. Károlynál fogékonyabb, készségesebb lelket, alkalmatosabb, gyúrhatóbb pedagógiai matériát keresve sem lehetett volna találni. Már apja házánál találkozik a legkiválóbb erdélyi emberekkel: Bethlen Jánossal, ezzel a korai, transzilvánus Deák Ferenccel; tanítványa Zeyk Miklósnak, akiben egy Széchenyi-féle lélek szövétnekfoszlánya lobogott, sercegve, sokszor kísérteties fénnyel; látta Wesselényi Miklóst önnön tüze Phaeton-szekerén végigvágtatni az erdélyi kúriák csípős szürkületén; ránézett idegen szeretettel a Kemény Zsigmond tragédialátó nagy éjszeme. Húszéves korában levelezni kezd Arannyal, megismerkedik Petőfivel, bemutatja hódolatát Vörösmarty fejedelmi géniuszának, rabul esik a Görgei hideg igézetének. Később a Deák alakja mellett ver gyökeret és fiatal sudara belevész az ő óriás lombsátorának ereszébe. Salamon Ferenccel, Szilágyi Sándorral osztálytárs; Csengery Antallal, Eötvössel, Tisza Kálmánnal, Szilágyi Dezsővel jó barát. Tompával, Lévayval

[1] Egy régi enyedi diák Naplójegyzetei. *Nagyenyedi Album*, szerkeszti Lukinich Imre, 1926. 127. l.

megható lelki közösségben él, amannak tragikus borulatát és beteg tétlenségét enyhítve és villanyozva, emennek nyugodt sugárzásán vidulva és éledve. Legjobb barátja Gyulai Pál, de vele sokszor összeperöl, kivált ha maga mögött érzi mesterét és bálványát, Arany Jánost, akinek fenséges csendje, süppedő mélysége, hallgatag és óriás géniusza egyszerre nyomja és emeli. Ha így elsorolom, kikkel élt Szász Károly ideál- és munkaközösségben, már félig-meddig jellemeztem őt.

Ezek között az emberek között folyt le élete. Tanítvány, barát- és alvezérként sürgött-forgott körülöttük, mint az egész társaság legszorgalmasabb és legmozgékonyabb tagja. Szinte beleszédülünk, ha elgondoljuk, hogy egy félszázadon át mit dolgozott. Ő volt Jókai után a XIX. század legszorgalmasabb betűvetője. Fínom lírai költeményeket írt és számtankönyveket fordított inasiskolák számára. Hatalmas prédikációs köteteket adott ki és könyveket írt a szavalás művészetéről. Nagy műve : *A világirodalom nagy eposzai* még ma is legnagyobb perspektívájú és leggazdagabb problematikájú magyar irodalomtörténeti mű, a tragikai felfogásról írt essay-je mélyenjáró esztétikai mű s ez opus doctumok mellé traktátusok, kiskáték sorakoznak. Politikai mémoire-ok és földrajzi vagy történelmi tankönyvek egymást váltogatják. Emlékbeszédei prózában írt ódák, ódái versben írt emlékbeszédek s ő egyformán énekel Eötvösről és Horvát Endréről, Jakab Istvánról, Lewes Györgyről és Deák Ferencről, Calderonról és Dessewffy Emilről, Kriza Jánosról és Shakespeare-ről. Műfordításai egy egész irodalom, Mahabharata-részletektől Danteig, Verne Gyulától a Nibelungen-eposzig. Ma még összegyüjtetlen anyag névtelenül megjelent cikkei, kritikák, nekrológok, vezércikkek és tárcák rengetege. Hát még mennyi műve maradt kéziratban és mennyi veszett el! Csak püspöki naplója kitenne 60 ívet, ezenkívül levelezése, egyházi és miniszteriumi dolgozatai, előterjesztései, jelentései, prédikáció-vázlatai. Egy magyar Centimanus a XIX. század titánjai között.

De ő volt kortársai között a legmozgékonyabb. Azok a nagy magyar emberek álló csillagok voltak : a legtöbbnek élete — Petőfit kivéve — két-három állomáson zajlott le. De a Szász Károly mobilitásához csak a XVI. század vándor lantosai, vagy a Sztárai-féle prédikátorok foghatók. Tanult Enyeden, Kolozsvárt és Budapesten; szolgált Debrecenben, Halason ; bujdosott a Tisza partján és Gömörben, bejárta a Felvidék fürdővárosait, szavalva és előadva, tanárkodott Kőrösön és Kecskeméten, tanfelügyelő volt két kerületben, pap volt Kézdivásárhelyt, Kunszentmiklóson, Szabadszálláson és Budapesten. Ezenkívül, mint püspök, beutazta egész egyházkerületét, Gyöngyöstől Zimonyig, Szigetvártól a Tiszáig, Horvát- és Szlavonországot, Bácskát és Bánátot, meglátogatott

minden egyházközséget, még a legfélreesőbb filiát is. A XIX. század nagy magyarjai közül őt látta, őt hallotta legtöbb magyar ember, az ő alakja, hangja rajzolódott le legtöbb magyar lélekben. Erkölcsi és nemzeti eszményeket legszélesebb körben ő hirdetett, s az is papsága mellett bizonyít, hogy ő volt a magyar etikai idealizmus legmozgékonyabb és legfáradhatatlanabb misszionáriusa.

A papot nemcsak szolgálata jellemzi, hanem az a lelkület is, amellyel a kultuszt végzi. Természetesen, itt is lehetnek nagy különbségek, a szerint, hogy teremtő, uralkodó egyéniség-e valaki, vagy pedig alázatos szolgáló lélek-e csupán. Szász Károly nem tartozott sem egyik, sem másik véglethez, hanem közbül állt s éppen e miatt érdekes közvetítő-szerepe alakult ki. Közvetítő munkájára az a jellemző, hogy nem maga felfedezte új és megdöbbentő kinyilatkoztatásokat, a Numen phanerosisait jelenítette meg bámuló kiváltságosak előtt, hanem nagy embereknek már meglátott szépségeit és igazságait adta tovább a visszhang erejével, újságával és sikerével. Belső emberének két uralkodó vonása, a lelkesség és a hűség, emberekhez és azok igazságaihoz kapcsolta. Sohasem élt elvont gondolatokban és szemlélődésekben; idea-világ helyett alakok vették körül, személyekhez, vagy pedig kész művekhez viszonyult személyesen és nem titokzatos erőkhöz. Némely embert nem érdekelnek a személyek és a kész művek, csak a világműhelyben dolgozó erők, Szász Károly világa emberekből és alkotásokból állott. Ezek iránt azonban rendkívül fogékony volt és ezekért állandóan lelkesedett. Amiért pedig lelkesedett, ahhoz egész életen át hű maradt. Ő mindig és mindenütt tanítvány, de mindig az első diák s a mester — adjunktusa. Ezt a tételt élete minden változásaival lehet szemléltetni. Amíg atyja élt: családi életében az ő hatása alatt állott s ifjúkori naplójából látjuk, hogy ezt diákpajtásai is észrevették és szerették volna megszüntetni. De lehetetlenre vállalkozott az, aki Szász Károlyt penatesei ellen forradalomra akarta volna bírni! Mint politikus Deáknak, később Tiszának volt százpercentes híve; kultúrpolitikában a Trefort hű és roppant ügyes jobbkeze; irodalmi inspirátora, bálványa Arany János, s bár érzelmi okokból Gyulainak egy-egy konkrét következtetésével szembeszállt, az ő elveit és értékelését saját belső meggyőződésévé olvasztotta.

Költői munkásságán végtől-végig látszik ez a jellemző vonása. Epikája az Arany fordulóihoz igazodik s balladák, költői beszélyek után a Szent László mondakörét kezdi feldolgozni, amint Arany dolgozta fel a hún mondakört. Drámájában kereső maradt élete végéig, s igaza van Beöthynek,[1] aki ezt azzal magyarázza, hogy korának nem volt meg

[1] *Romemlékek.* II. 132. l.

az Aranyhoz és Petőfihez mérhető drámaírói lángelméje. De azt is ki kell emelnünk, hogy Szász Károly tanítvány volt, nem másoló. A művészettörténeti színvonalt pedig nemcsak a mesterek, hanem a tanítványok színvonala is méri; del Sarto is tanítvány volt, mégis tudott valamicskét festeni; a *Salamon* is iskolatermék, mégis egyike a legszebb magyar költeményeknek. Bár ifjúkori naplójában[1] azt írja, hogy inkább költői természet, mint költői tehetség, minél inkább távolodik tőlünk, annál tisztábban látszik, hogy istenáldotta lírai tehetség volt. Meleg, mélabús, lelkes, finom és mély hangulatai voltak; szeme előtt úgy rajzottak a képek, mint a napsütötte tavaszi mezők pillangó-csatája; hirtelen kicsapó temperamentuma rakétapályán sustorgott néha fel, de éppen azért, mert olyan közel állott a nagyokhoz, önmagát nem mindig találta meg. Ha egy finom mérlegre tenném, mit vett Szász Károly másoktól és mit adott érte: kitünnék, hogy ő volt a nemes tékozló; az iskolára egy nagy értéket fizetett rá: önmagát.

Ezzel eljutottunk ahhoz a ponthoz, ahol a Szász Károly közvetítő és tolmács természete a legdúsabb gyümölcsöket hozta: műfordításaihoz. Nálam méltóbb ajak fog erről szólani; én csak bámulom lelkesedését, hódolatát és hűségét, amellyel e nagyokhoz közelített, bámulom az önmegtagadásnak azt a genialitását, az alázatosságnak azt a souverainitását, a mímelő és másoló erőnek azt a teljét, amely mind közrehatott abban, hogy a világirodalom remekművei a magyar élet és magyar irodalom gyökérről nőtt alkotórésze legyenek s a magyar szellem kertjében, az akácfák, nyírek és bükkök között elvegyüljenek, mint óriás eucalyptusok, cédrusok, cyprusok és ezüstfenyők. Más irodalomban az idegen írók csak átutazó vendégek; nálunk honosságot nyertek, mert a magyar klasszikusok telepítették meg.

Pillanat alatt áthevülő természete, rendkívül gyors fogalmazó és bámulatosan könnyed kifejező ereje egyik legértékesebb jellemvonásában, szónoki tehetségében válik nagy művészi erővé. Ez a tehetsége néha zavarja költészetét: ódái inkább retorikai, mint poétikai alkotások, de minden igaz tehetség megéri azt az árat, amelyet fogyatkozásainkban érette fizetünk.

Hatalmas hangja, lélektől áthatott, széles és teljes gesztusa, lángoló vagy mélázó orcája szónoki talentumának kedvező instrumentuma volt. Hangsúlyozásában volt valami erdélyiesség, amelyet alighanem apjától örökölt: a hangsúlyos szótagot nemcsak nyomatékkal ejtette ki, hanem meg is nyujtotta, kivált akkor, ha egyébként rövid volt. Beszédei között nem azok a legértékesebbek, amelyeket kidolgozott és leírt, mert ezek-

[1] I. m. 129. l.

ben néha nála kisebb elmék mintái után igazodott és egyéniségét nem mindig fejtette ki elég bátran. Legjobb beszédei azok, amelyek a pillanat hatása alatt támadtak, mint egy váratlanul kicsapó hévforrás. Retorikai rapszódiák ezek, amelyeknek alapja egy ötlet vagy kép, s ott születik meg előttünk, mint egy lángból formált tulipán. Csodálatos módon benne élt beszédeiben, amely úgy csapott ki belőle, mint valami forró pára. Így járta be a félországot: szava ostor volt és gyógyító kendő, de mindenki érezte, szinte tapintó érzékével, az ostor tüzes csapóját, vagy a kendő hűs símogatását.

Lelkes, hű, bizakodó ember volt. Nem aggodalmaskodott, nem kritizált, nem habozott; sohasem volt fanyar, savanyú vagy szkeptikus. Volt benne valami dogmatikus határozottság, biztosság, az irodalmi orthodoxia fölénye és átütőereje. Bár jól esett neki az elismerés, önmagáról egész komolyan és legbensejében kevesebbet tartott, mint amennyi a valóság. Midőn Trefort kitüntetésre akarja felterjeszteni, kitér előle s később ezt írja Lévaynak egyik (kiadatlan) levelében: «Nem is nekünk való ez; mi csendesen cirpelünk, mint a tücsök, s jól esik, ha dalunkat, az esti csöndben, hallgatja valaki.» Mindig nyílt volt és fenntartás nélküli s ezért fenntartás nélkül rábízta magát véleményekre és emberekre. Barátjainak és e véleményeknek köszönhető, hogy ebből nem lett sohasem baj. A különben kemény nézésű, zordon szemöldökű, harcias külsejű férfiúban meleg, szinte gyermeki szív dobogott. Koszorús ősz fejét boldogan hajtja édesanyja ölébe; felesége, ez a «gyönyörű és csodálatos» asszony «mint gyermekét, kezén vezette»;[1] ötven éves korában fiával versenyt fut a halasi szőlőben;[2] zavartalanul dolgozik abban a szobában, ahol hat gyerek játszik és lármáz. Hamar és mélyen meghatódott, szívből nevetett, hirtelen felcsattant, de a másik percben bocsánatot kért; mindig egyszerű és közvetlen volt s úgy tudott szolgálni, mint egy szerzetes. Szellemi tehetségeit fölözik erkölcsi vonásai s nemcsak nagy képességű ember volt, hanem jó és gyöngéd ember is volt. A székely szívósság, hajlékonyság, törhetetlen munkaerő egyesült benne a germán bensőséggel, közvetlenséggel és melegséggel, — a szemerjai Szász Károly és Münstermann Franciska fiában.

Mindent összevéve: Szász Károly a XIX. századnak egyik legérdekesebb, mindenesetre leghűbb, leghasznosabb és legmunkásabb embere, egy nagy magyar misszionárius, aki lezárja az ezeréves Magyarország történelmének második félgömbjét, azt, amelyik Sztáraival, Heltaival és Szenci Molnár Alberttel indult. A magyar irodalom aranykorának

[1] Szász Béla: *Emlékezés Apámra.* Versek. Budapest. 1928.
[2] Szász Károly: *Emlékezés Apámra.* Prot. Naptár 1907. 40. l.

egyik iskolai nagysága, aki elmélettel és szapora productióival a mester igazságait hirdeti és győzelmét mozdítja elé. Benne lesz valósággá a magyar szellemi életre a világirodalomnak goethei gondolata s az ő ablakán néz be a magyar lélek kertjébe az egyetemes szellemi élet legnagyobbjainak sugárzó arca. Az evangéliumban van egy kép Keresztelő Jánosról, az örök tanítványról, aki ott áll a lakodalomban szerényen, boldogan s a Vőlegényre mutatva így szól: «Neki növekednie kell, nekem pedig alászállanom».[1] Szász Károly sírjára felvéshetjük és szívünkbe beírhatjuk az ő epitaphiumát: a Vőlegény barátja.

SZÁSZ KÁROLY.

1829—1905.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Szász Károly munkássága a legkiterjedtebbek egyike irodalmunkban. Szinte úgy tetszik, egész életrajzát el lehetne mondani könyveinek fölsorolásával. Együtt volna azokban líra, eposz és dráma, tudományos munkákkal. Sokszor egy-egy halhatatlan szellem árnyékában jelenik meg az övé, mint alvilági útján Dante a vezető Virgil nyomában. Műfordításainak értéke jeles eredeti művekkel ér föl; nem önmegtagadás, hanem tehetség és erő kell ahhoz, hogy valaki Shakespeare vagy Dante ajkával tudjon szólani.

Élete a szép élet példája. Minden napja munkában telt. Ha megkérdezték az Írás szavával, miképpen sáfárkodott légyen a rájabízott talentummal, azt felelhette: Széjjelosztottam embertársaim között. Jutalma a jól végzett munka öröme volt, családi boldogság, s az a ritka kiváltság, hogy egész élete nagy szellemek közelében telt.

Atyja, id. Szász Károly, a nagyenyedi főiskola híres jogtanára, Erdélyben az ellenzék egyik vezére, oly sokoldalú műveltségű férfiú, hogy politikai küzdelmeibe belefáradva 1837-ben fölcserélte tanszékét a megürült szám- és természettanival. Sírjánál az agg Bolyai Farkas azzal búcsúztatta tanítványaitól: «Ifjak! tanítótokban csaknem minden Músák egyesült lángja aludt ki.»

Ily férfiú mellett töltötte gyermekéveit Szász Károly. Csoda-e, ha szelleme és munkavágya korán fölébredt? 46-ban, tizenhét éves korában már az *Életképek*ben jelenik meg egy verse, 47-ben költeménnyel üdvözli Aranyt, 48-ban a Kisfaludy-Társaság pályázatán ő nyeri el a

[1] Ján. ev. 3., 29., 30.

koszorút *Murány hölgyéről* írt költői beszélyével. Atyja az Unió egyik bajnoka az erdélyi országgyűlésen; mellette küzd fia, volt nevelőjével, Mentovich-csal s barátjával, Gyulai Pállal, egy kötet hazafias verset adva közre. Atyját az első felelős minisztérium a fővárosba szólítja, államtitkárnak báró Eötvös József mellé. Az ifjú előtt megnyílik az írók világa. Első drámai kísérletét Czakó Zsigmond bírálja. Látta Vörösmartyt, beszélt vele Petőfi, angol szótárt is adott neki s Moore költeményeit; ezzel mintegy az ő kezéből kapta eszközeit a jövendő műfordító.

A költészet menlevelével nem vonult félre az élettől. Honvédnek áll, s minthogy az egyetemen matematikát és hadtudományt hallgatott, műszaki tiszt lesz. Ott van a Lánchíd fölszedésénél, Arad erődítésénél; látja az elfogyó 'regement'-től búcsúzó Kossuthot. Az ő csapata is letette a fegyvert, de neki sikerült megszökni az orosz őrség közül. Gyalog átgázolva a Fehér- és Fekete-Körösön, Tisza-Roffra vergődött, a Borbély-családhoz, kiknél atyja is rejtőzködött.

A roffi tanyán egész tábor volt menekültekből. Itt találkozott Görgey Istvánnal, a fővezér öccsével; jegyzőkönyvébe búcsúzáskor néhány versszakot írt emlékül. Görgey elmondja nagy könyvében, mily megdöbbenve látta ezekből, hogy bátyja nevét immár védelmezik a gyorsan harapódzó rágalom ellen.[1] Első védelmezője a fiatal Szász Károly.

Az osztrák hadseregbe való besoroztatás elől a gömörmegyei Bején bújt meg, a Szentmiklósy-családnál, mint nevelő. Röviddel ezelőtt itt lelkészkedett Tompa s most is sűrűn járt át a szomszéd Kelemérről. Érzéseiket csak rejtett képben mondhatták el, de e fátyol még mélyebben éreztette a gyászt, a kép megszépítette a gondolatot. Tompa hatása alatt Szász is így írt *Perzsa ének*ében a szétdúlt oltáron kesergő hívő képében; így festi egyik legszínesebb, Th. Gauthier-ra emlékeztető verse, az *Álom Keleten*, a sivatag vándorát, aki Kelet bűbájáról álmodik s fölébredve, a lángszárnyú számum hordja szemébe az izzó homokot.

Élete eddig oly regényes, akár egy Jókai-hősé; zivataros idők viharai sodorják ily forgatagban az egyének életét. 1851 őszén végre mintha révbe jutna. A nagykőrösi gimnázium meghívja az irodalomtörténet tanárának. Szász azt ajánlja, hogy arra Arany Jánost kérjék föl, ő kész elvállalni a mathezis üres tanszékét. A kiválóság tisztelete s a barátság érzése állandó nemes vonása Szász Károly jellemének. Ő jutalomnak vette, hogy néhány évet Arany közelében tölthetett. Szász természettani tankönyveket fordít, csillagászatit, növény- és állattant, földrajzon

[1] Görgey István: *1848/49-ből.* III. 685—6. l.

dolgozik s algebrát készül kiadni. Atyjának sokoldalúsága, íme, megvan benne is. Arany körül egész irodalmi kör képződik; Szászt barátságába fogadja a kor valamennyi jeles költője. Neve ott van a Kisfaludy-Társaság ereklyéi közt őrzött Béranger-kötetben, mely a bejegyzések tanusága szerint kézről-kézre vándorolt: Petőfi adta Aranynak, Arany Tompának, Tompa Lévaynak, Lévay Szásznak, Szász Károly a Kisfaludy-Társaságnak. Kőrösön veszi kezébe Moore-nak Petőfitől kapott kötetét, hogy fordítson vallásos és hazafias költeményeiből; később más költőkből is. Itt talál rá a boldogság; nőül veszi gyermekkori szerelmét, a költői lelkű Szász Pólit, ki Iduna néven maga is szép verseket írt. Emlékét egész kötet őrzi, melyet gyászoló férje adott ki, mert a fiatal asszonyt egypár hónapi boldog házasság után elfödték az erdős szép temető akácai. Szász Károly egyik legszebb költeményével gyászolta hitvesét, igaz fájdalmában mintha még az emlékezés érintésétől is féltené:

Ne kapd föl nevét, kósza hír!
Adj néki nyugtot, néma sír!
Fedezd be árnynyal, zöld berek!
Felejtsétek el, emberek!

Élete e csapással kibillen egyensúlyából. Még huszonnégy éves s már egész élet van mögötte: küzdelem, boldogság, bánat. Hazamegy Erdélybe, papnak Kézdi-Vásárhelyre, hogy atyja halála után anyjához s testvéreihez közelebb, gyámoluk legyen. Mintha Seneca bölcs tanításában keresné vigaszát: ‚úgy szedjük össze lelkünket, hogy azt akarjuk, mit a körülmény követel'. Ott távolesett a világtól, barátaitól, az irodalomtól. Csak egy gyönyörűsége maradt: ha nagy szellemek szavát hallhatta, csakhogy azok itt nem baráti közelből, hanem századok távolából szólottak hozzá. Így kezdett fordítani Shakespeare-ből, nyilván Arany ösztönzésére.

Íróink régóta érezték a fordítás szükségét. Régibb fordítóink szemében, Pázmánytól Mikesig, a tartalom a fő. A testőrírók az elsők, akik átérezve elmaradottságunkat s a külfölddel való kapcsolat hiányának kárát, példákul kívántak állítni idegen műalkotásokat. Választásuk sokszor szerencsés, de költői erő híján többször alászállnak a prózai fordításhoz. A fürge tollú Péczeli viszont a «szabad» fordítás barátja s a fordító szabadságát kurtításra és betoldásra is érti. Döbrentei s mások erős ‚magyarítása' túlságba viszi Pázmány elvét, ki fordítását olyannak kívánta, «mintha először magyar embertől magyarul íratott volna». A műfordítás elvét először Kazinczy mondta ki nálunk: «az a mesterség, hogy *úgy*, nem hogy *azt*!» Érthető, ha íróink főképp korban közelebb eső írókhoz fordultak, Goethe és Lessing mellett Gessnerhez

és Metastasióhoz is, s csak lassan közeledtek a régiekhez. Ízlésüket dícséri, hogy a mult század elején Homéron kezdve, Dantén keresztül Voltaire-ig, a világirodalom számottevő művei jobbára megközelíthetők voltak a magyar olvasónak; ez méltó büszkesége irodalmunknak. Csakhogy e fordítások nagyrésze el is avult, amint a nyelv erdeje, Horatius hasonlata szerint, hullatta hervadó leveleit s újak fakadtak helyökbe. A Kisfaludy-Társaság, mindjárt megalakulása után, céltudatossá kívánta tenni a fordítási munkát; megindította a Hellén-Könyvtárt s a Külföldi Regénytárt, az Akadémia még előbb a Külföldi Játékszínt. A fordítás e föllendüléséhez Toldy Ferenc adta az elméletet, a műfordítást a pusztán nyelvi munkától, némely szabadságok árán is, a költői hatás felé hajlítva, s ezzel a Janus-arcú szobortól megkívánva a művészi értéket.

A költészet és nyelv megújhodása, melyet Petőfi és Arany föllépte jelentett, elhalványította az addigi fordításokat s újakat kívánt. Ők maguk, Vörösmartyval egyesülten, Shakespeare felé fordultak, ki a költői nyelvnek, szerkezetnek és jellemrajznak egykép fölül nem múlt mestere.

Shakespeare-t Szerdahelyi György *Esthetikája* említi nálunk először 1778-ban, s Kazinczy fordítja le elsőnek *Hamlet*et. Attólfogva Shakespeare neve folyton hangzott az elméleti és fordítási irodalomban s a színpadon is. Petőfi, Vörösmarty és Arany együttműködésével egész Shakespeare-t le akarja fordítani; az idők vihara ezt a tervet is eltemeti. Az ötvenes években Arany Szász Károlyt biztatja Shakespeare fordítására. Szász magánya, bánata közepett csakugyan vigaszt talál a szellemóriás világában.

Jó időben lát munkához, mert a teljes fordítás régi terve most rövidesen megvalósul. Az a fiatal tanár, akit Nagykőrös Szász helyére választott meg, Tomory Anasztáz, váratlanul nagy örökséghez jut. Arany körében beleélve magát az irodalom készületeibe, ő válik a Shakespeare-kiadás Maecenásává, megindítva összes műveinek kiadását a Kisfaludy-Társaságnál saját költségén, 1864-ben, a költő születésének háromszázados évfordulóján. Az első kötetet Szász *Othello*ja nyitja meg, a második és harmadik kötetben egymásután ott találni tőle a *Téli regét* és *Macbeth*et.

Ekkor már közelebb él a fővároshoz s irodalmi köreihez. 57 óta Kunszentmiklós lelkésze, majd Szabadszállásé. Meg is házasodik, feleségül veszi a ritkaszépségű és nemeslelkű Bibó Antóniát. A boldog otthon, a családi élet örömei új erőt, élet- és munkakedvet adnak a sok munkájú férfinak. 65-ben országgyűlési képviselő; 67-ben báró Eötvös József, mint 48-ban atyját, őt is maga mellé szólítja a közoktatási minisztériumba. Tagja a Kisfaludy-Társaságnak és az Akadémiának s leg-

buzgóbb munkatársa Arany János folyóiratának; oda írja alapos ismertetését *Az ember tragédiájáról*.

Végig egyik oszlopa a teljes Shakespeare-fordításnak. Nyolc színművet fordít le, mégpedig jobbára főműveket; a mellett a szonettek egy részét; az egész nagy munkának csaknem negyedrészét végzi.

E gyüjtemény nemcsak a legnagyobb, hanem a legbecsesebb alkotás is a műfordítás terén irodalmunkban. Egészben nem áll alább a németek Schlegel- és Tieck-féle nagytekintélyű fordításánál, pedig a Shakespeare-szótárak s a magyarázó irodalom roppant föllendülése előtt készült. Újabban szokássá vált egyes fordításokról félvállról beszélni, de maig sem állt ezek helyébe általában jobb, főképpen költőibb új fordítás, aminek oka részben azon kor érczesebb, tisztább nyelvében is rejlik.

Alig éri végét a Shakespeare-kiadás, Szász azt indítványozza a Kisfaludy-Társaságban, hogy «immár teljes Molière-t is adjon a közönségnek». Ezt már 63-ban megkezdte Kazinczy Gábor, de két darab után abbahagyta, a harmadik kötetben már Szász és Arany László folytatják a sort. Szász Károly hét színművet fordított le.

E fordításokkal a magyar műfordítás legbuzgóbb munkásává s igazi mesterévé emelkedik. A műfordító érdeme részben már a választásban rejlik, hogy a világirodalom valódi remekéhez nyúljon s az a hazai irodalomban hasznos például állhasson. Nincs benne kétség, Szász ezen fordításai mind a két szempontból valódi nyereséget jelentenek. Vörösmarty mondotta, hogy «Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteratúrának is fölér legalább felével». Shakespeare formáit, nyelvét igyekezett követni a romantikus színműírók csoportja, melyből Rákosi és Dóczy tehetsége magasodott ki. Shakespeare nemcsak a színpad mestere, nem is onnan tanít legbiztosabban, hol a legmélyebb szó is elröppen a többivel; tőle az irodalom minden ága tanulhat, szerkezeti, drámai erőt, behatolást a lélek mélységeibe, amire legelsősorban Arany adott példát balladáiban. Molière polgári világa nem kevésbbé jó iskolája az emberismeretnek és ábrázolásnak, habár a lélek hősi vonásai helyett gyarlóságaira mutat reá. E fordításoknak nagy jelentőséget ad, hogy ezek voltak nálunk a műfordítás első példái. Bizonyos, hogy e két nagy költői vállalat létre sem jöhetett volna Szász Károly segítsége nélkül.

Valóban csodálatraméltó, hogy e roppant munka közben más, hatalmas fordításokba bír fogni, változatosságkép az epikához és rímes verseléshez fordulva. Egész kötete jelenik meg Victor Hugó *Századok legendájának* ‚kis éposz'-aiból, melyekben a pátosz állandóan a dagály pontjáig ér, majd pedig az ős germán eposzt, a zordonerejű *Nibelung éneket* szólaltatja meg magyarul, éles szemmel világított rá szerkezeti és jellemfestő erejére e hatalmas műnek, mely tragikai felfogást visz

az eposzba, s komor fenségében hasonlatos egy gót székesegyházhoz, melynek minden köve fölfelé jegecül s hol a magasbatörő ívek félhomályában az ablakokon egyszerű vonásokban, de tüzes színekben átvilágítva jelennek meg a nagy történet kardos, koronás alakjai.

Műfordítói munkásságának koronája Dante *Isteni színjátékának* átültetése. Másfél évtizedig dolgozott ezen s az első részt 1885-ben fejezte be, már mint egyházának püspöke, közéleti és hivatali nagy elfoglaltsága közben. Az irodalom magasztos szellemének bizonysága, hogy a katholikus középkor e csodálatos művét református püspök fordítja; református lelkész derít fényt a Mátyás-korabeli nagy szerzetes, Temesvári Pelbárt életére, s egy tudós kanonok adja irodalmunknak Tasso mellett Milton protestáns eposzát. Dante nagy műve, mely epikai formájában szubjektív s egyben allegórikus, a kor egész erkölcsi felfogását s szinte az egész addigi történelmet magában foglaló tanköltemény: csak szintannyi ismeret, mint költői érzék előtt nyílik meg. Szász Károly nem érte be legtöbb fordító példájára a tartalmi hűséggel prózai alakban; bár tudta Dante nézetét, hogy minden költemény édessége elvész a fordításban: megbirkózott a terzinákkal, s a tartalom és külalak kettős nehézsége mellett világos és többnyire költői bír maradni. A tudományos munkát is elvégezte, szinte minden sort jegyzettel kísérve, melyek lehetővé teszik a behatolást a költemény minden célzásába.

Műfordításait általában tudományos készület támogatja. Mindjárt pályája elején számot vet a műfordító feladataival; szinte eszményi követelményeket állítva föl, s lefordította Nisard ötkötetes francia irodalomtörténetét, a legszellemesebb ily munkák egyikét, mely szellemről írván, maga is művészi kíván lenni. A *Nibelung-ének* az epika tanulmányára vezette; az egyetemen négy féléven keresztül fejtegette a világirodalom nagy eposzait, klasszikus példáin felmutatva e műfaj egész történetét. E közben csillant szemébe a kelta ősi hagyományból a szent Grál s a mesés Arthur király mondája, ami viszont arra ösztönzi, hogy lefordítsa új költői feldolgozását, Tennyson *Király-idylljeit*. Így kapcsolódik össze fordítói munkássága lépten-nyomon tudományossal, annak bizonyságául, mennyire komolyan vette műfordítói feladatát.

Hogy' bírt ennyit s ennyifélét fordítani? Beöthy Zsolt azzal magyarázza: mert mindent szeretett. Emerson, akinek egyik gondolatgazdag könyvét szintén Szász adta a magyar olvasók kezébe, Emerson azt mondotta: Ha valahol egy nagy szellem közelébe juthatunk, érdemes rögtön fölkészülni bármekkora útra. Szász is így érzett s kész volt minden fáradságra. Megvolt benne a műélvezők gyönyörködő kedve, párosultan a nagy tanítók közlési vágyával, kik ismereteiket meg akarják osztani. Átélte, átérezte a nagy szellemek gondolatait, érzéseit.

S ajkamon kiömlött az ének,
Mint belehelt hang : fuvolán.

Mikor műfordítói tollát kezébe vette, úgy érezhette magát, mint a vitéz harcos, akinek egy legendás kardot adnak kezébe, mint Arthur király, mikor oldalára csatolta a győzhetetlen Excaliburt, Szigfrid a Balmungot. Mikor a világhódító napok sisakjával elfödte arcát, akkor volt Szász a legnagyobb, mint Kemény Simon a Hunyadi János vértjében.

Ennyiféle remekmű tolmácsolására rendkívül fogékonysága s verselési készségének szinte bűvészi könnyedsége tette képessé ; ezek jellemzik eredeti munkásságát is. Egészen átadta magát egy-egy nagy szellem hatásának. Tompa közelében ő is allegóriákat írt, mit különben a kor szelleme is diktált. Nagykőrösön akkor írja első balladáit Arany ; Szász is rögtön kedvet kap hozzá. Az epikai előadáshoz vonzotta a részleteket szépen színező s kidolgozó kedve. Első nagyobb művét, *Trencséni Csák*ot (1861) Arany bírálata irodalmunk nyereségének mondta ; Horatius ‚plura nitent' szavát idézte rá ; felfogása lélektani ; Arany mondotta is, hogy a költő megtörte az utat egy későbbi tragédiának.

Legnagyobb epikai alkotása *Salamon* (1878). Ezt már a *Nibelung-ének* fordítása után írta ; maga szerényen csak «történelmi költemény»-nek nevezi, de valóságos eposszá terül, három részben, a korona és kard próbáján kezdve, a Szent László-mondakör beszövésével Salamon bujdosásáig. Szász itt is hasznos nemzeti munkát végzett : nála nélkül király-mondakörünk maig is várna ily nagy rész egységes feldolgozójára.

Csak természetes, hogy aki annyi drámát fordított, maga is tett kísérletet színművekkel. Nem hiába írt értekezést a történelmi hűségről : ez iránt eleven érzéke van a maga munkáiban is. Sikerrel alkalmazza a bűn és erény tragikai vegyületét Fráter György alakjában, kétélű politikája közben erkölcstelen eszközeinek nemezise fordulván a félreismert és gyanusított hazafi ellen, kinek tiszta szándéka csak halála után derül ki. Ez valódi tragikai alak.

Csak a nyolcvanas évek végén buzdult fel újra, mikor az Akadémia Kóczán-pályázata a hún mondakörre mutatott rá. Itt a Nibelungok korába lépett, Krimhild és Detre jelentek meg előtte Attila udvarában s a magyar hún mondák alakjai, csupa régi ismerős eposzi tanulmányaiból.

A bibliából is vett ihletet. Szépségekben leggazdagabb színműve a Karácsonyi-pályázaton megdícsért *Bölcs Salamon*. Abban az időben írja, mikor a fordítással is a szelíd Tennysonhoz tér. Dramatizált idill, a király története, aki Sába királynője mellett Szulamitot választja, s a leányé, aki a királyért sem cseréli el a maga kecskepásztorát. A költő elfogulatlan közvetlenséggel nyúl az üde bájú meséhez, oly gyöngéden,

mintha csak álomképben látná e naiv szépségű jeleneteket: a versengő anyák közt törvényt tevő királyt, a találós mesékben beszélő Kelet királynőjét, a szerelmes férfit, kinek ajkán az *Énekek éneke* sorai csengenek. E késői mű egészen ifjúnak mutatja szerzője költői géniuszát.

E hosszantartó ifjúság a szép élet jutalma, hűséges szolgálatukért adják a kegyes istenek. Hogy sem érzése, sem költői lelkesülése nem apadt ki, mutatják kisebb költeményei. Nagy munkáinak terebély fái alatt tarkán terül a versek virágmezője. Van köztük csak egy napra hivatott, korai hervadásra ítélt, de van sok, amelyet kár volna a futó időnek eltaposni. E költészetet Arany oly bokrétához hasonlította, melynek több színe van, mint illata. Ő mondta azt is, hogy e formás, ízléses, hangulatos és nemesérzésű költészet ‚valódi irodalmi szükségesség'. Lírája nem szárnyalt a felhők közé; családias természete a fecskéé, mely szárnyaival betakarja fészkét. Amerre járt, minden léptén hagyott egy szál virágot. Egész költészete olyan, minőnek *Úti tárca* című kötete mutatja; minden benyomás megkapja, megindítja érzését, gondolatait s rögtön valami szép kép libben elébe. A fogékony érzés és hirtelen reflexió művésze. Belép a Notre Dame-ba s érzi, hogy körülte hallgatag árnyak tömörülnek.

Dalok, imák összecsukott szárnnyal ülnek. Velencében, a sóhajok hídján a mese-palota a hírről, nagyságról szőtt álmait juttatja eszébe, a tenger az álnok szerencsét, de most már csak a tört, színes csigákat szedi össze,

Mint életünknek alkonyára
Visszfényt vet egy emlékezet.

Mindig magára tér, a maga enyhe körébe, igazi lírikus. Heidelberg Nagy-Enyedet juttatja eszébe, a Luxemburg-park a maga kis kertjét. Aki ilyen szívesen megy haza, az elégült, az boldog ember.

Ily bensőséges, harmónikus lélek a maga idején egyértékűnek veszi az életet s halált. Ő fölemelkedett idáig.

Fáradtam én már eleget,
Bejártam mind a hét eget,
Dantéval és Miltonnal
S Pál s János apostollal.
— — — — — — —
— — — — — — —
Most már pihenni vágyom,
Pihenni csendes ágyon.

Kell-e ily munkás, ily egész élet szépségére magyarázat? Nem elég-e azt fölmutatni? A magyarázó úgyis csak olyan, mint a mesebeli balga ember, aki teknővel hordta a világosságot az ablaktalan házba, a helyett, hogy rést nyitott volna, melyen besüssön maga a nap.

GYALOGJÁRÓ EMBER ÉNEKE.

SÍK SÁNDORTÓL.

I.

Az országúton ballagok.
Holdfény-ezüstös fellegek közt aranybogárka-csillagok.
Tücsök muzsikál, csak úgy magának,
Alvó fűszálak harmathűvös rejtekén.
És valahol, bóbiskoló barackfalomb mögűl,
Egy láthatatlan pajta melegéből,
Hosszan, békésen, álmosan,
Elbődül egy tehén.

De hirtelen rezzen és mozdul mögöttem az út:
Dohogó, durva, távoli lárma zúg.
Fény szúr elő, mint éles, hosszú nyíl,
Ide-oda táncol és nő és súlyosodik:
S mint egy alattomos fény-faltörőkos,
Rombolja el az éjtszaka tündérpalotáját,
És gőgös-sebesen, titok-sötéten
Dübörög el mellettem a vonagló éjben
Az automobil.

S félrehuzódva jókor, gyalog ember, az útból,
És a szememen a kezem:
Az árokpartról,
A mozdulatlan csillagok alól,
Nézek utána csendesen.

II.

Vajjon ki lehet,
Aki bent ül az üvegfal megett?
Hárító bőröket pajzsol a fülére,
Hideg üveget hord a szemén.
Ugyan ki lehet szegény?
Végigszáguld az éjtszakán,
Villany-sebesen, gép-magán.
És nem is nézi meg talán
A kedves, furcsa freskót a kis templom falán,
A szentjánoska mécsét meg se látja,

Nem sajdul a szívébe a tücsök szerenádja,
Nem állítják meg az emberek,
Akik itt élnek a gyertyás ablakok megett,
Nem mond neki semmit a báránykák kolompja,
Még fel se nézett tán a csillagokra.
Tán nem is érzi az élő éjtszakát.
És elgázolja az őr kutyát!

III.

Ó Istenem, milyen szegény!
Ahogy eldübörög a dolgok mellett,
Elsiklik a tűnő minden tetején:
Bőrpáncél van a füle mellett,
Acél-üveg két halszemén.

Csak átvillan a dolgokon:
Nem mint az esti szellő,
Mely minden bokorral, bogárral rokon,
És magába ölel minden illatot,
S amelytől most is mámoros vagyok, —
Csak mint a villany, a reflektor sápadt északi-fénye,
Úgy csillan végig az úton, a dombon, a réten, metszőn, hű-
És meg nem melegszik tőle a fű sem. [sen,
Meddő sugár: nem símogat, csak villan és vakít,
És aki belenéz, eltakarja védőn
A szemeit.

Csak ellohol a dolgok mellett,
Buta percek alatt,
És ahogy elcikázott,
Utána semmi nem marad,
És a millió pici mindenségből
Őbenne semmi sem marad,
A minden aprók melegéből
Neki szegénynek semmi sem marad.

IV.

Ő csak dübörög. Hová?

Egy pillanat: még itt kaszál
Körülöttem a sárga sugár.

Egy villanat, egy surranat:
S már túl a falun gyúlad fel a táj.
Két villanat: és már oson,
Lassít az alattomos gép a városon,
Ahol bárokban zakatol a jazz,
S a Bestiáról foszlik a mez.
Három villanat: Budapest,
És Bécs és Párizs:
Egy nagy házban egy Generális
Virraszt nagy térképek fölött.
A fáradt Gép tovább zörög:
Pálinkabűzös sztrájktanyák,
(Álmukban nyöszörögnek az édesanyák)
És még egy utolsó villanás,
Egy fénysikoly robban az égnek:
A mechanikus a rozzant Gépet,
A Hullát várja a Hullaház.

V.

Ó Istenem, milyen szegény!
Pedig ember ő is, akárcsak én!
És akár az a vándorló legény,
Aki ott ül a híd peremén,
Szivarkát sodor víg füttyszó-ütemre,
És visszamosolyog az Adjistenemre.

Hiszen őt is, őt is az Isten keze gyúrta,
Mint ezt a kis kutyát,
Amely az úton most fut át,
És felém kaffant barátságosan,
Mintha mondaná: «Szervusz, pajtás,
Ugy-e bizony szép este van!»
És ezt a lekaszált édes lóherét,
Amelyen most elnyújtózkodom,
A lelkem gyökeréig telten
Békességgel és illatokkal,
És föltekintek, és összemosolygunk
A csillagokkal.

A tárgysorozat utolsó pontja Csathó Kálmán *Léni néni* c. elbeszélése lett volna; ez azonban Rákosi Jenő elhúnyt r. tagnak ugyanazon nap kora délutánján kezdődő temetésére való tekintettel elmaradt.

II.

A LXXXIII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS,

KISFALUDY KÁROLY HALÁLA SZÁZADOS FORDULÓJÁNAK ÜNNEPLÉSÉRE

1930 FEBRUÁR HÓ 9-ÉN.

SZÁZ ÉV ELŐTT.

— Elnöki megnyitó beszéd. —

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Társaságunk alapszabályai értelmében ünnepélyes közülésünk a Kisfaludy Károly születésenapját, február 5-ét követő vasárnapon tartandó. Midőn ezidén is e szabályhoz tartva magunkat Társaságunk tagjait és barátait a mai napra összehívtuk, nem a napot, hanem az évet tekintve, egy korszakos jelentőségű évfordulót, a Kisfaludy Károly halálának centenáriumát tettük megünneplésünk tárgyává.

1830. november 21-én, még csak negyvenkét éves korában halt meg Kisfaludy Károly Pesten, a váci-utcai, akkor Kappel-féle házban, ugyanabban, melyben huszonöt évvel később Vörösmarty elhunyt, s melyet Társaságunk kegyelete azóta emléktáblával jelölt meg.

Ő szerencsésebb volt, mint az ugyanazon évben Kecskeméten elhunyt Katona József, mert bár a *Bánk bán* tragédia már 1820-ban nyomtatásban megjelent, a cenzura szerzője élete idejében színpadra nem bocsátotta s az irodalom is alig vett róla tudomást. Katona József tehát csalódva irodalmi reményében és becsvágyában, örökre lehunyta szemét, a nélkül, hogy sejtelmével is bírt volna annak, hogy ő valamikor, mint a leghatalmasabb magyar színmű írója, nemzetünk irodalmának pantheonában fog helyet foglalni.

Ellenben Kisfaludy Károly, bár kétségkívül korán halt meg és be nem fejezhette az egész munkát, melyre hivatva volt, élete végén élvezhette azt a dicsőséget és hírnevet, amelyet száz év előtti irodalmi életünk nyujthatott. Elismert vezére volt irodalmunknak, múzsájának derült vagy fájdalmas éneke egy ébredező nemzet szívét hozta rezgésbe, és úgyszólván halálos ágyára hozták neki hírül barátai: Vörösmarty, Bajza és Toldy, hogy a pár nappal előbb megalakult Akadémia — akkor még «Magyar Tudós Társaság» — őt első költő-tagjává választotta.

Ami a Kisfaludy pályáján a történelmi szemlélőre nézve legmegragadóbb s legfélreismerhetlenebb jele a lángész győzelmes és hódító erejének, az annak rövidsége s az emelkedés szédületes gyorsasága.

Balcsillagzat alatt született, mert világrajötte anyjának halálát okozta s valószínűleg e miatt atyja sohase volt jóindulattal iránta. Ifjúsága viharos és hányatott volt, nem tudott megállapodásra jutni; festőművésszé akarta magát kiképezni, amiből mindössze annyi haszna volt, hogy utóbb ő maga készíthetett metszeteket almanachjához; katonáskodott a Napoleon háborús korszakában, hadifogságba is került, aminek azt köszönhette, hogy világlátottsága, széleskörű műveltsége őt bizonyos tekintetben társai fölé emelte. De viszont sok külföldi tartózkodása miatt már-már az elmagyartalanodás veszélye fenyegette; legközelebbi hozzátartozóival németül levelezett, s még 1820-ban — némi túlzással — azt vallja Kazinczynak, hogy csak most kezdi igazán tanulni a magyar nyelvet (inkább a magyar stílust), annak «rövidebb és nyájasabb fordulatait megismerni».

Mikor végre 1817-ben, tehát 29 éves korában Pesten megtelepedik, helyzete soká oly bizonytalan, hogy már-már a züllés veszélye fenyegeti, mikor *A tatárok Magyarországban* című történeti drámájának váratlan, nagy színpadi sikere egyszerre ismeretessé, sőt a legnépszerűbb íróvá teszi, úgyhogy azontúl diadalról-diadalra halad s irodalmunk vezérének polcára emelkedik.

Bár bátyjának, Sándornak, a Himfy költőjének sikerei régen csábíthatták s valójában már 1802-ben írogatott, közismert irodalmi pályája csak 1819-nél kezdődik, tehát mindössze 11 évre terjed. Ez alatt az idő alatt küzdi ki vezető szerepét a költészetnek majdnem minden terén. Fő képviselőjévé lesz az ez időben mindenütt szárnyát bontogató romantikának, — melyet ő románosnak nevez. A lírában, az elbeszélő költészetben egyaránt az elsők közé emelkedik, bár e fajta művein leginkább érzik meg a bel- és külföldi példák hatása. Megalapítója lesz a magyar művészi népdalnak, mert az ő verseiben *(Rákosi szántó, Szülőföldem szép határa, Sárga levél)* üti meg legelőször fülünket a hamisítatlan népdali hang; de megalapítója lesz a magyar színműnek is, különösen a vígjátéknak, főkép bámulatos termékenysége s humorának magyaros zamata által; még élete utolsó évében is nem kevesebb mint négy színműve kerül első előadásra a kassai színházban. Valószínűleg Byron hatása alatt szívesen választott keleti tárgyakat, de gazdagon merített a magyar történelemből s az egykorú társas életből is.

Ami azonban őt főkép irodalomvezéri szerepre emelte, az az a képessége volt, amellyel az írókat maga köré gyűjteni, közös munkára indítani s az írói kör által, melyet teremtett, az akkor még majdnem egészen német Pestet, melynek állandó magyar színháza se volt, magyar irodalmi középponttá alakítani tudta. Ezt főkép a nagy népszerűségre emelkedett *Aurora* almanach által érte el, melyet majdnem tíz éven át szerkesztett

s melynek még utolsó kötete is számos költeményét hozta. Halála előtt hírlap alapításának terve is foglalkoztatta, ez azonban már nem kerülhetett kivitelre.

A vezéri szerepre gondviselésszerű egyéni tulajdonai is képesítették írói érdemei és népszerűsége mellett. Nagy termetű, szép férfi volt, valóságos heros, kiből csak úgy áradt a sziporkázó szellem s aki azt tartotta, hogy «a jó kedv legszebb virága a komor életnek». Mindenki szívesen hajolt meg tekintélye s egyéniségének vonzóereje előtt. Főkép a fiatalok csoportosultak körülötte ; a vele egyívású Helmeczyn kívül az Aurora-kör tagjai : Vörösmarty, Bajza, Toldy mind sokkal fiatalabbak voltak nála ; érezték, hogy ő az irodalom jövőjének zászlaját lobogtatja ; hisz ő maga mondta halálos ágyán, hogy ő és társai «az oppositió és a reform zászlaját tűzték ki, amiért minden ifjú írónak vele kell tartania». Iránya tulajdonképpen hadüzenet volt a Kazinczy klasszicizmusának, de levelezésükben és személyes érintkezésökben annyi nyájas tiszteletet tudott mutatni a végéveiben mindinkább elhagyatott irodalmi patriarcha iránt, hogy annak barátságát is megnyerte s az agg költő szívesen közölte epigrammáit az *Aurorá*ban. Vörösmarty legotthonosabban érezte magát nála, de Széchenyi is, ki a Kisfaludy halála évében lépett a politikai reformküzdelmek porondjára, irodalmi szövetségesét látta benne, szívesen látogatta meg, s a költő halála mélyen meghatotta őt. A *Hitel* híres jóslata Magyarország jövőjéről majdnem úgy hangzik, mint a Kisfaludy *Mohács*a végsorainak visszhangja.

Mikor Kisfaludy meghalt, nagy munka és nagy tervek közepett, a harmincas-negyvenes évek Magyarországának képe már kialakulóban volt körülötte. Mindenki érezte a veszteséget, s halálát úgy gyászolta meg a nemzet, mint eddig még egyetlen íróét sem. Az 1831-i *Aurora* zárószavában Toldy Ferenc így emlékszik meg róla : «Az *Aurora* alkotója és alapítója . . . nincs többé. Hideg föld takarja azon férfiút, kinek keble csak az imént még égi gerjedelmekben lángola. A jelen koszorúba utolsó áldozati vannak fűzve, azon utolsó virágok, melyeket a forrón szeretett hazának reszketeg és gyengülő kézzel sírja szélén nevele.» Azután elmondja, hogy a megboldogultnak barátai és munkatársai kegyeletes kötelességöknek tartják a tőle alapított irodalmi vállalat folytatását s annak szerkesztésével Bajza Józsefet bízták meg. Annál inkább tartozni véltek ezzel, mert — mint akkor köztudomású volt — Kisfaludy áldozatokat is hozott almanachja megindításaért.

Mindenkép nevezetes év volt az a száz esztendő előtti, melyben Kisfaludy elköltözött e földről, nevezetes hazánk történetében, úgy politikai, mint művelődési, különösen irodalmi szempontból nézve.

Hazánk függetlenségét a II. József alatt megkísérlett beolvasztással

szemben annyira-mennyire megóvták az 1790-i törvények. De a nemzetnek csakhamar látnia kellett, hogy a valóságban és gyakorlatilag az megóva csak akkor lesz, ha egyfelől sikerül szabad intézményeinket széles alapon úgy kiépíteni, hogy azok a birodalom többi részeiben ellentállással nem találkozó önkénynek ellentállani tudjanak, s másfelől sikerül nemzeti egyéniségünket, annak szellemi erejét s fölényét úgy kifejleszteni, hogy azt többé idegen nyelv és kultúra meg ne hódíthassa.

Ennek a felismerése indította meg azt a nemzeti ébredést, mely tulajdonképpen az 1825-i országgyűlésen lett nyilvánvaló s a harmincas és negyvenes évek nagy reformmunkájában érvényesült teljesen.

Ennek a korszaknak sok tekintetben emlékezetes állomása volt az 1830-i év, a Kisfaludy Károly halála éve.

A politikai téren ez az év bizonyos kötelező örökséget vett át elődjétől: az 1829-i országgyűlés alkotásokban nem volt gazdag, az is, mint elődjei, az önkényuralomtól okozott sérelmek elpanaszolására volt kénytelen fordítani ideje javarészét, de a politikai közszellem, a nemzeti öntudat keltegetése körül az is hasznos munkát végzett, s a nádor elnöklete alatt kiküldött országos bizottságra ruházta azt a feladatot, hogy a legközelebbi országgyűlés számára készítse elő a szükséges reformokra vonatkozó javaslatokat.

Ez a bizottság kisebb küldöttségekre oszolva szorgalmasan dolgozott, de munkájának társadalmi és gazdasági részén nagyon meglátszott az a maradi szellem, mely akkor még a rendi Magyarországot jellemezte. Ekkor mint egy csatajelző harsonaszó, szólalt meg a Széchenyi szava: első, nagy agitatorius művének, a *Hitel*nek megjelenése. A hatás leírhatatlan volt; az uralkodó osztályok megbotránkozással fogadták, néhol el is égették a könyvet, de a fiatal nemzedék megértette a jövő üzenetét s lelkesedéssel sorakozott a Széchenyi zászlaja alá. Az igazi reformprogramm ebben a könyvben foglaltatott, nem az országgyűlési küldöttség opinióiban, megvalósítása azonban nem ment gyorsan, mert egy közbejött esemény a Rendeket még nagyobb óvatosságra intette s a konzervatív irányzat jegyében bizonyos közeledést hozott létre az uralkodóház és az országgyűlés között.

Ez az esemény a párizsi júliusi forradalom volt, mely megbuktatta X. Károly önkényes uralmát s a legitimizmus megtagadásával az uralkodóház egy mellékágának, az Orleans-oknak egy sarját, Lajos Fülöpöt, a polgárkirályt emelte trónra szabadelvű, alkotmányos kormányzat követelésével.

Abban az időben a külpolitikai események, így Görögország függetlenségének kivívása s a kitört lengyel forradalom is aránylag nagyobb mértékben foglalkoztathatták a közvéleményt, mint a belpolitikaiak,

lévén a sajtónak módja amazokat terjedelmesen tárgyalni, míg a belpolitikai hírek közlését korlátozta, sőt majdnem egészen megakadályozta a cenzura. Sajtónk egyébként nagyon fejletlen volt még akkor, a Kulcsár Istvántól alapított *Hazai és Külföldi Tudósítások* hetenkint kétszer, kis alakban, a hirdetésekkel együtt alig több mint 12 lap terjedelemben hozott bőven külföldi tudósításokat, ellenben a hazában történtek közül csak a hivatalos közleményekre, a kinevezésekre és kitüntetésekre, halálozásokra és elemi csapásokra, ünnepélyekre és egyesületi ügyekre, olykor irodalmi hírekre is szorítkozott. A diéta együttlétekor például a lap csak a hivatalos beszédeket és határozatokat közölhette, a vitákból semmit, még a szónokok nevét sem.

A forradalom híre megriasztotta az uralkodóházat és a Rendeket egyaránt ; amaz a legitimizmust féltette, emezek közt a számra még túlnyomó konzervatívek privilégiumaikért aggódtak. Az uralkodó ily körülmények között szívesen hívta össze újból az országgyűlést, mert azt most már azzal a céllal kötötte egybe, hogy fia, Ferdinánd főherceg még atyja életében megkoronáztassék s így a trónutódlás minden eshetőséggel szemben biztosítva legyen.

A szeptember 8-ára összehívott Rendek siettek végrehajtani a megnyitási, felirati s a koronázást megelőző formaságokat, úgy hogy az ifjabb király koronázása még ugyanazon hónapban végbemehetett. Utána megindult a királyi propozíciók tárgyalása, nevezetesen az adó- és ujoncjutalék megszavazása, mely utóbbit a Rendek a magyar katonaság nemzeti jellegének helyreállítására s a katonafogdosás rendszerének megszüntetésére igyekeztek fölhasználni. A többi kérdés elintézése ismét a jövő évre ígért országgyűlés feladatává vált.

A diéta régi szerepvivői között még ott volt Felsőbüki Nagy Pál, de az ellenzék vezetését mindinkább Ragályi Tamás vette át ; Borsicky, Balogh János, Deák Antal hangoztatták a nemzeti követelményeket. Egyébiránt az ellenzék több jeles erőt vesztett el azáltal, hogy Platthy Mihály és Bartal György kormányhivatalt vállaltak, ellenben új erőkként tűntek föl Bezerédj István és Beöthy Ödön. A főrendeknél előtérbe nyomul Wesselényi ; Széchenyit folyamszabályozási és reformtervei foglalván el, keveset törődik a diétával ; de ő és Wesselényi az elsők, kik a felső táblán magyarul szólalnak meg, nem latinul. A jövő nagy vezérei, Kossuth és Deák, amaz 28, emez 27 éves, ebben az időben még csak vidékükön ismeretesek.

A politikai közélet fejletlenségével együttjárt az irodalom fejletlensége is. Kisfaludy Károly ugyan a *Tatárok* pesti első előadásához írt prológusában már az 1819. évi állapotokat — némi célzatos optimizmussal — nagyon előhaladottaknak tünteti föl a multhoz képest. «Most, —

úgymond — midőn a köz világosodás csendes ihletése a régi vadságot lefosztá szívünkről és a szelíd Múzsáknak már tündöklő oltárt emelhetünk ; most, midőn a tudományok kedvelése, a magyar nyelv tenyésző érdeme Hunniának szerencsés lakosit egy boldog nemzetséggé teremti, most érezzük a józanabb élet boldogító malasztját.»

De íme ugyanő a *Rákosi szántó* ajkára adott panaszban felsóhajt :

Pest-Budárul sok nép kijár,
S alig érti nyelvünket már ;
Hej! ma-holnap a magyar szó
Ritka, mint a fejér holló.

Hát bizony azt a tündöklő oltárát a «szelíd Muzsáknak», melyen a költő első színművét bemutatták, Pest városa a német muzsának emelte, azt a magyar játékszín csak hetenkint kétszer — a legrosszabb színházi napokon — kaphatta kölcsön ; állandó magyar színház Pesten csak hét évvel a Kisfaludy halála után létesült, addig vidéki magyar színtársulatoknak kellett itt vendégszerepelniök, mert a vidéken volt magyar színészet, legkorábban Kolozsvárott, azután Kassán, Székesfehérvárott ; de ezek is a Kisfaludy megjelenéseig németből fordított színműveket vagy német színművek gyönge utánzatait voltak kénytelenek előadni ; a magyar játékszínnek is Kotzebue volt az uralkodó planétája. E tekintetben a változást, a játékszín megmagyarosodását nemcsak nyelvben, hanem szellemben, ízlésben is Kisfaludy hozta meg ; ebben rejlik az ő korszakos jelentősége, ezt kell szem előtt tartanunk, ha darabjait a színpadon ma nem is tudjuk azzal a kedvteléssel élvezni, amellyel kortársai élvezték.

Szűk körben mozgott még a többi irodalom is, ha nagy is volt a haladás a század első éveihez képest. Jeles költőkben nem volt hiány. Kazinczy ugyan életének utolsóelőtti évét élte, de még dolgozgatott és még törekedett ; mellőztetése az Akadémia főtitkári állása betöltésénél volt utolsó csalódása. Virág Benedeket 1830-ban ragadta el a halál. Kisfaludy Sándor, ki 14 évvel túlélte öccsét, bár ennek halálakor már 58 éves volt, még alkalmilag verselgetett, meglehetős megértetlenül állva szemben kora új irányaival és törekvéseivel s neheztelve az Akadémiára, mikor ez nagyjutalmát megosztotta közte és Vörösmarty között. Berzsenyinek ez évben jelent meg utolsó verse, azontúl már csak az Akadémia körében kritikai és egyéb értekezésekkel foglalkozott, de lelkesült a Széchenyi reformterveiért. Kölcsey még csak negyven éves volt, pályája delelőjén állott, de már csak nyolc életéve volt hátra ; *Himnuszát* rég ismerték, a *Zrinyi dalát* éppen 1830-ban írta meg. Fáy András a *Régi pénzek*kel némileg megelőzi Kisfaludyt ; szorgalmasan dolgozik, de

takarékoskodik is erejével, mely még hosszú munkásságra van hivatva. A fiatalok közt *Zalán*jának megjelenése óta messze kimagaslik Vörösmarty, ki ez évben írja meg egypár kisebb epikai mű mellett a *Csongor és Tündét*; a vezéri szerep utódlása szinte természetesen megy át a Kisfaludy kihűlt kezéből az övébe; Bajza, Toldy még nagyon fiatalok: amaz 26, ez 25 éves, de már mindkettő neves író és tekintély; Toldy már több könyvet írt, Bajza veszi át az *Aurora* szerkesztését s megindítja a *Kritikai lapok*at. Czuczor is már feltűnt hőseposzaival.

Tehetségekben tehát nem volt hiány, de szűk volt az érvényesülés tere. Utaltam már időszaki sajtónk állapotára; a főbaj mindenesetre a cenzura volt, mely nemcsak hogy sok irodalmi terméket csírájában elfojtott, hanem a megjelent könyvek és folyóiratokban is keresztülhúzásaival olvashatatlanná tette azt, ami neki nem tetszett.

A már említett *Hazai és Külföldi Tudósítások*on kívül Bécsben megjelent a *Magyar Kurir*, Kassán a *Felsőmagyarországi Minerva* mint évnegyedes folyóirat és Kolozsvárott az *Erdélyi Híradó*. A *Tudományos Gyüjtemény*t mint havi folyóiratot Pesten Vörösmarty szerkesztette; ez a folyóirat értekezéseket, bírálatokat, könyvismertetéseket közölt, néha polémiákat is és különböző híradásokat; a szépirodalom csak *Koszorú* című melléklapjában, mely *Szépirodalmi ajándék* nevet is viselt, jutott szóhoz; ebben Kisfaludy is közölt románcokat, több névtelen versíró verseket, sőt Császár Ferenc egy egyfelvonásos vígjátékot is.

A szépirodalom legsajátabb közlönyeiül az évenkint megjelenő almanachok szolgáltak. Ezek között legjelentősebb volt kétségkívül az *Aurora*, melynek érdeme, hogy Magyarországon megszervezte nemcsak a szépírókat, hanem a szépirodalmi olvasóközönséget is. Példáját követték a *Hébe* és az *Uránia*.

Irodalmunkra nézve korszakos eseménnyé vált a Magyar Tudós Társaság megalakulása 1830 novemberében. 1825 óta, vagyis a Széchenyi nagy, alapítói tette óta folytak az előkészítő tárgyalások, az országgyűlés törvénybe is iktatta az Akadémia létrejöttét, s azután gr. Teleki József elnöksége és gr. Széchenyi István másodelnöksége alatt megalakult az igazgatóság, mely hivatva volt az első választásokat is megejteni s a Tudós Társaságot mintegy útnak indítani; az első szervezés alkalmával a rendes tagok tiszteletdíjat is húztak. A szépirodalom köréből mindjárt ez első alakuláskor akadémikusokká lettek: Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Guzmics Izidor, Döbrentei Gábor, Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc, Kis János, Fáy András, Bajza József, Czuczor Gergely és Szenvey József.

Kisfaludy Károly már csak néhány nappal élte túl megválasztatását. Ha a haldoklónak lelki szeme a jövőbe tekintett, annak az irodalomnak

és annak a nemzetnek jövőjébe, melyeknek ő maga rövid, de munkás életét szentelte, vajjon mily sejtelmek, remények és aggodalmak foglalkoztatták gondolatát? Sejtette-e a *Rákosi szántó* írója, hogy az akkor túlnyomóan német Pest helyén, azokon a tereken is, amelyeket akkor még a szántovető ekéje barázdált, egy milliót meghaladó lakosságú világváros fog keletkezni, melyben minden honos magyarul beszél? Pest, melyből ő igyekezett irodalmi középpontot teremteni, egyesülve az akkor még németebb Budával, a század folyamában valóban teljesen magához ragadta a dúsan kifejlett magyar irodalom vezetését és irányítását, sőt talán túl a rendjén fölszítta magába majdnem az egész szellemi és gazdasági életet.

Az azóta lefolyt száz esztendő a fejlődés óriási méreteit mutatja a nemzeti élet minden terén, de utolsó évtizede rettentő bukást is hozott, oly bukást, mely csak a Kisfaludytól költőileg elsiratott mohácsi vész hatásához hasonlítható. De nem szabad kételkednünk benne, hogy a Kisfaludy nemzete, mely képes volt e száz év alatt a fejlődés oly bámulatos munkáját végezni el, képes lesz a sorstól igazságtalanul reámért szörnyű csapás súlya alól is újra feltámadni. Úgy érezzük, hogy azt, amit a költő háromszáz évvel Mohács után a nagy Magyarország jeligéjeül versébe foglalt:

> Él magyar, áll Buda még! a múlt csak példa legyen most,
> S égve honért, bizton nézzen előre szemünk . . .

töretlen nemzeti erőnk ma is, megcsonkult állapotunkban hiteül vallja. Kilencvennégy év óta az ő nevével zászlónkon, az ő hitével szívünkben akarunk dacolni az idők mostohaságával, s az ő száz év előtt elköltözött, de köztünk élő szellemének ihletével üdvözlöm ma a megjelenteket és nyitom meg a Kisfaludy-Társaság nyolcvanharmadik ünnepi közülését!

TITKÁRI JELENTÉS.

SZABOLCSKA MIHÁLYTÓL.

Tekintetes Társaság! Mélyen tisztelt Közönség!

Kisfaludy Károly halálának e mostani századik évfordulója s ebben ez a mai centenáris ünnepünk hozza önkénytelenül elém ezt az alábbi kis számvetés-féle elmélkedést.

Mikor Kisfaludy Károly száz esztendővel ezelőtt, 1830. november 21-én örök álomra hunyja le szemét: pályatársai, jóbarátai, az akkori magyar írók és művészek javarésze, lehajtott fejjel állva meg sírhalma

mellett, azon gondolkoznak, hogy' állíthatnának mennél méltóbb és mennél maradandóbb emléket az elhunyt jóbarátnak. Mennél méltóbbat és mennél maradandóbbat. Így alakult meg 1836-ban a Kisfaludy-Társaság. Ismételten hangsulyozom, hogy tisztára és kizárólag a legszebb, legnemesebb ideális céllal. Egy irodalmon, művészeteken csüggött író-ember iránti szeretetből. S mikor elérendő céljait és kereteit hamarosan kiszélesíti is, a Társaságnak sem céljaiban, sem eszközeiben *politikára* a legtávolabbról sem gondol soha senki, sem alapításakor, sem később.

És mégis meg kell állapítanunk ma, Kisfaludy halálának századik évfordulóján, hogy ez a nevéről nevezett Társaság mostan éli fennállása 94-ik esztendejét. És most tartja 83-ik közülését. Vagyis, hogy 11 esztendőn át nem tartott a Társaság közülést. Mert nem tarthatott. Mert működése, minden életnyilvánulása tiltva volt. Tiltva 1850-től egész 1861-ig. Tiltva a politikai gyanusítások miatt, ez a tisztára irodalmi, kulturális szervezet. Elmélázunk a multak e kesernyés emlékein, s önkénytelenül fölsír szívünkben a kuruc dal:

Szegény Magyarország, De megvert az Isten
Ezer búval-bajjal, Szomoru nótákkal, Bokros bubánattal.

A Kisfaludy-Társaságnak működése legközelebb múlt esztendejében különben — fájdalom — még mindig folytatnia kellett súlyos, nehéz küzdelmeit az anyagi szegénységgel, lesorvadt és elértéktelenedett pénzünkkel, mely viszont lehetetlenné tette szépen indult, sőt immár nekilendült könyvkiadványai folytatását. Évlapjainak 57-ik kötetét — négy év termését összefogva benne — tetemes áldozattal nem régiben kiadhatta ugyan, de nagyon meg kell hánynia-vetnie a Társaságnak, hogy kiadványainak ezt a módját vajjon folytathatja-e. Avagy jobb lesz bevárnunk a «*hét szűk esztendő*» végét, mint esetleg adósságra szorulnunk.

Pedig hálával kell elismernünk itt, a nagy nyilvánosság előtt is, hogy mostani nagy, közös megpróbáltatásunkban is jóleső szívvel érezzük segítő, gyámolító kezét úgy kultuszkormányunknak, mint egy-egy olyan pénzintézetünknek, melynek igazgatásában *magasabb tekintetek* is szóhoz jutnak. Szóhoz az irodalom, a saját irodalmunk iránti szeretet is.

Sőt nem minden meghatódottság nélkül kellett felismernünk most, mikor erről számot adóban voltunk, a felénk nyujtott segítő kezek között azt a meleg testvéri kezet is, mely a Magyar Tudományos Akadémia szíve tájáról nyult gyámolítólag felénk, számottevő pénzsegítségével.

Hálátlanság volna, ha itt erről is meg nem emlékeznénk!

Tekintetes Társaság! Igen tisztelt Közönség!

A magyar közmondás szerint nincsen olyan csapás és kár, hogy abból valamelyes haszna is ne lenne valakinek. Így hozta most, háború utáni anyagi összeomlásunk magával, hogy idei titkári jelentésemet, évi beszámolónknak, ünnepélyes küzüléseinken, e legprózaibb, de kötelezett részét alig kezdtem el, máris mindjárt bevégezhetem.

Kiadványaink megszünte óta a nagy közönséggel csaknem egyetlen érintkezési formául maradtak kezünkben havonkénti *felolvasó üléseink*. Az elmúlt évben tartott a Társaság kilenc rendes és két rendkívüli ülést, budapesti rendes székhelyén. Régi, lelkes közönségünk hűséges kitartása mellett. E közönség dícséretére külön kell ezt kiemelni *ma*, mikor a futball, a testi sportok szinte ragályosan babonázó hatást gyakorolnak a divat szerint járó tömegemberekre.

Két nagy vidéki gócpontra, Debrecenbe és Szolnokra vándorgyűlést tartani is kiszállott Társaságunk.

E felolvasó üléseinken közreműködtek fordított vagy eredeti költeményeikkel Csengery János, Némethy Géza, Radó Antal, Sajó Sándor, Sik Sándor, Szász Károly, Szávay Gyula, Szabolcska Mihály tagok és Vargha Gyuláné vendég. Szépprózai elbeszéléseikkel: Herczeg Ferenc, Kenedy Géza, Komáromi János, Pekár Gyula és Zilahy Lajos. Történelmi, irodalomtörténeti vagy széptani tanulmányaikkal Berzeviczy Albert elnökünkkel az élükön: Hevesi Sándor, Horánszky Lajos, Kéky Lajos, Papp Ferenc, Pintér Jenő és Voinovich Géza tagtársaink.

Az elmult esztendőben Társaságunk életfáján bizony súlyos sebeket ejtett a halál. Olyan fényes nevek estek ki tagjaink névsorából, mint Rákosi Jenő, Vargha Gyula és Benedek Elek.

Rákosi Jenőt szinte megszoktuk már olybá tekinteni, mint a mult időkből ránkmaradt drága örökséget, akinek lehetetlen, hogy itt még valami nagy, szent hivatása ne legyen. S mivel legbuzgóbban mindig Trianon reviziójával kapcsolatban cikkezett, írt és lelkesített: úgy tetszett, mintha egyedül és kizárólag erre várt volna még. S olyan jó volt elhinni neki, mikor erősítgette is, hogy ő megéri azt. Mint amilyen édes volt hinni valamikor az ő 30 millió magyarjában.

Ebben a levegőben lobogott és lángolt a Vargha Gyula tősgyökeres, magyar múzsája is. Ő volt az Arany János hangját eltaláló poétáink közt a legmagasabbra szálló. Arany János akkora költő volt és akkora művésze a magyar nyelvnek és versformáknak, hogy őstehetségre vallott és méltó dicsőséggel járt ez érdemeiben őt jól utánozni is.

Harmadik elvesztett értékünk még a mult esztendő listáján a nagy és meleg szívű székely-mesemondó: Benedek Elek. Irodalomtörténetünk

majd kijelöli és megállapítja helyét szépirodalmunkban. Egy azonban bizonyos előttem, hogy: nagy árvaságra jutott «Erdély országának», székely nemzetének lelkesebb és zengőbb szívű fia Mikes Kelemen óta nem igen termett nála a Hargita alján, Réka királyasszony erdősége táján. Elhunyt tagtársainknak neve és emlékezete legyen áldott köztünk és késő maradékaink között.

KISFALUDY KÁROLY.

NÉGYESY LÁSZLÓTÓL.

Kerek száz éve telik az idén, hogy Társaságunk névadó őse, az akkori irodalom vezére, Kisfaludy Károly, lelépett az élet színpadáról. Megünnepeljük ez évet, mint megünnepelte Társaságunk a születés századik évfordulóját is ezelőtt negyvenkét évvel, 1888-ban. Akkor Gyulai Pál, az ünnepi szónok, megjegyezte, hogy senki sem él már Kisfaludy író-társai közül, az idő rohan, s az új magyar irodalom immár régivé válik; és megrajzolta az újabb nemzedék számára, újabb értékeléssel Kisfaludy Károlynak találó és művészi arcképét. Megállapította, hogy Kisfaludy műveit a kortársak egyben-másban túlbecsülték, de egyúttal kimutatta Kisfaludy pályájának helyét és fontosságát újabb irodalmunk megalapozásában.

Azóta az idő újra tovább rohant, és ha ma körülnézünk magunk közt, mi is elmondhatjuk, hogy senki sem él ama tagok közül, akik Gyulaival együtt a születésnap centenáriumát ünnepelték. Ismét újabb nemzedék, a nemzet életében tátongó szakadék után új korszak, az irodalom életében újabb változások, fejlődések és válságok. Egyáltalán ellátszik-e még Kisfaludy alakja hozzánk a sors oly roppant hullámai fölött és annyi nagy alkotó szellem erdején keresztül? A mai nemzedék számára újra meg kell okolnunk, miért ünnepeljük még mindig Kisfaludy Károly emlékét. Azonban ha Gyulainak helyesbíteni kellett a kortársak értékelését, nekünk nem kell felülvizsgálnunk Gyulai ítéletét. Vannak igazságok, melyek megmaradnak, és vannak jól ismert művek, melyeket jobban megírni akarni hiú fáradozás volna. Gyulai emlékbeszéde ma is legklasszikusabb írói arcképe Kisfaludy Károlynak. Feladatom csak az lehet, hogy megkísértsem a mai nemzedék számára vázlatot adni Kisfaludy történeti, és ha van: élő jelentőségéről.

Szerencsére a művelt köztudatban vannak támaszpontjaim. Kisfaludyról, koráról és jelentőségéről számos vonás van forgalomban. Másfélszáz év óta irodalmunk a nemzeti életnek egyik legfontosabb nyil-

vánulása, története az ország történelmének dicsőséges fejezete, nagyjai a művelt magyarság tiszteletének tárgyai. Kisfaludy kora pedig a magyar irodalom hőskora, a fiatalság örök ragyogásában feltűnő drága emlék, szellemtörténetünk egyik legvonzóbb és legértékesebb szakasza. Kisfaludy személyiségének érdekessége és pályájának jelentősége is egyik kedves lapját alkotja irodalomtörténetünknek. De kor és író a jelent is érdekli.

Alig volt magyar költő, Petőfit és talán Balassit kivéve, akinek pályája érdekesebb lett volna az övénél. Nemcsak élete, hanem valósággal már születése, épúgy halála is drámai érdekű.

A nemesi rendből jött, amelynek örök érdeme az a szellemi insurrectio, mikor az alsó papsággal együtt megalapította az új magyar irodalmat; ez még nem volt szokatlan jelenség; meglepőbb, hogy ugyanabból a családból jött, melyből a közönség már egy hírneves költőt ismert, a *Himfy Szerelmei* szerzőjét; első sikere alkalmával a pesti német újság össze is tévesztette hősünket bátyjával, t. i. Sándornak tulajdonította a diadalt. Neki volt a legkeményebb apja minden apa közt, akiket a magyar irodalomtörténet ismer. Művelt, nem épen nagybirtokú földesúr, javát akarta gyermekeinek, de vasszigorral bánt velük; még Sándor is panaszkodva említi a szolgai engedelmességet, melyet gyermekeitől követelt, pedig Károlyhoz még hasonlíthatatlanul ridegebb volt; ezt a fiát teljesen félreismerte. Mintha a XVIII. század autokratáitól: Nagy Péter cártól, vagy I. Frigyes Vilmos porosz királytól vett volna példát, hogyan kell dacos fiakat engedelmességre birni. Anyja is kivételes a magyar irodalomtörténetben: két költőt szült a hazának. De mikor ezt a fiát világra hozta, a végzet megelégelte anyai dicsőségét s elragadta a kisded mellől, akit mindjárt születésekor a legnagyobb csapás ért. Károly így csak pszichofizikai alkatát örökölhette anyjától, nem állhatott lelki hatása alatt, pedig úgy látszik, neki volt legtöbb lelki közössége édesanyjával, neki volt legfinomabb szervezetű lelke, s az anya személyes hatásának ő nála lett volna legtöbb foganata. Költői adománya közös örökség volt Sándorral, de Sándornak tüzével és patétikus hangoltságával szemben sokkal több volt benne az érzelmesség és a komikai tehetség, többoldalú volt a fogékonyság és gyöngédebb a szív. Sándor jellemére nézve közelebb állt atyjukhoz, büszke és határozott; tizenhat évvel fiatalabb öccsével csak mint már kész íróval törődött, akkor sem állandóan. Ami Károlyban az atyjával közös volt: az önfejűség, a dac, a féktelenségre való hajlam, mind csak eltávolította az atyjától, nemhogy közelítette volna hozzá, s inkább válságokba sodorta; de az anyajától örökölt szívjóság fenntartotta minden örvény közt, s szelídebb, ragaszkodóbb természete mindig visszavezette atyjához is, ha időnként szívé-

ben pártot ütött is ellene. Hanem költőnknek volt a legjóságosabb, legkedvesebb testvérnénje is mindazok közt a nőtestvérek közt, akiket a magyar irodalomtörténet ismer, a megértő, szerető szívű Trézsi, tíz évvel fiatalabb öccsének védőangyala, mintegy második anyja, az egyetlen szív, melyhez az élet hullámain hánykódó ifjú mindig fordulhatott s akinek kedvessége melegen tartotta a költő szívében a jóságot, az emberszeretetet, a lelki nemességet. Anyja és nénje az a két nő, akiket Kisfaludyért az irodalomtörténettől kegyelet illet. Akikhez a költőt szerelmi viszony fűzte hosszabb-rövidebb ideig, azok nem boldogították, múzsái sem igen lettek. A testileg, lelkileg oly gazdagon megáldott ifjú nem talált arra a nőre, aki dicsőségének osztályosa lehetett volna.

Fejlődése is elütött a többi íróétól. Ő nem az iskolából és nem a régibb írók keze alól érkezett, mint legtöbb írónk, hanem az életből, a megpróbáltatások, tévedések, szenvedések, az élmények iskolájából, s maga képezte magát. Volt katonatiszti pályán, hét évig csörtette a kardot, harcolt, uraskodott, unatkozott; egyévi szünet után hét évig piktorkodott; vagy egyszer tékozolt, majd mindig nyomorgott, babér helyett kenyérért küzdött. Katonának atyja parancsára ment, már tizenhat éves korában, mikor hevessége miatt összeütközött az iskolai fegyelemmel. Más íróink is lettek katonatisztekből, Bessenyei Györgytől Kisfaludy Sándorig; azoknak a tiszti pálya előkészület volt az íróságra. De költőnk nem a bécsi gárdapalotában művelhette magát. Egy sorgyalogezredben lett hadapród, a pesti 32-ikben, jó ideig a Szerémségben állomásozott, vad környezetben, annyira elhagyatva, hogy hazulról sem kapott két évig sem levelet. A katonaság sehogysem egyezett természetével. Ha háború volt, még elemében érezte magát; mint tizenhét éves ifjú ott volt a Caldiero melletti győzelmes ütközetben. Mikor 1809-ben Leobennél francia fogságba került, bravúrosan megszökött, ekkor hadnagyból főhadnaggyá léptették elő. De békében unta a gépies egyformaságot, arra pedig tiszti fizetése a pénz elértéktelenedése miatt sem volt elegendő, hogy a pesti helyőrségen társasági életet élhessen; hazulról megalázó könyörgésre is alig kapott valamit. Tarthatatlannak érezte helyzetét. Ekkorra esik szerelme egy pesti vagyontalan polgárleány iránt. Atyja ellenezte a házasságot. Ő, hogy a leányt elvehesse, lemondott tiszti rangjáról. Ezzel azután végkép elszakadt atyjától, a leány kezét sem nyerte el, mert az időközben előnyösebb kérőnek nyujtotta kezét. Így végződött élte drámájának első felvonása, a tiszti korszak.

Kisfaludy ott maradt összezúzott szívvel, biztos pálya nélkül, eltaszítva atyjától, megtagadva eszményképétől, közömbös testvérekkel, csak a jóságos Trézsi szeretetétől vígasztalva, akinek házában otthonra talált. A vázolt viszonyok nem kedveztek írói fejlődésének, noha

írói hajlama olykor-olykor jelentkezett. Eleinte bátyja ritmusában írt hadi éneket és más apróbb költeményeket ; utóbb színműveket szerzett. Kísérleteit folytatta most nénje házánál, ekkor dolgozta át Voltaire *Brutus*át is.

Egy évre el volt látva a végkielégítésül kapott összeggel, egy év mulva pedig nagykorú lett s atyja kiadta neki anyai jószágrészét. Ezt egyik bátyjának zálogba adva, kívánta megvetni jövője alapját. Hivatalhoz nem volt jogi tanultsága, ellenben művészhajlamai kecsegtették. Az íróság akkor még nem volt kenyéradó pálya ; de volt egy másik passziója is, a rajzolgatás, és ecset által már meg lehetett élni. Huszonnégy éves fővel arra szánta magát, hogy Bécsbe megy, akadémiára. De a császárvárosban végzetes könnyelműséggel hamarosan eltékozolta jövőjének alaptőkéjét. Magyarázza ezt csalódás, dac, a szabadabb költekezés megnyílt lehetősége, bohém-hajlam, léha barátok társasága, a szomorú eredmény az, hogy csupán hat aranya maradt meg, mire észrevette magát. Ettőlfogva jóformán csak tengődött ; az akadémiát rendszeresen nem is látogathatta, inkább csak műtermekben tanult, s mindvégig dilettáns festő maradt, művészálmai kenyérkereső gonddá sorvadtak. Dísztárgyak, szelencék kifestésével, arcképezéssel tett szert némi jövedelemre. Hazulról csak annyit kapott, amennyit Trézsi kiesdekelt, vagy a magáéból küldhetett. Az apa még jobban meg volt győződve fiának javíthatatlan korhelységéről, mint valaha, és újabb ok volt megbotránkozására az, hogy egy Kisfaludyból piktor lett. Az ifjúra a nélkülözés és nyomor évei vártak, hét esztendő, a férfikor legelső, legjava szakából, meddő kísérletezéssel, kellő tanultság és alkotóerő nélkül egy más művészi pályán, mint amire tehetsége volt. Szerencse, hogy a színház is vonzotta, látogatta a híres Burgszínház előadásait. Ismeretséget kötött színészekkel, sőt az akkor feltűnt színpadi költővel, a nála még fiatalabb Körnerrel is. Ez az ismeretség elhidegült, mikor Kisfaludy megmondta a német költőnek, hogy híres Zrinyi-drámájában nincs magyar élet ; különben is Körner már a következő évben hazájának felszabadítása közben hősi halált halt. Kisfaludy azonban a színházlátogatásból sok irodalmi és dramaturgiai ismeretet szerzett.

Bécset azután még évekig meglakta. Egy ideig Olaszországban is járt, ott némi pénzt meg is takarított, sőt képeket is vásárolt, de a művészetben nem haladt sokra. És mikor ötévi hányatás után Pestre jött, itt is csak szűkösen élhetett keresményéből. Ismeretes a humoros adat róla és magyar-utcai szállásadójáról, a becsületes vargáról, aki a festő képeit árulgatta s ha jó vásárt csapott, vígan éltek, máskor azonban gazda és zsellér együtt nyomorogtak. Az apa nem tűrhette tovább, hogy fia most már itthon kompromittálja az ősi nevet, végrendeletében kizárta

az örökösödésből. A család pesti barátai és Trézsi közbevetették magukat s ki akarták engesztelni az apát fia iránt, ők már ismerték Károly jobbra hivatottságát. Hiába. Az öreg Kisfaludy győri szállásán a közbenjárók Trézsivel együtt bent könyörögtek, Károly az ajtó előtt zokogott, de az öreg úr nem bocsátotta színe elé már harmincéves vezeklő fiát, csak némi segélyt küldött neki Trézsitől. Ez volt a dráma második felvonásának, a művészi korszaknak csattanója.

Pedig már közeledett a fiatal költő élte drámájában a felismerés pillanata, egy év se telt bele, s Károly országra szóló díszt hozott a Kisfaludy névre. 1819 tavaszán felfedezte benne a közönség is és maga is a színműírót. Egy elég gyönge, de romantikus eszményítésű, hazafias lendületű, történelmi tárgyú, de nem történeti levegőjű színjátékát, a *Tatárok*at a székesfehérvári társulat a pesti fényes német színházban olyan zúgó tapsok és vivátozás közt adta elő, aminőben eredeti magyar darab még nem részesült. A siker egy rögtönzött darabbal, az *Ilkával* ismétlődött, majd ősszel egy harmadik drámáját, a *Stibort* és egy ezeknél sokkal jobb darabját, *A kérők* c. vígjátékot még jobban ünneplik és a szerzőt mint új csillagot köszöntik. Az ifjúság különösen rajong érte. Ha nem volt is még Pesten állandó színház, de volt egy-két vidéki társulat, a színpad és a közönség szükséglete nőtt, és íme megjelent a játékszín várva-várt eredeti költője. Magyar költő azelőtt ilyen gyorsan nem hódított meg ekkora közönséget. *A tatárok* egy későbbi előadását megnézte a nádor, a következő évben az udvar pesti tartózkodása alkalmával is Kisfaludy darabjával rendezett a magyar színészet díszelőadást. Jöttek azután egyéb darabjai, ezek közt a *Pártütők*. Művei nyomtatásban is megjelentek. Kisfaludy Pestnek és az országnak legnépszerűbb írója lett.

Tizenöt évet vesztegetett el más pályákon, mire az igazit megtalálta. Rövid életéből a nyilvános írói pályára már csak tizenegy év jutott. De megnyílt a dráma harmadik felvonása.

Ha ő ekkor a pillanatnyi sikerek útjára lép, lehetett volna belőle néhány évre népszerű színpadi szerző, de nem a magyar irodalom vezére. Kotzebue-féle író akkor sem lett volna, bár a híres német szerzőtől sok ügyességet tanult, de megkülönböztette tőle lelki alkata és világnézetének szilárd erkölcsi alapja. Mert Kisfaludy minden hányatásból tisztán hozta meg érzületének nemességét. Legnyomorúságosabb állapotában is azt írta nénjének, hogy alacsonyságra sohasem fog vetemedni. Nem is vetemedett és nem bocsátotta áruba soha se testét, se lelkét. Nemzeti érzésében is a magyar írók hagyományát folytatta, noha mintegy külföldről érkezett. De külföldön vele is valami hasonló történt, mint Széchenyivel: Olaszország halvány olajfái alatt kinyílt lelkében a hazaszeretet piros rózsája, az olasz nép közt mint egy kinyilatkoztatás fel-

lobbant előtte saját népe derekségének és nagyrahivatottságának gondolata. Most, hogy első sikereit kivívta, elérkezettnek látta az időt, hogy nemzete dicsőségének emelésén munkálkodjék.

S még egy becses tulajdonsága volt: az állandó törekvés a szebbre, a jobbra, a belső értékre, az önkritika. Nem érte be az olcsó színi hatással, irodalmi értékességre törekedett. Hamar észrevette, hogy még nem kész író és fejlődnie kell. Szívesen fogadta Gaal Györgynek, a darabjait németre fordító bécsi írónak dramaturgiai tanácsait. Olvasta Shakespeare-t és Schillert, tanulmányozta Lessinget. Mindenkép ki akart emelkedni a naturalistaságból. Belekapcsolódott a magyar irodalom fejlődésébe is. Jóbarátai figyelmeztették a nyelvújításra, a finomabb irodalmi nyelvre és művészibb verselésre; kezébe adták Kazinczy munkáit. Az újszerű nyelv megkapta figyelmét, bele akart tanulni s bámulatosan rövid idő alatt utólérte az új irodalom stilisztikai haladását. Már 1820-ban *Iréne* c. tragédiáját felsőbbrendű stílusban alkotta meg, tragikai törekvéssel, jambusokban és nagyjában a nyelvújítás dikciójával. Tudta, hogy a szép gondolatok, a formás reflexiók fokozzák a színmű tartalmasságát, ezért feljegyezgette ötleteit és gondolatait, mint akkoriban és azután igen sok író, nálunk Eötvös, a német drámaírók közt Hebbel. Azt is tudta, hogy bátyja regéi azért nem érdeklik az idegen olvasót, mert kevés bennük a gondolati tartalom. Mindig javítani akarta kész műveit is. Évekkel később, mikor arról értesült, hogy Bowring angolra fordítja vígjátékait, arra kérette, hogy a *Leányőrzőt* hagyná ki, mert egy kevés változtatással még jót lehetne belőle csinálni és ő sajnálná, ha ilyen csúfan jutna a külföld elébe. Ki is terjesztette munkakörét: nemcsak színdarabokat írt, hanem lírai költeményeket és apróbb szépprózai műveket is. Elsajátította a klasszikai és a nyugateurópai versformák technikáját is, és attól fogva nem is tartotta művészinek az olyan verselést, amelyben nincs időmérték.

De tanulása mellett nem hanyagolta el magában azt, ami legerősebb oldala volt, amiben minden írónkat túlszárnyalt: az életszerűséget, a közönség szükségletei iránt való eleven érzéket, az irodalom és élet, az irodalom és közönség egymásra hatásának, a hazai motívumok és tárgyak felkarolásának, az egyetemes irodalmi fejlődésben való további részvételnek szükségletét. Felismerte, hogy minálunk is bebocsátását követeli a romanticizmus, mely nyugaton már mindenütt háttérbe szorította a klasszicizmust. Megérezte, hogy az éledő nemzeti szellem is új, nemzetibb tartalmú irodalmat követel. Megérezte, hogy a női közönség megnyerése döntő az irodalom fejlődésére nézve. Azt is megérezte, hogy a szépirodalomnak organumra van szüksége, hogy az irodalom természetes központja is az a hely lehet, ahol a nemzeti élet egyéb szálai is mindinkább kezdtek összefutni, s amely máris központja volt a gazdasági életnek,

törvénykezésnek és oktatásügynek: Pest. Érezte, hogy mind e reform iránt benne van a legtöbb fogékonyság s végrehajtására egyelőre legtöbb tehetség. Azért mihelyt elég erősnek érezte magát az újabb irodalmi nyelvben és formában, kezébe ragadta az irodalom irányítását. Már 1821-ben megindította szépirodalmi almanachját, az *Aurórát*, mely attól fogva évről-évre megjelent, a kor íróinak java dolgozataival, rézmetszetekkel, tokban, s époly dísze volt a szalonasztaloknak, mint kedves olvasmánya a hölgyeknek. Az első kötet ajánlását maga a császárné-királyné fogadta el. Az így kitüntetett írónak egyik első gondja volt atyja urának fiúi tisztelettel beszámolni a sikerről. A legfelsőbb helyről érkezett elismerés nem is maradt hatás nélkül az öreg úrra, mert ezidőtájban Károly még több levéllel is felkereste. Nem találkoztak ugyan azután sem, de az apa szíve megenyhült, s mielőtt 1826-ban meghalt, új végrendeletében visszahelyezte fiát jogaiba.

Az *Auróra* megindulása az irodalomra nézve is korszakot jelentett. Végre egy modern színvonalú szépirodalmi organum, amely nem akad el, mint egykor a kassai *Magyar Múzeum* és Kazinczy *Orpheusa*, vagy Kármán *Urániája*. Az *Auróra* évről-évre megjelent, ha áldozatokkal is — mert az anyagi siker nem volt arányban az erkölcsivel — és évről-évre tartalmasabb lett. Az írókat egymással is összehozta, nemcsak a közönséggel. És a Gondviselés különös szerencsét adott az új vállalathoz: alig indult meg a zsebkönyv, nemsokára feltűnt benne a Vörösmarty neve, a Czuczoré, Bajzáé, Toldy Ferencé. Egyszerre új magyar irodalom alakul az *Auróra* körül, itt Pesten, és ezzel Pest irodalmilag is az ország szíve lesz. De az addigi írókon kívül is dolgoztak az *Auróra*ba Kazinczy, Kölcsey és Szemere is. Kisfaludy tehát feltűnése évében népszerű író lett, két év mulva már irodalmi vezér, négy-öt év mulva már külön gárdája is van, nagyjövőjű fiatal erőkből. Irodalmunk újabb fejlődésében a kiváló íróknak két típusa van: a nagy alkotókon kívül vannak a nagy mozgatók. Ilyen volt Bessenyei, ilyen Kazinczy és ilyen Kisfaludy is. Irodalmunk 1772 óta épen a tudatosság, a szervezkedés jellegével különbözik a régitől. Amint az irodalom helyet foglal a nagy nemzeti feladatok sorában, vezérek, szervezők válnak ki, akik maguk is jeles írók ugyan, de geniejük inkább irodalom, mint művek teremtésében mutatkozik. Maguk is játszanak a zenekarban, de főleg vezényelnek. Kazinczy az első ilyen egyetemes vezér, nála nagyobb alkotók kortársai közt is voltak, épen úgy mint Kisfaludynál, de az egész irodalomnak ő volt a szervező, mozgató lelke.

Kisfaludy is ettől az időtől fogva nemcsak saját műveivel hat, hanem az irodalmi élet irányításával is. Ő maga is ír jelentékeny műveket, sokfélét, amire megérzése szerint szüksége volt a közönségnek vagy az iro-

dalomnak s amire tehetsége sarkalta. Drámai művei nem szaporodtak olyan iramban, mint ahogy az első évek ígérték : tevékenysége most már többfelé oszlott s nagyon érezte az állandó színház hiányát is. «Mily nehéz — sóhajt fel — részvét s állandó szín nélkül (mely mind az író, mind a játszó főiskolája) tárgyban haladni!» Becsvágya a komoly dráma felé hajtotta, de csak élte utolsó évében foghatott egy drámai ciklusba a magyar történelemből, most már nem a német lovagdrámák mintájára, mint régibb drámái egy részében, hanem Shakespeare históriáinak modorában ; de a ciklusnak egyetlen tagja, melynek kidolgozását megkezdte, a *Csák* is töredék maradt, úgyhogy Kisfaludy drámai művészetének tetőpontját a még 1820-ban írt *Iréne* jelzi. Cselekvényei különben inkább epikai, mint drámai természetűek ; a szenvedély hatalmát ritkán érezteti ; inkább meghat, mint megráz vagy felemel. A dráma nyelvét azonban ő nemesítette meg először. Sokkal nagyobb tehetsége volt a vígjátékhoz. Azonban itt is nagy akadályokkal küzdött. Maga érezte legjobban, mire volna leginkább szüksége, hogy fejlődhessék. Szeretne vígjátéktípusokat és motívumokat gyüjteni, e végből utaznia kellene, de nincs rá költsége. Molière egész Franciaországot feltalálta Párizsban, ő nem találja fel Pesten Magyarországot. Ép akkora baj volt a társalgó nyelv fejletlensége. «Hol nincs társasági nyelv, a komikum kényszerű munkát ad» — panaszkodik 1829-ben. Az *Auróra* megindítása után vígjáték-félét is leginkább egyfelvonásosokat írt, köztük néhány jóízű darabot ; csak két nagyobb vígjátéka készült még, a háromfelvonásos *Leányőrző* 1827-ben és a négyfelvonásos *Csalódások* 1828-ban, vígjátékíró múzsájának e legérettebb terméke. A tiszta jellemvígjáték magaslatáig nem emelkedett, az átöltözés és megtévesztés fogásaihoz, a félreismerés motívumához sokszor folyamodik. Azonban ha egyéni jellemeket nem, de típusokat alkot, magyar életet visz a színpadra, sőt népi alakokat is, és őszinte, vidám magyar kedvet.

Egyéb műfajoknak is lendületet adott. A novellát is ő állandósította irodalmunkban az *Aurórá*ba írt komoly és víg novelláival. A humoros novellára ő adta az első mintákat *Tollagi Jónás*ával és *Súlyosdi Simon*jával. A balladának Kölcseyvel együtt egyik megalapítója műköltészetünkben, s bár az ő e nemű költeményei is németes modorúak még, mindenesetre drámaibbak Kölcseynek érzelmességben szétfolyó balladáinál. Írt verses elbeszéléseket, részint romantikusan érzelmes modorban, minő az egykor híres *Eprészleány*, részint tréfás hangnemben, amiben sokkal könnyedebb és természetesebb ; általán komikai tehetsége legerősebb volt az akkori irodalomban, s *Bánkódó férj*e stílszerűbb költői anekdota, mint Vörösmarty versenyköltemény ugyane tárgyról. Résztvett a líra továbbfejlesztésében is. Hangulatkörei az elegikus érzelmes-

ség, a humor és a gúny. A Kazinczytól kezdett műdalt Kölcseyvel párhuzamban műveli, ő is nyugateurópai ritmusban. Legszebbek elegiaszerű költeményei, klasszikus formában a *Mohács*, modern formában *Az élet korai*; legeredetibb a humoros hangban, e körben legkiválóbb költeménye a *Pipadal*. Gúnyos epigrammái és xéniái is nevezetesek voltak. A népköltés stílusát is ő újítja fel költészetünkben, 1828-ban és 1829-ben írt népies formájú 33 dalával, melyek a specifikus magyar műdal kifejlődéséhez szolgáltak bevezetésül, annyival inkább, mert e dalok nem mind puszta helyzetdalok, hanem a költő személyes érzésének is meleg és közvetlen kifejezései, egyszerűségük mellett olykor meghatóbbak, mint nem egy műdala. Általán Kisfaludy apróbb és nagyobb művei a maguk korában tipikusan képviseltek költői törekvéseket, s az utókor előtt is jellemző emlékei a kor költészetének. A művelt olvasó ma is élvezettel lapozgathatja e műveket; ha néhol avultasak is, kedves patinájuk van. A *Mohács*, ez az ódába emelkedő elegia, ma is egyik gyöngye hazafias líránknak, épúgy a *Rákosi szántó dala*. A *Honvágy* ma is melegítő hatású. A *Szülőföldem szép határa* tiszta líraisága édesen zsong szívünkben. Kedvesen olvastatják magukat Tollagi Jónás levelei. A *Csalódások* meg a *Kérők* mesterkéletlen, de szívből jövő vidámságát ma is megtapsoljuk.

Az ő írói képe azonban úgy egész, ha műveit és hatását együtt és egységben tekintjük. Semmi sem volna igazságtalanabb, mint azt kérdezni: hol vannak Kisfaludynak azok a művei, melyek századok mulva is friss erővel hatnak? Nem kell bizonyítani, hogy az *Irénét* hamarosan túlszárnyalta a *Bánk bán*, hogy víg novellája és rajzai pusztán kezdetek voltak Jókai, Gyulai, Mikszáth és sok újabb író műveihez képest, lírája elhalkult Vörösmarty, Petőfi és más lírikusok szava mellett. De láttuk, hogy van még Kisfaludy műveinek élő hatása is, néhány műve és típusa a köztudatban él. A fő azonban az, hogy Kisfaludy írói jelentősége nem merül ki műveiben.

Kisfaludy vezérnek termett. Legkonkrétebb és legmozgékonyabb szelleme volt társai közt, legtöbb élettapasztalata és az egykorú külföldi irodalomról legközvetlenebb ismerete, a mellett legtöbb társasági adománya. Irodalmi társalgása eleven és tanulságos volt. Toldy szerint imponált az öregebb íróknak «jártassága a modern népek költészete ismeretében, vitái közt az ellenfeleit elborító gondolat-gazdagság és rohamos sebesség, melyet, ha kellett, élc és só fűszerezett és csípőssé tett». Ifjabb társai előtt is mindvégig megmaradt tekintélye, nemcsak koránál fogva, mert fiatal férfi létére korosabb volt náluk átlag másfél évtizeddel, hanem azért is, mert neki voltak addig legnyilvánvalóbb sikerei és legkezdeményezőbb szelleme. Ehhez járult világlátottsága és társadalmi helyzete,

megjelenésének előkelősége, megnyerő személyisége. Gavallér ember volt, öles termetű, kék szemű, haja vörhenyesbe játszott. Gróf Dessewffy József azt írta róla Kazinczynak: «Szép, karcsú, fiatal ember, lankadkodó kék szeme merő jóságot, szívességet ejteget.» Az agg Virág Benedek, a szerzetes költő, most már inkább történetíró, ezt jegyezte meg róla, mikor a hajóhíd budai végénél vele beszélgető csoportból Kisfaludy távozott: «Milyen szép, magas ember ez a Kisfaludy, egész hérosz, s mégis olyan lágy, szerelmes verseket ír.» Szerette a világfias életet, az élet művészi kellemeit s művészeti érdeklődéséhez íróink közül csak a Kazinczyé volt fogható. Az ifjabb írók bálványozták, örömmel siettek társaságába. Az *Auróra*-kör tagjai úgyszólván napról-napra találkoztak nála és élvezték társalgását. A vezérnek e szóbeli és közvetlen hatása hasonlíthatatlanul gyorsabb volt, mint aminő Kazinczy patriarchális levelezése lehetett a távol Széphalomról.

Kisfaludy írótársaival, az Auróra-körrel mintegy irodalmi orchesztert alkotott. Együtt dolgoztak, s ahova az ő keze el nem ért, barátaival alkottatta meg, így Vörösmartyt és Czuczort epikus művek, Bajzát kritikák írására buzdította. Magát és társait irodalmi feladatokkal foglalkoztatta. Ilyen volt a ballada problémája, ilyen a műdalé, a népdalé, ilyenek egyes formai problémák. Felkarolja a déli, román versalakokat, a szonettet és a stanzát. Az Auróra hozza be azt az ötös trochaeust is, mellyel a német költészet a náluk akkor divatba jött szerb epikus tízest utánozta; ilyen trochaeusban írta utóbb Vörösmarty *Hedvig*jét és — rímesen — *Szép Ilonká*ját. Sokszor fejtegette Kisfaludy barátai előtt a romantika mivoltát.

Vegyük számba, legalább nagyjában: mit hozott az irodalomnak? Sokat, a legszükségesebbeket és a legkellőbb pillanatban. Mikor ő feltűnt, már volt új magyar irodalom, a haladás már jóformán kivívta győzelmét a maradiság fölött; de erőforrásai apadóban voltak, a régibb írógárda öregedett, ihletköre szűkült, főleg a lírát művelte; a dráma mintegy vadon tenyészett, a művészibb törekvésű írók alig törődtek vele; a lélekfestő novella Kármán óta nem fejlődött. A régibb irodalom ízlésiránya, a klasszicizmus már Európaszerte talaját vesztette, új ízlésre volt nálunk is szükség. Nyugaton a romanticizmus már kimentette a költészetet egyoldalúságából, termékenyítő mozgalomnak bizonyult, s épúgy utat nyitott a képzeletnek a végtelenség régiói felé, mint a megfigyelésnek a realizmus felé, felszabadította az érzést, fokozta a költészet dynamikáját, új motívumokat hozott forgalomba, a belső és külső formában új változatokat, kibővítette a költészet tárgykörét a középkorral, a nemzeti multtal, a távol kelettel, a mindennapi élettel és a tündérvilággal egyaránt; a szépség mellett felfedezte a jellemzetesség művészi

értékét is, a nyugodt fenség mellett a lázas mozgalmasságot és a vidám kacagást is érvényesülni engedte.

Itt volt az ideje, hogy a régi gárdát felváltsák és a régi költészet tárgy- és ihletkörét felfrissítsék.

Kisfaludy csodálatos tapintattal érezte meg a pszichológiai pillanatot és a művészember ösztönös biztosságával azonnal tájékozta magát. Szinte mindazt hozta, amire szükség volt: a legelhanyagoltabb, legsürgősebb műfajokat: a színpadi költészetet és a szépprózai elbeszélést, a romanticizmust, az irodalmi organumot és az új írói nemzedéket. Nem is azon az ajtón jött be az irodalomba, melyen addigi íróink, a lírikusok és mellesleg olykor epikusok. Ő a színpadon keresztül köszönt be az irodalomba, mindjárt sikerrel, és azonnal fogadta a közönség tapsait. Klasszikus ismeret helyett hozott élettapasztalatot, valóságérzéket és gyakorlati ismeretet. Mindjárt olyan műfajokat karolt fel, amelyeket a magyar irodalom addig legjobban elhanyagolt: a drámát, a vígjátékot, a prózai szépirodalmat; felismerte, hogy ezeknek van jövőjük, ezek lesznek mintegy a tömegműfajok. Méltán nevezte el őt Toldy a magyar vígjáték atyjának. A novellát is ő tette mintegy intézményessé irodalmunkban. Hozott egy sor kezdeményt az apróbb műfajokban és a formában. Kiterjesztette a költészet tárgykörét és hangnemeit. A romanticizmus árja az ő idejéig csak szivárgott hozzánk; Kisfaludy felhúzta előtte irodalmunk zsilipjét, s mindjárt át is szűrte, a magyar léleknek való elemeit bocsátotta be. Az ő romantikája főleg a nemzeti tárgy és tartalom, a hazai élet és emlék, az életszerűség kultuszában állt; a képzelet szabad csapongásának mámorát inkább Vörösmarty titáni lelke élvezte, Kisfaludy friss temperamentuma és komikai érzéke a valószerűség felé vonzódott.

De mindevvel nem felborította, hanem továbbfejlesztette Kazinczy örökét. Bármennyire szabad ég alatt fejlődött is tehetsége, első sikerei nem kapatták el, és bár újabb európai benyomásokkal érkezett, nem képzelte, mintha ő fedezte volna fel számunkra a nyugatot. Ellenkezőleg, sietett magáévá tenni Kazinczyék stíluskultúráját; rögtön látta, hogy azon a párton van az európaiság, s nem Kazinczyékban, mint előző nemzedékben látta természetes ellenfeleit, hanem a még mindig makacsul ellenálló maradiságban vagy műveletlenségben. Nem eltörölni jött az ó törvényt, hanem betölteni. Maga és tábora határozottan a nyelvújítás mellé állt, s az új nemzedék ez állásfoglalása és Vörösmarty nyelvgenieje végleg eldöntötte a harcot, az ízlés, a haladás győzött. Kisfaludy épúgy hirdette az ízlés evangéliumát, mint Kazinczy, ha ízlésiránya másnemű volt is. Amint maga is mindig felfelé törekedett, az irodalmat is felsőbb fokra akarta emelni. A lelkes Horvát Istvánnak azt a mondá-

sát: «Írjunk hazafiak!» — így alakította át: «Írjunk, de úgy, hogy a kritikát kiálljuk!»

Tovább is fejlesztette azonban Kazinczy örökét egyrészt a modernség, másrészt a nemzetiség irányában. Amennyivel modernebb, ép annyival nemzetibb is lett Kazinczynál. Összekötötte a két irodalomalakító erőt: a hagyományt és a haladást, épúgy az európaiságot és magyarságot. Ízlése nyugati volt, de szelleme, lelke, erkölcse, látása magyar. Ebben minden korra nézve példa lehet, a mi korunkra nézve is.

És már azon a ponton volt, hogy az irodalom és a magyar közélet még szorosabb kapcsolatba lép az ő személyében. Széchenyi meglátta benne az irodalmi szövetségest s megnyerte őt alapítandó politikai lapjának szerkesztőjéül. Erre azonban nem került a sor. Kisfaludy nem érhette meg, hogy a reformkor munkájában résztvegyen. Amily hirtelen bukkant fel, époly idő előtt halt meg. Férfikora delén, negyvenkét éves korában költözött el, 1830 nov. 21-én, a párizsi júliusi forradalom évében, a *Hitel* megjelenésének, az Akadémia megalakulásának, Európa-szerte a népek fellélekzésének, a magyar reformkor igazi kezdetének évében. A drámának vége volt. A kárpitot most a halál keze bocsátotta le. Nincs negyedik felvonás! Még ma is meghat bennünket kortársainak elbeszélése utolsó óráiról és haláláról. Mint állták körül hűlt tetemeit tanítványai és társai, akik árván érezték magukat, mint a magukra maradt apostolok; hogy' tódult temetésére Pest város közönsége, mely annyiszor tapsolt kedves költőjének, hogy' kötött érte gyászt a még élő Kazinczy, s mily őszintén fájlalta mindenki az irodalom és a haza veszteségét. És íme negyedszer is felgördült a kárpit; Kisfaludy dacos szelleme dacolt a halállal is, mint dacolt az apával és a sorssal. Társai felemelték a kezéből kihullt zászlót, folytatták kezdeményeit, elősegítették a reformtörekvéseket, megörökítették a mester emlékét sírkővel és Ferenczy alkotta szobrával, a Kisfaludy-Társaság megalapításával, felavatták, mint az Athenaeum areopágja, a még újabb írói nemzedék hőseit: Petőfit, Tompát, Gyulai Pált és a Kisfaludy-Társaságban Arany Jánost. Ó, szép idők, arany napok! — kiált fel a költő. Nem, az idők súlyosak voltak, de szép volt az a lelkierő, mellyel az irodalom és a nemzeti élet hősei a nehéz viszonyokkal szembeszállva, majdnem a lehetetlenséggel viaskodva meg tudták szervezni az irodalmat és a nemzeti életet.

És ha kérdik: hol vannak Kisfaludy halhatatlan művei: mutassatok rá az Auróra-körre, a Pesten összpontosított új magyar irodalomra, s mondjátok: ott van Kisfaludy főműve. Mert a szükségleteket biztos szemmel felismerni, a pszichológiai pillanatot megragadni, az irodalmat így összehangolni és fellendíteni: ehhez divinatorius tehetség, művészi megérzés, meglátás és alkotóerő kellett.

A mi korunkhoz is pályájának szellemével szól leginkább. Világszerte sok a rokonvonás korunk közérzése és a romantikáé közt. Korunk is elfordul a XIX. század materializmusától, mint a romantika elfordult a XVIII. század racionalizmusától, a relativizmus bizonytalansága helyett hitre van szükségünk abszolút eszmékben. Nálunk különösen is hitre van ismét szükség közéletben és irodalomban, hősies, alkotó hitre, a lehetetlennel is megküzdeni kész elszánásra. Ma is feszültséget érzünk a nemzeti lélek evolúciójára, és korlátokat érzünk, melyek e kifejlést gátolják; de ma sem kell meghátrálnunk. Ma is előttünk áll a szükség, hogy irodalmunk nemzeti karakterét is kifejtsük, az egyetemes emberi szellem irodalmi munkájában is, mint önálló típus, résztvegyünk, de az egyetemesség hatását úgy használjuk fel, hogy az irodalom horgonyát annál hosszabb láncon bocsássuk le a nemzeti lélek mélységeibe.

Két szimbolum jelképezi Kisfaludy pályáját: egyik a tört oszlop emlékművén — ez szól hirtelen félbeszakadt írói pályájának; a másik a Kisfaludy-Társaság, ez az élő és már majdnem évszázados szervezet: ez fejezi ki szellemének és hatásának állandóságát. De hatásának nemcsak ez az élő tanúja van, érzi és őrzi a hatást egész irodalmunk. A friss alkotó kedv, a nemzeti lelkesedés s a szeretet és testvériség szelleme, amelyet irodalmunkba oltott, egészen a mi korunkig melegítve sugárzik.

Adja Isten, hogy a szeretetnek ez a szelleme ne fogyatkozzék meg bennünk soha. Kisfaludy emléke fölött pedig virrasszon a nemzet kegyelete és a magyar irodalom hálája további századokon át. A negyedik felvonásnak, Kisfaludy dicsőségének ne legyen vége!

KISFALUDY KÁROLY ÜNNEPÉRE.

SAJÓ SÁNDORTÓL.

Új bölcső mellett anyai koporsó,
Koporsó gyásza bölcső bűne lett;
Átzúg a gyászon apai komor szó, —
Szegény kis árva, mért is születtél?
Az ifju lélek, vonszolván a vádat,
Anyátlansága fölsíró sebét,
Bolyong, mint dacra zordonult bubánat
S mint sejtelmektől hajszolt büszkeség.

Koldúsreménnyel járja a világot,
Szomjassá gyötri sivatag jelen,
Igézik lelkét színes, csalfa álmok,
Bódítja mámor, kósza szerelem;
Ecsettel, tollal szent titkokra lesve
A termő bú már új hangon zenél:
Hajnalra zeng egy diadalmas este
S már őt köszönti: üdvözlégy vezér!

S bevonul Pestre rózsás Auróra
Új hajnalálmok rózsás szekerén,
Köréje árad szép találkozóra
A szárnyaló hit s megifjult remény;
Öreg Kazinczy hódolón vidámul,
Új színfalak közt friss kedv, ősi hév, —
És földereng a kékegű Dunántúl:
Országra zeng a Kisfaludy-név.

Az álmos földön megpezsdült az élet,
Átleng a színen frissebb fuvalom,
Alakok zsongnak, élő tiszta képek, —
Virágnyílás a fáradt ugaron;
Mint szívből szívbe csorduló ajándék,
Halk mosoly röppen, harsány nevetés, —
Az író tolla mégse léha játék,
Munkája oly szent, mint a magvetés.

Merengni multon: hollószárnyu bánat,
Jövendőt hinni: édes izgalom;
Bú és reménység egymáson ha áthat:
Magyar sors képe szívben, színpadon;
Mohács szent gyásza él, mert halhatatlan,
De mégis: immár mosolygóbb az ég,
Targallyakon már tavasz rügye pattan,
S a szív fölujjong: él magyar, áll Buda még!

«Sötét olajfák illatos hüsében»
Áldott, ki egykor szépet álmodott:
Most lelkes társak lángolóbb tüzében
Nyer szebb álmokra kedvet és jogot;

Övé a hír s ez ujton lázba ejti:
Száz terven virraszt, hevül és vitáz, —
S övé a sors, hogy könnyelműn felejti:
Fáradt a test és sorvasztó a láz...

A magyar kalász sokszor jégnek érik,
De hisz, remél a lelkes magvető,
S mikor legszebben hirdetné igéit,
Ráéhezett a magyar temető;
A magyar földön jaj! korán temetnek,
Virág, fa, ember elhervad hamar, —
De a dicsőült szent emlékezetnek
Oltárul épül minden ravatal.

Nagy emlék néz ránk multba csillagultan,
S meg nem tagadják fénylőbb csillagok;
És mintha szólna: Korán éjbe hulltam,
De az időknek most is fény vagyok;
Új század útján pazarabb a fény is:
Ezernyi lángját izzón hinti rád, —
De árvább korban szent láng voltam én is:
Halk magyar éjben áldott mécsvilág...

A KÜSZÖBÖN.

— Elbeszélés. —

HERCZEG FERENCTŐL.

Délután, alig hogy elállt az eső, feketére ázott ekhós szekér döcögött Kisfaludy Mihály háza elé. A bőrfedél alól kimászott a tékozló fiú: Kisfaludy Károly. Sok esztendő után hazajött, hogy megkérlelje haragos édesapját.

Magasra nőtt legény volt; az Eszterházy-bakák, akiknél egykor mint főhadnagy vitézkedett, azt mondták: olyan hosszú a lába, mint a délutáni árnyéké. A Kisfaludyak rőt hajzata az ő fején lángvörösre gyúladt. Fejét különben előre lógatta, erről katonáék sem tudták leszoktatni. Már harmincéves volt, korra nézve meglett ember, de most olyan sután és félénken lépett be az apai ház kapuján, mint a szekundába esett diák, aki virgácsról álmodott.

Trézsi, a kedves Trézsi, vastag kendővel a vállán várta a mosó-

konyha ajtajában. Amint meglátta öccsének kopott felleghajtóját és fakó arcát, egyszerre könny szökött a szemébe és fájdalom nyilalt a szívébe : jaj, te szegény Karcsi, mi lett belőled?

Hát bizony a rátartós úriház legkisebbik fiából tekergő piktor lett. Két esztendeje már abból él (ha ugyan életnek számít az ilyen tengődés!), hogy tájképeket gyárt a pesti németeknek. Többnyire nagyszerű kastélyromokat, amelyeknek emlékét Itáliából hozta magával ; a háttérbe sötét viharfelhőket szeret iktatni, sápadtan cikázó villámkígyókkal. Napjában két képet is tud festeni ; hetenként egy tucatot. Szállásadója, a Magyar-utcai vargamester, az impreszáriója. Két-három pengőért kínálgatja az égiháborúk darabját. Így eltengődnek ketten, mert amióta a varga beleszagolt a művészetbe, megútálta a csirizszagot és az Istennek se dolgozik többet.

A tékozló fiú hazatérését Trézsi kívánta. Édesapjuk három héttel ezelőtt, egy köhögős éjszakája után, végrendeletet csinált és abban ünnepélyes és keserű szavak kíséretében kitagadta Károly fiát. Nemcsak mindennemű ingó és ingatlan vagyonának, hanem apai szeretetének élvezetéből is. Trézsi akkor nyolcoldalas leveleket írogatott testvéreinek és nem is nyugodott addig, míg Kisfaludy Sándor, Bódi, Miska, Dani és Jancsi meg nem ígérték, hogy édesapjuk születése napján valamennyien Győrbe gyülekeznek és közös erővel megbékítik az öreg urat a tékozló fiúval.

Fölvirradt a nagy nap, de Trézsin kívül csak az egy Sándor jött el, *Himfy szerelmei*nek ünnepelt énekese ; a többi testvér nem ért rá. Kisfaludy Miskának, a győrmegyei főjegyzőnek állítólag a püspök bérmaútjával volt dolga. Ő maga helyett elküldte a feleségét, Francit, mondván : ahol beszélni kell, ott Franci helytáll három férfinak.

De eljött valaki, aki külső családtagnak számított : Feltinger plébános. Valaha tanítója volt Károlynak és bár máig sem felejtette még el, hogy féktelen discipulusa, mikor egyszer apailag nyakon legyintette, bőszülten hozzávágta a tintás üveget, azért ő a Kisfaludy-úrfiak közül mégis ezt a megtévedt juhocskát szerette legjobban.

Mikor Károly a nővérével belépett a házba, a téglakockával kirakott ámbituson Himfy sétált fel-alá, — a családban csak így hívták Kisfaludy Sándort — vele volt Franci sógornője. Franci nevetett, mikor meglátta Károly felhőkergetőjét ; nagyon szeretett és tudott is nevetni. Himfy kezet fogott a fiatalúrral.

— Na, hogy' vagyunk, öcskös ?

De nem ölelte meg. Ők ketten csak nem tudtak összemelegedni. Igaz, nagy is volt köztük a korkülönbség : Himfy tizenhat esztendővel előzte meg Károlyt és mikor *ez* még a téthi parasztgyerekekkel csatázott,

Sándor már a francia dragonyosokkal kergetőzött a lombárdiai síkságon. Olajzöld finom posztóruhát viselt, kárneól gombokkal ; a kezében meggyszínűre szívott tajtékpipát tartott. Amióta a haza érző szívű lányainak örömére feleségül vette a Himfy-dalok hősnőjét, a gazdag Szegedy Rózát, azóta nagytekintélyű földesúrként élt sümegi jószágán és somlyói szőlőhegyén. Poéta voltát külsőleg csak finom vászoningének szélesen kihajló gallérja jelezte.

— Várj meg itt, előkészítem apánkat. Meglássuk, mire tudunk vele menni.

Bement az öregúr szobájába. Károlyt azonban felbőszítette bátyjának polituros előkelősége. Nem, ő nem akar az ámbituson ácsorogni ; ott akar lenni a játéknál, ahol ő maga a tét. Elszántan bekopogtatott az ajtón, de ebben a pillanatban megcsattant a kulcs a zárban, az apa bezárkózott előle. Ez érthető beszéd volt.

Férfihangok hallatszottak ki a szobából, Himfy és a pap már gyúrták odabent az öregurat. Az nagyot hallott, azért fennszóval kellett beszélniök.

— Édesapám, megjött ám Károly öcsém!

— Semmi közöm hozzá! Nem én hívtam!

Most megzendült a főtisztelendő úr mély orgonahangja :

— No de tekintetes úr, gratulálni jött ... mégis csak a fia!

— Fiam? Sohasem viselkedett fiamként. Már a születésénél sem, amikor megölte az édesanyját.

Hát igaz, mikor világrajött Károly, a szegény anya belehalt. Az öregúr ezt túlsokat emlegette. Ha ökölnyi kisgyerek korában Karcsi kilyukasztotta a nadrágját, a tekintetes úr rámordult : Mit is várjon az ember egy anyaölőtől?!

De a plébános nem hagyta annyiban.

— Mit akar az úr attól a fiútól? Az emberi élet Isten kezében van.

Most egyszerre kirobbant a keserűség a tekintetes úr szívéből. Hangja érdes és sötét volt, miközben végigment a Károly bűnlajstromán. Semmit sem felejtett ki. Minden betört ablakot, minden kifeslett gyerekcsizmát számontartott. Álmatlan éjszakáin haragos gyönyörűséggel rendezgeti ezeket a szörnyű dolgokat az emlékezetében.

Hogy már kisdiák korában is pazarló volt. Ami pénzt küldtek hazulról, azt szétosztotta pajtásainak, hogy megsüvegeljék az utcán. Nem tanult, azért katonának kellett adni. Ott szép előmenetele lehetett volna, de megint csak adósságba verte magát, még az ezredkommandánsától sem restelt kérni. És jött a Heppler Katica! Egy csődbejutott pesti kalmár leánya — azt főhadnagy korában feleségül kérte. És mikor az édesapa azt mondta : nem! — akkor Károly kilépett a hadseregből, lemondott

tiszti rangjáról. Azt mondta: restel osztrák uniformisban járni, mert Napoleon császár kihámozta az osztrák katonaságot a becsületéből. «Szklávok ők!» Szerencse, hogy Heppler Katica megúnta a változó széljárást és máshoz ment feleségül. Azóta Károly mint tekergő éli világát. Itáliában, Bécsben, Pozsonyban, Isten tudná, hol mindenütt. Egyszer spanyol katonának is felcsapott, máskor meg Muszkaországba kívánkozott.

— Végeztem vele, nem fiam többé!

Az öregúr elhallgatott, de azután indulatosan az asztalra csapott, mert pótlóan eszébe jutott Károly legnagyobb bűne és attól megint felkavarodott az epéje ... Egy levélbeli összetűzésük után ugyanis a fiú két forintot küldött apjaurának, «keresztelésem költségei fejében, — írta — hogy ne legyen egymáson semmi keresnivalónk ...»

Károlynak ez az egykori arcátlan ötlete fölmérgesítette még a főtisztelendő urat is. Az olyan dolog, mint a tintásüveg! Ezért pálcát érdemelt volna az úrfi! De azután eszébe jutott, tulajdonképpen miért jött ő ide és megint visszakanyarodott a fiú pártjára.

— Kitől örökölte ezt Karcsi? — kérdezte ártatlan arccal. — A hirtelen haragját és csökönyösségét? Mert a boldogult anyjától nem. Az szelíd, jó asszony volt ...

Ezt a nyilat azonban kár volt kilőnie; a következő pillanatban már úgy harsogott az öregúr hangja, mint a megsebzett oroszláné az erdőben. Vele nem fogják elhitetni, hogy ami fekete, az fehér is lehet. Az ember vagy jó, vagy rossz, miként az állatok között is van szelíd és ragadozó. Károlynak dúvad-lelke van.

Csak Trézsi sejtette, ő is inkább a szívével, mint az eszével, hogy Károly lázadó kedve és az öregúr zsarnoksága ugyanegy tőből fakadt. Ha összetalálkozik két Nero császár, akkor a gyengébbik zsarnok forradalmár és szabadsághős lesz. A kevély apa apró lealázásokkal fokonkint kiugratta nem kevésbbé kevély fiát a családi közösségből. Mikor a többi Kisfaludy-úrfi ezüst sarkantyút veretett a csizmája sarkára, Károlynak félretaposott csizmában kellett csoszognia. Ábel legyen az a fiatalember, aki ettől nem változik Káinná!

Odabent, túl a szürke ajtón, még mindig bömböltek az oroszlánok. Valamit mondhatott Kisfaludy Mihály, amivel megbántotta vendégeit, mert azok bosszusan jöttek ki az ebédlő ajtaján. Hogy ma egyáltalán nem lehet beszélni az öregúrral. Meglátják holnap, akkor talán már jobb kedve lesz ...

A kalapjukat keresték és csakugyan kimentek a városba, Károly a gondolataival elkísérte őket, amint végigmennek a sáros főutcán, a pap megemelt reverendával, Himfy pedig kényesen válogatva a kövek közt.

A plébánosnak kezet csókolnak a kisgyerekek, de Kisfaludy Sándor láttára felragyog az asszonynép szeme. Ha már kőnek születtem, gondolja a költő, legalább mágneskő legyek.

Trézsi ott állott Károly mellett, egész idő alatt biztatóan fogta a kezét.

— Minden rendbe jön, Karcsi, meglásd, minden rendbe jön!

De most mérges lett az urakra, azok ugyan furcsán segítik a szegény fiút : felbőszítik az öreget, azután elmennek a kaszinóba.

Hirtelen valami hősies amazon-mámor vett erőt Trézsin.

— Majd én megyek be hozzá! Majd én beszélek vele! Nem bánom, akármi lesz is belőle.

— Megállj! — szólt Károly. — Idenézz és mondd meg odabent, mit láttál.

Letérdepelt az ajtó küszöbére.

— Mondd neki : nem akarom a pénzét, én csak azért jöttem, hogy megkövessem ifjúkori botlásaimért. Azóta keservesen megfizettem mindenért. Ti nem tudjátok, miken mentem én keresztül. Nem a pénzét akarom, hanem hogy szeressen engem is, mint a többi gyermekét. Mondd neki, itt térdepelek a küszöbén. Arra kérem, fogadjon vissza fiának. Itt térdepelek és nem kelek föl előbb, míg ő maga nem szól hozzám . . .

Trézsi bement az ebédlőn keresztül, miközben harciasan riszálta magát. Francit is vitte. A tékozló fiú pedig ott térdepelt a küszöbön. Hallotta, a nővére motyog valamit odabent, de hirtelen elhallgat, mert az öregúr haragja úgy csap rá, mint a tüzes mennykő.

— Egy szót se többet! Csend legyen! Elég volt!

Trézsi nem mert tovább beszélni, de azért nem tágított. Francival egymás mellé ültek a bőrdíványra és néma, szemrehányó pillantásokkal folytatták az ostromot. Hátha mégis felébred a rettenetes vén emberben a lelkiismeret?

A nagy csendben papírsuhogás hallatszott. Az öregúr latin foliánst tartott a kezében és mímelte az olvasást. Pedig dehogy is olvasott! Az ő szive is megszakadásig tele volt keserűséggel.

— Miért is gyűlöl engem annyira? — kérdezte magában Károly. — Összes fiai közül éppen engem?

És ebben a kérdésben ezúttal több volt a kíváncsiság, mint a fájdalom. — Az anyaölés? Ürügy! Az adósság? Még Himfynek, a csodagyereknek is volt, bécsi gárdista korában. Az öregúr akkor morgott és fizetett. De őneki, Károlynak, egy-egy ifjonti sületlensége elég volt arra, hogy vulkánikus erővel kirobbanjon szívéből a tüzes harag. Pedig egyik fiának természete sem volt olyan rokon az öregúréval, mint éppen a legkisebbiké. Vagy talán ez a nagy hasonlatosság volt a baj oka? Oly-

kor úgy visszaijedtek egymástól, úgy felháborodtak egymáson, mintha torzító tükörben látnák a saját képüket.

Odabent most Franci sógornő vette át a szót.

— Drága jó apámuram, ne kergesse kétségbeesésbe azt a szegény fiút . . . Kint térdepel a küszöbön . . .

Az öregúr rákiáltott, de Franci nem hagyta magát ; őt keményebb fából faragták, mint Trézsit. Tovább beszélt, csak az volt a baj, hogy mellékösvényre tévedt, megfeledkezett Károlyról és fájdalmas hangon egy svájci borjúról kezdett emlékezni, amelyet drága jó apámuram tavaly Jancsinak ígért, de azután Himfyéknak adta oda. Hiszen nem is a borjúért, de fáj az embernek, ha látja, hogy az apai szív különbséget teszen gyermek és gyermek között, az egyiknek mindent, a másiknak semmit, pedig Jancsi mindig volt olyan szerető fia, mint Kisfaludy Sándor . . . Fölszakadtak a Kisfaludy Jánosék régi sebei, de Károlyról már nem volt szó.

Az öregúr nem szólt semmit, csak sunyian lapozgatott a könyvében.

Nem, mondta magában Károly, ő nem fog engedni, mert nem tud! A saját makacsságának rabja. Úgy beleásta magát az odujába, hogy élve nem lehet onnan kihúzni. Ha Károly egy esztendeig térdepel is a küszöbön, ha meghal az ajtaja előtt, az apa akkor sem enged, inkább maga is meghal és mint csontváz, kihűlt pipával a kezében, ül a sárga karosszékben.

Károly elmosolyodott . . . Vajjon mi történt vele, hogy egyszerre magas toronytetőről tudta nézni magát és édesapját? Két kaján kis emberféreg, elbújik a napfény és a szeretet elől, és lassú tüzön pörköli meg a tulajdon szívét . . . A gondolat siralmas, de nevetni való is. Ha színpadon eljátszhatná, a karzat alkalmasint kacagna. Mert még a Zrínyi Miklós hősies makacssága is komikummá torzul, ha az ellenfél nem Szolimán szultán, hanem egy rojtosnadrágú gyorspiktor . . .

Károly hirtelen lendülettel felbukkan a keserű árvízből, amely elöntötte a Kisfaludy-házat a padlásablakig. Nem volt már a szívében egy csepp gyűlölet sem. Mert minden harc : egymás meg nem értése. Ő már megértette édesapját és szögre akasztotta fegyverét. Sajnálta, fájó szívvel sajnálta a vén embert. Ők ketten ugyanegy Kisfaludy-fajta, de másmás helyet foglalnak el az égen járó nap alatt. Az ifjú arccal a világosságnak, az öreg arccal az árnyéknak fordul. Többi fiának homlokán Mihály úr elbírja az ifjúság fényét, de Károlyén nem, mert Károlyban önmagát érzi. Károly ifjúságában merényletet lát a saját öregsége ellen.

Az ifjú egyszerre egy kész és keményre érett elhatározást talált magában : nem szabad többé bántania az öreget. Nagyon erőtlen lehet szegény, hogy olyan kétségbeesetten védekezik a gyöngeség látszata

ellen. Kettőjük közül Károly az erősebb fél, tehát kímélettel tartozik a másiknak.

Úgy érezte, világosság gyúladt ki életének homályában. Most már mindent máskép lát, mint eddig. Szinte félt, hogy Trézsi ki találna jönni a szobából, mielőtt még meg tudná fogni a gondolatokat, amelyek elvillantak előtte, mint hölgymenyét a vadász előtt.

Neki most csak *egy* kötelessége van, igen, *egy* kötelessége: hogy megtalálja önmagát. De hol keresse meg az igazi Kisfaludy Károlyt? Nem a pikturában. Két nap óta ő különben is kiábrándult már ráfáeli hivatottságából. Két nappal ezelőtt kint barangolt a budai Zugligetben, vázlatkönyvével a hóna alatt. Torkig volt az itáliai cukrász-romokkal és valami ismeretlen italra szomjazott. Egy fiatal facsemetét rajzolt a könyvébe. A fa magában állott a gyepes hegylejtőn. Ostornyélnyi törzs, rajta két kopár ágacska, egyéb semmi. Három üde és tavasziasan fanyar, fekete vonal az egész. Lerajzolta és mélységesen elszomorodott. A valóság karcsún, könnyed lendülettel emeli bájos vonalait égnek, — a másolat pedig súlyos, darabos, halott. Pedig három vonal az egész! Azóta tudja, hogy ecsettel a kezében ő csak iparos.

Pedig arany van a lelkében, érzi, tudja. De hogyan bányássza ki, ha nem ecsettel? Írótollal? Írt ő már egyet-mást, amire most nem szívesen gondol vissza. Eleinte Himfy nyomdokán haladt, de a szerelmek lantosa, ha éneket mond a magyar közönségnek, szükségét érzi, hogy előbb klasszikus tógába öltözzék.

Lélek, aki Croesust tenne
A nyomorult Irusból,
Ki által tán Caesar lenne
Catóból és Brutusból...

Ha Himfy szerelmet vall a zalai vicispán lányának, miért kell ahhoz Irus, Cato és Brutus segítsége?

Színjátékot is szerzett Károly a székesfejérvári truppnak, de a nemes pátosz, amely hőseinek ajkán mennydörög, a német Schiller és Körner szavának bágyadt visszhangja volt...

A közönség azonban tapsol és ujjong. Várnak valakit és addig is, míg az elérkezik, boldog izgalommal kémlelik a kapukat. Kinek kell eljönnie? Az ember mindig önmagát várja és ha megtalálja magát, akkor azt hiszi, beteljesedett az Idő. Mit szólnának a magyarok, ha könyveikben és játékszínükben magyarokkal találkoznának? Nem hősökkel, akik szappanbuborékvárakban születtek, hanem emberekkel, kicsi, éhes és hiú emberekkel, akik pesti bérházakban, vagy vidéki kúriákban laknak, és akiknek borostás a pofájuk, ha két napig nem borotválkoztak.

Ez a gondolat is sokszor villant már előtte, mint a hermelin a vadász előtt, de most elfogta és a tarisznyájába gyűrte.

Még mindig ott térdepelt a küszöbön, de nem tudott róla, mert valami nagyszerű mámor takarta körül királyi bíborpalástjával... Most mindjárt meg fogja érteni a távoli csillagképek vonzási törvényét — csak ki ne jőjjön addig Trézsi!

Íme, itt van a közönség, amely magyar igazságokra és magyar emberekre éhes... És van Pesten egy tucat fiatal költő, aki már megúnta a klasszikus tógát, de még nem meri magára venni a polgári kaputot, mert nem tudja biztosan, költő viselhet-e egyáltalában ilyet. Ha ajtót nyitnának nekik, ajtót a dohos mythológiai lomtárból a hétköznapok verőfényes kertjébe, milyen tüzes örömmel rohannának a vezérük nyomában!

És itt van az új magyar nyelv. Kazinczy, a nagy hegedűcsináló, remekbe készítette. A nagy öreg most bámulja művét, másokkal is bámultatja, pengeti — milyen remek hangja van! — de játszani nem tud a hegedűjén. Senki sem játszott még az új csodahangszeren!

Most már lázasan érezte Károly, miért született a világra, már sejtette, mit kell tennie. Lehúnyta a szemét és világító felhőt látott, gomolygó felhőt, ragyogó, mosolygó emberarcokból. Bólintanak feléje a rokonarcok, integetnek neki, hívják, várják. Pestre kell mennie! Az egész ország poshad, de Pesten erjed az élet, forr a harc, gyúladnak a győzelmi tüzek!

Haragosan kopogó cipősarkok az ámbitus tégláin: Trézsi szalad ki az ebédlőből. Az elkeseredett oroszlán-anya, aki hiába harcol, nem tudja megmenteni imádott kölykét.

— Hát borzasztó az a makacs vén ember! Igazán szégyen... egy apa így bánik a fiával!

Károly mosolyogva fölkelt a küszöbről, merev lábait nyujtogatta.

— Ne bántsd szegény öreget! Olyan, amilyen.

— De mi lesz most már veled, Karcsi?

— Visszamegyek Pestre.

— Újból kezdeni a koplalást? Megint nyúzatni magadat?

Károly nem válaszolt mindjárt. Mit is mondjon? Hogyan magyarázza meg a megmagyarázhatatlant? Hogy ő ezentúl gazdag ember szándékozik lenni, — mindenkinek ajándékozni fog?

Később így szólt:

— Fontos dolgom van odafent.

Trézsi bágyadtan legyintett.

— No hiszen a te dolgod, a te fontos dolgod! És mikor indulnál?

— Most mindjárt. Elmegyek a Zöld Hordóba, ott mindig vannak pesti fuvarosok.

— Már alkonyodik! És te még nem is ettél!

— Majd a Hordóban, vagy útközben — mindegy!

— De hiszen ez borzasztó! És mit mondjak édesapánknak?

— Mondd neki: nem fog többet látni. Nem mintha haragudnám, igazán nem, de nem akarom felizgatni az öregurat... Pedig az én látásom mindig fel fogja izgatni... Mondd neki: bárhol leszek is, szeretettel fogok rá gondolni...

— És mit szól majd Himfy? A te kedvedért jött el Sümegről.

— Ő majd még hallani fog rólam.

— Hátha mégis itt maradnál, Károly? Holnapig megpuhul édesapánk.

Károly azonban nem válaszolt, megcsókolta Trézsit és nyakába kanyarította foszlós szélű felhőkergetőjét. És a költő szörnyű és szent önzésével, amely elhágy rokont és szeretőt, hogy kövesse a titokzatos szózatot, kisietett a sötét utcára. Künn az éj láthatatlan szárnyas alakjai lestek rá és szegődtek a kíséretébe.

Trézsi könnyes szemmel nézett utána a kapuból. Ösztönszerűen megérezte, hogy a fiú *most* szakadt ki csak igazán a szülei házból, *most*, mikor egy új család ölelő karjaiba siet.

A tárgysorozat utolsó pontjaként Kozma Andor másodelnök előadta Kisfaludy Károly *Mohács* című költeményét.

GYULAI PÁL EMLÉKE.

Pohárköszöntő a Gyulai-serleggel a Kisfaludy-Társaság ünnepi lakomáján 1930 február 9.

HORÁNSZKY LAJOSTÓL.

Midőn Társaságunk megtisztelő bizalma a mai ünnepi lakoma serlegét kezembe adja, nem kívánok azzal a szabadsággal élni, hogy feladatom betöltését Gyulai Pál szellemétől eltérő eszmék és irányzatok méltatásában keressem. Gyulai Pál tisztelete a Kisfaludy-Társaság örök hagyományai közé tartozik, a belőle kisugárzó lelki és szellemi erők ma is hódítanak, sőt időszerű vonatkozásban is közel jutunk hozzá, ha mai nehéz sorsunk tanulságait, jövő céljaink és küzdelmeink útirányát az ő eszméi és igazságai alapján mérlegeljük.

Gyulai Pál irodalmi munkásságát, úttörő küzdelmeinek hatását méltatták már mások, én az ő szelleméből azt az erkölcsi erőt óhajtom életre kelteni, melyet tekintélykisugárzó és nemzetnevelő hatásban a maga korában képviselt. Gyulai Pált egész életén át — joggal mondhat-

juk — ellenfelei részéről is köztisztelet övezte, kimondott szavának a tekintélye érintetlen maradt, ellenére annak, hogy mindig a harcok viharában állott, nem kerülve, sőt keresve az ütközőpontokat, ha céljai és eszméi védelmére más út nem kínálkozott.

Hogy Gyulai Pál ebben a küzdelemben tekintélyének nimbuszát mindvégig meg tudta őrizni, arra csakis az ő puritán tiszta önzetlensége és minden egyéni érdekbefolyástól távoleső, megtámadhatatlan függetlensége adja meg a magyarázatot. A jóratörekvő nemesítés volt Gyulai Pál élethivatásának kitűzött célja és ebben sem másokkal, sem önmagával soha meg nem alkudott. Az irodalmi közszellem, a közerkölcsök ébrentartására irányuló munkájában nagy erőket hozott mozgásba, átérezve fajának nemes kifejtésére termett hivatottságát, de mérlegelve hibáit és gyengeségeit is, melyeket a hivatott látók éles ítéletével tudott bírálni. Semmi sem volt ellenszenvesebb, gyűlöletesebb előtte, mint az olcsó népszerűséghajhászás, a frázisokon élősködő hangulatkeresés hatásvadászata. Ettől óvta irodalmunkat, ettől féltette nemzetét, jól felismerve azokat a veszélyeket, melyek a lelki kútmérgezés, a csábító, megtévesztő jelszavak hatása nyomán támadhattak.

Így fejlődött ki Gyulai Pál lelkében már kezdettől fogva a hivatottság érzete a küzdelemre minden ellen, amiben a nemzeti erőhanyatlásnak, az erkölcsi és szellemi elfajulásnak kockázatait látta. Ebben a jelben küzdötte végig pályáját s ennek a nemes, önfeláldozó életnek a példaadását hagyta vissza örökül, hogy késő nemzedékek ihletet és okulást meríthessenek belőle.

Ha Gyulai Pál szelleméhez és hagyományaihoz méltóak akarunk maradni, az ő önzetlenségével kell a munkára és a kötelességteljesítésre példát adnunk. Ha magyarságunk hűségét, eszményeink és hagyományaink tisztaságát híven megőrizni kívánjuk, akkor a Gyulai Pál erkölcsi bátorságával, nemes magyar lelkének hódító erejével kell a küzdelem útjára indulnunk. Mert Gyulai Pál igazi nemes magyar lélek volt, eszményképe a tisztult magyar jellemnek, melynek legfőbb ékessége az, hogy minden kísértéssel és megpróbáltatással szemben meg tudja őrizni az ellenállás rendíthetetlen, acélkemény erejét. Nem igazi nemes magyar lélek az, mely a köznapi érdekbefolyások, a hiú jelszavak hatása alatt megromlik, frázissá, szalmalánggá válik. Az igazi nemes magyar lélek nem romlik meg, sokkal szilárdabb és ellenállóbb, mintsem hogy megtűrné magában a salakot, a tisztátalanságot. Ha a források körül zavarok, homályosságok támadnak, ez csak a megtévesztők, a lelki rombolók rovására esik, akik alacsony érdekönzésből vagy elvakult fanatizmusból lelkiismeretlen játékot űznek a nemzet szenvedélyeivel. Pedig a magyar szenvedélyek, ha nem csapnak túl a korlátokon, alapjukban tiszták és

nemesek, történelmi és faji erőkisugárzásban sokkal értékesebbek, mintsem hogy lenéző elbírálást, megbélyegzést érdemelnének. Nemzeti küzdelmeink világába kell belehatolnunk, hogy erre a kérdésre megoldást találjunk.

A nemzetek jellemfejlődésére nem lehetnek közömbösek a nagy katasztrófák megrázkódtatásai. A magyar nemzetnek is sokkal több csapásban és csalódásban volt része a multban, mintsem hogy azok hatás nélkül maradhattak volna lelkületére. A szenvedélyek indulatai, melyek időnként elragadják, a gyanakvás, a bizalmatlanság érzete oly áramlatok és törekvések iránt, melyek lelkületére, eszmevilágára idegenül hatnak, mind ama történelmi csapások körül mozognak, melyek sorsára és lelki fejlődésére ellenállhatatlan benyomással voltak. Ezek a tanulságok ott keresendők a nemzet küzdelmeinek és szenvedéseinek forrásai körül, intőjel gyanánt azok számára, akik az elfogult bíráskodás hibájába esve, pusztán a katasztrófák méreteiből akarnak következtetést vonni a nemzet jellemére. A magyar nemzet nem volt rosszabb, mint bármely nemzete e világnak, de sokkal többet küzdött és szenvedett, mint azok, melyek az államélet fejlődésének jóval nyugodtabb, békésebb viszonyai között fejthették ki tehetségük, géniuszuk szárnyait.

Lehet-e egyáltalában a szalmaláng vádjával illetni azt a nemzetet, mely, ha a megrontó befolyásoktól érintetlen marad, a legtisztább, legnemesebb erőkifejtésre képes abban, amit tehetség és áldozati hűség nagy célok és küldetések szolgálatában létrehozhat? Szalmaláng-nemzet-e az, amely a művelt világnak oly jellemeket, leszűrt életbölcseségben oly lángelméket adott, mint aminőkkel mi magyarok büszke önérzettel eldicsekedhetünk? Egy Széchenyi, Deák, Tisza István, az irodalomban egy Kemény Zsigmond, Eötvös, egy Arany, Vörösmarty, Madách, nem is említve a magyar tudomány és művelődés világértékeit, bizonyára nem egy elsatnyult, szalmaláng-nemzet belső erőgyengeségeiről tanuskodnak.

Bárminő szerencsétlenek, sorsüldözöttek legyünk is, mi nem vagyunk ráutalva arra, hogy tehetségben és lelki nemességben megirígyeljünk másokat s eszményeink kultuszában, hivatásunk betöltésében tőlünk idegen áldozati oltárokat keressünk. Nekünk nincs szükségünk idegen oltárokra, mert szentebb, magasztosabb oltáron nem áldozhatnánk, mint amely a nemes magyar lélek, a magyar tehetség erőkisugárzásai által világít számunkra.

Tagadhatatlan azonban, és ezzel az önbevallással tartozunk magunknak, hogy nemzetünk vérmérsékletében állandóan megvan a veszélye annak, hogy a hiú jelszavak könnyen oda tudnak férkőzni lelkületéhez. A nemzet, a maga jóindulatú hiszékenységében, sokszor

esik áldozatul oly téveszméknek és fantáziáknak, melyek útvesztőbe viszik. A jelszavak káprázatai között hamis fénysugarakat lát, amelyekről azt hiszi, hogy nemzeti életforrásaink világító útjelzői, holott azok gyakran nem egyebek, mint a lelki gyujtogatók tűzcsóvái, melyek csak romlást, pusztulást támasztanak. Épp azért kötelességünk, hogy őrtálló hivatásunkban résen legyünk, nemzeti eszményeink és hagyományaink védelmében semmiféle küzdelemtől és áldozattól vissza ne riadjunk.

Ha volt valaki, aki ezzel az erőpróbával önmagára nézve is kérlelhetetlenül számot vetett, az Gyulai Pál volt, kit sem a hatalmasok kegye, sem a tömegek harci lármája nem tudott meggyőződésének erkölcsi bátorságától eltántorítani. Gyulai Pál példát adott arra, hogy az igazi gyümölcshozó, áldásos munkát csak önfeláldozás és lemondás nemesítheti. Önfeláldozás a kötelességteljesítésben, lemondás az egyéni sikerben, abban az arányban, amint azt a magasabb közérdek megköveteli. Ezzel az erkölcsi vértezettel kell ma is a küzdelem útjára indulnunk s ebben a tisztult magyar lélek, a magyar tehetség erősúlyát a mérlegbe vetnünk. Nemzeti erényeink és kultúránk fegyverzetével kell a mi nagy sorsdöntő harcunkat megvívnunk, ez ma a mi legnagyobb erősségünk, a mi nibelungi kardunk, mely bilincseinket széttörheti, sorsunkat egy szebb, boldogabb jövő útjára vezérelheti.

Legyen ebben az útban a mi kísérőnk a régi nagyok szelleme, az úttörő munkásoké, akik a kötelességteljesítés és a nemzethűség ragyogó példái gyanánt világítanak számunkra. Gyulai Pál is a világító oszlopok közé tartozik, a nemzetnevelő, erkölcsnemesítő nagyok közé, azért kötelességünk, hogy tiszteljük és kövessük őt. Ha a magyar közélet és közszellem vezérharcosai a Gyulai Pálok önzetlenségével és erkölcsi tisztaságával teljesítik hivatásukat, akkor nem lehet okunk kételkedni a nemzet jövőjében. A Kisfaludy-Társaság szellemének hódolok, midőn e serleget a Gyulai Pál halhatatlan emlékére emelem!

III.

A LXXXIV. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS

1931 FEBRUÁR HÓ 8-ÁN.

KAZINCZY ÉVE.

— Elnöki megnyitó beszéd. —

BERZEVICZY ALBERTtől.

Tisztelt Ünneplő Gyülekezet!

Arany János azt írta egy 1862-ben Szász Károlyhoz intézett levelében, hogy a Kisfaludy-Társaság ülése nem Akadémia, hanem költői ünnep.

Ha egykori nagy igazgatónk e mondását meg akarjuk szívlelni, akkor mi, kik a Társaságnak nem költő-tagjai vagyunk, csak úgy illeszkedhetünk be e költői ünnepek keretébe, ha azokban magunk is költőket ünnepelünk.

Az évek fordulása csodálatos gazdagsággal hozza reánk az irodalmi emléknapokat. Mióta már másfél század választ el irodalmunk öntudatos kifejlődésének megindulásától, a születési centenáriumokat halálozási centenáriumok kezdik felváltani s mintha szomorú napjaink csak a multból meríthetnének vigaszt, jobban duskálunk a visszaemlékezésekben, mint a reményekben.

Századunkat megnyitotta a Vörösmarty születésének századik évfordulója; azután sűrű egymásutánban ünnepelte Társaságunk a Bajza, az Eötvös, a Kemény Zsigmond, a Tompa Mihály, az Arany, a Petőfi, Madách, Jókai, Gyulai s a Szász Károly születési centenáriumát. A természet valóban pazar volt a mult század első két évtizedében nemzetünkkel szemben, tüneményes költői tehetségek termésében.

Most már kezdjük számlálni a letelt száz év halottait. Tavaly egyszerre háromról emlékezhettünk meg: Kisfaludy Károlyról, Katona Józsefről és Virág Benedekről; a most kezdődő év a Kazinczy Ferenc éve. Őt az 1831-i kolerajárvány ragadta el; nyáron nagy emlékünnepély készül az Akadémia vezetése mellett Széphalmon, ahová temetkezett. De azt hiszem, Társaságunk ünnepi közülését nem ülheti meg méltóbban, mint ha annak előhangját is a Kazinczy emlékének szenteljük.

Jó ápolnunk ezeket az emlékeket, mert míg a holnap céljaira nézve könnyen támadnak ellentétek közöttünk, a mult megbecsülésében úgy kellene lenni, hogy mindnyájan egyetértsünk. Az idők mostohasága

annyi kincsünktől fosztott meg, annyi eszményt, melyben hittünk, tett legalább is bizonytalanná, hogy kétszeres hűséggel kell ragaszkodnunk megmaradt kincseink, ezek között multunk elidegeníthetetlen kincseinek birtokához. Több rejlik ebben, mint az a puszta biztatás, bátorítás, melyet önérzetünk, önbizalmunk meríthet a multból. Hogy ismét Aranyt idézzem: ő hitt az irodalom jogfolytonosságában; irodalmilag is úgy, mint közjogilag és politikailag a multban kell gyökereznünk, ha nem akarjuk iránytalanul hajhászni, kergetni a nap muló jelenségeit.

A Kazinczy most száz éve lezárult élete kétségkívül korszakot jelentett költészetünk, egész irodalmunk, sőt nyelvünk történetében is. Az ő nyelvújításától utóbb sok tekintetben eltért a nemzet; még az ő életében Vörösmarty lépett rá arra az útra, mely költői nyelvünk kifejlődéséhez vitt; de a Kazinczy munkája mégis egyértelmű volt veszendőnek indult nyelvünk megmentésével. E mellett naplószerű följegyzései és roppant kiterjedt levelezése ma körülbelül nagyobb irodalmi beccsel bírnak ránk nézve, mint írott művei, különösen versei és műfordításai.

Az ő emlékének kultusza az engesztelő igazságszolgáltatás műve is. Mert kora iránta igazságtalan volt; ezt keserűen panaszolta Kölcsey már egy évvel a Kazinczy halála után, akadémiai emlékbeszédjében. Az irodalom érdekében hozott áldozatai, vállalt fáradozásainak jutalmát nem látta; Kölcsey elmondhatta róla, hogy «nyomorúsággal élt és holt . . . tévelygett elhagyatva, küzdött nem segítve s arca izzadását és szemei vérkönnyeit hagyta jelül kéziratain . . .» Még élete végén is nagy csalódás várt reá, mert az újon megalakult «Tudós társaság» titoknokává nem őt, a lelkes aggastyánt, hanem az ifjabb Döbrentei Gábort választotta.

Azonban a Kazinczy életének emléke nemcsak kimutatható irodalmi hatásának szempontjából, hanem mindenekfölött példaadó erejénél fogva érdemli meg méltánylásunkat.

Legmagasztosabb példája volt ő az ideáljaiért mindent föláldozni kész, azokért fáradhatatlanul küzdő, hajthatatlanul szenvedő, azokba vetett hitében soha meg nem ingatott apostoli léleknek.

Fiatalkori lelkesedése, a közállapotokkal való jogosult elégedetlensége és Hajnóczy iránti barátsága belékeverték őt a Martinovics-féle összeesküvésbe s csak több évi súlyos börtönbüntetés váltotta meg őt a vérpadtól. Közönséges lelkeket ilyen élettapasztalat mindenkorra megfosztott volna minden kedvtől és bátorságtól a küzdelemre; őt csak még jobban megedzette a harcra. Fáradhatatlan volt nem csupán az irodalmi munkában, hanem az új meg új vállalkozásokban, a feltűnő fiatal tehetségek bátorításában s ahol a maga igazát megtámadva látta, a tollharcban is. S ami legmeghatóbb, ő, a szerény vagyonú köznemes,

még bizonyos mecenási szerepet is igényelt magának: támogatta a művészetet, az irodalmat, áldozatokat hozott érte, amikor a saját munkásságának semmi hasznát sem látta. Milyen lánggal kellett abban a lélekben az irodalmi hivatás tudatának, az irodalom szeretetének égnie, hogy annyi viszontagság, annyi csalódás és balsiker között mégis mindvégig át tudta melegíteni és új meg új tettekre hevíteni életét!

Kazinczyt igazi, megérdemelt dicsősége csak a síron túl érte el. Születésének századik évfordulója véletlenül összeesett a hosszú elnyomatás utáni nagy nemzeti ébredésünkkel. 1859 nyarán, mikor Ausztriának az olasz harctéren szenvedett kudarca végre meghozta a Bach-rendszer csődjét, a békóit legalább tágulni érző nemzet rajongó lelkesedéssel kezdett tüntetni mindennel, ami magyar. Magyar viseletet öltött még mindennapi használatra is, a magyar népzene, a magyar dal, a magyar tánc szinte kiszorított minden mást. Megvolt ebben tagadhatatlanul a még uralkodó hatalom bosszantásának a célzata is, de főkép hangos, ünnepélyes, tüntető kifejezése akart ez lenni a tíz évi jogtipró uralomtól megalázott és megtagadott nemzeti mivoltunknak.

Ebbe a nagy föllendülésbe esett bele a Kazinczy születési centenáriuma. Éppen kapóra jött, hogy egy nagy emlékkel élessze a közlelkesedést. A Kazinczy nagyságát csak most ismerte meg a nemzet egészen, mikor az ő születésének évfordulójához fűzte a saját újjászületésének emlékezetes napjait.

A hetvenegy év előtti pesti és széphalmi Kazinczy-emlékünnepélyek valódi kiindulópontjává váltak az elnyomatás utáni nemzeti újjászületésünknek, mely még soká nem hozta meg ugyan a valódi politikai felszabadulást is, de mégis korszakot jelentett, mert megtanította a hatalmat arra, hogy ezt a nemzetet elnémetesíteni s egy középponti osztrák birodalmi szervezetbe beolvasztani nem lehet.

Így lett Kazinczy huszonnyolc évvel halála után másodszor nemzetünk regenerátorává. Vajha harmadszor is azzá tudna válni most, mikor halálának centenáriuma nemzetünket egy az előbbinél sokkal súlyosabb megalázás és megcsonkíttatás állapotában találja.

Merítsünk a Kazinczy példájából hitet nemzeti jövendőnkben és merítsünk abból a felbuzdulásból, mellyel nemzetünk az ő első centenáriumát ünnepelte, követendő példát nemzeti mivoltunknak nemcsak koronkinti szólamokban, hanem minden tettünkben, minden gondolatunkban, egész életünkben való érvényesítésére.

E tekintetben — azt hiszem — sokat tanulhatunk a hetven év előtti nemzeti mozgalom történetéből; és pedig úgy a valódi nemzeti szellemhez való hűség, mint az összetartás és egyetértés szempontjából. Soha még közéletünkben nem voltak oly közkeletűek a nemzetit, a faj-

szerűt hirdető szólamok, de soha még nem mutatkozott oly közöny és lanyhaság nemzeti jellegünk bizonyos megnyilatkozásai iránt, különösen viseletben, zenében, dalban, táncban, sőt az irodalomban is. Szenvedélyesen karoljuk fel a hazainak rovására az idegen, gyakran sokkal alantasabb, sőt ízléstelen termékeket is. A magyar tánc, a magyar zene ma szinte csak megtűrt eleme fiatalságunk kedvteléseinek.

És ehhez járul az átkos széthúzás. Ijesztően megkevesbedtünk mi, kik magunkat itt a megcsonkított hazában nyíltan és bátran vallhatjuk magyaroknak; és még mi kevesen sem tudunk egyetérteni, nemcsak a politikában, az irodalomban sem!

Be kellene valahára látnunk, hogy nem kölcsönös ostracismussal és kizárással, hanem csak kölcsönös közeledéssel és megértéssel munkálhatjuk térben megszűkült szellemi életünk fölvirágozását. Amit Gambetta 1880-ban az amnestia-törvény vitájában mondott nagy beszédjében odaharsogott minden franciának: gondolják meg, hogy csak egy köztársaság van és csak egy Franciaország! — azt nekünk százszor több okunk van hirdetni, mert sokkal kisebbek és gyöngébbek vagyunk. Igen, csak egy Magyarország van, egy igaztalanul megrontott, megcsonkított Magyarország; ennek minden újabb megrontását kell távoltartanunk egyesült erővel; ennek a föltámadását kell munkálnunk mindnyájunknak irodalmi téren is, híven ahhoz a nagy örökséghez, amelyet egy ezeréves mult hagyott reánk, híven a nemzethez, melyet ellenségei megsemmisíteni akartak, de megsemmisíteni nem tudtak, a közös célból és közös munkából merített kölcsönös bizalommal, türelemmel, szeretettel, hogy e munkában ne menjen veszendőbe semmi erő és minden erő ezt a munkát szolgálja!

A Kazinczy apostoli hite és buzgósága hasson át mindnyájunkat; annak ihlete alatt nyitom meg a Kisfaludy-Társaság nyolcvannegyedik ünnepi közülését.

TITKÁRI JELENTÉS.

KÉKY LAJOSTÓL.

Tisztelt Ünneplő Közönség!

Az első szó, mely ez ünnepélyes alkalommal erről a helyről elhangzik, legyen a kegyeletes megemlékezésé az elődről. Három évvel ezelőtt hosszú, nyugalmas vidéki élet, majd tíz esztendei keserves kálvária-járás után egy régi kedves társunk költözött fel a fővárosba. Nemcsak költői dicsőségének fényét, harminc éves tagságának érdemét s egyéni szeretetreméltóságának kedves emlékeit hozta magával, hanem

a zaklatott, rab magyarok szomorú dicsfényéből is esett alakjára egy sugár. Társaságunknak egyértelmű bizalma reá óhajtotta ruházni az akkor üresedésben levő titkári tisztséget. Már hanyatló korban, leromlott egészségi állapotban érte Szabolcska Mihályt ez a tisztesség. Maga is érezte erejének fogyatékosságát, de nem akart kitérni a bizalom elől s hitte, hogy ügyszeretetével hasznára lehet a Társaságnak. De a nyugalom, melyet remélt, nem jutott osztályrészeül. Az elképzelt szelid fényű alkonyat helyett hirtelen szakadt rá az éjtszaka. Élettársának betegsége, majd a maga életerejének rohamos hanyatlása felzaklatta lelkét. Nem lelte helyét új környezetében, gyógyulást keresni visszavisszatért a nemrég elhagyott fészekbe. Titkári tisztének teljesítésében is meg-megrohanta lelkét a csüggedés, a lemondás szándéka, amit csak elodázhatott a csüggedezéseiben bátorítására siető gyöngédség és kímélet, s végül másfél évi vergődés után, 1930 okt. 10-én Temesvárról írt levelében leköszönt tisztéről. S huszonegy nap mulva halála hírét jelentették.

Szívünk szerint gyászoljuk benne a tiszta lelkű embert s a tiszta szavú költőt, ki élethivatását abban kereste, hogy a szíveket a jóság, tisztaság és szépség világába emelje. Templomnak érezte és vallotta a költészetet s ebből a templomból kirekesztett mindent, ami nem tiszta s ami összhangtalan. Csak áhítat, csak szeretet juthatott az ő ajkán szóhoz ebben a templomban. Lelkében örök, égi eszményekért való rajongás égett, költészetében az örökké való szeretet lobog legmagasabbra csapó lánggal. Kifogyhatatlan a haza, vallás, szülőföld, természet és család eszményeinek magasztalásában. Keresetlenül őszinte érzéseit a hang őszinte kedvessége tolmácsolja úgy, hogy egész költészete lényegében a magyar falu költészete s a falu nótáinak üde, naiv költőisége suhan rajta keresztül. Eltávozása költészetünket egy eredeti s minden árnyalatában magyaros hanggal, Társaságunkat egyik régi büszkeségével, egy hű társsal és jóbaráttal tette szegényebbé.

Elárvult tisztének örököse mai szomorú viszonyaink közt e kitüntető tisztségnek inkább súlyát, mint díszét kénytelen érezni. Nem igérhet többet, csak odaadó szeretetet, ügybuzgóságot és szolgálatkészséget a Társaság munkája iránt. A közönséggel való kapcsolatunk tekintetében sajnálatos, hogy alapító tagjaink egészen elmaradtak s a társadalomból, ha nem is vagyunk egészen magunkra hagyatva, kevés segítő kéz nyúl felénk. Hálásan jegyezzük fel a nagynevű, érdemes agg pedagógusnak, Gyertyánffy Istvánnak nevét, ki ingóságokból álló vagyonának mintegy 3500 pengő értéket képviselő negyedrészét ránk hagyta. Köszönettel emlékezünk meg a M. Tud. Akadémiának 1500, a kultuszminisztériumnak 500, Csanád-Arad-Torontál közig. e. i. sz. egyesített vármegyék-

nek 350 s a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnak 100 P-ős adományáról. Ezek a nagylelkű adományok megkönnyítik tevékenységünk folytatását; de nem áll módunkban leküzdeni szegénységünknek legsúlyosabb következményét, könyvkiadói tevékenységünk megbénulását. Tudjuk, hogy ez volna hivatásunknak legméltóbb gyakorlása, de szegénységünk útját szegi minden próbálkozásunknak.

Ennek tudatában s részben könyvkiadói tevékenységünk pótlására is igyekeztünk minden rendelkezésünkre álló eszközzel és úton keresni az érintkezést a közönséggel. Megtartottuk havi felolvasó üléseinket, melyeknek tárgysorán szerepeltek: Áprily Lajos: *Megemlékezés Prohászka Ottokárról; Költemények* (székfoglaló); részlet *Az idahegyi pásztorok* c. drámai költeményből. Babits Mihály: *Megemlékezés Benedek Elekről; Őszi misszió* (költemény; székfoglaló). Bárd Miklós: *A nemilai farkasok* (költ.). Gyallay Domokos: *Megemlékezés Vargha Gyuláról; Tűz a szigeten* (elb.; székfoglaló). Hegedüs Loránt: *A tragikum* (tanulm.). Ifj. Hegedüs Sándor: *Az őrgróf felesége* (elb.). József kir. herceg őfensége: *Megemlékezés Bársony Istvánról; A Királyhegynek mindig igaza van* (vadászrajz, székfoglaló). Kosztolányi Dezső: *Megemlékezés Bartóky Józsefről; Költemények* (székfoglaló). Lőrinczy György: *Dalok árnyéka* (elb.); *Csodák földje* (emlékek). Lyka Károly: *Az utolsó hat év magyar építőművészete* (Greguss-biz. jelentés). Némethy Géza: *A megváltók tragédiája* (költ.). Radó Antal: *Újabb olasz költőkből* (műford.). Sebestyén Károly: *Megemlékezés Rákosi Jenőről; Gondolatok a tragikumról* (tanulm., székfoglaló); *A színészképzés Amerikában* (tanulm.). Szász Károly: *Emlékezés Piroskára* (tanulm.); *Zsuzsika* (rajz). Voinovich Géza: *Kereszt-út* (egyfelv. színmű). Vendégek: Balogh Pál: Részlet Goethe *Reineke Fuchs*ának műfordításából; Máriássyné Szemere Katinka *Költemények;* Vietórisz József: *Költemények.*

A Rádió üzemvezető igazgatójának, Szőts Ernő úrnak megértő és szíves előzékenysége lehetővé tette számunkra az idén is, mint már évek óta, hogy minden hónap harmadik szombatján megtarthattuk Társaságunk irodalmi délutánját s a technikának e nagy csodája révén a legszélesebb körű közönséghez találtunk útat.

Folytattuk szép sikerrel megkezdett vándorgyűléseinket is. Április 26-án a *Bánk bán* nagy költője halálának százados fordulóját ünneplő kecskeméti Katona József-Kör meghívására s másodelnökünk vezetése alatt Kecskemétre szállt ki Társaságunk s az elnöki megnyitón kívül Áprily Lajos, Hevesi Sándor és Komáromi János társaink ünnepelték a költőnek a hosszú, méltatlan feledés homályából diadalmasan felszárnyalt nagyságát s juttatták méltó kifejezésre az országos ünnep fényes keretében Társaságunk kegyeletét is. Október 5-én a miskolci Lévay

József Közművelődési Kör meghívására elnökeink vezetése alatt s Áprily Lajos, Kéky Lajos, Kenedy Géza, Kosztolányi Dezső, Kozma Andor, Sajó Sándor és Sík Sándor tagtársaink közreműködésével Miskolcon rendeztünk fényes sikerű s a történeti hagyományainkért bátran és emelkedetten síkra szálló elnöki beszéd révén országos visszhangot keltő vándorgyülést.

Sajnos, egy téren megszakadtnak látszik Társaságunknak a multban fényes eredményekkel járt közreműködése irodalmunk gazdagítására: a pályázatok terén. Alapítványaink teljesen megsemmisültek, ezeket már meg sem hirdethetjük; de két rendelkezésünkre bocsátott, jelentékeny összeg sem hozta meg a remélt eredményt. Még 1926 januárban felajánlott Lyka Döme úr 30 millió koronát «öt éven belül a Nemzeti Színházban színre kerülő olyan hazafias színmű jutalmazására, mely (Madách Ember Tragédiájának példájára) nemzetünk történetét eleveníti meg, a nemzeti génius diadalát, költői és színpadi hatással, úgy, hogy a közönségre nagy vonzerőt, a nemzeti érzés élesztésére és terjedésére jelentős hatást gyakoroljon.» Társaságunk mindjárt a jutalom felajánlása után bizottságot küldött ki, mely a Nemzeti Színházban előadásra került darabokat figyelemmel kísérte, de az öt esztendő leteltével azt volt kénytelen jelenteni, hogy nincs olyan darab, melyet a jutalomra javaslatba hozhatna. Sebestyén Gyula tagtársunk pedig 200 darab tízkoronás aranyat ajánlott fel abból a célból, hogy 100—100 aranyat előbb Atilláról, majd Árpádról szóló, rímtelen alexandrinusokban írt elbeszélő költeményre tüzzünk ki jutalmul. Az első pályázatra 20 pályamű érkezett, közöttük sok gyenge szárnypróbálgatás, de egypár figyelemreméltó pályamű is. A bíráló-bizottság azonban, kifejezést adva sajnálatának, hogy nem áll módjában jutalmazni az egyik-másik pályaműben nyilatkozó szorgalmat és buzgalmat, a pályadíjra nem ajánlhatta egyik pályamunkát sem. Az első pályázat balsikere, úgy látszik, elvette a másodikra pályázók kedvét is, mert erre már egy pályamű sem érkezett. A pályázatoknak alighanem végkép lejárt az idejük.

Az egymást sűrűn váltó évszázados fordulók között különös jelentőségű volt ránk nézve a mult év folyamán Társaságunk névadó atyja, Kisfaludy Károly halálának százados fordulója. A mult év nov. 21-ikén volt száz esztendeje, hogy 42 éves korában örök álomra hunyta szemét a «bús vándor». Áldó kegyelettel gondoltunk arra a hamar ellobbant küzdelmes és munkás életre, mely száz esztendővel ezelőtt a halálban megdicsőült s örök emlékét hagyta ránk. Korán ragadta el terveinek és reményeinek romjai közül a halál, de már akkor is nagynak érezték a veszteséget. A nagy vetélytárs, Kazinczy Ferenc, azt írta, hogy benne örök fényt vesztettünk, — mi azt valljuk, hogy benne örök fényt nyer-

tünk. Az évforduló megünneplésére szenteltük tavalyi ünnepélyes közülésünket, majd novemberi havi ülésünkön Voinovich Géza áldozott a kegyelet oltárán Kisfaludy pályáját és eszményeit finoman dramatizáló egyfelvonásosának, a *Kereszt-út*nak felolvasásával; az évforduló napján pedig megkoszorúztuk a mester sírját s a Rádió közvetítésével a legszélesebb körű nyilvánosság előtt is tolmácsolta Társaságunk kegyeletét Sajó Sándor költeményben, Kéky Lajos tanulmányban. Képviseltette magát Társaságunk Kisfaludy szülőhelyének, Tét nagyközségnek december 21-én tartott irodalmi ünnepén is. A Társaság kiküldöttje örömmel látta azt a lelkesedést és kegyeletet, mellyel Győr megye előkelőségei s a község lakosai osztálykülönbség nélkül áldoztak a költő emlékezetének.

A kegyeletnek egy másik kötelességét is sikerült lerónunk: október 26-án leleplezhettük Beöthy Zsolt síremlékét. Régi vágyunk teljesedett ezzel. Feledhetetlen elnökünk halála után nyomban megindítottuk a gyűjtést méltó síremlék létesítésére, de gyüjtésünk eredménye a pénz elértéktelenedése következtében megsemmisült. Sok akadályt kellett legyőznünk, míg megvalósulhatott óhajunk. A magunk erejéből talán nem is történhetett volna ez meg. Hálával említjük hát fel azok nevét, kik segítségünkre voltak. Mindenekelőtt a M. Tud. Akadémiát. Az ő testvéri jóindulata nélkül talán évek mulva se róhattuk volna le ezt a kegyeletes kötelességünket. Segítségünkre volt az irodalomnak és Beöthy Zsoltnak lelkes és áldozatkész barátja, Rust József úr, a Tisza István-Emlékbizottság, az Erzsébetvárosi Kaszinó, a Lipótvárosi Kaszinó, a Franklin-Társulat és a TÉBE. Most, hogy beteljesülésre jutott ez a szívünknek oly kedves ügy, fogadják hálás köszönetünket. A Kallós Ede szobrászművésztől alkotott síremlék pedig hirdesse hervadatlan kegyeletünket egykori nagy elnökünk emléke iránt s hűségünket szellemi hagyatékához.

Emelkedett érzéssel hivatkozunk a kegyelet és hála diadalára az enyészet felett; de mégis szomorúan tekintünk azoknak a kedves társainknak tűnő árnyéka után, kiket elragadott a halál sorainkból. Szabolcska Mihályt megelőzve, szept. 6-án örök nyugovóra tért Szemere György, a leggyökeresebben magyar írók egyike, kire szinte családi örökség gyanánt szállt az irodalom szeretete és művelése, ki nemcsak egy jeles író nevének fényét hozta magával Társaságunkba, hanem ezen a neven egy előkelő család nagy multjának ragyogását is. Nagy szeretet áradt lelkéből a magyar föld és magyar faj felé. Ehhez a szeretethez pompás megfigyelő képesség társult; különösen mélyen látott a magyar paraszt lelkébe s benne a magyar faj regeneráló erejét kereste. De töretlen optimizmussal hitt abban is, hogy a magyar úr lelke is újjá

formálódik a mult gyarlóságai után, erős, nagy érzésekkel telik meg s így képessé válik a boldogabb és szebb jövendő kiküzdésére.

Levelező tagjainknak nagyon megritkult sora is megfogyatkozott eggyel. Július 6-án, Kolozsvárott elhalt Moldovány Gergely. Nagy érdemeket szerzett a magyar irodalomnak román nyelven s a román irodalomnak, különösen a népköltészetnek magyar nyelven való ismertetése körül. Utolsó mohikánját vesztettük el benne a magyar-román megértés eszméjének. Ő még tudott becsületes fia lenni népének s egyszersmind megbízható híveként dolgozni a magyar állameszmének.

A megüresedett két tagsági helyre Móra Ferencet és Papp Viktort választottuk meg. Móra Ferenc költői világa a szegedi és szegedvidéki magyarság világa, melybe nemcsak a költő intuiciójával mélyed, hanem a folklorista s az archaeologus tudásvágyával is. Ennek a világnak alakjait sajátosan kedves humor aranyozza be nála s eseményeit sajátosan kedves anekdotázó hang varázsolja elénk. Egyszerű, mesterkéletlen, őszinte író, a szenvedők iránt felsíró részvétnek s a meleg családi érzésnek közvetlen hangú költője. Mélységes emberszeretet tölti el lelkét s ennek különösen a háború borzalmas eseményeitől és következményeitől felkorbácsolt, keserű megpróbáltatásai sugallták legfájdalmasabb hangjait. Aki olvasta, aligha tud mély megindultság nélkül gondolni *Ének*ére a *búzamezőkről*, a háborútól s a háború utáni nyomorúságtól tönkretett magyar falunak erre az egészen sajátos színezetű és hatású regényére.

Papp Viktor beválasztásával Társaságunknak az a régi hagyománya nyert folytatást, hogy tagjaink közt legyen zenebírálattal foglalkozó is. Régi barátként foglal helyet sorainkban. Felkérésünkre már két ízben töltötte be szíves készséggel és nagy alapossággal a Greguss-bizottság zenei előadójának tisztét. Évek óta tömör összefoglalást ad a magyar zene egy-egy évének eseményeiről. Zenei arcképeiben a magyar zene kiválóságainak font koszorút s általában lelkes szószólója volt mindig zenei életünk magyaros irányának s benne a nemzeti elemek érvényesítésének. Büszkén hirdette mindig, hogy zeneművészetünk jelentékeny számot tesz a világ zenei életében is. «A zene kürtjei harsogják legjobban a világ fülébe, — írja egy alkalommal — hogy elesett nemzetünk művészetén keresztül élni akar és élni fog.»

Ez a meggyőződés ad nekünk is kitartást munkánkban. Hisszük, hogy együttérző és egyetértő munkatársakat nyerünk új tagtársainkban. Szívesen köszöntve őket, kérem jelentésemnek tudomásul vételét.

A PATAK.

KOZMA ANDORTÓL.

Nem tudom, mikép születtem,
De csak mély forrás lehettem,
Mígnem lenn a sziklás mélyben
Úgy megáradt bő erem,
Hogy a föld sem bírt velem.
Ott sem férve börtönömben,
Tündöklő napfényre törtem,
S én, a régen gyönge, gyatra
Most ébredtem öntudatra. —
Földanyám ölébe' tartott,
Tőle kaptam hímes partot,
Virult rajta sok virág;
Egyre mélyebb lett a medrem,
És mindjobban megszerettem
Fényedet, szép napvilág!

Patak lettem, csörgedeztem,
Könnyű játszi dalba kezdtem;
Tükröztem sok szép virágot,
Hajladoztak, nyíladoztak,
Kis dalomra ringadoztak —
De habom mind messzibb vágyott.

Kis virágok elmaradtak,
Inni adtam kis halaknak;
Szép madárkák, parti fecskék
Belém néztek, mint tükörbe,
Vígan kergetőzve körbe
S habjaim reptükbe nyesték.
Ám futásom hivatásom —
És mert futva egyre nőttem,
Oda kellett hagynom őket,
A csinos csevetelőket.

Színes tájak elmaradtak,
Nem neveztek már pataknak,
Átal zúgtam lanka völgyet,
S mély vizembe' fürdő hölgyek
Nékem folyam nevet adtak.
Levetkőztek, kergetőztek,
Mint a pajkos, fürge őzek,
Szépségüknek voltam tükre,
Csókot adtam kis kezükre.
Aztán mind nagyobb alakban,
Viszont csókjukat se' várva,
Tőlük is tovább szaladtam
A terjengő rónatájra.

Ez mint kövér, száraz dajka,
Ki a rétet altatgatja,
S ha az szomjaz, csicsígatja,
Engem is ölébe vett,
De bizony, nem étetett.
Inkább vizemből ivott;
S az is, a sok gabna gyermek,
Mely körötte annyi volt,
Mint amennyit vigan termett
Sok ezernyi földi hold,
Mindezeket megsajnáltam
S én itattam, én dajkáltam.
Meg is híztak, meg is nőttek,
Jól tartottam mindig őket,
Így a már közelgő nyárra
Méltók lettek a kaszára.
Medrem ezzel nem lett mélyebb,
Csak a vízem lőn sekélyebb,
S e miatt sincs panaszom,
Mert amit mélységem vesztett,
Szélességem nyerte azt meg —
S több a kárnál a haszon.

Széles áram egyre árad,
Tükröz ős királyi várat:

A bal parton, mely lapályos,
Tündöklő szép s új a város.
Partjait kővel borítja,
Medremet szűkké szorítja.
Sok szép ívelt híd alatt
Meggyorsítom áramat.
Azt már mind sűrűbben járják
Füstokádó büszke gályák;
Belsejükben tűzpokolnak
Masinái zakatolnak.
Sűrű nép zsong a fedélen,
Örvendek, hogy ezt megélem;
Mert hol zúg a bátrak dolga,
Csupa lelkes emberé,
Ki a gátat megtöré,
Ott hű szívvel vagyok szolga.

Egyre bővül s terjed áram,
Lejtek a tenger felé
Éjsötétben s napsugárban.
Oda, abba űz a vágyam;
Az magába ölelé
Már sok édes víztestvérem.
Mily szép ilyen sorsot érnem!
Nem is érzem ezt halálnak,
Akik ily véget találnak,
Részei a végtelennek.
Hadd örüljek én is ennek!

Deltát érzek már a ködben,
Arra siet minden társam,
Ám elsőül magam lássam!
Versengnek már egyre többen,
Elakadnak iszap-ágyon . . .
Hajrá! engem hajt a vágyam
S hullámháton messzi nyargal,
Versenyezve a viharral.
Im az Óceánnak tükre,
Az ég mása, — mindörökre
Rám ragyog;
Most már célomnál vagyok!
Itt a végső alkalom,
Büszkén zengi el dalom:
Hosszú volt s nehéz a pálya,
S én azt véges-végig járva,
Sok szomjasnak adtam enyhet,
De nem hordtam soha szennyet.
Itt benyel a tenger árja —
S örök tiszta habja renget.

A LÉLEK EMBERE.

— Emlékezés Prohászka Ottokárra. —

RAVASZ LÁSZLÓTÓL.

Ha azt keresem, hol találom meg az embert a maga teljes kifejlődésében és összhangzó tökéletességében, úgy, amint önnön korszakának csúcspontjára áll és a lét hatványkitevője lett: először a görög világban újongok fel egy bűbájos ifjú láttára, aki olajos fényben csillogó, barna testtel, koszorús fővel most érkezik az olympiai versenyről, mint a marathoni futás győztese. Köszöntöm őt: légy üdvöz, élet királyfia! Ő az, akiben a korszak emberi eszménye megtestesül. Ő az, aki önnön élete határait elérte és megérintvén e határokat, úgy vette birtokba önmagát, hogy beteljesült céllá változott egész lénye. Nemcsak ered-

mény, hanem szakadatlan készület. Öröme telik önmagában úgy, amint van, de lelkesíti önmagát azzal, amivé fejlenie kell, tehát állandó gyakorlat: önmaga lényét mindig újonnan megszerzi és ezzel tartja fenn. Mindenik izmában századok ereje halmozódott fel, vérében a lét boldog ritmusa kering, maga halkan felelget a szférák zenéjére és összefoglalja a harmónikus világmindenséget. Látni, hallani, szeretni, birkózni és győzni, egyszóval *élni*, senki sem tud úgy, mint ő.

Ugyanezt a jelenséget mégegyszer megtalálom egy új hősben: a Lélek atlétájában. Mindenestől fogva szellem, csak annyi belőle a test, hogy valamiképpen beleilleszkedhessék az érzékelhető világba. Érzéseiben századok, évezredek áhítata, lelkesedése, megértése és rajongása lüktet. Egyszerre lát mindent, amit a lélek évezredeken át kívánt, akart és alkotott. Milliók pátosza, erkölcse, értelme gyülemlett össze benne. Elérkezett lelki tevékenységének határaiig, s azokban összefoglalt minden gondolatot, érzést és lelki erőt. Érzi végtelen hatalmát, kedve telik saját lényének bírásában, boldog teltséggel tölti be életének kereteit és azokat úgy szétfeszíti, mint tavasszal a folyam a medrét, mint a márciusi nedvek a fát. Róla is elmondhatjuk, hogy nem csupán eredmény, hanem állandó készület, azaz folytonos gyakorlat elmélkedésben, ihletettségben és eleagadtatásban. Valahányszor megérinti az emberi szellem korlátait, ezekkel az érintésekkel mindig kijebb tolja azokat, hogy új hódításokon belül helyezkedjenek el. Lehet filozófus, aki az összefüggések és magyarázatok gyémánt hálózatával beszövi és rendszerbe foglalja a mindenség gondolati képét; lehet művész, aki képpé változtatja a kőkemény valóságot s új teremtésben új universumot alkot a lélek belső tényeiből; lehet szent, aki a transcendens világban új dimenziókat, ismeretlen földrészeket fedez fel, s évmilliók kollektív vallásos tapasztalatait és lehetőségeit hordozva új, magasabbrendű életet tár elénk. Mindenképpen az exercitium embere, aki önmaga gyakorlásával építi fel lénye monumentalitását. Egyszóval a misztikusnak nevezhetném, akire nézve elveszett a látható világ, mert semmivé vált egy megnyert új világgal szemben, vagy pedig a látható világ, erdő, tenger, ég és föld, ember és örökkévalóság képpé és érzéssé változott át benne, amelyből új világot alakított ki: Önmagát. Légy üdvöz, lélek hercege, Isten atlétája!

E két ellentétes emberi eszmény: a testi és lelki között világok, történelmek küzdelme feszül. Művészileg ez a feszülés a középkor műalkotásaiban, legújabban a Rodin szobrászatában áll előttünk. Rodinnak tulajdonképpen csak egy problémája volt: hogyan lehet márvánnyal lelket, kővel sorsot, felülettel mélységet, plasztikával a lélek belső háborgásait ábrázolni úgy, hogy a szemünk ne akadjon meg az anyagon, de

a kő teljes erővel jelentse a lelket. Rodin átmenet két egymást kirekesztő világ között: a test és a lélek világa között. Művészete monumentális, bár tört hidat ver két egymáshoz sodródott, de össze nem érő geológiai korszak áthidalhatatlan sziklaorma között. Az ember és a lélek, a bölcs és a sors, a költő és a tárgy, a szent és az élet világmérlegének libegő egyensúlya ez, concrete a mi problémánk, a Prohászka-probléma, a maga időfelettiségében és örök aktualitásában.

Prohászkáról, mint a lélek emberéről akarok beszélni. Szeretném ideállítani belső alkatát, feltárni lényének szerkezetét és megmutatni, miféle törvények szerint támadt és alakult ez a csodálatos szellemi organizmus, mely, mint egy óriási fenyőfa, betetőzi az erdőt, célt jelentő ornamentikává válik egy hegycsúcson és uralkodik a szemhatár felett. Mondanivalóimat három metszetben mutatom fel. Először vizsgáljuk a Prohászka lelki alkatát, ez a keresztmetszet; azután végigtekintjük sorsát, ez a hosszmetszet; végül jellemezzük művét és jelentőségét — ez az érték metszete.

*

Először is egyéniségének külső vonásai tünnek fel. Szemünkbe ötlik, hogy nem volt elnyomorított keleti fakir, akinek érzéki teste összetört, hogy helyette lelki tehetségei megdöbbentő módon kifejlődjenek; nem volt vak, aki fénytelen belső látásokból a szürke foltok univerzumát építi fel; siket, aki hangtalan lelki orchesterek zúgásával telik meg, mintha rezgésből álló elemekben úsznék; nem volt tört fizikum, mint Pascal vagy Descartes, akiknek élete befele való dimenziókat keresett és a törések helyén új világokat épített fel, hanem épp' ellenkezően, karcsú, magas, szép ember volt, homloka, válla, járása egy hősé. Mégis mindaz, ami külső rajta, csak átutalás, pitvar és kezdet, még inkább finom, formás híd, amely egy ismeretlen szigetre vezet.

Azonban testi mivolta minden átmenetisége mellett mégis döntő volt életére, mert egészséges emberi szervezete a maga közvetítő szerepét fokozott mértékben gyakorolta. Rajta keresztül a valóságnál is frissebben és mintegy megszépülve érkeztek be belső világába a benyomások, hogy rajta keresztül mint ifjú hősök serege tolongjanak ki a gondolat, a szó, a tett alkotásai. Minden érzéke bűbájos várkapu, amelyen át megnő és újjászületik, aki belép; testet ölt, életet nyer az, aki kijön. A mai lélektan nyelvén ez azt jelenti, hogy impresszionista és expresszionista volt. Ő a színeket színesebbeknek, a hangokat zengőbbeknek érezte, a realitás benne reálisabbá vált és az életszerűség felfokozódott, akár befogadott, akár kifejezett. Amíg átlüktetett rajta az élet, akár befele, akár kifele, megszépült és újjászületett s ezért mind benyomá-

sain, mind kifejezésein haláláig ott reszket az első nász ifjúsága, heve és mámora.

De Prohászka nem testi, hanem *lelki* ember volt. Ez azt jelenti, hogy nem érdekelte a dolgok gazdasági értéke : egy virágszál nagyobb élmény volt számára, mint a püspöki dominiuma. Nem foglalkozott azzal, hogy parancsa törvényadó erejével új birodalmat építsen a maga hatalmának közegéül : inspirálni akart és nem regulázni. Egyszóval, a Lélek embere volt, de nem volt *elméleti* ember. Az elméleti embert a tárgyilagosság attitude-je jellemzi, amellyel a dolgokhoz viszonyul és velük mindig azonos, érdektelen viszonyt létesít, olyan szellemi kapcsolatot, amelyben csupán az érdeklődés fokozódott fel, de semmiféle elfogultságnak, egyéni értékelésnek helye nincs. Az elméleti ember a dolgok közötti állandó elvont viszonyokat keresi és azokat törvénybe igyekszik foglalni. Ezért mindig általános érvényű ítéletre törekszik, s azt óhajtja, hogy ez ítéleteket mindenki kénytelen legyen elfogadni, akár akarja, akár nem, mert érvényük logikai igazságukon épül fel és nem rokonszenven vagy ellenszenven. Legnagyobb vállalkozása az, hogy a dolgoknak tiszta képét adja és e fogalmi képekben rejlő titkokat világos és egyetemes elvekkel megmagyarázza. Világmegokolás a célja, amely belülről átvilágítja a dolgok logikai jelentését, az ismereteket biztos alapokon fundálja, s egyetemes rendszerbe foglalja. Tulajdonképpen az azonosság és a különbség útjain jár, általánosságoktól az individuumhoz érkezik és onnan visszatér az univerzáliákig, megokol és rendszerez. Anyaga az elvont fogalom, az általános ítélet, az egyetemes törvény és a rendszerezés.

Prohászka nem volt a fogalmak és az elméletek embere. Irtózott az absztrakciótól, az általános törvénytől, az intellektuális munkának logikai bábjaitól, mint az ősegészségű ember írtózik a hullától és a haláltól. Nem szerette az indukciót, amely ezer apró dolgokat rakosgat össze, hogy egy általános tételt megállapítson ; sem a dedukciót, amely általános tételeket bontogat széjjel, hogy szálaira reáfűzze a valóságnak gyöngysorát. Törvényadásban nem szerette a kodifikáló munkát, s lényétől távol állott a rendszerezés egyetemes elfogultsága.

Prohászka *esztétikai lélek* volt. «Az én lelkemben legnagyobb hatalom a szépség, amelynek teljesen hódolok, — mondja naplójában (XXIII, 256.) — az igazságnak és jóságnak előttem szépségbe kell öltözködniök, mert míg ezt meg nem teszik, azt érzem, hogy szegények, s nincs ruhájuk, az ami jár nekik. Nekem a szépség élet és élvezet.» Ez a megállapítás azt jelenti, hogy a Prohászka lelki alkata az átérzett tiszta jelentés, filozófiai szóval, az idea körül alakult ki. A dolgokat nem fogalmakban látja, hanem lényeges vonásaikat egy szemléletes belső képben megragadja

és ez intuitív megragadással megismeri; megismeri azáltal, hogy átérzi. «*Érezz*, ezt akarja ez a szó valaha elérni, hogy *érts*» (XXIII, 104.). A dolgokat nem fogalommal fejezi ki, hanem ideaként szemléli és érzéssel kíséri. «Az eszmék vére az érzés.» (VIII, 150.) Saját szavai szerint: «azt, amit lát, finom rezdüléseiben is markos érzéki alakokban akarja kifejezni». (XXIII, 92.) Amikor ő fáról, fűről, emberről, örömről, alázatról, elragadtatásról beszél, ezeket a dolgokat nemcsak látja, hanem érzi is; összefonódik velük, lelke titokzatosan beléjök ömlik, s azokban ünnepel; mikor pedig kifejezi, ezek a dolgok színesen, élettől gazdagon támadnak szemeink előtt, mintha a teremtés hajnalán a szemünk láttára születtek volna. Az emberek csodálkozva keresték a magyarázatát, mi az oka annak, hogy Prohászkának már a legelső mondatai is egészen másképpen hangzanak, mint a tudósok, elbeszélők, vagy a politikusoknak a beszédei. Ennek az az oka, hogy Prohászka nem foglalkozott a hétköznapi dolgokkal úgy, amint azok színtelenül, megkopva, a valóság homok- és kavicstengerében nehézkednek és kavarognak. Prohászka mindig belső látásról beszélt. Magasból jelent meg, szenvedélye volt szárnyalni, kinyúlni, mások fölé emelkedni, belefúrni magát a kék ég végtelenjébe. Sas-perspektíva az, amivel Prohászkánál találkozunk, ahol a fénylő levegőt, a vibráló éthert a lélek elementuma pótolja. De nem beszélt soha elvont fogalmakban sem, hanem úgy, mint aki a dolgok lényegét, ősképét látja, e képekben benne lüktet az ő pátosza, rokonszenve vagy haragja, erosza vagy gyűlölete, s mindezekfelett olyan szemléletes volt, mintha az Arany-féle törvényt éppen reá szabták volna:

Nem a való hát; annak égi mássa
Lesz, amitől függ az ének varázsa.

Még egy másik döntő vonás van a Prohászka lelki alkatában. Az, hogy ő nemcsak esztétikai ember volt, hanem *vallásos ember* is. Vallás alatt itt nem az életnek egyik részét értem, nem is egyik tapasztalati típusnak szempontjait, gondolatait, szokásait és gyakorlatait, hanem a léleknek azt a gyökeres és egyetemes vonását, amely az élet minden jelenségét és rezdülését az egyetemessel és végtelennel, magával Istennel fűzi élő kapcsolatba. Ez a magatartás kétféle irányban színezi a belső életet. Először ismeretileg teremt új kapcsolatot az által, hogy meglepetésszerű összefogással a legparányibb részt bármily pillanatban az egész szempontja alá helyezi és abból magyarázza. «Az egész kell nekünk, nem a tört», kiált fel a *Diadalmas világnézet*ben. (V, 147.) Redukciónak nevezik azt a szellemi munkát, amely az indukció és a dedukció mellett harmadik csodálatos lelki tevékenység. Olyanforma tevékenység ez, mint mikor a fillérekből valaki egy pillantással nemcsak a talentumok

súlyát becsüli meg, hanem átfut az érték végső fogalmára vagy az érték gondolatából a talentumokon át egyetlenegy villanással girákhoz ér és úgy fizet velük. Érzelmileg jelenti ez a dolog azt, hogy az életnek minden jelensége fényt vagy árnyékot nyer, vonzásban vagy taszításban részesül. Íze lesz a dolgoknak, édes vagy keserű, és hirtelen egyetemes értékekkel kerül összeköttetésbe. Forradalom ez a lelki világban, mint amikor a vasporba beledugjuk a delejes patkó egyik vagy másik szárát. Millió atom vad rohamban törtet a nagy vonzások felé, millió atom eszeveszetten menekül a transcendens taszítás elől, uralkodóvá válik az életnek és az öntudatnak az az alaptermészete, hogy lénye egy nagy értékítélet, lobogó és misztikus igen vagy nem, ami űz vagy hivogat, csoportosít vagy szétbont.

Ez a két tevékenység a Prohászka Ottokár lelkében kiépítette az értékeknek a piramisát. Ez a piramis mozgó és vonzó értékek naprendszere, mely önmagát és az egész világ életét belső törvények szerint szabályozza. Éppen azért az emberek mindig meglepődve kapták fel a fejüket, amikor Prohászka beszélni kezdett, mert világukban a megállapított ítéletek és elhelyezkedett tételek, helyükhöz tapadt dolgok megmozdultak. Különös, meglepő összefüggések ragyogtak fel, parányi részletekből kimosolygott a mindenség értelme, jelenléte, szépsége. Nagy, elvont tételek pillanat alatt fürtös kép-organizmusokká váltak, amelyek új csillagképletekkel töltötték be az eget. Ezenkívül pedig e látáson, jelentésadáson, elrendezésen átalizzott az ő lelkesedésének heve, a látnok pátosza, amellyel betöltötte világát és foglyul ejtette azokat, akik megértették. A régi várak lovagtermeit úgy világították ki, hogy a kandallóban vagy a terem közepén égő tűznél hasábokat gyujtottak meg és azokat a terem különböző szegleteiben helyezték el, amíg kivilágosodott a terem. A fény felállította hadállásait, túl rajta megbúvó, tömör árnyékok, rőt kárpitokkal letakartan sorakoztak. Századokkal később királyi palotákat úgy világosítottak ki, hogy apró gyertyasorokat raktak fel a frizekre, az ajtókra, falmentébe, ezeket szurkos fonállal kötötték össze, s lámpagyujtáskor sorra felgyúló sok kicsi lángból összetevődött a terem világossága. Amaz a deduktív, emez az induktív ismeréshez hasonlít. A Prohászka ismerése olyan, mint a villamoslámpa rendszeré, ahol ezer elrejtett finom vezeték a lámpák különböző rendszerét gyujtja fel, mert egy elrejtett fényközponttal hozza kapcsolatba. Egészen távol eső pontokon gyúlnak fel és meglepetésszerűen felelgetnek egymásnak a fényforrások s egy most születő fényszimfóniának változatait és fordulatait adják elé. Eggyel a mindent, mindennel az egyet bámulatos könnyűséggel kapcsolja s lámpásai, ezek a belső plánéták, nemcsak világosságot adnak, hanem, miután színe-

sek : hangulatot, érzéseket is támasztanak, — egyaránt gazdagok lévén színben és fényben.

Ez a két tehetsége Prohászka Ottokárnak nem egymás mellett végezte a maga munkáját, hanem egymást áthatva és meghatározva. A szépség volt életének a formája, a hit volt a belső tartalma. Sohasem kerültek egymással úgy szembe, hogy elpusztította volna egyik a másikat, még összeolvadás árán sem. De sohasem kerültek úgy össze, hogy ne polarizálták volna egymást ; kölcsönösen szemben állottak s egyik a másiknak sorstényezője lett. Nem történhetett meg az, hogy Prohászka esztétikai világképe játékká, tűnő látszattá váljék, mert roppant erős vallásossága a legvégső realitást, a dolgok metafizikai realitását biztosította számára. Nem lehetett ő olyan művész, aki prédája legyen érzéseinek, akit szenvedélyei elragadjanak, s akár tragikus dekadenssé, akár mosolygó bohémmé váljék, mert vallásos szenvedélye erkölcsi alkatát állandóan áthevítette, fehér izzásban kiégette belőle az alacsony szenvedélyeket, acélfürdőjében kőkeménnyé tette erkölcsi életének anyagát, s olyan tisztaságot biztosított számára, amilyet a művészek között aligha lehet találni. Viszont vallásossága nem ölthetett világmegvető darócruhát, szépség-gyűlölő és képromboló nem lehetett, mert a világot mindig isteni szépségben látta, s ezért a szépségért szerette a látható világot is. Sohasem lehetett benne úrrá az a transcendentális miszticizmus, amely elfelejtkezik a valóságról, elsáppasztja a csillagokat, megmeghervasztja a virágokat, hádesi árnyékká teszi az embereket, szürke foltok kámzsájával eltakarja az életet, mint egy oszló hullát, hogy az elszállott lélek napba vesző útját kísérje. Lelke mélyén megvolt a dualizmus rettentő szakadéka, de ez a lélek az alkotás pillanatában mindig összezárkózott s az ég elnyelte a földet, mert leszállott bele. Vallásos extázisában megtelt minden dolgok szépségével, színével, a formák és a vonalak gyönyörűségével, életteljes, fiatal hangoknak harsogó összhangjával. Az idea reá nézve szent találkozóhely lett, ahol a valóság és az Ideák Ura megcsókolja egymást, hogy ölelkezésük szimbólumot teremtsen. Vallotta ő is : minden mulandó csupán hasonlat, de ez a hasonlat színesebb, szebb, életben gazdagabb, mint maga a valóság, mert a földi vonások színét, erejét, szépségét meggazdagítja, átvilágítja és felfokozza a végtelenség magasabb valóságának átsugárzó jelenléte. Az esztétikai alkatnak kísértése és tragikuma az, hogy benne az Eros lüktet, az Eros pedig földi salakkal keveredve, beszennyezi és szétrontja a művészt és alkotását. Prohászka Ottokárt mennyei Erosszal a végtelen imádása töltötte el és örök szenvedélyét ez őrizte meg örök tisztaságban. Világképén, éppúgy, mint a Platonén, Augustinusén és Assisi Ferencén, ennek a megáradó mennyei szerelemnek a fénye özönlik el és kapcsolja lelkéhez

az embert, a természetet, az ideát, a személyes Istent és mindenkit, akiben a személyes Isten élet és egyéniség formájában megjelent és kiütközött. Nincs olyan trubadúr, aki a szerelem változatának annyi színt és erőt tudott volna kölcsönözni, mint ő, de nincs trubadúrja a világnak, akinek erotikája annyira megtisztult volna minden földi salaktól, mint a Prohászka Ottokáré. Nemző, szülő, imádó szerelem ez, az Isten mélységeiben támadt és ezért örökre tiszta ; Prohászka ennek a nemző, szülő, imádkozó Erosnak volt földi hangokon éneklő trubadúrja.

Erős érzése és legbensőbb szenvedélyeinek állandó kompassziója lehetetlenné tette számára, hogy hátat fordítson a világnak, a multból idézze, emlékezete fátyolán engedje magára hatni, vagy pedig a Nachgenuss formájában élje át. Sohasem tud tárgyától elszakadni, mert mindig rajta csüng. Ha elereszti, kihull a kezéből, mint egy elejtett csillag ; ha nem érzi, sötétbe merül alá a világ. Ezért az állandó jelenvalóság kategóriájában él és látásainak nem ura, hanem rabja. Az inspiráció tárgyához kötözi és tőle elszakadni nem tud. A benyomások megrohamozzák, s e boldog birkózásban éli alkotó munkáját, amelyben nem ő csinálja a stratégiát, hanem a megszállottság, amely hatalmába ejtette. Nem úgy alkotott, mint Leonardo, aki játszva, erejét próbálgatva közeledett a lehetetlen felé s mikor már maga érezte, hogy sikerülni fog, elejtette a tárgyat, a nélkül, hogy befejezte volna. Nem is úgy, mint Michel Angelo, aki lázadozva, keserű birkózással alkotott s minden művén titáni erejének tragikus elégtelensége jajdul be az alkotás mámoros meglepetéseibe, mint ahogy az anya fájdalommal szüli magzatát. Ő úgy alkotott, mint Fra Angelico, a boldog rab alázatos szolgálatával, akinek művészete : teremtéssé vált imádat, oltárra hulló rózsák.

*

Állítsuk bele most a Prohászka *lelki alkatát* a Prohászka *sorsába*, hadd vegyen fel még több egyéni vonást. Cseh eredetű, de osztrákká vált apától származott, aki egy élénk képzeletű és mély érzésű nyitrai német úrnőt vesz feleségül. Ebből a frigyből születik Prohászka Ottokár. Anyanyelve német, a magyart később tanulja meg, s bár nem egyszer vét a nyelv szabályai ellen, mégis született nyelvformáló tehetség : minden szava új színt hoz és új erőt fejez ki. Vére szláv és germán keverék, germán benne a belső formák iránti érzék és az idealizmus, szláv vonás érzéseinek mélysége és miszticizmusa. «Bennem soviniszta pátosz nincs» — mondja egy helyütt (XXIII, 290.), — «magyar kultúra, a szó igazi értelmében magyar művészet nincs» (XXIV, 35.) — mondja másutt, s ebből az emberből lett az összeomlás után egy új nemzeti próféciának : a hungarizmusnak a hőse. Szótlan, magányos természetű emberoltvány,

aki pirulva és dadogva hordozza lelkének előtte is ismeretlen nagyságát és örökségét. Nagy problémája, hogyan legyen vidám és közvetlen, egyszerű és eleven, s miképpen tegye természetessé, könnyűvé, komollyá az emberekhez való viszonyát. Fiatalon a Collegium Hungaricumba kerül, s körülveszi a történelem, a természet és a misztikus élet ezer kinyilatkoztatása. Egyik ámulatból a másikba esik, szent révülettel ütődik egyik csodától a másikig, mint a dór templom oszlopai közé becsapódott madár. Annyira benső látásra, ideákra, lelki szemléletekre tapad a lelke, hogy reá nézve elveszíti jelentőségét az ember. Sohasem volt barátja, szüleitől távol él, abszolut cœlibátusa női lelket életébe belenyúlni nem enged, a barátság kategóriáján kívül nő fel, mint magányos fa a hegytetőn, mely mindenkinek látványa és mindenkinek látója. Rá nézve az ember tanítvány, aki mesterre vár; eltévedt bárány, akit pásztora keres; beteg lélek, akit lelkiorvosa gyógyít; katona, akit a vezér rohamra visz. De ez a közelség örök távolság mindig. A történelem összefoly előtte egy óriási jelenvalóságban, s az örök Róma nem emlék és nem programm, hanem nagy érzés, amint megszentelt tájban, megszentelt évezredes életformák között, a szentség levegőjében előtte a kijelentés momentanitásával kitárul. Olyan volt, mint egy künn felejtett érzékeny lemez augusztusi csillagos éjszakán. Egy élet alig volt elég, hogy mind előhívja azt a sok ismeretlen csillagképet, hangulatemlékeit a lelkén átsuhanó gondolatoknak, mozdulatoknak és életformáknak, melyek ifjú lelkének öntudatán átszaladtak és tudatalatti rétegeiben felhalmozódtak. Felszenteltetése után haza kerül, s nemsokára Esztergomban lakik, előbb mint káplán, később mint theológiai tanár és spiritualis. Itt az egyetemes lelki élet egy új, színes és egyéni darabja lép a lelke elé, mint hivatás és programm: a magyar katholicizmus. Ennek is először hangulati velejáróját szívja fel: az ezeréves történelem mélységeit, fordulatait, szent barátok és régi szerzetek nagy emlékeit, melyek összefolytak az ország egyik legszebb tájának romantikájával és költészetével. Állandó igézete vele marad s lelkéből ezért árad a magyar hősi középkornak illata és fénye. Azután elébe torpan a valóság. Az egyház életét csökevényesnek, hadesinek tartja, helyzetét megalázónak, embereit alkalmatlanoknak. Kifeszül benne a vallásos próféta, aki új korszakot akar teremteni, mert új lelket hoz, aki egyetlen mágiát gyakorol: a szépség mágiáját, hogy elbűvölje és átalakítsa világát. Meglátja, hogy az egyház problémája a különb papság, a különb papság pedig a lelkibb papság problémája. Felduzzadnak pátoszának, inspirációjának óriási erői, s egyszer csak az esztergomi szikláról kicsap egy új hévforrás: Prohászka Ottokár igehirdetése. Máról-holnapra állig fegyverzetten, leeresztett sisakrostéllyal, fényből való tollbokrétával ott lovagol a

porondon a magyar Parsifal: Prohászka Ottokár, az esztergomi spiritualis. Ma kispapokat von be misztikus gyakorlatai fénytölcsérébe, holnap egy országnak beszél a diadalmas világnézetről, közben névtelen szegények, a hegyi beszéd együgyűi és szenvedői között járja a második mérföld útját, adja oda kenyerét és ruháját, gyóntat és pásztorol. Egyik nap pacsirta, mint Assisi Ferenc, aki az istenbírás fényözönébe fúrja be magát; majd sas, mint Ágoston, aki világok felett száll át; azután sirály, aki sziklafészkében szerelmi dalt búg az Örök Fészekrakóhoz, vagy a vihar felett ujjongva szálldos, mint Clairveauxi Bernát. Alakja olyan gyorsan nő, hogy a külső események mellékkörülményekké válnak reá nézve. Az, hogy egyetemi tanár, majd székesfehérvári püspök lesz, alakján, ritmusán, útján nem változtat. Nagyobbra nőtt, mint állása, nagyobb, mint műve, és mindig sokkal nagyobb annál, amekkorának gondolja magát. Körülötte lelki tavasz támad, az idő hozzá igazodik, egy korszak kezdete és csúcsa, a magyar katholikus ébredés forrása, programmja és dinamikája, egy új szellemtörténeti irány képviselője.

Közben kitör és elviharzik a háború. A vörös árvíz végig söpör rajtunk és midőn elvonul, iszapba takart romok maradnak utána. Nem tudott úgy senki sírni a romok felett, mint Prohászka Ottokár. Nem tudott senki úgy vádolni és tetemre hívni és nem tudott senki úgy vígasztalni, mint ő. De sorsa erősebb, mint öntudata, s Prohászka Ottokár váratlanul megjelenik a politikai arénán. Elérkezett az életnek olyan terére, amely nem az ő világa. Beleütközött egy olyan ténybe, amelyet csak mint eszmét látott, de a valóságban vele sohasem számolt le. Ez a tény a hétköznapi ember, a zoon politikon. Megérinti sorsa tüzes korlátait, az arénán röpködő sas evező tollai megpörkölődnek és ő riadtan visszafordul. Hirtelen újra elhelyezkedik a maga eleve elrendelt medrében s körülötte felzendül hattyúéneke: a bűbájos, színes misztikának énekek-éneke. Megtöri az Életnek Kenyerét, s megtört élete paténáján felmutatja azt. Mint átlőtt szívű Albatros zuhan alá arra a földre, amely csak arra szolgált eddig, hogy felröppenjen róla, avagy megpihenjen rajta, míg újra szárnyra kél s váratlanul eltűnik misztikus látásainak fénytengerében. A Rodin-probléma megoldást nyert: a lélek fölolvasztotta a követ, s míg a földi anyag lehullott róla, a lélek embere a maga történeti egyénisége belső formájában, mint egy pároszi kővízió, az örök Buonarotti-álom, klasszikusan és ragyogóan, — sugárzó idea a magyar égbolton — megkezdte a maga útját: versenyt szállani az idővel. Ott úszik a felhőben, a napfényben; a kenyérillatú csókok televényéből felszakad, az őserdőből elibénk lép, monostorok kőomladékaiból kiformálódik, áldozatok füstjéből elibénk gomolyog Prohászka Ottokár, a Lélek embere, Isten atlétája.

*

Láttuk Prohászka Ottokár lelki alkatát, ismerjük sorsát, most beszélhetünk a kettő szintéziséről: életműve jelleméről és értékéről.

Mondottuk, hogy Prohászka Ottokár géniusza nem filozófiai, hanem költői. Tehát nem abból áll a jelentősége, hogy új gondolatokat adott volna a világnak, az ember és a lét ismeretlen rejtelmeit fedezte volna fel, eddig még nem látott igazságokkal ajándékozott volna meg, hanem abból, hogy régi, sőt örök gondolatokat újra átérzett és új kifejezésekben állított elénk. Mint gondolkodó, egyenes utóda Platonnak, Augustinusnak, a középkori realistáknak és Molinosnak, mint ahogy Izland sziklái összefüggenek Északamerika hegységeivel, ha közbül az összekötő láncolatot ezer mérföldeken át el is temette az Atlanti-óceán. Legjellemzőbb művének bevezetésében mondja (V. k. 17.): «Állítsuk a keresztyénséget a modern gondolatoknak és érzéseknek a jegyébe s vizsgáljuk meg, mily színt, mily alakot ölt, amely új alakjában régi igazsága ugyan változatlanul megmaradna, de a szívek fölötti hatalma örvendetes fellendülésnek indulna.» Nagysága tehát egy időfeletti — de történelmileg adott — gondolatrendszernek új impresszióvá és új expresszióvá való változtatása. Körülbelül ez a feladata a skolasztikának is, de az feladatát tudományos eszközökkel oldja meg; ez a feladata az igehirdetőnek is, de az gyakorlati eszközökkel dolgozik; Prohászka ezt a feladatát művészi eszközökkel oldotta meg s ezzel művészit, maradandót és újat alkotott. Amit ő látott, azt látták a mult nagyjai: a theológusok, metafizikusok, szentek és misztikusok, sőt ő csak azt látta, amit ezek; de az új az volt, amit ő *érzett* s ez új érzés kifejezéséhez magából hozzáadott; mert ő nem úgy érzett és érzéseit nem úgy mondotta el, mint más, hanem csak úgy, ahogyan azt egyedül Prohászka Ottokár tehette. Ebből áll eredetisége, újsága, egyéniségének páratlan volta; ez pedig a költő eredetisége és páratlansága.

Életműve — belülről nézve — egy óriási élményóceán. Van szélcsendje, szökő-árja, fenékhulláma, hideg és meleg árama, orkánja, mosolya, csipkéje és feltornyosuló, majd szétomló víz-Himalájája. Ha egy hangszert az is tesz, hány változat van rajta: Prohászka Ottokár a pásztorsípok, tárogatók és hegedűk földjén a sokhangú orgona. Rendkívüli változatossága mellett fönséges monotóniát mutat, mert a Prohászka lírája szakadatlan egyöntetűség s mindig a maga egységes egészében mozgó. Költészete állandó visszhang, egy örök jelen benyomásaira. Ezért egészen *lírikus*. De ő nem akart költeményt írni (Ö. M. VII, 243.), hanem igét hirdetett: művészete nem szakad le a lelkéről, nem alakul külön világgá, hanem látásainak együtt hangzó lírai kíséretéül zeng. Sohasem végez művészi céllal műalkotó munkát; alkotása nem tőle független tárgy, amelyen tataroz, változtat, díszít; mire műve meg-

születik, már nem törődik vele. Művészi tehetsége ebben az ős líraiságban rejlik s nincs alkalmunk megfigyelni szerkesztő, komponáló képességét, mert az érzés szívenvágta s ő elfelejtett alkotni, csak énekelni tudott. A részletek ornamentikája elborítja az egész architektúráját s nem látjuk a tervet, a szerkezetet ; olyan, mint egy futórózsából és klematiszból szövődött palást, amelyről nem tudjuk, mit takar : márványoszlopot, gránitbástyát, vagy faragott bálványfát, de mindenesetre egy kaput, melyen át kell lépni. Ez a részletesség azonban sohasem jelent aprólékosságot, mert semmi sem áll távolabb tőle, mint a pepecselés, vagy a miniátorság. Iparművészethez nem volt tehetsége : ő éppúgy az egyetemesség őserdejében járt, mint Wagner vagy Beethoven.

Lírikusságából következik, hogy nem volt érzéke az epika iránt. A történelemből is az volt számára valóság, ami a jelen élményévé változik. A mult személyeit nem tudja magukra hagyni, hogy megszőjjék sorsukat : közéjük áll, viaskodik velük s azt míveli velük, amit hallgatóival : rájuk kényszeríti hangulatait, érzéseit, gondolatait s üzen velük, mint aki érzi, hogy egyedül neki van mondanivalója. Ha a partnak ahhoz a pontjához, ahol ő áll és énekel, eseményszövedék érkezik, mint egy idegenből útrakelt tutaj : beugrik a tatra, odaül a kormányrúd mellé s új énekbe kezd s íme a Prohászka lelke úszik a vízen, mint egy zengő vízió. Drámai ereje sem fejlődött ki, mert a karok éneke elnyomta a hőst és a cselekvényt. A Labdakidák is megállottak volna az akcióval, ha közéjük téved lantjával Orpheus.

Még két dolog következik az ő líraiságából. Egyik az, hogy egyetlen magyar költő sem adott annyi tájképet, mint ő. A természet a legnagyobb lírai instrumentum és minden nagy költő új éneket játszik rajta. Senki sem tudja a természetet olyan *egyénien* látni, mint ő. Nem azt mondja : mint a forrás, hanem azt : mint a piliskeresztúri forrás ott a romok előtt, a diófa alatt. A természeti tárgyak megtartják alakjukat, színüket, ízüket, egyéni életük jellemét, sőt mindezt felfokozzák, mégis az ő érzéseit, gondolatait, hangulatát hordozzák s úgy viszonylanak az eredetihez, mint egy üvegfestmény az olajképhez. A fény és a jelentés *többlete:* az bennük a Prohászka lírája. De, másodszor, az, aki több tájképet hagyott reánk, mint bármely más magyar író : egyetlenegy portrét sem rajzolt meg soha. Az emberben csak az ideát látta és egyéni jellemképet nem tudott sem meglátni, sem megrajzolni. Emberlátása a quattrocentóban maradt, ahol még nem fedezték fel az egyénit ; a személyek még csak díszletek a testet öltött ideák élőképeihez.

Művészetének alapformája a kép. Rendesen belülről átvilágított és intuicióvá tömörített metafórák szökkennek ki látásai tűzmagvából, mint színes és játékos szikrák. Néha egy-egy metafóra külön életet

kezd: hasonlattá szélesül, allegóriába organizálódik és tovább viszi a fejtegetést. Hasonlataiba sokszor több gondolati elem kerül, ilyenkor szimbólumokká, metonímiákká opálosodnak. Máskor csak ugródeszka a kép: új jelentések felé lendül róla vagy pedig misztikus híd, melyen a magasságból száll le a valóságra, színező jelentés-záporban, mint a szivárvány a földre. A hasonlat és szimbólum olyan alapképlete, mint a sónak a kocka. Nagyobb művei is grandiózus hasonlatok, melyekben a valóságnak egy élő szövedéke egyetlen óriás lelkiségnek, igazságnak vagy tételnek a képe. Klasszikus példák erre tisztán irodalmi dolgozatai. Ezért szerette a geológiát, ezt az óriási hasonlatgyüjteményt és nagy apologetikus művei olyan szimbolumok, amelyekben a látható világ hasonlata a láthatatlannak. Ha filozófus lett volna, ítéletbe foglalta volna a világot, de költő volt, tehát hasonlatba foglalta.

Költői formája a ritmikus próza. A kötött forma nem illett volna egyéniségéhez, sokkal szabadabb, elemibb erejű volt, hogysem elférhetett volna a prozódia finom csővezetékeiben. De a prózájának olyan numerusa van, mint az őserdők orgonázó lélekzetvételének. Jellemző rá nézve, hogy ereje nem a jelzőiben van, melyeket úgy halmoz, mintha barrikádokat ostromolni küldené őket; ez csak fönséges teher, amelyet könnyedén tart a stílus belső ereje. Ez az erő igéiben van. Állítmányai legtöbbször szemléletes igék, rugalmas, teherbíró, könnyed és acélosan finom gondolaterők. Igéinek bősége miatt lesz a stílusa olyan mozgalmas, élő, fordulatos és cselekvő, mint egész világa. Nem hiába a barokk volt kedvelt stílusa, melyet a pátosz és akció lelkesült ölelkezésének nevezett. (XXIV, 131.) Művészete tele van mozgással, lendülettel, fénnyel és árnyékkal — egy exaltált universum költői képe. A bősége félelmes, a gazdagsága káprázatos, a lendülete szenvedélyes, egész dinamikája a forgószélre emlékeztet. Emberek, oszlopok, tüzek és gondolatok a diszkoszvető mozdulatával perdülnek s még a báj is olyan, mint az elcsapódó olajzápor. Középút ez a klasszicizmus megfagyott, hallgatag statikája és a romantika ködös, süppedő felhőjátéka között. Kőből, aranyból, tölgyfából van minden és nem álom, nem köd, nem felhő és szél; de mintha az elragadtatás tajfunja csapna belé: kő, fa, érc, minden pompázó díszlet kígyózik, szétfeszül, felmagasztosul, a csoda és a rajongás izgalma tölt be minden tárgyat és átremeg a mennyei tumultuson az imádat pátosza és ünnepies üteme, mintha szélvészben hajladozó cedrusok liturgiáját látnók. Szóhoz nem jutott drámaisága ebben a mozgalmasságban éli meg magát.

Ezt az egész világot ő teremti és ő tölti be. Az ő életének kibomlása ez, mint a füst a tömjénnek. Ő az, aki forr, buzog, feszül, kinyúlik, ellágyul, tapad, símul, feltárul, egekbe csap s magába vonja a világot és

önnön tüzévé változtatja, mint a nap a belehullott csillagokat. Ebben a gátjaszakadt életáradásban magasra nő, lényén és világán elömlik a győzelem öröme, a teremtés jókedve, a magával megtelő élet mámora. Ahány mondat, annyi hajnal.

Ha pedig ez a Prohászka nem a halott könyvön át, hanem az élő szó hatalmával szól a hallgatósághoz, mint az ige embere, ezzel csak megteljesedik és tömeghatássá válik líraisága. Emlékezzünk, milyen harmóniát mutatott alakja, hangja, taglejtése és gondolatainak szimfóniája, mintha előttünk teremtené önmagát és óriás dallamát. Mint a rapsodnak az ének, Prohászkának a szónoklat az a delta, amelyen át befut a teljesedés óceánjába. Istennek rapsodosa ő, akinek kezében kivirágzott a pásztorbot, mint egy szent thyrsos, s keresztyén evoéja századokon zúg át: Io, triumphate!

*

Feltünhetett, hogy Prohászkáról eddig csak mint íróról beszéltem. Géniuszának elemzése után tartoztam volna az ő vallásos egyéniségét is méltatni. E nélkül a róla alkotott kép olyan, mintha valaki a kölni dómot csak egyik tornyával ábrázolná. De ennek a feladatnak nagy része kívül esik e Társaság és a szóló illetékességén. Lesznek, sőt vannak, akik Prohászka jelentőségének ezt az oldalát is teljes felkészültséggel és hiánytalan jogcímmel megrajzolják. Én csak azt hangsúlyozom itt, hogy Prohászkában az író nem minden, sőt nem is a legfőbb. Egyéniségének nagyobb értékei és jelentőségének sugárzóbb élethatásai az ő prófétai, apostoli és pásztori küldetésének belső formáiban helyezkednek el. Én csak azt állítom, hogy nincs komoly keresztyén ember, aki írásain ne épülne és ne erősödnék s bár keresztyénsége tökéletesen katholikus és méltatlan hozzá minden ezzel ellentétes állítás: mégis, miután ez a keresztyénség erős, tüzes és élő bizonyságtételeiből mindenki megtermékenyedik, aki Krisztus igazi követője. Theológiailag egy világ választhat el tőle: Lélekben mindnyájunkat egybefog és emel. Éppen ezért ebben a vonatkozásban is egyetemes érték, mint mindenki, akinek belső nagysága a korszak felé nő. Egyházára nézve küldetése felért egy megnyert csatával, de e nyereség ajándékaival gazdagabbá tette ellenfeleit is. Nem lehet lefoglalni, kisajátítani, tilalomfákkal körülkeríteni, mert mindenki jogot szerzett hozzá, aki megértette. Annyit követelhet mindenki belőle, amennyivel tartozik neki.

Már pedig neki nemcsak ez a nemzedék, hanem az egész magyar jövendő adósa. Megtestesült bizonyság arról, hogy az élet súlypontja és meghatározó értéke a Krisztusban van s csak az a nép nőhet naggyá, amely e felséges Úrban minden testi és szellemi erejét egybefogni, meg-

szentelni és felfokozni képes. Benne a magyarság olyan tetőre érkezik, ahol örök igazságok örök békesség sátorai alá várják a megtépett, szétzilált zarándoksereget. Mint ahogy a Niagarától mérföldekre lehet hallani, hogy sziklanyoszolyáján az óriás víztömeg, Istennek ez a zúgó hárfája, miképpen énekli az örökkévalóság dalát, de ugyanakkor ez a meg nem fogyatkozó erő ezer gépet hajt és millió lámpásban győz az éjszaka felett: Prohászka Ottokár, a Lélek hárfája, harsogva énekli az Úr dicsőségét, maradandó ihletése pedig ezer lámpást gyujt fel a magyar éjszakában és segít hajtani egy új történelem malomkerekeit. Isten malmai jövendőt járnak.

KÖLTEMÉNYEK.

SAJÓ SÁNDORTÓL.

A Balaton.

Nyári útján zakatolva, mintha ifjult kedve volna,
Lepsényen túl már vigabban kattogott a vaskerék;
Viruló táj nyári kedvét lankás dombok integették, —
Néztem őket andalogva: rég jártam már erre, rég...

És már vágyó sejtelemben minden szempár lesve rebben,
Az utashad nagykiváncsin megnyüzsdült a vonaton;
S mint ha függöny félrelebben, felgyönyörlött szívben, szemben
S ajkakon mint örömhangos kiáltás: a Balaton!

Amit tán a hűtlen érez, mikor régi kedveséhez
Bűnbánó és visszasíró szívvel tér meg egy napon:
Azt éreztem én is ottan, hogy szivemre ringatottan
Megbocsátón, halk szelíden kéklett rám a Balaton.

Mennybolt mása földi képben: ring a tó a táj ölében,
Ráaranyló napsugárnak fátylas fényét öntve szét;
Barna ölben kék mosolygás, méla csöndben enyhe zsongás,
Messzeségbe ringatódzó szent káprázat, — ó, be szép!

Legelőin égmezőknek bárányfelhők kergetődznek,
Felhők árnya halk lehellet az örök tó tükörén;
Égen-földön mennyi élet! hajtogatják ezredévek,
S itt egy röpke pillanatban mennyi bűbáj gyűl körém!

Száll a vízre, ringatódzni, ezüstpikkely, milliónyi,
Fölvidámló fénypillangók, — vagy tán olvadt csillagok? . . .
Könnyű hullám gyorsan illan, fénypillangó félre villan,
Hullám zsongja : jőjj utánam! — fény kacag rá : itt vagyok!

Olykor (más tán meg sem érti) a jelent a mult kisérti :
Megborzong a méla hullám és a parti vén topoly :
Tudom : ekkor hegyek ormán, erdők mélyén, Tihany tornyán
Elviharzott századévek magyar búja bujdokol . . .

Elmerengni vízen, égen, fénybe ködlő messzeségen
Tette Isten parti síkra a fonyódi várhegyet :
Innen nézem, innen látom : szebb táj nincs e nagy világon, —
Addig nézem : a nap is már búcsuzóra integet.

Búcsuzó nap elbiborlott, tűzben égtek a hegyormok,
Új dalt zsongott már a nagy víz, Isten tudja mit dalolt ;
Halkan zsongó lágy hullámon — égi képről földi álom —
Ezüstfátylát szétterítve csónakázott már a hold . . .

Isten ottan rámhajolva, mintha játszó kedve volna,
Így szólt halkan : Szívedet most szent visszhangra vallatom :
Egy szót mondok, mondd utánam! — És én mondtam nagy-
[vidáman.
Isten mondta : gyönyörűség, én meg mondtam : Balaton . . .

Fák.

Fák, fák, kerti fák . . . [virág!
Magyar kertbe sok fa kell és sok
Szerelmes lány mit szagoljon,
Dalos madár hol daloljon,
Ha nem ád a kertbe Isten
Pirosbimbós csodaágat,
Lilafürtös csodabokrot,
Rózsafát és orgonát . . .
Fák, fák, kerti fák,
Nőjjetek csak, nyíljatok csak :
Sok fa kell és sok virág!
Fák, fák, úti fák, —
Országúti árvaságok :
Bús akácok, jegenyék :
Olvasgatja a bogár is,
Számlálgatja a madár is, —
Nem elég, nem elég!
Fák, fák, úti fák, —
Jaj de fátlan a világ!
Méhe zümmög az akácon:
Mézetlen lesz a karácsony,
Több akácfa kéne még!
Varjú ül a jegenyén :
Ez a fa itt az enyém!
Kóbor sereg arra károg :
Hát én, hát én hol találok, —

Merre vagytok, jegenyék!
Kár, kár, nem elég!
Fák, fák, úti fák, —
Jaj de fátlan a világ!

Fák, fák, ősi fák, —
Merre vagytok, régi törzsek,
Büszke tölgyek, szálfenyők,
Barnakérgű sudarak?
Mind kivágták koporsónak,
Bölcsőnek már nem maradt . . .
Fák, fák, ősi fák,
Milliónyi lombos ág, —
Hová lettél, magyar erdő?
Jaj de bús e pusztaság!
Fák, fák, — hogy zuhantak!
Csak Mohácsnál húszezer!
Húszezernek magjavesztén
Nem sarjadt ki százezer,
Százezerből millió . . .
Fák, fák, magyarok,
De nagyon megfogytatok!
Jaj de fátlan ez az ország
S jaj de nem vet új magot!

Fák, fák, magyarok,
Magyar erdőmaradék!
Ó, ha minden pusztult fáért
Isten újat adna még!
Szállanának angyalok
S minden fáért egy-egy angyal
Vetne itt most új magot:
Mennyi lélek szállna most le,
Milyen angyal-légió!
S milyen erdő zúgna most itt
S hány magyar fa volna benne!
— Éppen harmincmillió . . .

Valami fáj . . .

Valami fáj, de nem tudom mi
És nem tudom miért;
Egy névtelen gyászt örököltem
S e félig ösztön, félig áhitat
Körülem, bennem mindent átitat,
Agyamban minden kicsi sejtet,
Eremben minden csöppnyi vért.
Valami fáj, de nem tudom mi
És nem tudom miért.

Zord ember lehetett az ősöm
Valahol északon;
Tán onnan jöttem valahonnan
Nyomot keresve bús vadonban
Egy ősi vérszagon.
A jókedv nálam nem nehéz,
Nem is hiába ostromol,
Ha jónótás és jóború;
De aki jól lelkembe néz,
Láthatja: mélyén mindig ott van
Valami germánul komoly,
Valami szlávul szomorú,
Mint régi hó a nagy hegyek közt
A szakadékos szurdokokban.

Vagy napkeletről szállt e bú talán:
És már a nagyapám nagyapja,
Mikor szent ösztönét követve
Magyarnak jött ez ősi földre
S az első hantot porhanyóra törte:
E bút is szent örökbe kapta
És így lett ázsiás magyar? . . .
E földet ős végzet tapossa:
Az ember lelkét bánatosra
Tán ez itatja oly hamar . . .

Sokat hevertem egykor én is
Lelket lehellő anyaföldön:

Sziklás hegyormon, árnyas erdőn,
Vízparti füzesek tövében
És zúgó jegenyék alatt:
Az anyaföld csak ringatott,
Csak itatott, csak itatott,
És én csak ittam, egyre ittam
A névtelen szent bánatot . . .

Azóta csüggedten bolyongok
E gyászfuvalmas pusztaságon,
A szomorúak, bús bolondok
Kietlen útját
Bitófadombokon keresztül
És sírhalmok közt bukdácsolva já-
Egy árnyék kísér az uton: [rom;
Valami fáj, —
Nem mondom már, hogy nem tu-
S hogy nem tudom miért. [dom mi
Most már tudom . . .

JANCSI KARRIERJE.

— Elbeszélés. —

CSATHÓ KÁLMÁNTÓL.

Jancsival akkor találkoztam legelőször, mikor huszárönkéntes korában egyszer eljött hozzánk látogatóba. Édesanyám nagyon szívesen fogadta, mert rokon volt, és ott is marasztotta vacsorára. Rám nézve élmény volt ez a vacsora, mert se azelőtt, se azóta nem találkoztam még emberrel, aki olyan benyomást tett volna rám, mint akkor este Jancsi. Az előételnél már bámultam, a pecsenyénél rajongtam érte, mire pedig a feketére került a sor, teljesen lenyűgözve éreztem magam a nagyságától. Pedig külsőre egy cseppet sem volt imponáló jelenség. Cingár, szőke, tejfelesszájú legényke volt, akit, ha nem lett volna katonaruhában, gimnazistának lehetett volna nézni. Hanem, ahogy beszélt és amiket beszélt! Az szenzációs volt!

Először csak a hadsereg dolgairól volt szó, de mondhatom, hogy a kép, amit a közös ármádiáról elénk tárt, egyenesen megdöbbentő volt. Arról, hogy lovagolni megközelítőleg sem tud úgy az egész ezredben senki, mint ő, csak mellékesen emlékezett meg, részletesebben leírta azonban azt a sajnálatos tájékozatlanságot, amely a haditudományok terén az egész tisztikart jellemezte.

— Valóságos s zerencsenekik, — mondta — hogy ott vagyok és legalább azalatt, amíg az önkéntesiskola tart, megtaníthatom a tanáraimat a legszükségesebbekre . . .

— És te honnan szedted magadba ezt a tudományt? — kérdezte édesapám.

— Én! — felelte Jancsi fölényesen. — Gyerekkorom óta kisujjam-

ban van az egész stratégia. Különös tehetségem van hozzá és megtanultam ... Először csak bámultak és nem értették a dolgot, de most már tisztában vannak velem, sőt már jelentés ment rólam a minisztériumba is. Fel is ajánlották már, hogy, ha leteszem a tisztivizsgát, hát azonnal kapitánynak neveznek ki, feltéve, hogy hajlandó vagyok aktív szolgálatot vállalni. Rögtön beosztanának a vezérkarba, mert ott lenne rám legnagyobb szükség.

— Ugyan ne beszélj már! — szólt közbe édesanyám. — Hiszen a törvény szerint se nevezhetnek ki egyébnek, mint hadnagynak.

Jancsi azonban kész volt a felelettel:

— Éppen azért érdeklődnek már most, hogy addigra megváltoztassák a törvényt. Annyira kellek nekik.

— Természetesen elfogadtad az ajánlatot? — kérdezte édesapám halálos komolyan.

— El nem fogadtam, de nem is utasítottam vissza. Capliztatom őket, de csak azért, hogy a kedvemben járjanak. Mert bátyámnak titokban megsúgom, hogy nem akarok a katonai pályára lépni. Mire vihetem ott? Legfeljebb táborszernagyságig. Márpedig nekem magasabb ambícióim vannak.

— Ugyan? — érdeklődött apám. — Magasabbak? Mifélék?

— Meg fogom reformálni a magyar igazságszolgáltatást. Igazságügyminiszter leszek! — jelentette ki Jancsi olyan nyugodtan és egyszerűen, mintha azt mondta volna, hogy holnap teát fog reggelizni.

Eltátottam a számat, apám azonban helyeslően bólintott:

— Szép ambíció. De milyen irányban akarod megreformálni az igazságszolgáltatást?

Édesanyám idegesen vágott elébe Jancsinak:

— Nem tudja ő azt bizonyosan maga se. Ezek csak olyan fiatalos nagyotakarások.

Jancsit azonban nem lehetett ilyen könnyen leszerelni:

— Tévedni tetszik, kedves néni! — szólt mosolyogva. — Az egész programmom kész és az a lényege, hogy segíteni akarok azon az anomálián, hogy az ügyvédek túlsokat keresnek, a bírák meg túlkeveset.

Édesanyám bíró felesége volt és ez a programm nem volt egészen ellenére. Szelíd hangon, megbékélve felelte:

— Ebben az egyben igazad van. Ez nem is olyan szamárság.

— Na, tetszik látni?! — mondta Jancsi diadallal.

— A részleteket azonban nem árulhatom el, mert nem szeretném, hogy valaki időelőtt hozzáfogjon és megcsinálja rosszul. Annyit azonban mondhatok, hogy a mai bírák közül nagyon kevés fog a helyén maradni, mert ezek be vannak idegeződve egy sablónba, amivel pedig szakítani

kell. Az én reformomat csak egy új, fiatal generációval lehet megvalósítani.

Erre azonban már elvesztette édesanyám a türelmét. Kifakadt:

— Nahát, fiam, ebből látszik, hogy milyen zöld gyerek vagy, hogy nem átallasz ilyeneket fecsegni egy magasrangú bírónak az asztalánál. Szégyellem magam miattad bátyád előtt!

Jancsit ez sem hozta ki a sodrából. Kedvesen mosolyogva felelte:

— Megértem, kedves néni, az aggodalmát, de ne tessék félni! A bácsi számára majd kieszelek valami állást, ami a képességeinek megfelel...

Mázsás kő esett le a szívemről. Mert bevallom, egy cseppet sem tartottam opportunus dolognak, hogy édesanyám ilyen hangon beszél a leendő igazságügyminiszterrel. Annál inkább elképpedtem, mikor ezt a kijelentést sem fogadta azzal a hálával, amivel szerintem kellett volna, hanem haragosan azt vágta oda Jancsinak:

— Nem szorultunk a te protekciódra!

Édesapám a nagy barna szemével egy pillanatig mereven nézett Jancsira, aztán hirtelen elmosolyodott. Ez azonban csak egy villanás volt. Utána komoly arccal mondta:

— A jóindulatot mindenesetre köszönöm... Egyelőre azonban azt szeretném tudni, hogy hogy akarod elérni az igazságügyminiszterséget? Képviselő leszel?

— Előbb csak ügyvéd, — felelte Jancsi. — Mert vagyont akarok szerezni.

— Úgy! — bólintott apám. — Még a reform előtt. Mi?

Jancsi elégedetten nevetett.

— Hát persze! Csak nem is fogom ezt a lehetőséget elszalasztani!

— És olyan bizonyosra veszed, hogy az ügyvédséggel vagyont fogsz szerezni? — kérdezte apám.

— Nem nagy kunszt! — legyintett Jancsi. — Az én összeköttetéseimmel! Máris egész sereg ember várja, hogy megnyissam az irodámat. De hát abba még három év beletelik. Addig még több ismeretséget szerzek. Házat fogok vinni.

— Házat? Miből? — kérdezte édesanyám. — Hát lesz akkora jövedelmed, mint ügyvédjelöltnek?

— Lesz, mert megházasodom. Elveszem Timár Mariskát, akinek hét vénasszony nagynénje van. Egyiket a másik után fogjuk megörökölni.

— Pláne, ha meghalnak! — bólintott apám. Jancsit azonban ezen a ponton sem bántotta kétség:

— Ha nem halnak, se baj, mert imádják Mariskát és tejbe-vajba fürdetik.

— És mégis hozzádadnák? — kérdezte anyám, nem minden él nélkül. Jancsi vállat vont :

— Ha nem adják, megszöktetem!

Édesanyám a fejét csóválta :

— Ugyan eredj már! Ilyeneket még csak beszélni is!

Én azonban úgy éreztem, hogy hiábavaló minden ellenvetés : ez az ember felkészült az életre, ezt nem érhetik meglepetések. És szentül meg voltam győződve róla, hogy valóra fogja váltani minden szavát.

Másodszor akkor találkoztam Jancsival, mikor a tisztivizsga után eljött hozzánk és édesapámmal akart beszélni. Apám azonban nem volt otthon, hát csak édesanyámnak mondta el, hogy mi járatban van. Azt is mondta, hogy közben azért nem ért rá, hogy felkeressen bennünket, mert rengeteg dolga volt, sokat kellett tanulnia és éppen azért érthetetlen, hogy ez a pech történt vele.

— Micsoda pech? — kérdezte édesanyám.

— Nem is pech, hanem kiáltó igazságtalanság! Nem is lehet más magyarázata, csak az, hogy a tanárok hiúságát bántotta, hogy többet tudok, mint ők.

— De hát mi történt veled? — tudakolta anyám.

Jancsi felháborodott hangon felelte :

— Megbuktattak a tisztivizsgán! Engem! Tetszett már ilyet hallani? Meg mertek buktatni engem! Pikkjük volt rám!

— Na és mi lesz most? Újra kell szolgálnod az esztendőt?

— Hiszen ez az éppen! Ha a bácsi olyan jó lenne és utánajárna, hogy legalább szabadságoljanak . . . Hiszen nekem egyéb dolgom van! Házasodni is akarok, meg az ügyvédség is . . .

Nem tudom pontosan, hogy az édesapám közbenjárása sikerült-e, vagy újra kellett-e szolgálni Jancsinak az évet. Csak azt tudom, hogy mikor megint viszontláttam, akkor már ügyvéd volt és házasember. Közben csak olyankor került szóba a neve nálunk, ha édesapámnak protegálni kellett, hogy áteresszék a szigorlatokon meg az ügyvédi vizsgán. Ezt azonban mindig csak olyankor köszönte meg, mikor újabb vizsga előtt állott és újabb protekciót kért. Ezért aztán az ügyvédi vizsgán való támogatásért még akkor is adós volt a köszönettel, mikor én, mint jogász felkerültem Pestre és találkoztam vele. Helyesebben nem is vele, hanem a feleségével, akinek egy bálon mutattak be. Előbb azt hittem, hogy kisleány, csak később derült ki, hogy ő az a bizonyos Timár Mariska, a Jancsi felesége, mire összerokonosodtunk. Akkor került elő Jancsi is, aki, mikor meglátott, a homlokára ütött és azt mondta :

— No nézd csak! Még most is adós vagyok apádnak egy köszönő

levéllel! De persze, annyi a dolgom! Nem lenne kedved belépni hozzám az irodába? Fizetést is adok.

A fizetés szó kellemesen csiklandozta a fülemet s felcsaptam. Így kerültem szorosabb összeköttetésbe Jancsival és egyet mindenesetre neki köszönhetek a pályámon, azt, hogy nem lettem ügyvéd. Mégpedig azért nem, mert az ő irodájában alakult ki bennem a meggyőződés, hogy az ügyvédség a legunalmasabb mesterség a világon. Abból áll, hogy az ember egy szobában ül és vár. Várja, hogy dolga legyen.

A Jancsi irodájában ugyanis nem volt semmi dolog. Pedig hárman is voltunk a principálison kívül, akik elvégeztük volna. Én az egész idő alatt, amíg ott voltam, mindössze annyit dolgoztam, hogy megírtam azt a köszönő levelet, amivel Jancsi az édesapámnak adósa volt az ügyvédi vizsgán való protekcióért.

Az irodavezető egy nagynevű ellenzéki politikusnak a fia volt. Ezt azért vette oda Jancsi, hogy, mint mondta, a saját prononszirozott kormánypártiságát ellensulyozza vele és közömbösítse az iroda politikai szinezetét. Ezt el is érte, mert az irodának valóban nem volt semmiféle szinezete. Az irodavezető úr féltizenegy tájban járt be az irodába. Ilyenkor kihúzta Jancsit az ágyból és leült vele kártyázni. Minthogy Jancsi sokkal jobban játszott, mint ő, a vége rendesen az lett a dolognak, hogy visszanyerte tőle a fizetését, mire az irodavezető azt mondta, hogy nem bolond, hogy ingyen dolgozzék és hazament. Délután már be se jött, amit jól is tett, mert Jancsi maga sem volt benn ilyenkor. Feketekávézni lement a kávéházba és ott kliensszerzés ürügye alatt leült terézvárosi burgerekkel kártyázni. Azok viszont nála játszottak jobban és elnyerték ugyan a pénzét, az ügyeiket azonban nem bízták rá.

Rajtam és a másik jogászon, akik délutánonként az irodában aludtuk ki a farsangolás fáradalmait, Mariska könyörült meg azzal, hogy hat órakor mindennap meguzsonnáztatott bennünket. Eleinte csak beküldte a kávét, később azonban engem, mint rokont, beinvitált az ebédlőbe, mert szörnyen unatkozott egyedül. Tele is volt panasszal.

— Jancsit egész nap nem látom. Csak ebédnél, meg este, mikor nap-nap után elcipel mindenféle lehetetlen bálokra és vacsorákra azzal, hogy ápolni kell az összeköttetéseket. Az iroda mégse hoz semmit. élünk, amit az én családomtól kapunk, de már azok is kijelentették, Abból hogy ez így tovább nem mehet. Azt követelik, hogy hagyjam itt Jancsit. Mert ők megmondták, hogy így lesz. Akkor nem hittem, most már láthatom . . .

Engem nagyon megdöbbentett ez a beszéd, mert bevallom, még akkor is hatása alatt állottam annak a benyomásnak, amit Jancsi az első találkozáskor tett rám és minden azóta előfordult balsikerét a lelkem leg-

mélyén csak véletlen incidensnek tekintettem. Olyasminek, ami legfeljebb csak hátráltatja, de végleg nem befolyásolja azt a jól kiszámított karriert, amit Jancsi maga elé tűzött. Védelmembe vettem, Mariska azonban letorkolt:

— Tudom, tudom! Ezt szokta ő is mondani, de én már nem hiszem. Elég baj, hogy akkor elhittem, mikor még nem voltam a felesége! De ahogy ő tudott mesélni, attól elvesztette volna a fejét a legravaszabb prókátor is, nemhogy egy tapasztalatlan gyerekleány!

Körülbelül két hónapig jártam a Jancsi irodájába, mikor bekövetkezett az, amit ugyan már régen sejtettem, ami azonban mégis nagyon kellemetlenül érintett: Jancsi közölte velem, hogy kénytelen csökkenteni az irodai kiadásokat és apasztani a személyzetet, tehát elbocsát.

— Egyelőre! — tette hozzá. — Mert reményem van rá, hogy rövidesen teljes gőzzel megindulhat itt a munka és akkor számítok rá, hogy visszajössz. Addig is, remélem, jóban maradunk és gyakran el fogsz járogatni hozzám . . .

Ezt persze megígértem, mégis beletelt pár hét, mire rászántam magam, hogy be is váltsam az ígéretemet. Délután mentem, amikor tudtam ugyan, hogy Jancsi nincs otthon, de annál biztosabbra vettem, hogy Mariska fogadni fog. Legnagyobb meglepetésemre azonban maga Jancsi nyitott ajtót, mégpedig meglehetősen feldúlt állapotban.

— Gyere csak, gyere! — kiáltotta, mikor meglátott. — Éppen jókor jössz! Képzeld csak, mi történt! Mariska itthagyott! Azok a vén bestia nénjei heccelték fel ellenem, tudom! Na, de próbáljon csak visszakéredzkedni! Majd én is megmutatom neki! Pedig olyan kliensre van kilátásom, aki maga elég arra, hogy három iroda megéljen belőle. Tegnap ismerkedtem meg vele az orfeumban . . . És mikor hazajövök reggel holtfáradtan, mert egész éjjel dolgoztam, hogy ezt a nagyszerű klienset megszerezzem, hát Mariska azzal fogad, hogy utolsó lump vagyok, nem dolgozom, csak dorbézolok . . . Hogy ő engem nem tart tovább. Elválik! Hát hallottál már ilyet? Mi? Így nem lehet boldogulni, ha az embert éppen a szövetségesei hagyják cserben . . . Nekem nagy céljaim vannak, amihez nyugodt megélhetésre van szükségem . . . De így? Ha a feleségem itthagy? Az irodát se tudom miből fogom fenntartani!

Hát bizony olyan ember nem akadt, aki ezt meg tudta volna mondani, én legkevésbbé, mert én azelőtt mindig azt képzeltem, hogy az iroda tartja el az ügyvédet és nem az ügyvédné az irodát. Úgylátszik azonban, a Jancsi irodája más véleményen volt. Attól kezdve, hogy Mariska kihúzta a házból a lábát, elkezdett az iroda haldokolni, mire pedig a házbérnegyed beköszöntött, összeomlott egészen. Egy szép napon arra ébredt Jancsi, hogy a szállodában lakik és az ügyvédi irodája

csak abból a táblából áll, amit lesrófolt az ajtóról és ami most ott hányódott a hotelszoba asztalán: «Dr. Sitery János ügyvédi irodája.» Ez volt az egész, amit a pusztulásból ki tudott menteni.

Egy hét mulva megint ott vacsorázott nálunk. Önkénteskora óta először. Arra kérte apámat, segítse hozzá, hogy a bíróságnál elhelyezkedhessék, mert az ügyvédség nem komoly embereknek való. Az ügyvédi pályán csak a stréberek tudnak boldogulni, ami különben neki régi meggyőződése:

— Hiszen még talán tetszik rá emlékezni, bátyám, egyszer már beszélgettünk erről, itt, ennél az asztalnál, évekkel ezelőtt...

Édesanyám hirtelen, mintha mondani akart volna valamit, de csak nyelt egy nagyot, majd könnyedén elpirult, mikor rajtakapta magát, hogy majdnem diadalmaskodni akart a bajbajutott ember fölött. Apám azonban csendes, nyugodt bíróhangon azt mondta:

— Emlékszem. Nagyon jól emlékszem. Szó volt erről már akkor is. Meg is ígértem, hogy majd kieszelek számodra valami állást, ami a képességeidnek megfelel...

Most Jancsin volt az elpirulás sora, apám azonban úgy tett, mintha nem venné észre és zavartalanul folytatta:

— Hát talán majd ki tudlak neveztetni valami szerényebb helyre albírónak. Ott aztán, ha bele tudod magad élni a magyar bíróság tradicionális szellemébe, megcsinálhatod a karrieredet. Talán még igazságügyminiszter is lehet belőled... Tőled függ...

Jancsi szerényen rebegte:

— Köszönöm szépen, kedves bátyám... Nagyon köszönöm.

...Egy hétre rá a Dunaparton találkoztunk Jancsival. Én az apámmal mentem, ő szembejött, karonfogva a feleségével, aki mély gyászban volt. Jancsi odakiáltott édesapámnak:

— Nem kell már a protekció, kedves bátyám! Meghalt az első nagynéni! Holnap újra megnyitom az irodámat...

Azzal továbbment, anélkül, hogy megállt volna.

Nem tudom, azóta hogy' megy Jancsinak. Annyit tudok csak, hogy időközben Mariskának meghalt már vagy öt nagynénje. És azt is tudom, hogy Jancsi ezideig még nem lett igazságügyminiszter. Ezért késik a magyar igazságügy reformja még mindig. Hála Istennek!

BAJZA JÓZSEF EMLÉKEZETE.

Pohárköszöntő a Gyulai-serleggel a Kisfaludy-Társaság ünnepi lakomáján 1931 február 8.

ÁPRILY LAJOSTÓL.

Sokszor, ha hallgatom a Kisfaludy-Társaság felolvasóit, vagy mai irodalmunk más munkásain végiggondolok, egy másik, láthatatlanná vált írói közösség arcképei elevenednek meg előttem. Látom a jelenben elhangzó vers első gyökerét, a metafora ős-szemléletét a multban, hallom a ritmikai előd távoli csendülését s hallucinálom a polemikus fegyverek zaját, melyből a maga erejére eszmélt magyar irodalom győzelme száz esztendővel ezelőtt megszületett.

Irodalmi társaságokban és irodalmi társaságokon kívül álmodóknak és vitézkedőknek ebből a nagy, láthatatlan «írói respublicá»-jából ma a Bajza József élesvonalú arca válik ki és közeledik felénk. Tudom, hogy reám néz ma a legszigorúbb szemmel; szinte félek is tőle, mert érzem, hogyan figyeli kritikus hiba-fürkészéssel a mondataimat s hogyan köt bele, mint valamikor színi bírálataiban, a kiejtésben érvényesülő erdélyi accentusba.

Irígylem őt, ahogy a humanitásnak ebből a mély hullámvölgyéből kitekintve, elnézem növekedő alakját az emelkedő magyar történelmi tendencia gyönyörű vonalában. Pillanatokra magam is átérzem a mai embernek talán már szokatlan lelki feszültséget, mely a Széchenyi első nagy pozsonyi mozdulatából kapja a lendítő erőt, hogy ezzel a lendülettel belekapcsolódjék a lázas korszak új magyar világot építő törekvéseibe. Látom, hogy a fiatalos ingadozás után hogyan bontakozik ki a készületlenség és a túlságosan fékező önkritika kicsinyhitűségéből s Lessing és Kölcsey fegyverzetében, de egy el nem tanulható szenvedélyes meggyőződés szigorúságával hogyan lesz nemsokára maga is harcos szövetségestársa a haladó időnek.

Áldott és termékeny ez a szigorúság, mert az igazságtevő idő parancsait teljesíti. «Ellenmondás» az eszköze, mert terméketlennek tartja a «bókolatok tónusát»; heves «oppozicióval» támadja a hamis tekintélyt, mert «lengeteg ítéletek» helyett «a szabad vélemények» barátja és «az igazság bátor keresője». Az idő parancsol és erre a parancsra Wigand kiadói vállalkozása megtorpan, hogy a nyelvújítás ügye tovább is diadalmaskodjék; Döbrentei «álfénye» kialszik, Dessewffy irodalmi tekintélye elhalványul; Horvát István délibábjai szétfoszlanak az igazság északian hideg világításában. Az idő sokszor fájdalmasabbat is parancsol: a «mit Zweifel-bewundernd» lessingi tételében a csodálatról a kételke-

désre siklik át a hangsúly s az irodalmi patriarcha : Kazinczy klasszikussá szentelődött tekintélye sebet kap ebben a kételkedésben.

De ennek a harcos kételkedőnek az aratása mégsem negatívum. Ott áll a nagy magyar konstrukció sodrában s lázas hittel építi társaival azt a másik Lánchidat, mely az irodalom két sokat vitatott partját, az egyetemesen emberit és a művészien magyart — Kazinczy és Petőfi között — összekapcsolja egymással. *Kritikai Lapok*, *Auróra* és *Athenaeum* ennek a nagy összekötő hídnak a pillérei.

Leteszem harcos kötetét, de sokáig nem tudok szabadulni tőle. Fagyosszívűnek mondták s mégis : egy vajudó korszak minden láza és nyugtalansága kisüt a száz évvel ezelőtt leírt sorokból. Hogy' lehet az, hogy ennek a kritikus észembernek ma is megvan a maga sodrába kerítő, kikerülhetetlen lírája? Nem az argumentálás érzelmi és hangulati kísérőzenéje ez, sokkal több annál : pátosz, melyet csak az emelkedő, cél felé kiteljesedő korok munkásai tudnak így érezni és éreztetni : az erkölcsi lendület szenvedélyessége. Olyanszerű erő, amellyel a hugenotta Agrippa D'Aubigné — Bajza nagy rokona a szigorúságban — le tudta írni a fanatikus igazságszeretet nagyszerű parancsát : Amikor az igazság torkunkra teszi a tőrét, meg kell csókolnunk az ő fehér kezét, még ha a saját vérünk piroslik is rajta.

Líráról beszéltem : mi lehet a kritikus erkölcsi pátoszának a megfelelője az érzelmi költészetben? Ha minden léleknek csak egyetlen vonala volna, könnyű volna a felelet : az óda. De Bajza férfiasan szigorú arca versírás közben germánosan szőkére szelídül s a próza érdes numerózitásának szerepét a németes trochaeusok és jambusok formáiban átveszi a *dallam*. A kor dallama veszi át, a modern dal, az érzelmes romanticizmus muzsikája. A kritikus magával szemben is alkalmazott szigorúsága nemcsak tartalmi, hanem zenei eszményképet is állít maga elé s lírai birkózásának első célja ennek a zenei teljességnek a megvalósítása. Ezekben a szelíd, rózsaszínű vagy halványkék és elégikusan elsötétülő poémákban ma bájos anachronizmusként hat a nyelvújítás ritmuskereső selypítése. Az «elszenderítő symphoniek», «rejtezve zengő csalogányok», «reszketve nyögdelő síphangok» és «balzam-lehellő szelek» között szinte látjuk, hogyan áramlanak át a magyar költészetbe a kor német lírájának halkan csobogó, alig borzolt vizei. *A violához* intézett költeményben ma is megfogja a finom zenei hallást a Csokonai-tökéletességű dallam, *Deák Ferenc* aposztrofálásában percekre megállít a Petőfi büszkeségével és Coriolanus önérzetével megrajzolt önarckép, a *Sóhajtás*ban a lezuhant magyarság fog a maga hit felé kapaszkodó pesszimizmusára ráismerni s az *Apotheosis* rövid sorai karcsú izmokkal is hordozói tudnak lenni a bukott lengyel szabadságharc sötét heroizmusának.

Ezek a zenévé csiszolt Bajza-versek viszik szét fiatal magyar lelkekbe a kor könnyen visszhangzó wertheri és ossiáni mélabúját. Mert a lírai energia nem veszhet el, szépségei beépülnek az eljövendő nagy magyar líra technikai és tartalmi ékességei közé. A legnagyobb eredetiség sem zárkózhatik el előlük: Petőfi vulkánikus eredetű költészetébe is belopja magát s ma is benne rejtőzködik belőlük néhány neptunikus szépségű zárvány. A fiatal Bajza így dalol:

Leányka, édes! Még most öledben
Elszenderülve Mennyet lelek.
Ki tudja? holnap Talán siromra
Leng a lenyugvó Est bibora.
Ah valljon e sziv, Mely hőn pihegve
Hófátyolodnak Alatta ver:
Fog-é felettem Sohajtozásban,
Mint a nyögő szél, Kesergeni? (*Esthajnal*, 1822.)

S ha sírban is szeretni enged a halál
S a szív még ott is érez és dobog,
Elhunyt szivem téged, te kedves,
Hamvában is szeretni fog. (*Emlékül*, 1826.)

A Matthisson-líra így inspirálja a fiatal magyar poétát. A szentimentális vers hatásokra morzsolódik szét s halhatatlan szépségek mögött meghúzódva, ott él tovább az örökkévaló versben, melynek ezt a címet adta huszonnégyéves mestere: *Szeptember végén*.

A magyar írói respublica álmodója és vitézkedője hatásaival így nőtt bele a jövendőbe. A Kisfaludy Károly európai magyarságú köréből indult s a kidőlt mestertől az új zászlótartók elszántságával vette át a hivatást: az új irodalom értékeinek megvédelmezését. Toldy beszéli róla, hogy betegségének utolsó hónapjaiban, amikor «emlékezetének táblája már puszta volt», egyetlen kép maradt meg rajta: a Kisfaludy Károlyé. Ha ezt a nevet kimondták előtte, zokogni kezdett és «összekulcsolt kezeivel eltakarta az arcát». Az irodalmi harcmezőn és a Múzsák szelídebb berkében — kiválasztott kettős munkaterületén — nem sokkal utána Gyulai Pál következett, a kritikai szigorúság új örököse. Ez az ünnepi alkalom a három nagy szellemet ölelkezteti egymással ebben a pillanatban, mikor a Kisfaludy-Társaságban a Gyulai Pál nevét díszül viselő serleggel Bajza Józsefnek és az Igazság minden szenvedélyes bajnokának nevét hálával és tisztelettel köszöntöm.

IV.

A LXXXV. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS

1932 FEBRUÁR HÓ 7-ÉN.

ARANY ÉS GOETHE.

— Elnöki megnyitó-beszéd. —

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Tisztelt Ünneplő Gyülekezet!

A Kisfaludy-Társaság hagyományos szokása, hogy ünnepi közülésein megemlékezik az irodalomnak azokról a nagyságairól, akiknek életét és működését az év fordulása hozza emlékezetünkbe. Ezidén két nagy emlék évét éljük ; az egyik a miénk, a másik az egész világé ; az egyiknek megünneplése nemzeti kötelességünk, a másiknak hódolni a világirodalom közösségéhez való hozzátartozásunk kötelez.

Ez az év az Arany és a Goethe éve. Arany János ötven év előtt, 1882 október 22-én húnyt el ; Goethe száz év előtt : 1832 március 22-én.

A költészet e két nagy tündöklő csillagát letűnésök évfordulójának ez a véletlen találkozása hozza egymás közelébe ; egyéb vonatkozás kevés van közöttük. Arany akkor kezdte meg működését, mikor Goethe már nem élt ; bár a *Toldi* költője kétségtelenül nagy csodálója volt a *Faust* alkotójának, Goethe nem tartozott azon szellemi nagyságok közé, kik legszembetűnőbben befolyásolták a mi Aranyunkat, aki sokkal több tanulmányt szentelt például az angol költészetnek, mint a németnek. Goethének egy költeményét fordította le, s egynek a lefordításába belefogott ; reá, mint aki maga is a balladák remekeivel gazdagította a világirodalmat, a Goethe balladái nem maradhattak hatás nélkül, egyes rokonvonásokra rámutat Voinovich Géza Arany-életrajzában.

Mikor Szilágyi István arra buzdította Aranyt, hogy a Szenci Molnár Albert alakját tegye egy magyar Faust tárgyává, a költő kitért e gondolat elől ; ezt — úgymond — nem teszi, mert ő nem Goethe, s még ha az is volna, nem vesztegetné erejét oly mű utánzására, aminő csak egy lehet eredeti. Csengerynek azonban igaza volt, mikor a belső forma s a tárgy összhangjában rejlő műtökélyre nézve, mely Aranynak saját vallomása szerint főtörekvése volt, őt irodalmunkban páratlannak mondja, miáltal ő az lett nekünk, ami Goethe a németeknek.

Egyébiránt sokkal könnyebb a kettő közötti eltéréseket, sőt ellen-

tételeket, mint a vonatkozásokat felismerni. Arany legnagyobb ereje az époszban nyilvánult meg, főkép a hősi époszban, a drámától teljesen távoltartotta magát, éppúgy a regénytől. Bár ő maga pályája elején a lírát nem tartotta «legerősebb oldalának», kétségtelen, hogy lírai költeményeinek gazdagsága és mélysége által is halhatatlan volna.

Goethét mint lírikust tartják legnagyobbnak, bár ő a maga korában tulajdonképpen drámái, nevezetesen a korai *Götz* s később az erősen lírai jellegű *Faust* és regényei — főkép *Werther keservei* — által tett nagy hírnévre szert; az éposz aránylag csekély helyet foglal el szellemi alkotásainak világában, a hősi époszt már éppenséggel nem művelte.

A kettőnek költői munkásságát szétválasztja mindenekfölött életfolyásuknak különbözősége, melynek hű tükrét találjuk műveikben.

Aranynak csak hatvanöt életévet szánt a Gondviselés, Goethének majdnem nyolcvanhármat. Arany férfikoráig küzdelmes, gondterhes életet élt, lélekölő munkájától lopva az időt a költői alkotásra, egy vidéki községhez, s később is mindvégig hazájához kötve; ily élet inkább megbénítja, mintsem szárnyra emeli a költői lendületet s keserűséget olthat a kebelbe, aminthogy Arany szubjektív költészete nem is maradt ment a pesszimizmus borújától. Mikor végre a közelismerés kedvezőbb viszonyok közé emelte, a kiállott megpróbáltatások már megviselték lelkét, s megtámadták egészségét is.

Ellenben Goethe a sors valódi kegyeltje volt; mint vagyonos szülők gyermeke, életét a költői fejlődésének legkedvezőbb módon irányíthatta, amiben még az értelmes, de szigorú atya sem akadályozta nagyon. Külső megjelenése ráirányozta a figyelmet és meghódította neki a szíveket s a kényeztetés, amellyel találkozott, legföllebb serkentette becsvágyát, nem szédítette el ítéletét. Már fiatal korában vonzó tulajdonai és szellemének gazdagsága megszerezték neki egy terjedelemre kicsiny, de Németország szellemi életében nagyjelentőségű tartomány uralkodójának szinte rajongó barátságát, mely őt csakhamar a legmagasabb politikai állásra is emeli. De pártfogója gyöngéd tekintettel van a költői géniusz iránt és nem kívánja, hogy a kormányzat gondjai megakadályozzák őt kedvteléseiben s munkájában; a weimari első miniszternek elnézik azt, hogy majdnem két évet töltsön Olaszországban s a székvárosban is csak a színház ügyeivel foglalkozzék behatóbban. Goethe már fiatal korában országokat jár be, tanul és tapasztal, játszva sajátítja el a nyelveket s ismerkedik meg különböző nemzetek művészi és irodalmi életével. Bámulatos testi szervezete úgyszólván élete utolsó percéig biztosítja teljes munkaerejét, s ezt a munkaerőt ő bölcs beosztással és szerencsés,

az érzéketlenségig ellentálló idegrendszer s vérmérsék birtokában fel tudja használni arra, hogy valóban a legnagyobb munkateljesítményt érje el, amelyet ember fölmutathat.

Szellemi hagyatékának terjedelme óriási; nemcsak a költészetnek majdnem minden műfajában alkotott halhatatlan műveket, hanem nagybecsű és terjedelmes tanulmányokat szentelt a kritikának, esztétikának, irodalom- és művészettörténetnek, sőt mint kutató és értekező, elismert érdemeket szerzett a természettudományok különböző köreiben is s mindezeken fölül még le is írta csodálatosan gazdag életét, élményeit példaadó művészettel és üde közvetetlenséggel. Goethe nemcsak mint költő volt művész, ő az életnek is művésze volt, s ez a művészete is megtermékenyítette költészetét. Nem minden szerencsés ember érzi át szerencséjét; Goethe átérezte azt, annak öntudatával bírt s ebből fakadt az a derült világnézet, mely minden realizmusa mellett is egész költészetén szétárad.

Goethe páratlan és egyetlen a világirodalomban, vele sem Aranyt, sem mást összehasonlítani nem lehet; ez a páratlansága okozza hatásának egyetemességét, s teszi őt szinte a világirodalom fogalmának kifejezőjévé.

Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy mi Goethe a németeknek és mi Arany a magyaroknak, akkor hamarább megtaláljuk az összehasonlítás alapját. Persze az elsőséget ezen a téren is szerényen Goethének kell átengednünk. Heine azt mondja, hogy *Faust* a németek világi bibliájává lett. A nemzeti eszmevilágot jelképileg ily terjedelemben magába záró, kifejező mű alkotására Arany nem vállalkozott. Óriási hatással voltak Goethe nemzetére *Werther* és *Wilhelm Meister* is, valamint a költő egész lírája. De képzeljük csak el a magyar költői irodalmat a Toldi-trilógia s az Arany balladái nélkül: nem végtelenül szegénynek kellene-e annak a valódihoz képest feltűnnie?

Arany nagy nemzeti jelentősége ránk nézve először is nyelvművészetében rejlik. Vörösmarty teremtette meg költői nyelvünket, Petőfi vitt először igazán népies elemeket ebbe a nyelvbe, de a magyar népnyelvnek a maga teljességében költői nyelvvé emelése, a költői nyelv teljes átalakítása népiesen tőrülmetszett s régi nyelvünkben gyökerező magyarrá: az Arany érdeme. Ezzel ő jobban szakadt ki a világirodalomból, de teljesebben lett a miénk és csak a miénk. Ő érezte, hogy csak a magyarnak danol, s ezt dicsőségének tekintette, nem fogyatkozásának. Ez magyarázza meg, hogy költészete aránylag kevésbbé hatolt be más nemzetek irodalmába, mint egyéb költőnké, hogy ő úgyszólván lefordíthatatlannak van elismerve, ami nem rajta múlik, hanem csak azon, hogy más nemzeteknek nincsenek Aranyaik, akik őt lefordítani tudnák úgy,

mint ahogy' ő kevés, de remek műfordításában lefordította például a Shakespeare angol nyelvét az ő magyar nyelvére.

Hogy művei jelentőségét még világosabban lássuk, figyeljük meg például, hogy hányan olvassák ma a *Zalán futását* és hányan *Toldit*. Ő azzal, hogy a klasszikus versalkattal szakítva, a magyar alexandrinusokra tért át, hogy költői tárgyát a honfoglalás helyett a hún monda mellett a regényes lovagkorban is kereste és találta meg, egyszerre úgy feltárta előttünk a magyar hőskort, hogy a mai nemzedék képzelete is kedvteléssel, sőt lelkesedéssel szárnyal benne.

És mit mondjunk balladái világáról, amely egészen páratlan kincse szellemi vagyonunknak, mely megtermékenyítette képzőművészetünket is? Nagy szimbólikus jelentősége van annak, hogy az Arany balladáihoz fűződik a magyar rajzoló, illusztráló művészet utolérhetetlenül, sőt megközelíthetetlenül álló diadala : a Zichy Mihály Arany-illusztrációi. Nemzetünk egyik legnagyobb költői és egyik legnagyobb művészi géniuszának ez a sírontúli ölelkezése, mely oly benső, hogy a rajzoló még a balladák szövegét is maga írta oda rajzaihoz : a magyar szellem pazar gazdagságának világraszóló monumentuma.

Költészetünk javarésze azóta is és ma is az Arany kétségbevonhatatlan hatása alatt áll, és minden kísérlet az ő értékének s jelentőségének leszállítására a múló napi jelenségekkel együtt merül a feledés homályába. A Kisfaludy-Társaság, melynek pályázatán aratta első sikerét Arany, melynek azután igazgatója lett, igényt tarthat arra, hogy az Arany-kultuszban vezetőszerepe legyen.

Nagyobb, bonyolultabb probléma a Goethe hatásának vizsgálata ; egyetemessége és maradandósága kétségbevonhatatlan, de jelentkezésében mégis vannak árnyalatok és változatok, melyek jellemzők.

Ha hatását mindenekelőtt nálunk vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az a németországival mintegy lépést tartva, életében magasra hágott, halála után némileg csökkent s most újra emelkedőben van közöttünk. Már Kazinczy a Goethe, különösen a Goethe prózai munkáinak erős hatása alatt állott, az ő nyomán lett a nagy német költő csodálója és követője Kölcsey s még inkább Bajza, főkép mint kritikus. A mult század közepe felé részint a Schiller hatása, részint Börne iratainak elterjedése bizonyos Goethe-ellenes áramlatot támaszt nálunk, mely Vörösmartynál és Jókainál inkább csak a közönyben, Petőfinél egyenes ellenszenvben nyilvánul meg. Később aztán Eötvös, Arany, Szász Károly útján a mélyebb megértés és elfogulatlanabb ítélet nyit utat a Goethe hatásának nálunk, mely csúcspontját éri el Madách halhatatlan művében, amelynek az égben lefolyó előjátéka, de némileg egész koncepciója

is félreismerhetetlenül mutat bizonyos rokonságot *Faust*tal, bár éppoly mértékben hirdeti a magyar költő alkotásának önállóságát is.

A mult század vége felé már a Goethe-fordítások nekilendülése mutatja az általános elismerést, melyben a német költőkirály nálunk részesül. Lírai költeményei és balladái átültetésében legnagyobb érdem illeti meg Szász Károlyt, kisebb költeményeinek hű fordítójaként sorolhatjuk még fel Dóczy Lajost és Radó Antalt. A Goethe-fordítás igazi próbakövének azonban nálunk méltán *Faust*ot tekintették, melynek magyar fordításával négy költőnk versenyzett. Az első rész fordítását bírjuk Dóczytól és Palágyi Lajostól, a másodikét Váradi Antaltól s mindkét részét Kozma Andortól, kinek fordítása hűség és költői nyelv tekintetében a magyar Faustot a legnagyobb tökélyre emelte. A mi hazai Goethe-kultuszunknak nevezetes jelensége a nagybecsűnek elismert Goethe-múzeum, mely egy polgári irodalombarát, Elischer Boldizsár alapításaképpen ment át Akadémiánk tulajdonába.

Goethe hatásának azonban érdekesebb és bonyolultabb megnyilatkozását az ő saját hazájában figyelhetjük meg. A költő halála után a Goethe-irodalom szakadatlan és nagyméretű gyarapodása mutatja, hogy páratlan jelentőségének elismerése, megbecsülése soha kétséges nem volt. Oly művek, mint az Eckermann «beszélgetései Goethével», mely legbecsesebb kiegészítője lett Goethe-ismeretünknek, csak az ő halála után jelenhettek meg, valamint a különböző kiterjedt levelezések is, melyeket a költő maga emlékszerű írásai közé föl nem vett.

A Goethét méltató, elemző, kommentáló művek áradata természetszerűen szintén csak halála után indulhatott meg igazán; egyrészt, mert élete és munkássága csak akkor állott mint befejezett, teljes egész az irodalomtörténet előtt, másrészt — valljuk be — azért is, mert Goethe életében mindhaláláig oly óriási tekintélyt és hatalmat képviselt, hogy a róla táplált vélemények csak elhúnyta után szabadultak fel e nyomás alól s mertek tartózkodás nélkül megnyilatkozni.

A halála utáni első időszak irodalma nem jó szemmel nézte a költő életének utolsó korszakát: a kényeztetett fejedelmi kegyenc, az udvaronc, az irodalmi diktátor alakját. Abban az időben a harcias európai demokrácia irodalmi téren sem akart föltétlen tekintélyek előtt meghajolni. Ezt a demokrata jellegű polgári ellenhatást a Goethe tekintélye ellen éles tollával főkép Börne képviseli. Heine, ki sokszor szállott szembe nemzete szellemi áramlataival, nagy csodálattal szól mégis Goethéről, kit az olympiai Jupiterrel hasonlít össze. Napoleon iránti csodálatát a költőfejedelemnek már életében megbocsátották, mikor alkotásaival oly hatalmasan járult hozzá a francia hódítótól megalázott nemzete önérzetének növeléséhez. A demokrácia rövid diadala után Németországban

is úrrá lett reakció Goethét nagyon is pogánynak nézte. A liberalizmus újabb uralma kezdett ismét igazságosabban gondolkodni a költő felől. A mult század nyolcvanas éveibe esik a Goethe-évkönyv megindulása, s a később hatalmasan kifejlődött Goethe-Társaság megalakulása. Azóta állandóan növekvőben van az ellentmondás nélküli Goethe-kultusz a németeknél, s az ezidei centenárium kétségkívül még a jelen nyomasztó viszonyai között is a nemzeti hódolat egyetlen, nagy tényévé fog alakulni.

Két nagy emlék ragyogó csillagfényénél indul tehát útjára irodalmunk jelen esztendeje; az egyik szerényebb csillogású, de hozzánk közelebb van és jobban melegít; a másik az egész világra szórja fényét, s a mi irodalmunknak hasznára is szolgált, büszkesége is lehet, hogy ez a fény már régen elhatolt hozzánk és inkább fokozódik, mintsem hogy elhalványodnék.

E két nagy emléktől ihletve, üdvözlöm a megjelenteket és nyitom meg a Kisfaludy-Társaság 85-ik ünnepi közülését.

TITKÁRI JELENTÉS.

KÉKY LAJOSTÓL.

Királyi Fenségek! Tisztelt Ünneplő Közönség!

Komor napjainkból immár két évtizede szellemi égboltunknak száz esztendővel ezelőtt a nagy magyar virradat közelgését hirdető csillagaira száll vissza tekintetünk. Két évtized óta magán- és közéletünknek ezer megpróbáltatása közt egy-egy ünnepi alkalom áhitata szemünk elé egy-egy nagy magyar lángelme csillagát varázsolta, mely száz esztendővel azelőtt tetszett fel a magyar égbolt alján. Az ünnepi órák lelkünk elé idézték ezeknek a csillagoknak tündökletes pályáját, emelkedését, delelését, ragyogását.

A szálló idő mostan immár szomorúbb emlékekkel suhan felénk: nem ragyogó hajnalok képét varázsolja elénk, hanem éjbe hanyatló alkonyokét. Azoknak a csillagoknak nem feltünését, hanem lehanyatlását idézi elénk a multba visszaszálló emlékezés.

Tavaly a magyar irodalmi élet nagy szervezője, Kazinczy Ferenc halálának százados fordulóját ünnepelte nagygyűlésünk elnöki megnyitója. Méltó szavakkal tolmácsolta Társaságunk kegyeletét és hálaját az elalélt nemzet nagy ébresztője iránt. Életre keltette előttünk korát, megelevenítette pályáját s kegyelettel méltatta apostoli hivatását és áldozatos tevékenységét. Képviseltette magát Társaságunk a mult év aug.

23-án tartott érsemlyéni országos Kazinczy-ünnepen is. Itt a titkár juttatta kifejezésre elszakított s az egész környékből összesereglett magyar testvéreink előtt Társaságunk üdvözletét s helyezte el hódolatunk koszorúját azon a helyen, ahol lángra gyúlt az a szövétnek, mely egy példaadóan munkás, áldozatos és áldásos életen át világított egy egész nemzet előtt, olvasztgatta a közöny jegét, melengette a fásult, álomtól öldösött szíveket, útat mutatott a munkára lelkesülteknek s áthevítette a maga szent forróságával a nemzet megmentésére felsorakozott, vakmerően álmodozó, egeket ostromlóan bizakodó szegény magyar íróknak a kis táborát.

A kegyelet kötelességét teljesítettük akkor is, mikor megemlékeztünk Társaságunk egykori tagjáról s másodtitkáráról, Tóth Kálmánról, születésének százados, halálának ötven éves fordulója alkalmából. Sajó Sándor társunk idézte elénk a honvéddicsőség és az epedő szerelem dalnokának rokonszenves egyéniségét s világított rá egykor oly népszerű s annyi érzelmes visszhangot keltett költészetére. Szülővárosának, Bajának, lelkes emlékünnepén Kosztolányi Dezső társunk képviselte Társaságunkat.

Országos gyásznak félszázados fordulóját hozza ránk ez az esztendő is. 1882 okt. 22-én lobbant utolsót Társaságunk legnagyobb büszkeségének, Arany Jánosnak élete fáklyája. Ellobbant akkor, amikor még fényes, magas lánggal égett, a hanyatló kornak még csak küszöbén. Szász Károly «fekete vasárnap»-nak nevezte el ezt a napot, mely «Társaságunk évkönyveiben örökre gyászkeretbe lesz foglalva».

Arany költői pályája olyan szálakkal kapcsolódik Társaságunkhoz, amelyek örök büszkeségeink maradnak mindenha. Társaságunktól nyerte első, még nem teljes koszorúját *Az elveszett alkotmány*nyal, Társaságunk karján lépdelt föl az országos hírnév, a dicsőség magaslatára *Toldi*jával. Négy esztendeig igazgatója volt Társaságunknak s ő irányította az elnyomatás béklyóiból szabadult s újjáéledt Társaság munkásságát arra az útra, melyen legszebb eredményei vártak reá. Különösen kiadványaink terén érvényesült áldásosan az az összhang, mely az ő szellemében oly csodálatos egyességben mutatta a magyar eredetiséget a külföldi remekeken finomodott ízléssel. Az ő gondozása alatt megjelent kiadványainkból hivatkozzunk-e többre, mint az eredetiek közül *Az ember tragédiájá*ra, a külföldiek közül Shakespeare teljes fordítására? Élete alkonyán, a hivatali robot leteltével, 13 évi hallgatás után Társaságunk felolvasó asztala mellől szólalt meg újra a nyilvánosság számára lantja, mikor 1878 február 10-én itt olvasta fel Szász Károly a *Tetemre hívás*t. Társaságunknak 1879 nov. 26-iki üléséről indult el s ragadta az egész nemzetet kitörő örömre annak a híre, hogy Arany befejezte Toldi-trilógiáját,

Társaságunknak legnagyobb büszkélkedését, mely így 33 esztendő multán ott nyerte befejezését, ahonnan diadalútjára indult. Itt hangzottak el Gyulai Pál bevezető szavai után az ő felolvasásában a prágai kalandot tartalmazó versszakok a *Toldi Szerelmé*ből. «Mintegy az őszülő Virgil támadt fel előttünk, — írja a hatásról Beöthy Zsolt — ki dicsősége székében csendes falujáról álmodozik, s mikor váratlanul az arénába lép, egész Róma feláll és meghajlik előtte.» S itt hangzott el hattyúdala is, az *Éjféli párbaj*, 1880 febr. 8-án.

Az az ötven esztendő, mely halála óta eltelt, bizonyságát adta, hogy nem volt túlzó sem a veszteséget panaszló fájdalom, sem az Arany költői nagyságát ünneplő dicsőítés, mellyel az első évforduló alkalmából Társaságunk emlékünnepén Gyulai Pál, Szász Károly és Lévay József áldoztak a költő halhatatlan szellemének. Arany örök fényességünk marad, örök büszkesége irodalmunknak, mert legörökebb s a művészet legcsodálatosabb varázsával áthatott tolmácsa magyarságunknak. Ha lesz valaha egy a mienknél magyarabb szellemű Magyarország, irodalmi újjászületésének kimeríthetetlen erőforrását örökítjük át reá Arany Jánosban.

Arany költészetének első hű magyarázója pár hónap mulva, dec. 13-án mintegy a halálba is követte áhítatos elmélyedésének tárgyát. Ötven esztendeje lesz az idén annak is, hogy Greguss Ágost, Társaságunknak egyik leghűségesebb s legáldozatosabb tagja, 18 éven át titkára és négy esztendeig másodelnöke örök álomra hunyta szemét. A szépnek, jónak, igaznak volt rajongója s hivatott tanítója. Életének a szépművek buvárlata adott tartalmat s élete maga is szépművé nemesedett, eszményei mindvégig hervadatlanul éltek szívében. Őt is a legbensőbb kötelékek fűzték Társaságunkhoz. Munkás és takarékos életének nemcsak szellemi gyümölcseit, hanem anyagi eredményét is Társaságunknak szentelte s vele legnagyobb alapítónkká vált. Az alapítvány tőkéje áldozatául esett a pénzromlásnak, de erkölcsi értékét és súlyát nem vesztette a koszorú, melyet az ő nevében, a legkiválóbb magyar esztétikusra való hivatkozással teljesített tiszteletadás gyanánt nyujt Társaságunk a Greguss-jutalom nyerteseinek. Kegyelettel gondolva emlékére, különös örömünkre szolgál, hogy éppen erre az évfordulóra, Berán Lajos jeles éremszobrászunk által, igen szépen sikerült emlékérmet készíttethettünk a Greguss-jutalom nyertesei számára s ezzel a pénzbeli jutalmazás hiányában is emlékezetessé tehetjük számukra pályájuknak ezt a nagy kitüntetését.

Százados forduló is köszöntött ránk ezzel az évvel: két kedvesemlékű tagtársunk születésének centenáriuma. Április 28-án lesz száz esztendeje, hogy Vadnay Károly megpillantotta a napvilágot. Bölcs

önbirálattal azok közé számította magát, akik «nem lehetnek többek, mint egyszerű, de buzgó napszámosok a nemzeti műveltség szőlőjének munkálásában». Valóban a nemzeti műveltség és jóízlés szolgálatára igyekezett szentelni tehetségét. Ugyanaz volt vezérelve, mint Társaságunknak: a mult iránt tanusított tiszteletet összhangba kell hozni a haladásra irányuló törekvéssel. Csaknem 30 évig szerkesztette szépirodalmi napilapját, a *Fővárosi Lapok*at s általa nagy hatással volt közművelődésünkre, a magyar társadalom felfogásának, ízlésének és hangjának nemesítésére, régi és új irodalom egységbe fogására. Ennek egyik áldásos eredménye volt, hogy akkor hasonlíthatatlanul egységesebb, szolidabb és érettebb volt a művelt olvasó közönség irodalmi felfogása, mint ma. Társaságunknak 36 évig volt munkára mindig kész, a Társasághoz benső szeretettel ragaszkodó tagja, kinek hűségét kiadványaink sorában is több kötet őrzi.

Ez év aug. 1-e százados fordulója Baksay Sándor születésének. Eredeti és rokonszenves, szeretetreméltó és szeretetrekész írói egyénisége 43 éven át jelentett érdekes színt Társaságunk összetételében. Milyen irígylésreméltó ellentéte a mi zaklatott, szeretet nélkül való életünknek az ő költői világa, amely fölött ragyogó napként nemes és törhetetlen optimizmus szórja sugarait, amelyben nincs kétségektől nyugtalanított, csüggedt kedvű és lemondó ember. Az életnek nemes és szép felfogása sugallta munkáit, egészséges, nyiltszívű, kedves és jó emberekkel ismerkedünk meg nála s derűs, meleg humor árad szívünkre soraiból.

Vígaszért hé lelkünk keserves jelenből száll vissza a multba. A jelennek súlyos, áldatlan viszonyai bénító súllyal nehezednek Társaságunk munkájára is, különösen szegénységünk, mely lehetetlenné teszi számunkra, hogy Társaságunk legnagyobb hatású tevékenységét, könyvkiadó munkásságunkat folytathassuk. Nem akarjuk ismételni évek óta hangoztatott panaszainkat a társadalom közönye miatt, inkább hálás érzéssel számolunk be a Magy. Tud. Akadémiának 1000, a kultuszminisztériumnak 450, az Első Magy. Általános Biztosító Társaságnak 200, a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnak 100 pengős adományáról.

Igyekeztünk felhasználni a szegénységünkben is rendelkezésünkre álló eszközöket, hogy érintkezést találjunk hű közönségünkkel. Megtartottuk rendes havi felolvasó üléseinket, melyeknek tárgysorán a következők szerepeltek: Bárd Miklós: *Versszilánkok* (költemények); *Költemények*. Csengery János: *A magyar Aeneisből: Dido szerelme* (műford.). Ifj. Hegedüs Sándor: *Beszámoló* a Finn Irodalmi Társaság irodalmi ünnepélyéről. Horánszky Lajos: *Képek a régi Pest multjából* (tanulmány). Komáromi János: *Fizika-órán* (elb.); *Magyar menyecske Afrikában* (regényrészlet). Kosztolányi Dezső: *Három élet* (elb.). Kozma Andor:

Lenau és Faust-költeménye (tanulmány és műfordítási részletek). Lőrinczy György: *A vak kút* (elb.); *Az emlékkönyv* (költ.). Móra Ferenc: *Megemlékezés Szemere Györgyről. Görögyikeresés* (elb.; székfoglaló). Négyesy László: *Két ismeretlenül maradt költői remek* (tanulm.); *Hat év magyar kritikai irodalma* (jelentés a Greguss-jutalomról). Papp Ferenc: *Gyulai Pál külföldi tanulmányútjai* (tanulm.). Radó Antal: *Költemények* (Falusi álom, Cigányzene szól a rádióban, Könyveim közt); *Költemények A külföld magyarjai c. ciklusból.* Sajó Sándor: *Emlékezés Tóth Kálmánra* (tanulm.); *Pótfejezet Gulliver utazásaihoz* (szatíra); *Költemények.* Sík Sándor: *Költemények.* Szász Károly: *Egy literary gentleman emléke* (Emlékezés Lukács Móricra). Voinovich Géza: *A nagyidai cigányok* (tanulm). Vendégek: Dömötör Ilona: *Versek.* Ferdinandyné Lengyel Angéla: *Versek.*

A közönség szélesebb köre felé is utat nyitott számunkra a technika nagy csodája, a rádió. Havonként egy-egy «irodalmi délutánunk»-on szólhattunk az egész érdeklődő magyar közönséghez és sok kedves bizonyságunk van rá, hogy rokonszenv fogadott bennünket. Az intézmény érdemes üzemvezető igazgatója, Szőts Ernő úr részéről is oly nagy előzékenységgel és jóindulattal találkozunk, hogy ezért őszinte hálát érzünk iránta.

Kegyeletes ünnep volt számunkra hűségében és lelkességében feledhetetlen másodelnökünk, Vargha Gyula síremlékének máj. 2-án történt felavatása, melyen a megboldogultnak tisztségében utóda, Kozma Andor juttatta kifejezésre kegyeletünket. A hatalmas, sötét oszlop, melyről a drága név ragyog ránk, azt a hazafiúi bánatot és aggódást idézi eszünkbe, mely az alatta porladó hű szívre egykor oly súlyosan és sötéten nehezedett, mint most hantjai fölé ez az emlék. Azoknak a megrázó költeményeknek, melyek ebből a bánatból fakadtak, őrizniök kellene a költő emlékét még akkor is, mikor ez a gránitoszlop már rég ledőlt és elporladt.

Együttérzésünk kifejezésére kedves alkalmat nyujtott Radó Antal társunk írói munkásságának ötvenéves fordulója. Úgy ünnepelte meg pályájának ezt az emlékezetes állomását, ahogyan legjobban illett a mai viszonyokhoz s az ő egyéniségéhez: halkan, szerényen, dolgozva. Amilyen sokoldalú és buzgó munkása volt ez alatt az ötven év alatt kultúránknak, olyan hű és munkás tagja immár 36 esztendeje Társaságunknak. Hálás szívvel emlékezve a mult hasznos szolgálataira, bensőséges érzéssel juttatjuk kifejezésre jókívánságainkat a jövőre.

Az öröm mellé gyászt is juttatott a sors. Tagjaink száma ismét megfogyatkozott egy régi és hűséges társunkkal, Jakab Ödönnel. Ő még lelkének minden rajongásával és áhítatával legdicsőségesebb hagyomá-

nyainkon, a magyar költészet virágkorán csüggött. Épp ily sírig hűséges szeretet és holtig visszasóvárgó vágyódás élt lelkében bérces székely szülőföldje után. Marosszék hallgatag erdőinek komorsága borongott lényén, egy sokat küzdött és szenvedett nép izzó fajszeretete, a multnak minden drága emlékéhez való szívós ragaszkodása hatotta át egész lelkét és költészetét. Erős nemzeti érzése mellett még egy másik nagy érzelme kíséri végig sugallólag költői pályáját ; egy nemes, mély szerelmi érzés, melyből kiapadhatatlanul áradnak az epedő, majd a boldog, végül a kesergő lélek költői vallomásai. Erdély gyönyörű tájainak hangulatai áradnak legszebb költeményeiből s Erdély magyarságának alakjai jelennek meg elbeszéléseiben. Ezeknek a tájaknak elvesztése s ezeknek az egyszerűségükben is bölcs és mókás embereknek bánata borította sötét fellegbe a költőnek alkonyra hajló napját. Keserűségei közt talán el-elsóhajtotta egyik régibb költeményének szülőföldjére mondott áldását : ott ragyogjon a nap legfényesebben, ott süssön a hold legnyájasabban, ott legyen a nyár legpillangósabb, ott hajtson legbujábban a rét füve, ott legyen legüdítőbb a forrás vize s óvja meg az Ég minden bajtól a drága földet. Ó bár találna meghallgatásra az egek uránál az immár porladó hű szív imája!

Kérem jelentésemnek tudomásul vételét.

KÖLTEMÉNYEK.

JÓZSEF KIRÁLYI HERCEGTŐL.

Reggeli ima.

Istenem! — Pirkad a szép hajnal az égen.
Első szóm, mint mindig, csak a Tied légyen!
Kis virágok küldik jó illatuk Hozzád ;
Az erdő s a róna halk sohajjal imád.

Az eget aranyos angyalok diszítik,
Ragyogó bíboros palásttal ékítik ;
Arany csipkés fátyolt borítanak végre
A fényes színekben tündöklő szép égre.

És midőn már minden ragyog, mint az oltár,
Magasztos imában ég s föld pompát föltár,
Egyesülve halkan, fölséges fohászban
Hozzád fordul áldást esdve templomában :

Én is letérdelek, kérve téged, Uram:
Sok szenvedés után, végre vezesd utam
Édes magyar hazám boldog jövőjéhez.
Vidd jóságos lelked magyarok szivéhez.

Szeretettel emeld magadhoz e népet,
Hiszen látod, Tőled vár boldogabb évet!
Lelkének mélységes, tiszta tengerében
Sok igaz gyöngyöt lelsz, ritka nagy szépségben!

Mentsd meg a rablóktól; ne bántsa mindenki!
Sok gyötrelem után adj ezer jót neki!
Ha édes hazánkat épen visszaadod:
Nagymagyarország lesz a legszebb templomod!

A tenger partján.

A tenger partján ültem;
A világ zaja elől
Én ide menekültem.
Vihar fujt éjszak felől.

Mint kék üveg hegyláncok
Jöttek a nagy hullámok;
Roskadoztak a habok,
Cikáztak a villámok.

Az ég komoran zengett,
Vadan küzdött a tenger,
A szikla csak úgy rengett.
Oh beh piciny az ember!

A nagy Oceán partján
Emelt lélekkel ültem.
A viharok gyors szárnyán
Bús hazámba repültem.

Zord jelenben álmodtam
Fényes szép magyar jövőt!
Virágzó hazát láttam
És új ezer esztendőt.

Láttam a magyart végre
Bőségben és jólétben
Hálásan nézni égre,
Bízva jó Istenében. —

A vízhegyek zuhogva
Rontanak a szikláknak;
Habjukat égnek dobva,
Mind magukba roskadnak.

Egy játszi napsugárka,
Zöld üveg hegyláncokon,
Ragyogva táncát járta,
Ugrálva szép habokon.

Csalogánydal.

Régmult boldog időkből
Hangzik szivem halk szava!
Szépséges őserdőkből
A kis csalogány dala!

Mikor még ott jártam én,
Bájos nyári esteken
Suttogó erdők mélyén,
A szép Barsi hegyeken.

Tavasz volt a lelkemben;
Ott is csalogány dalolt!
Virág nyílott kertemben:
A szivem virága volt.

Balzsamos volt ott a lég,
Daltól hangos kebelem!
Oh beh szép is volt! — Jó ég!
Ugy-e, édes hitvesem? —

Mikor szép csalogánydalt
Kéz a kézben hallgattunk,
És midőn az est meghalt,
Szótlan együtt ballagtunk.

Harmatos pompájukban
Virítottak a rózsák
És mennyei bájukban
Gyorsan múltak az órák.

A rózsák elfonnyadtak;
Beh sok remény rombadőlt!
Régen el is hallgattak
A csalogányok ottfönt.

Jön már vénségünk tele,
Lelket nagy útra inti;
Deret hoz már a szele
És ősz fejünkre hinti.

Tél után tavasz lészen,
Csalogány még majd dalol
Üde rózsák közt fészken,
Sírunk fölött valahol.

Édes drága hitvesem!
Akkor is kéz a kézben
Hallgatjuk majd csendesen
Kedves dalát az égben.

József nádor platanusai.

Csilingelve siet szánom a szűz havon,
Végig a szép öreg platanus fasoron,
Hófehér kérgükre az eső ráfagyott,
A köd rájuk vastag zuzmarát is rakott.
Félelmes csendben, mint merev jeges kezek,
Mutatnak a komor fellegekre ezek.
Halkan sohajtva sír a hideg légvonat
S mozgatja a fehér öreg platánokat.

Mint a fényes zománc csecsebecsék állnak,
Két hosszú sorban, a mély friss hóban várnak,
És lesik borzongva a hajnal hasadtát,
S mikor a nap aranycsipkés szép vánkosát
Eltolja s elhagyja bíbor selyem ágyát;
Fölkelve meggyujtja olvasztó máglyáját
S kinéz a fekete felhők nyílt ablakán
A hófödte halott vidékre lassacskán:

Akkor fölragyog a platánok jégkérge,
Lángoló pír borul a nagy mindenségre,
Varázsfényben égnek a nádor szép fái,
Az ő szellemének tündöklő fáklyái.

Mintha látnám őtet napsugárral írni,
A fekete égre tűzbetűkkel vésni:
«Meghallgatja Isten forró nagy imátok,
Föltámad s boldog lesz szép magyar hazátok!»

Sphinx.

Az öreg Nilus partján
Rezgő pálmák öléből
Tekint mereven, bambán,
Több ezer év ködéből
Egy órjás gránit szobor.
Fekhelye köré tüskés
Koszorút font a bokor;
Levele portól szürkés.

Körül a nagy sivatag
Sárga homok bársonya!
A pálmákról iszalag
Csüng le ringva virágra.
A jó kristályos vizet
Mohón nyelik a dombok;
A csermely tovasiet,
Várja a sóvár homok.

Három hatalmas gúla
Szép homok párnán alszik
És a sivatag ura,
Az álnok nagy Sphinx nyugszik.
Tüzes napsugaraktól
Izzó pírban álmodoz
Régmult fényes korszakról,
Kérdve: «A jövő mit hoz?»

A Nilus halkan csobog,
A nagy sivatag sóhajt!
Egyiptom szíve dobog. —
Lágy szellő kis felhőt hajt
Hűs éjjeli tanyára;
A vörös gránit szobor
Mereven néz utána,
Bár látott ilyet sokszor.

Rémületes magányban
A méla holdvilágnál
Pálmák sötét árnyában
A szobor csendben föláll.
A Sphinx odaszól halkan:
«Jer s hódolj nekem, ember!» —
Mozdul a szobor lassan,
De odamenni nem mer.

Ramses szobra áll és néz.
«Hallod? — Jer s hódolj nekem!»
Szól a Sphinx, szeme igéz!
«Te nem parancsolsz nekem!
Pharao vagyok, urad!»
Szörnyű haraggal felel
A szobor s helyén marad.
A Sphinx ím gyorsan felkel.

Nevetésétől remeg
A végtelen sivatag;
A szikla majd megreped,
Csak a Nilus hallgatag,
A vén pálmák suttognak,
Borzong a sűrű nádas,
A vadak elbujdosnak,
Mert itt küzd két hatalmas.

A Sphinx egy nagy csapással
Leüti a kőszobrot.
Szegény két törött lábbal
Hanyatt is zuhan legott. —
Több mint négyezer éve
A vörös gránit szobor
Mozdulatlan ott hever,
Arca kemény és komor.

A vén Sphinx ős helyén vár,
Fekve kelet felé néz
S mikor a hold fölkelt már
S láthatlan tündéri kéz
Ezüst felhő-koszorút
Fon feje köré ismét:
Őrült, irtóztatón rút
Hahota rázza kebelét.

Tárogató a Doberdón.

Sápadt holdvilágnál,
Kékes árnyak között
Virrasztott a halál
A Doberdo fölött.

Fehér sziklafogak,
Mint a kutya, ha mar,
Reám vigyorogtak.
Fázva mentem hamar.

Mint pokoli szemek,
Tüzesen pislogtak
Az ágyúk s mint ebek,
Veszetten ugattak.

A Vallone fölött
Halál-aratásban
Engem egy kő födött:
Megálltam és vártam.

Ágyuzás, vad tusa,
Remeg a Doberdo;
A pokol himnusa,
Ördögi dáridó. —

A völgyben búsan szólt
Egy szép tárogató;
Szava mély ima volt,
Oly nagyon megható.

Fönt dúl a küzdelem;
Lent hő ima virraszt;
Még sincsen kegyelem;
A rémség vért fagyaszt.

A völgybe leérve
A hang után megyek,
Az útról letérve
Sziklák közt sietek;

Nagy kereszterdőben
A hős honvédeknél,
Csendes temetőben,
Hol már senki sem él.

Gránátok suhogtak,
Mint halálmadarak;
Repeszek nyávogtak,
Akár kányahadak.

Ott a keresztek közt,
Ülve fehér sziklán,
Élő a holtak közt,
Egy jó honvéd, strázsán

Fujt bánatos szép dalt
Kis tárogatóján,
A hősi halált halt
Hű bajtársak sírján.

Ők hallgatták csendben
A bús szép nótákat,
S virágot szedtek mennyben,
Ledobták azokat.

Láttam esni szépen
A kis virágokat,
Tündöklő dicsfényben
Hulló csillagokat.

Szeptember 30.-án éjjel.

Csendesen peregve hull a lomb,
Sárga és piros az őserdő;
Még zöld a sűrű macókás domb,
Virágtalan, fakó a mező.

Sima vizű sötét tó körül
Dideregve zokog a bús nád;
Lassan kúszva mindent eltörül
Az esthomály s lappangva száll rád.

Öreg este van és siket csend,
Nyirkos a lég, mint a sírboltban,
Hideg szellő sóhajt odafent,
Vak sötétség borul rád holtan.

Egy-egy öreg ponty fölugorva
Néha nagyot loccsan a tavon. —
Oly lelkehagyottan mogorva
Bénultság fekszik völgyön-halmon.

Ott ültem a holt erdő szélén;
Szitálva hullott a sűrű köd;
Sötét bú rágott szivem mélyén,
Fájó lelkem vergődve küzdött.

Szeretett csonka magyar hazám!
Rád gondolok e sötét éjen,
Itt a csendes kis tavak partján,
És a bú szántja lelkem mélyen.

Míg arcomon könnyek peregnek,
A fákról nagy cseppek hullanak;
Sírva panaszoljuk egeknek, [nak.
Hogy téged mily szörnyen bánta-

Gonosz kezekkel széjjeltéptek,
Fölosztottak bitorlók között.
A hősöket, kik híven védtek,
Hontalanná teszi, ki győzött.

Sötét éjjeleden hű szolgád,
Oh én édes, drága jó hazám,
Sajgó szívvel fordúl te hozzád;
Én csak érted küzdök igazán.

Tied volt mindig szivem, lelkem,
Ha kell, érted od'adom éltem;
Csak boldog légy, magyar nemzetem,
Régi nagy hazám, én mindenem!

A KORESZMÉK HATÁSA TISZA ISTVÁN FEJLŐDÉSÉRE.

HORÁNSZKY LAJOSTÓL.

Tisza István 1875-ben tette le az érettségi vizsgát a debreceni gimnázium tanári kara előtt, mely őt egyhangúan kitűnően érettnek minősítette. Nagyjelentőségű esztendő volt ez nemcsak az ő életében, hanem a magyar politikában is, mely ugyanekkor a fuzió korszakalkotó fordulatát meghozta. Az új alakulás megnyitja a hatalom útját Tisza Kálmán számára, aki ekkor foglalja el a helyét az ország kormányzói székében, melynek 15 éven át megingathatatlan ura és birtokosa maradt. A régi balközép vezére ekkor indul útjára, hogy bevésse az ország történetébe azt a korszakot, melynek eredménye, de egyúttal felelőssége is elválaszthatatlan őtőle. A fiú, aki az események fejlődésének éles megfigyelője, hamar megkapja a benyomásokat, melyek egész életére döntőek maradnak. A politika iskolája, mely ebben a korban megnyílt előtte, nagy okulásokat hozott magával; amit látott és tapasztalt, felfogásainak a kialakulására csak edző irányban hathatott. A fuziós átalakulásban a magyar politika nagy problémái kerültek a mérlegre, tanulságul mindarra nézve, ami a helyzet és az erőviszonyok tekintetében az irányítást megadhatta. Nagy iskola azok számára, akik a reálpolitikai megfontoltság leszűrt ítéletével gondolkoznak, de veszedelmes útvesztő a jelszavak és pártszenvedélyek által elvakított fanatizmus számára, mely az erőpróbák mérlegelése nélkül végzi számításait.

Bárminő igazolt lehetett is Tisza Kálmán álláspontja, mely a fuziót létrehozta, kétségtelen, hogy ez a politikai átalakulás a lelkekben és a közfelfogásokban nem nyert kellő megtisztulást. A közvélemény a fuzió jelentőségét nem mérlegelte azzal a súllyal, mely a helyzetnek megfelelő lett volna. A gyanakvás és a pártszenvedélyek elvakultsága már kezdetben homályt támasztott a jószándék körül, mely a cselekvés bátorságát a viszonyok parancsoló szükségéből merítette. A helyzetmentés politikája, mely Tisza Kálmán elhatározásából folyt, sorsdöntő volt az országra, nemcsak azért, mert az új fordulat egy régóta húzódó parlamenti válságnak is véget vetett, hanem azért is, mert az új irányzat megnyitotta az utat az életfejlődés által szentesített alkotó munka céljai felé. Az egységes magyar állam kiépítésének és fejlődésének az eredményei azokra az erőforrásokra vezetendők vissza, melyeknek a fuzió életet adott, és nem 1867-től, hanem ettől az időponttól számítható a konszolidáció munkájának, a modern államélet fejlődésének és megalapo-

zásának új korszaka. A Deák-párti kormányok meddősége és mindaz a tanulság, ami ebből fakadt, útjelző gyanánt szolgálhatott arra nézve, ami a jövő tekintetében egy céltudatos reálpolitika irányát megadhatta.

Mindez az új fordulatban nem nyert tiszta leszűrődést az egyoldalú pártálláspontok, főleg azon szélső irányzatok folytán, melyek a fuziót mindenáron megbélyegezni és erkölcstelen elvtagadásnak minősíteni kívánták. Azok a mélyreható, életbevágó okok, melyek az erők egyesítését és az ezzel együtt járó rendszerváltozást szükségessé tették, elhomályosultak az új fordulatban, holott a helyzet elfogulatlan mérlegelésével könnyű lett volna már akkor is meghatározni azt, ami történelmi leszámolásban kétséget sem szenvedhet többé.

Bárminő ítéletet nyerjen is végső eredményben Tisza Kálmán rendszere és kormányzása, a fuzió, mint az államférfiúi belátás és az önfeláldozás erkölcsi ténye, a magyar közélet legkimagaslóbb eseményei közé tartozik. Kétségtelen, hogy oly súlyos lépést, mint aminőt ő akkor tett, csakis mélyreható okok és a nemzet életére kiható fontos érdekek igazolhatják. Ez a pillanat az, midőn a helyzet sorsára befolyást gyakorolni tudó államférfi lelkiismeretes önbevallást tartozik tenni és nem habozhat céljaiban más utat választani, ha meggyőződött arról, hogy addigi törekvései ellentétbe jutottak a közérdekkel. Tisza Kálmán nem lépte át a közérdek Rubikonját s inkább választotta a megalkuvást régi meggyőződése árán, mintsem hogy makacs elvi álláspontjával az országra kiszámíthatatlan válságok és bonyodalmak veszedelmeit zúdítsa. Abban a korban, midőn a parlament erkölcsi hitelével együtt az ország fejlődése is lejtőre jutott s a pénzügyi helyzet romlása katasztrófaszerű válsággal fenyegetett, lelkiismeret kérdése volt megragadni a horgonyt az ország sűlyedő hajójának a megmentésére. Tisza Kálmán ezt a helyzetmentő munkát becsületesen teljesítette, nem riadva vissza azoktól az áldozatoktól, melyeket e lépés megkövetelt tőle. Pedig az áldozatok igen nagyok voltak, sokkal nagyobbak, mintsem hogy Tisza Kálmán azoktól valaha megszabadulni tudott volna. A fuzió pályájának mindvégig a legnagyobb tehertétele maradt, szélső ellenfelei sohasem tudták neki e lépését megbocsátani, kiélezve ellene azt a vádat, hogy régi álláspontjának a megtagadásával jutott a hatalom birtokába.

Ily viszonyok között csak természetes lehetett, hogy a népszerűségnek az a tőkéje, melyet Tisza Kálmán ellenzéki pályáján szerzett, hamar semmivé vált ott, ahol a hatalom birtokosait még más, kedvezőbb viszonyok között is gyanakvás és bizalmatlanság kíséri. Ha volt magyar politikus, aki ezeket az okulásokat önmagán kitapasztalhatta, az Tisza Kálmán volt, aki végigszenvedte azt a Kálváriát, amit a magyar politika e korban a hatalomban meggyűlöltek számára kimérhetett.

Tisza István 14 éves ifjú volt, midőn ezek az események történtek. Minden arra vall, hogy amit látott és tapasztalt, mély nyomokat hagyott vissza lelkületében. Igaz, hogy midőn alkalma nyílt a politika belső műhelyébe beletekinteni, helyzetének a lekötöttsége elsősorban arra a megfigyelési körre szoríthatta őt, mely atyja állásával és a hatalmi rendszer irányzatával volt összefüggésben. Ez a lekötöttség természetes lehetett a mély ragaszkodás érzelmeinél fogva is, mellyel atyja iránt viseltetett, kiben ébredező gyermekkora óta az önzetlen hazafiság eszményképét látta és tisztelte. A népszerűtlen Tisza Kálmán súlyos harcai nagy benyomást tehettek a fiúra, aki szembeállítva atyja tiszta, munkás életét és önfeláldozását mindazzal, ami e nimbusz lerontására törekedett, nem csekély lelki próbák elé kerülhetett. Az első benyomásra úgy látszik, mint hogyha Tisza Istvánt a családi hagyományok kötött irányzata erősebben magához ragadta volna. A Sasfiók fejlődésére ez a lekötöttség bizonyára nem lett volna előnyös az egyoldalúság folytán, mely az új helyzettel járhatott. A tehetségnek csak javára szolgálhat, ha az életismeret próbái között izmosodnak meg a szárnyai s ha távol marad tőle minden egyoldalúság, mely fejlődésére nyomasztóan hathat. Sőt a nagy hivatottsággal bíró egyéniség még jobban reá lehet utalva az önfenntartás ösztöne által vezérelt küzdelem útjára, mert csakis így lehet alkalma arra, hogy ítélőképessége és életismerete megedződjék az egészséges kritikai érzékfejlődés tüzében.

Igazságosan megállapítható, hogy Tisza István már a kezdet kezdetén kiállotta a tűzpróbát. Minden bizonyíték a mellett szól, hogy a családi hagyományok lekötöttsége nem volt döntő hatással fejlődésére. Tévedés volna családi viszonyaiból arra következtetni, hogy más környezetben lelki és jellembeli fejlődése egyéniségétől eltérő irányzatot vett volna. Ha Tisza István mint a meggyőződés meg nem alkuvó hőse jelentkezik előttünk, ez csakis egyéniségének a forrásaiból, nem pedig a környezet vagy a helyzetbeállítás ferdeségeiből származik. Oly egyéniség, mint a Tisza Istváné, nem idomítható, nem befolyásolható más irányba, nem állítható más célok szolgálatába, mint aminőket saját belső lelki forrásai kitermelnek, kivételes hivatottságának a megacélozására. Fejlődésének lehettek kerékkötői családi viszonyokban vagy más befolyásokban, de semmiesetre sem döntőek arra nézve, hogy egyéni kiforradásának a folyamatát saját benső erőtartalmán kívül eső hatásokban keressük. Hogy atyja sorsából nagy okulásokat meríthetett, az kétségtelen, de semmiesetre sem olyanokat, melyek más viszonyok között más befolyással lehettek volna jellemfejlődésére. Az a feltevés, hogy a népszerűség elleni leküzdhetetlen ellenszenvét a családi tűzhely tanulságaiból merítette, alapjában igaz lehet, de vajjon a magyar politika

okulásai, a jelszavak és pártszenvedélyek túlzásai, valamint azok a veszedelmek, melyek az erők túlfeszítésével együtt jártak, nem fejthették volna-e ki Tisza Istvánban a családi hagyományok nélkül is ugyanazokat az ellenhatásokat, melyek lelkében a tanulságok arányában megedződve, küzdelmeinek a forrásává váltak. Különösen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy azok a felfogások, melyeket vallott, a harc, melyet folytatott, rendszerben és eszközben az apjáéval sok tekintetben ellenkező erőkisugárzásokat mutatott, ami által önként megkapjuk önálló egyéniségének a sajátosságát, melynek fejlődésére elhatározó irányt a családi hagyományok lekötöttsége nem gyakorolhatott.

Bizonyos, hogy Tisza István saját egyéni teherpróbáját súlyosbította elzárkózottságának ridegen beállított látszata által. Látszatnak kell azt neveznünk, mert belső lelkülete és szívnemessége ellentétben volt mindazzal, amit a megtévesztő külszín mutatott. Talán nem volt szerencsés beállítás a mi viszonyaink között oly közéleti légkörben, mely a külsőségeket és a fantáziákat nehezen tudja magától elutasítani. A magyar lélek jellemvonásaihoz tartozik, hogy nem szereti, ha illúzióiban háborgatják s keresi a megnyugvást még oly helyzetekben is, midőn a megfontolás realizmusa életbevágó érdek volna. Hibáinak elnézésében gyengédséget, ideáljaiban megértést követel, érzékenysége nehezen bírja el a kritikát, a leleplezést.

Már pedig Tisza István nem riadt vissza attól, hogy küzdelmeiben a nemzeti lélek gyengeségeit ostorozza. Helyzetünk és erőviszonyaink jól megfontolt tudatában tette ezt, nem pedig dacos erőszakosságból, mint azt ellenfelei a világgal elhitetni kívánták. Tisza István a veszélyérzet-sugallta meggyőződés fanatizmusával dobta bele egész egyéniségét a küzdelembe, hogy nemzetében az öntudatot és az elhatározás lelki erejét életre hívja, önsorsa és boldogulása nagy céljai iránt. Végzetes katasztrófák balsejtelme és előrelátott kockázatai adtak neki erőt és lendületet arra, hogy a cselekvés energiájával hasson ott, ahol a közérdek megmentésére szerinte más eszköz nem kínálkozott.

Ebben a megállapításban kell keresnünk az ütközőpontokat, melyek Tisza Istvánt az élő közhangulattal szembeállították. Az első kérdés, mely joggal felmerülhet, vajjon a nemzet közérzületében és ítélőképességében miért hiányoztak azok a természetes ösztönök, melyek Tisza Istvánt küzdelemre utalták minden oly áramlat ellen, melyben a belső felbomlás és erőszéthúzás veszedelmét látta. Miként volt lehetséges az, hogy Tisza Istvánt a nemzet céljaiban és küzdelmeiben félreismerte, holott számolva sorsának és életfenntartásának állandó veszélyeivel, nem lehetett nehéz a mérleget megalkotni arra nézve, ami a helyzet erőpróbáját képezte?

Bizonyos, hogy Tisza István nem volt a fantáziák délibábos hőse, nem tudott, de nem is akart a népszerűség nyelvén beszélni. A nemzet hiúságainak nem hízelgett s megvetett minden álpátoszt és kétszínűséget, mely boldogulását a tömeglélek bizalmának, a jelszavaknak és a fantáziáknak a kiaknázásában kereste. Jogos lehet a feltevés, hogy Tisza István helyzetét jóval megkönnyíthette volna, ha a tömegekkel és a közhangulattal a megértés jobb viszonyát keresi. Talán szükséges is, hogy az államférfi, aki egy nemzet sorsának az intézésére rendeltetett, ezeket az érzületeket is számításba vegye és engedékenységet tanusítson még saját belső érzéseinek a rovására is, ha ebből a közérdeknek haszna lehet. A vezető államférfinak ismernie kell nemzete jó és rossz tulajdonságait és ebben az egyensúlyozás taktikáját a közérdekhez kell mérnie. Ha ez a viszony nem rendeztetik, úgy az államférfi és a közhangulat között könnyen hézag támadhat, telve a gyűlölködés, a bizalmatlanság rossz szenvedélyeivel, melyek annál inkább elmérgesedhetnek, minél jobban érzi a tömeg az egyén nagyságának vele szemben kimagasló, nagy és nyomasztó fölényét. Ez a gyűlölettel telített viszony később a közhangulat éltető eleme lesz, a tömegek húsává, vérévé válik s elfajzásaiban tápot ad a demagógiának, mely az előállott zavaros helyzetben még a jobb elemeket is magához vonhatja. Lehetnek helyzetek, midőn az elvont igazságok vértjével harcoló csökönyösség kockázattal jár és a közérdek szempontjából a sikerrel ellenkező hatásokat szüli. Kétségtelen, hogy e kérdést mindenkor a nemzeti társadalom belső erkölcsi és értelmi erőviszonyai szabályozzák, de ezzel tisztában kell lenni az államférfinak, aki a vezetés szerepére vállalkozik. Nagy csalódás lehet a sorsa annak a vezérférfinak, aki az igazságok erejét és hatását túlbecsülve hirdet eszméket a nélkül, hogy a kivitel gyakorlati eszközeit az élet törvényeihez mérné.

Tisza István nem hirdetett a közszükségletekkel ellentétben álló törvényeket, igazságai, melyeket tragikusan igazoltak az idők, reálpolitikai igazságoknak bizonyultak, céljai és küzdelmei a nemzeti életfejlődés érdekszükségleteivel teljes összhangban voltak. Hol volt tehát az összeütközés, mely Tisza Istvánt a nemzeti közérzülettel ellentétbe hozta, miért jutott egész közpályáján a félreismerés és a gyülölködés osztályrészül néki, szemben még a csekélyebb fajsúlyú közéleti törtetőkkel is, akik a tömeglélek rokonszenveit könnyen megszerezhették, ha a hangzatos jelszavak nyelvén hízelegni tudtak?

Kétségtelen, hogy Tisza István kemény, sokszor zord egyénisége a nemzeti lélek ábrándvilágával ellentétet mutatott, de önmagában ez még nem magyarázhatja meg azt a feszültséget, mely őt, rövid nyugvópontokat leszámítva, egész pályáján át a félreértett államférfiak meddő-

ségére kárhoztatta. Hogy Tisza István a tömegek ingadozó rokonszenveivel, az olcsó jelszavak hangulatkeltéseivel sohasem számolt s a népszerűséghajhászás minden eszközét megvetette, önmagában nem döntheti el a kérdést. Szinte lehetetlen megérteni, hogy egyéniségének nagy vonásai a magyar lélek érzelmi húrjait érintetlenül hagyhatták. Ha már a tömegekre hatni nem tudott, mi az oka annak, hogy az értelmiség lelki érzéseiben nem volt képes megértő visszhangra találni? Tisza István az ősi magyar virtus remeke volt, férfias bátorságban, önfeláldozó küzdelemben eszményképe mindannak, amit fajunk életforrásai nemes kijegecesedésben kitermelni képesek lehetnek. Egyenes jelleme, puritán egyszerűsége a kivételes lelki erőknek oly tulajdonságait képviseli, melyekhez az emberi szenvedélyek gyarlóságai, a kétszínűség önző céljai és a közérdeket megkerülő ravasz álszenteskedés cselszövényei semmiféle alakban fel nem hatolhatnak. Fényes tehetségének nagy tulajdonai lelki életének nemes bensőségével is arányban állottak. A legelnézőbb, a leggyengédebb tudott lenni a nála jóval kisebbek iránt, s viszont egy pillanatig sem habozott egész egyéniségét beledobni a legszenvedélyesebb harcok forgatagába, ha a közérdek sérelme, vagy a lelkében ápolt ideálok érdekei harcba szólították őt.

Mindezek a nagyszerű vonások, ha az egyéni siker szempontjából hátrányosak lehettek is, okkal felkölthették a figyelmet iránta s rokonszenvre hangolhatták volna még azokat is, akiket vele szemben az elvi ellentétek álláspontja lekötve tartott. Ezzel szemben azt kell tapasztalnunk, hogy Tisza István jellemének e hősi vonásai hidegen hagyták a nemzet közérzületét, ami bizonyára megdöbbentő hatást gyakorol reánk, ha a tanulságokat vizsgáljuk. Hogyan lehetséges az, hogy a hősiesség, mely a magyar lelket mindig hevíteni tudta, hatástalan maradt, s Tisza István a közítélkezésben lerántatott a pártharcok vergődéseinek vigasztalan, silány mocsarába? Mi az oka annak, hogy ez a férfiú nem tudott egyéniségéhez méltó sikereket felmutatni a lelki hódítás útján, holott életcélját szentelte arra, hogy nemzetére igazságainak erejével, önfeláldozó küzdelmeinek a példaadásával hasson? Vajjon a nemzeti lélek romlási tüneteivel kell-e találkoznunk e fordulatban, megtagadásával azoknak a hagyományoknak, melyektől a nemzet nem tántorodott el a multban akkor sem, ha küzdelmeiben viszálykodások, pártharcok emésztették? A magyar lélek a hősiességet még az ellenfélben is meg tudta becsülni és nem volt pártérdekek kérdése az, ami a faji őserő kisugárzásai által lelkére felemelő, nemesítő irányban hathatott.

Tisza István egyénisége rokonszenv helyett félelmet gerjesztett a lelkekben, csodálatos nyomasztó érzését annak, hogy benne valami titokzatos erő lakozik, mely kiszámíthatatlan utakon jár, semmiesetre

sem a nemzeti érdekek tiszta egyenes útján. Kétségtelen, hogy ezt a gyűlöletkeltést a politika szántotta az idők barázdáin, kiszolgáltatva ebben mindazt a lélekrombolást, melynek a magyar közélet az állandó izgatások rendszerében áldozatul esett. Vizsgálnunk kell e jelenséget, mert ez nemcsak Tisza Istvánnak, hanem a nemzet tragikumának egyik megoldandó problémája.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy Tisza István egész életén át oly eszmék és irányzatok szolgálatában fejtette ki harcait, melyek a nemzeti lélek belső világában megértő, rokonszenves elbírálásra nem találtak. A kiegyezés politikája, melynek fenntartásában Tisza István a magyar nemzeti állam életérdekét látta, nem talált támogatásra a magyarság tömegeinél, sőt az értelmiség egy nagy részénél sem, mely az új közjogi fordulatban megalkuvásszerű visszafejlődést látott. Főleg a függetlenségi eszme szuggesztív nagy ereje ellenállhatatlan hatással volt azoknak lelkületére, akikben sokkal erősebb volt a hagyományok lekötöttsége, mintsem hogy az életfejlődés törvényeivel és az erőviszonyok kényszerűségével számolni tudtak volna. A történelmi helyzet tanulságai nem nyertek tiszta leszűrődést a nemzet lelkületében, mely a folytonos izgatások keresztttüzébe jutva elvesztette az egyensúlyt helyzetének higgadt elbírálására. Ily viszonyok között mindjobban hódítani kezdett annak az érzelmi politikának túlzó veszedelmes iránya, mely kis nemzetek sorsában, ahol a siker csakis az erőviszonyok rideg számításain épülhet, legtöbbször a kockázatoknak és a csalódásoknak a forrása. Tisza István kellő időben felismerte a veszélyeket s ezeknek arányában fejtette ki erejét ama szélső irányzatok ellensúlyozására, melyekben a magyar nemzet életérdekeinek a kockázatát látta.

Kétségtelen, hogy a dualizmus korában nehéz volt a helyzet, mely az önmegtagadást is kemény próbára tette, de semmiesetre sem olyan, hogy a nemzetet oktalan erőfeszítésekre és túlzásokra kényszeríthette volna. Eltekintve a dualizmus egyéb nagy előnyeitől, e korban az egységes monarchia sorsa az európai politika nyugalmi biztonságának is a kérdése volt. Ezt egyoldalúan megváltoztatni nem lehetett, mert minden felbomlasztó törekvés a nagyhatalmi politika védőpáncéljaival találta volna szemben magát.

A nemzetnek annál könnyebb lehetett belenyugodni helyzetébe, mert ellenére a hézagoknak, melyeket a kiegyezés kellő tartalommal betölteni nem tudott, a fejlődésnek oly területe állott előtte, mely a jövő független magyar állam kiépítése szempontjából is a siker biztosítékait magában foglalta. Az ország belső erőgyüjtése, megizmosodása a kiegyezés óta oly arányokat mutatott, melyek más, függetlenebb államok fejlődési lendületét is túlszárnyalhatták. Még azokban a kérdésekben

is, melyeket a kiegyezés megoldatlanul hagyott s kellő nemzeti tartalommal betölteni nem tudott, leszűrődhetett az a tapasztalat, hogy sok kérdésben az idő meghozta a megoldást, ha elég belátóak voltunk számolni a fejlődés törvényeivel, melyekben gyakran több érlelő erő rejlik, mint azokban a szélsőségekben, melyek csak az ellentétek túlfeszítésére és a kölcsönös bizalmatlanság szítására vezetnek minden megfogható komoly cél és eredmény nélkül.

Csak természetes lehetett, hogy ily viszonyok között a kormányzati politika nem engedhette meg a túlfeszítéseket, kötelezettségei nem tűrhették meg a megalkuvást azokkal az irányzatokkal, melyekben a felbomlás veszélye rejlett, munkaterületein és felelősségi körzetében nem kereshette az összeütközést oly hatalmi áramlatokkal, melyekkel a harcot sikeresen meg nem vívhatta.

A közjogi alap ellenzői fanatizmusból vagy pártérdekből mindezeket a veszélyeket lekicsinyelték s mindent elkövettek a lelkek izgatására oly irányban, hogy azokat a nehézségeket, melyek a helyzettel együtt jártak, a rendszer felelősségi körzetébe utalják. A szélső ellenzéki politika felállította azt a hangulatkeltő népszerű tételt, hogy minden baj a kormányzat megalkuvó gerinctelenségéből, a vezetők meghunyászkodó szolgalelkűségéből származik, holott erős elhatározással, az ellenállóképesség szívósságával meg lehetne dönteni azokat a bástyákat, melyek a függetlenségi eszme megvalósulásának akadályul szolgálnak. Elképzelhető, hogy ezek az izgatások a nemzeti lélek kedélyvilágára minő hatással voltak. Természetes, hogy ezt a nyomást elsősorban a hatalmi rendszernek kellett megéreznie, mely felelőssége tudatában a kockázatokkal és a fantáziák légváraival meg nem alkudhatott.

Ebben a korszakban a hatalmi rendszernek a harcot csak egy szűkebbre szabott elszigeteltségi körzetben lehetett megvívni, szemben a közhangulattal és a nemzeti lélek feszültségével, mely a rendszer támogatására kellő erőkészséget nem nyujthatott. A dualizmus harcosai mindenkor számolni tartoztak azzal a meddő kényszerállapottal, mely őket a közhangulat és a tömegek rokonszenvének támogató erejétől megfosztotta, és ebben rejlett a felelősségnek, de egyúttal az önfeláldozásnak is a teherpróbája, mely mint nyomás a rendszerre nehezedett. A magyar politika mérlege sehol sem domborodik ki oly jellegzetes éllel, mint helyzetünk e kényes pontján, ahol azt a csodálatos, a maga nemében szinte páratlan jelenséget kell tapasztalnunk, hogy voltak nehéz, válságos pillanatok, midőn a nemzeti közérzület ellen kellett politikát csinálni a nemzet érdekében, ideálokat kellett feláldozni közérdekű igazságokért, melyek a közhangulat rokonszenvére nem számíthattak.

Tisza István ifjúkora óta, midőn érettebb ésszel gondolkodni tudott,

a kiegyezés művének szilárd fenntartásában látta a magyar állam életfejlődésének biztonságát, nemzeti ideáljainak a megvalósítását. Politikai meggyőződésével ennek a rendszernek jegyezte el magát s ebben az álláspontjában rendíthetetlen maradt mindvégig. A dualizmus fenntartása valósággal fanatikus hitté vált lelkében, mellyel szemben semmiféle ellenáramlattal meg nem alkudott. Hogy belső meggyőződése a helyzeten és az erőviszonyok tudatán alapult, arra nézve küzdő pályája adja meg a magyarázatot. Tisza István a kiegyezést a magyar államférfiúi Géniusz nagy alkotásának tartotta, s szilárd meggyőződése volt, hogy amit Deák Ferenc és Andrássy kivívott, nem megrontása, hanem kiépítése volt a negyvennyolcnak, egyik a másiktól elválaszthatatlan közös kincs, melyhez egyforma megnyugvással kell ragaszkodni az egész nemzetnek.

Bárminő meggyőző érvek voltak is azok, melyeket Tisza István hirdetett, igazságainak ereje megtört a nemzet lelkületén, mely abban az időben, amikor már ő jött, telítve volt a gyanakvás és bizalmatlanság szellemével minden ellen, ami az annyira ócsárolt «átkos közösség» cégére alatt jelentkezett. Annál nehezebbé vált a helyzete, mert álláspontja a családi terheltség bélyegét is magán viselte az apa révén, aki évek óta a harcok viharában állott, pellengérre állított multjával, melynek megtagadásában a szélső ellenzéki pártpolitika erkölcstelen önző hatalmi érvényesülést látott. A fiú, ki a dualizmus álláspontját atyjánál is élesebb elszántsággal vallotta és védelmezte, nem számíthatott rokonszenves fogadtatásra, főleg azoknál, akik benne rideg álláspontjával együtt a hatalomra termett hivatottság kivételes erőkészültségét is felismerhették. A családi örökség átszármazása a fiúra nem lehetett megnyugtató gondolat Tisza Kálmán ellenfeleire, akik a hatalomban megingathatatlan kormányfőben eddig is érvényesülésük legfőbb akadályát látták. A közvélemény az átöröklésben egy kritikus helyzet folytonosságát vélte megállapítani, ami annál veszedelmesebb lehetett, minél élesebb kidomborodást nyert Tisza István egyéniségében az erőképesség arra nézve, ami a rendszer fenntartásának sikert ígérő biztosítéka volt.

Azok a hatalmas erőértékek, melyek Tisza Istvánban lakoztak, hatványozva voltak a harcratermettség oly készültségével, mely szinte a megfélemlítés erejével hatott. Atyja, Tisza Kálmán, bárminő erélyes kézzel gyakorolta is a hatalmat, távolról sem sugározta ki magából azokat az erőket, melyek Tisza Istvánt a mindig felvértezett harcosok elszántságával is felruházták. A parlamenti élet küzdői könnyen meggyőződhettek róla, hogy az utódban sokkal veszedelmesebb ellenfélre fognak találni, mint az apa volt, aki harcaiban mindenkor óvatos ön-

fékezést tanusított. Tisza István ezt a taktikai óvatosságot minden habozás nélkül elvetette magától, soha a küzdelmek elől sem az ügyre, sem önszemélyére nézve nem tért ki, sőt ha szükségesnek látta, nem rettent vissza attól sem, hogy harci szablyáját élesre fenve a küzdelembe vigye. Hogy erre a harcias, félelmes erejű utódra nem nagy rokonszenvvel tekinthettek azok, akik már az apában is egy leküzdhetetlen ellenfél szívósságát tapasztalhatták, az emberi szempontból sokban érthető is lehet. Valóban nem volt nehéz elképzelni, hogy mit hoz a jövő, ha az apai örökséget az utód átveszi. Ha Tisza Kálmán tizenöt éven át a hatalom megtartásában annyira szilárd tudott maradni, minő jövő várhat a fiúra, aki a hatalmi nimbusz örökségével együtt oly erőkészültséget is magával hoz, mely a rendes mértéket messze felülhaladja. Mindez könnyen okot adhatott agyrémek és fantáziák kiszínezésére, a gyanú és bizalmatlanság szítására Tisza István ellen, akit a félrevezetett közvélemény már előre is a tradiciókban megcsökönyösödött hatalmi zsarnokok közé sorolt. Ha már az apja Bécs szolgálatában annyira megalkuvónak, a nemzeti jogok védelmében oly szűkkeblűnek s a hatalom megtartásában oly szívósnak bizonyult, minő veszedelmes lesz az utód, aki már kezdettől fogva magában hordja a közös-ügyes ortodoxiának azt a makacsságát, melyről az apa is tanúbizonyságot tett.

A Tiszák, mint a nemzeti jogok érvényesülésének kerékkötői, minden fejlődés akadályozói, beállítva a rideg hatalmi önzés ellenszenves egyoldalúságába! Elképzelhető, hogy a kép, melynek kiszínezésén a fantáziák és a pártszenvedélyek is lázasan dolgoztak, minő hatásokat gyakorolhatott a közvéleményre. Hogy minő érdeke lehetett a Tiszáknak oly politikai irányzatok szolgálatára vállalkozni, melyek nemzetellenes célzatokat szolgáltak, azt alig vizsgálgatta valaki. Hogy a Tisza-család vagyoni és erkölcsi függetlensége, hazájához való lekötöttsége minő súllyal eshetett az elbírálás mérlegébe, az teljesen közömbös maradt, az ész kritikáját a fanatizmus váltotta fel, rögeszmék és szenvedélyek keltek életre, hogy viharfelhőket támasszanak akkor, amidőn a tiszta látás és az erőviszonyok belátó számadása sorsdöntő érdek lett volna.

Tisza István végzete volt, hogy ezzel a viharfelhővel kellett megérkeznie. Ha az önérdek nagyobb lett volna benne, mint idealizmusa, helyzetével bizonyára körültekintőbben megalkudott volna. Hogy ezt nem tette, érdektaktikai hiba lehet, de nem azért volt Tisza István, hogy leszálljon a posványba, a selejtességet, a kicsinyességet vizsgálni, mikor szárnyai a magasba, az eszmék tiszta levegőjébe vonzották. Lehet, hogy első vizsgálódásai között nehányszor tévedésbe esett, az idealista hiszékenyek tévedésébe. Annyira bízott a nemzet értelmiségé-

ben és igazságainak erejében, hogy semmiféle taktikai fékezést nem tartott szükségesnek, mely eszméinek a szolgálatát megkönnyíthette volna. Ő minden ilyen taktikázást eleve erkölcstelennek tartott, semmiféle hiúsági áramlattal meg nem alkudott, az lévén a véleménye, hogy mindaz, ami selejtnek mutatkozik, csak a demagógia forrásaiból fakad, a közítélkezés tisztaságát ezek a szélsőségek nem érinthetik.

Így alakult ki előttünk Tisza István sorsa korszerű beállításban azokkal a hatásokkal együtt, melyek pályafejlődésére döntőek voltak. A gyűlölködés tömegereje, mely reá nehezedik, állandó tehersúly marad rajta, sőt fokozódik a bonyodalmak és nehézségek által, melyek helyzetünkben mind válságosabb fejlődést mutatnak. A vezető társadalom megingott ítélőképességére vall, hogy ezeket a nehézségeket állandóan vonatkozásba hozza Tisza Istvánnal, nem tehermentesít semmit abból, ami reá nehezedik, az érdem mérlegében alig ismer el valamit, ami javára vagy igazolására szolgálhatna.

Tisza István erkölcsi nagyságának a legnagyobb próbája, hogy a gyűlölködések és az üldözések között is megőrzi lelki épségét, sőt még magasabbra emelkedik kötelességérzetben a veszély tudata által. A megtorlás szenvedélye nem ejti rabul őt, sőt mindaz, amit tapasztal, megnemesíti hivatottságának érzetében, mely arra serkenti, hogy szerencsétlen, félrevezetett népét felvilágosítsa, benne az öntudatot ébren tartsa és harcoljon a Hydra-fejek ellen, melyek a szenvedélyek mérges gőzével árasztják el a közéletet. Nem vágyik a Coriolánok szerepére, akik sértett hiúságukban az elvesztett játék bosszúérzetével megtorlást keresnek a hatalom ellen, ami ebben a korban sokszor sikeres haszonlesés volt, tekintve az ily hangulatkeltésekkel járó, semmiféle egyéni kockázatot nem jelentő népszerűségi előnyök babérszerzéseit.

Tisza István ellenségei mindezt nem látták, nem érezték, sőt erőkifejtéseinek arányában gyűlölték meg őt, folyvást izgatva a nemzet lelkületét, mely mindjobban e szélső befolyások hatása alá került. A szélső tábor harcosai Tisza István minden cselekedetét célzatosan félremagyarázták, őt a közvélemény előtt mint a nemzet ellenségét lejáratni, megbélyegezni kívánták. Mindezt tetézte a személyes versengés rossz szelleme, mely Tisza Istvánnal szemben annál nagyobb arányokat öltött, minél inkább érezni kellett a felsőbbséget, mely a versenyt a legnagyobb tehetségű harcosok számára is kétessé tette. A gyűlölködésre példát adtak a tekintélyek is, akiknek veszélyességét tehetségükön kívül népszerűségük is hatványozta, hitelük a közvélemény előtt, mely a küzdelemben áldozatoknak tekintette őket, akiknek meg kell törniök Tisza István erőszakosságán, aki a nemzetellenes hatalmi zsarnokság páncélfalait elszánt merevséggel védelmezi. Elképzelhető,

hogy a tekintélyek példaadása minő hatással lehetett a kisebbekre, jó- és rosszhiszeműekre egyaránt, s minő végzetes erőkké váltak azok az irányzatok, melyek a pártoskodás és a gyűlölködés szenvedélyeinek életet adtak a közszellem megrontására.

Így áll előttünk Tisza István már a pálya kezdetén. Balsorsához tartozik, hogy az út, melyen megindult, alig változik, időközi sikerei ellenére sem jut soha a megértett, elismert vezéregyéniségek tisztult nyugvópontjára. A gyűlölség, mely reá nehezedik, alig enyhül, a felelősség alól, melyet egy elvakult korszak igazságtalanul reá ruház, sohasem menekül. Ő lett a kipécézettje korának, akinek mindenért felelnie kellett, a kerékkötő, aki miatt a nemzet boldogulásának a révpartjához soha el nem juthat. A családi hagyományok terheltsége, mely mindezt fokozta, rideg elzárkózottsága, mellyel a védekezést önszemélyére nézve megvetéssel visszautasította, harci erejének félelmetessége, mely a vetélytársakat küzdelemre hevítette, igazságainak ereje, mely a hiúságot, a jelszavakkal üzérkedő szemfényvesztést kérlelhetetlenül leleplezte, mind a mérlegbe esnek, midőn pályaküzdelmeinek tanulságait, tragikumának okait vizsgáljuk. Hogy ez a tragikum az övé volt-e, vagy a nemzetéé, arra az idők tanulságai adják meg a választ.

KÖLTEMÉNYEK.

Kosztolányi Dezsőtől.

Istennel a sötét erdőn.

Uram segíts! add nékem a kegyed!
Elmult megint egy év a régi csendben,
De fölkiáltok most egyszerre: negyven!
Már negyven éves, jaj hová legyek?

Megállanék. Tán pihenek egyet.
E kőre itt. Hagyj kissé megpihennem.
Mint a gyerek, ordítok egyre: nem, nem!
Nem akarok tovább és nem megyek.

Én sose kérdeztem, hová vezetsz te,
Beléfogództam nagy, erős kezedbe,
Ám most velőm és vérem összefagy,

Amint megyünk itt e homályos erdőn,
Én Alkotóm, én Rombolóm, Teremtőm
És Elrontóm, félek tőled. Ki vagy?

Fényes koszorú.

Megsértették az én édesanyámat,
Azt mondták róla, hogy már öregasszony,
Ráncos a homloka, napja mulóban
S ily korba bizony látása homályos.

Ó jaj beh megértik a bölcsek a végzet
Otromba parancsát, ó jaj beh tudósok.
De én a tudatlan nem érthetem ezt meg.
Hát ismeritek ti, hogy szólni merészel
Izgága szátok a hű szeretetről?
Láttátok-e arcát és kék szeme tündér-
Fényét a sötétbe, ha rémeket űzve
Hozzám suhogott a gyerekszoba mélyén
S ágyamra hajolva körülötte csönd lett,
Fény lett körülötte? Láttátok-e aztán,
Hogy' tünt tova lassan, visszatekintve,
Az éjt aranyozva, rám hagyva a békét?
Tudjátok-e, hogy nekem ő az egyetlen
És nem fiatal nekem ő, nem is agg ő,
Csak édesanyám, akit angyali szó hív
Szépen-csevegőnek, Euláliának.

Nem hagylak el én, lásd, nem hagylak el, áldott
S mint egykor a gyermek, kis lovagod már
Öklét mutogatta, ha bántani mertek,
Úgy zördülök én most a vadkani-aljas
Életre, mi megtép disznó-agyarával
A porba alázva téged, te magasztos.
Nem hagylak el sohasem, te legelső
Asszony a földön, a gyermeked itt van,
Hogy védjen örökre és az időn túl
Fölrakja fejedre fényes koszorúdat.

Költő a huszadik században.

Az önimádat büszke heverőjén
Fekszem nyugodtan s paplanomra sárgán
Hull éji villany, nappali verőfény.
Füst és kávé között henyélek,
Mivel a dolgom, végzetem csak annyi,
Hogy élek.
Csak annyit érünk, amennyit magunkba,
Mit nékem a hazugság glóriája,
A munka.
Mit a csaló próféták csácsogása,
Nem alkuszom én semmiféle rúttal
Se a labdákért ordító tömeggel,
Se számarányokkal, se Hollywood-dal.
Tőlem locsoghat megváltó igéket
S unalmas őrültségeket az ép ész,
Nem az enyém a század rongy bohóca,
Sem a felhőkbe zörgő, bamba gépész.
Nem kell hatalmasoknak uri konca
S a millióktól olcsó-ócska kegy.
Azt hirdetem, barátim, sok a kettő,
De több az egy.
Recsegjen a mult s a bárgyu jövő is,
Nekem magasabb kincset kell megónom.
Uralkodnom a tűzhányók kráterén is,
Még áll a trónom.
Én önmagamat önmagammal
Mérem.
Szavam, ha hull, tömör aranyból
Érem.
Mindegyiken képmásom, mint királyé
S a peremén
A gőgös írás:
Én.

Ilona.

Lenge lány,
Aki sző,
Holdvilág
Mosolya,
Ezt mondja
A neved,
Ilona,
Ilona.

Arra, hol
Feltün és
Eltün a
Fény hona,
Fény felé,
Éj felé,
Ilona,
Ilona.

És nekem
Szín is ez:
Halovány
Kék-lila,
Halovány
Anilin,
Ibolya,
Ilona.

Lelkemben
Hallgatag
Dalolom,
Lallala,
Dajkálom
A neved
Lallázva,
Ilona.

Balgatag
Álmaim
Elzilált
Lim-loma,
Távoli,
Szellemi
Lant-zene,
Ilona.

Vigasság,
Fájdalom,
Nem mulik
El soha
S balzsam is,
Mennyei
Lanolin,
Ilona.

Minthogyha
A fülem
Szellőket
Hallana,
Sellőket,
Lelkeket
Lengeni,
Ilona.

Ó az *l*
Kelleme;
Ó az *i*
Dallama,
Mint ódon
Ballada,
Úgy sóhajt,
Ilona.

Elmuló
Életem
Hajnala,
Alkonya,
Halkuló
Nem muló
Hallali,
Ilona.

Müezzin
Zümmög így
«La illah
Il Allah»,
Mint ahogy
Zengem én,
Ilona,
Ilona.

Csupa *l*,
Csupa *i*,
Csupa *o*,
Csupa *a*,
Csupa tej,
Csupa kéj,
Csupa jaj,
Ilona.

Lankatag
Angyalok
Aléló
Sikolya,
Ilona,
Ilona,
Ilona,
Ilona.

JÓSÁG.

— Elbeszélés. —

ZILAHY LAJOSTÓL.

Özvegy Ereczki Ferencné reggel nyolc órakor megállott a szemlőhegyi villája terraszán és újra dühbe jött. Megint szemet szúrt neki az a hatalmas földhányás, amely ott éktelenkedett a kertjében, mindjárt a bejárat mellett.

Három hónap óta mindig elöntötte az epe, valahányszor meglátta ezt a földhányást. Csúnya vad, sárga-fehér föld, mészkövek törmelékével. Szinte a fél kertet elborítja, azt a kis kertet, amelynek ő minden zugába virágot szánt. Virágot, virágot. És most itt ez a nagy földhányás, a jó Isten sűlyessze el.

Sághy doktor tanácsolta neki, hogy garázst építtessen, mert így könnyebben ki lehet majd adni a villát. A garázs elkészült, de a vállalkozó arra már nem vállalkozott, hogy a törmeléket is elhordassa, mert ezt a pontot nagy ravaszul kihagyta a szerződésből. Ilyen emberek is vannak, így járnak túl egy szegény özvegyasszony eszén, — na de az Isten nem bottal ver.

Most mit csináljon ezzel a földhányással? Már a kordésokkal is próbálkozott, akik most itt dolgoznak a Pusztaszeri úton. Meg vannak ezek bolondulva: egy pengőt kértek kordéjáért. Valami hatvan pengőt tett volna ki az egész.

Ahogy így töpreng, Bajó úr éppen akkor megy el a ház előtt. Odakiált neki:

— Bajó úr, jöjjön csak!

Bajó belép a kertbe. Nagy, testes ember, hivatalszolga a belügyminisztériumban.

Most is uniformisban van. Éppen a hivatalba indult. Itt lakik a közelben egy bankigazgató villájában, ahol mellékesen házfelügyelő.

— Mondja, Bajó úr, nem tudna nekem valami olcsó napszámost ajánlani, aki ezt a vad földet elhordaná innen?

Bajó előbb szemügyre veszi a helyzetet és kitérően válaszol.

— Nem is kéne ezt elhordatni. Mer' sokba kerül. Jobb vóna az egész kertet megrigolérozni. Ezt a vad fődet alul tenni, a tetejét pedig elflanérozni. A kertnek se árt, ha megforgatják egy kicsit.

— A maga számítása szerint mibe kerülne ez?

Bajó nem felel mindjárt. Valami ravasz dolgot forgat a fejében.

— Harminc pengő. Körülbelül.

— Volna rá embere?

— Vóna.

— Nahát akkor holnap reggelre küldje ide azt az embert.

Bajó megcsóválta a fejét. Diplomatikus, minisztériumi ember — időt akar nyerni.

— Holnapig nem tudom előkeríteni, de szombat délre biztosan ígérhetem.

Ereczkiné belenyugszik.

— Hát nem bánom, szombatra. De okvetlenül, mert szombat este elutazom. Nem is bánom, ha nem leszek itthon addig, amíg rendbe nem jön a kert.

Ebbe megállapodnak és Bajó megy tovább a hivatalba. Odafent első dolga, hogy árkuspapirt, kopertát kerít és nagy szuszogva nekitehénkedik a levélírásnak.

Jászladányba megy a levél, ahol a kubikusok tanyáznak. Jászladányba, a sógorának. Azt írta a levélben, hogy:

«... most aztán sógor a fődből is kaparja elő az utiköltséget, guruljon föl Pestre és szombat délben itt legyen nálam, még ha tüzes ménkövek esnek is az égből, mert az Ereczki-kertben egy 30 pengős munka kínálkozik.»

Szombat délben beállít a sógor. Istenem, nem is jó a nadrágjára nézni. Se a bakancsára, amely valaha még katonabakancs volt. Ijedt kékszemű ember a sógor, fakó, lecsüngő, napszítta bajusszal. Ijedt kék szemébe minden bele van írva. Hogy milyen nehéz sora van most Ladányban az embereknek.

Elindulnak az Ereczki-villa felé. Ereczkiné már várja őket.

Bajó olyan hangon beszél a sógorral, mintha valami szedett-vedett, idegen ember lenne.

— Na, nézze csak, barátom, mennyiért vállalná el ezt a munkát?

Nem akarja elárulni, hogy itt a protekció működött a háttérben.

A sógor — ahogy azt előre megbeszélték — negyven pengőt kér. De Bajó ráripakodik.

— Negyven pengőt? Ezér a kis gyenge munkáért? Nem szígyelli magát?

A sógor az egyik lábáról a másikra áll, gondolkodik, kétszer is körüljárja a földhányást, végre aztán szerencsétlen arccal beletörődik a harminc pengőbe.

De mikor egyedül maradnak, a kezét dörzsöli és a tekintetén is látszik, hogy milyen boldog.

Bajó marasztalja vacsorára, de a sógor úgy határoz, hogy kimegy

Szentlőrincre, meglátogatni a húgát, akit már hat év óta nem látott. Ott tölti a vasárnapot és hétfőn reggel majd munkába áll.

Másnap reggel Bajó már öt órakor kint van a kertben. Megszokta a koránkelést, most újra itt áll előtte a kérdés: mivel üsse agyon a vasárnapot. Rádiója még nincs, ezt egyelőre még nem reszkirozta meg. Eszébe jut, hogy jó volna mozogni egy kicsit. A sufniból előszedi az ásót meg a lapátot, felteszi a talicskára és elindul az Ereczki-villa felé.

A szomszédos villa kapujában már kint áll Bokodi, a levélhordó. Pipál. Civilben ő is házfelügyelő. Ő meg Debrecenbe való — úgy látszik, a sok emeletjárás nem fogott ki rajta, zömök, sűrű, kis erős ember, mintha ki volna sámfázva.

— Hova megy szomszéd?

— Megyek kincset ásni — feleli mozdulatlan arccal Bajó. — Nem jön?

— Hol ássa azt a kincset?

— Itt az Ereczki-kertben. Na, jöjjön.

Bokodi ugyan egy szót se hisz a kincsásásból, de amit Bajó csinál, abban ő szívesen benne van. Együtt járnak kocsmázni, egymást támogatva hazudnak az asszonyoknak, ha valami rossz fát tettek a tűzre.

Bokodi is hozza a maga talicskáját, ásóját, meg lapátját, mert ilyen szerszám minden kertben akad.

Útközben Bajó elmagyarázza Bokodinak, hogy tulajdonképpen miről is van szó. Hogy ezt a munkát a sógor vállalta, de nem árt az, ha ők is löknek rajta egy kicsit. Szegény sógor, — nehéz idők járnak rá mostanában.

Bemennek a kertbe, levetik a kabátjukat, felakasztják egy görbe kis almafa ágára, kezükbe veszik az ásót és azt mondja Bajó.

— Na, szomszéd, nyomjuk csak meg a gombot!

Megköpik a markukat és úgy repül a kezükben a munka, mintha minden ásónyomot arannyal fizetnének nekik.

Megrészegednek a friss földszagtól. Megrészegednek a munka lázától. Az ősi erő, az ősi ösztön tör ki most belőlük, hiszen erre teremtődtek mind a ketten, de mindegyiknek hivatalt adott az Isten.

Egy óra mulva Bokodi megáll és kezefejével letörli homlokáról a verejtéket.

— Na hallja, szomszéd, pakszióból még sohse csináltam ilyet . . .

— Gyerünk, gyerünk, — mondja Bajó — mert drága az idő.

Már a déli harangszó is felhallatszik ide a dombra a Dunapartról. Ők még mindig dolgoznak.

A két asszony is nyugtalankodni kezd már otthon. Először a Sarudi-

kocsmában keresik őket, mert hátha ott kugliznak vagy söröznek, a jó Isten akárhová tegye a szokásukat. Végre aztán felfedezik a két embert az Ereczki-kertben.

A Bokodiné hangja átsüvít a léckerítésen:

— Meg vagytok tik bolondulva? Gyertek mán ebédelni!

De ők nem mennek. Odahozatják az ebédet is. És ebéd után újra nekigyürkőznek a munkának. Most már virtust csinálnak abból, hogy estig az egész kertet elflanérozzák.

Már alkonyodott és innen a kertből is látni lehetett, hogy lent a pesti Dunaparton kigyúladt az esti lámpák hosszú fényfüzére, mire befejezték a munkát.

Olyan fáradtak voltak, hogy szólni is alig tudtak. Hazafelé menet Bajó csak ennyit mondott:

— Nagyot níz majd reggel a sógor...

Odahaza bekapták a vacsorát, rögtön lefeküdtek és úgy kezdtek aludni, mint a bunda.

Jó álmuk volt.

Reggel a sógor már pirkadatkor elindult Szentlőrincről, hogy hét órára munkába állhasson. Gyalogosan persze, mert egy fillérje se volt. Útközben azt számítgatta, — maga előtt látta azt a nagy földhányást — hogy mennyi időbe telhetik, amíg végez vele. Négy-öt napnál nem tart tovább, szombat este otthon lesz már megint Ladányban.

Megérkezik az Ereczki-villához, belép a kertbe, — szeme-szája tátva marad! Majdnem összerogy az ijedtségtől! Kék szemében az az ijedtség talán soha nem volt még ilyen nagy.

Nem is hisz a szemének, jobbra, balra kapkodja a fejét. Mi ez? Mi történt itt?

Összecsapja a kezét, akkorát szól a két marka, mint a puskalövés. Ahogy ott áll egyedül a kertben, fájdalmasan, dühösen felkiált:

— Hát nem elkapták előlem ezt a rongy kis munkát!

Fejcsóválva, hümmögve járja körül a kertet, hogy még jobban meggyőződjék. Mert hátha csak álmodik. Néha megáll, kalapját hátra nyomva és nagy felindulásában dühösen vakarva a tarkóját.

Most aztán mi lesz? Hogy menjen vissza üres kézzel Ladányba? Az asszonyához, négy kis cselédjéhez! És még hozzá a költség. Azzal a négy pengő tízzel is tartozik, amivel felutazott, mert ezt a négy pengő tíz fillért az utolsó pillanatban Csukási úr, az úri borbély adta kölcsön, akivel egy ezredben szolgált. Mert ő cugszfürer volt, Csukási úr meg csak firer. Innen maradt meg a tegeződés is.

Mi lesz most, megváltó Isten, mi lesz?!

Szaladt egyenesen Bajóhoz. Bajó már felkelt, a konyhában ült

és kávézott. Nagy csupor kávé állt előtte az asztalon, kisebbfajta fazéknak is beillett, mert mi tagadás, Bajó úr szerette a gyomrát. Az orra alatt még ott volt a bajuszkötő, feszesen, mintha az a nagy, makrancos belügyminisztériumi bajusz meg lett volna büntetve.

Ő persze mindjárt tudta, hogy miért van ez a nagy lelki háborgás, amikor a sógor belobbant az ajtón. De egyelőre nem szólt semmit.

A sógor lezökkent egy székre.

— Hallott mán ilyet? Hát nem elkapták előlem azt a rongy kis munkát!

— Ki volt az a gazember? — kérdezte Bajó, kenyérbelet mártogatva a kávéba.

— Mit tudom én, annyi most a munkanélküli, mint a sáska. A tűz ígesse meg a . . .

Bajó csitítani kezdte.

— Ne ordítson, mert felébred a kisgyerek . . .

— Dehogy nem ordítok! Könnyű magának, de felhív engem ide bolondjára Pestre . . . — Olyan elkínzott arccal nézett maga elé a földre a sógor, hogy Bajó megsajnálta. Nem akarta ugratni tovább.

— Hallgasson ide, sógor. Azt a kis munkát senki se kapta el maga elől. Bokodi meg én jártunk ott tegnap, belemelegedtünk a munkába, oszt elvégeztük.

Elővette a bukszáját és kigombolta belőle a pénzt. Letette az asztal sarkára :

— Itt a harminc pengője, most már nyugodjék meg.

A sógor felállt, sokáig szóhoz sem jutott a meglepetéstől, csak kimeresztett szemmel nézett Bajóra, aztán arrébb dobta a széket és még jobban kiabált :

— Hát mit kípzelnek maguk, hogy én nem tudtam volna elvígezni azt a munkát? Harmadik hónapja már, hogy nem vót ásó a kezembe, ettől is elütnek?

— Ne ordítson, itt a harminc pengő.

— Nem a harminc pengőért ordítok. Nekem nem az a harminc pengő a fontos!

Ott áll a sógor, a szeme lángolt és a mellét verve, szinte sírással a hangjában kiáltotta.

— Ilyen rongy embernek gondol engem, akit segélyezni kell? Azt hiszi, jót tett velem? Én dógozni akarok!

ARANY JÁNOS.

Beszéd a Gyulai-serleggel a Kisfaludy-Társaság ünnepi lakomáján 1932 február 7.

VOINOVICH GÉZÁTÓL.

Szerzetesi refektóriumokban szokás volt példákat olvasni fel a szentek életéből, hogy a gondolat az ebéd asztala mellől is közösen magasabb körbe emelkedjék. Így tesz a Kisfaludy-Társaság, midőn ünnepi lakomáin egy-egy régi jeles tagjának példájára szegzi figyelmét. Hasonlatos ez a föld népének hagyományos mozdulatához, mellyel pohara telijét a földre billenti, mintegy az ősi áldozat emlékeképpen. Mi most egy ötven éve bezárult sírra öntünk áldozatot: Arany János szellemét idézzük.

Nem hiábavaló az ilyen felidézés, még a legnagyobbaknál, a halhatatlanoknál sem. Nálunk, mint Angyal Dávid mondotta, az irodalom halottai mélyebben vannak eltemetve. Akinek szobrot állítunk, ezzel kiemeljük az élet ütemében; az emberek el-elsietnek a talapzat mellett, de ritka szem tekint fel az ércalakra. Szellemi képük ép úgy elváltozik, mint arcuk vonásai a kései szobor mintáján. A köztudatban már-már Arany Jánosról is idegen kép kezd kirajzolódni, színtelen litografia egy nyugodt életű, magábazárkózott emberről, aki, mint a szavak ötvöse, nagy lelki békében csiszolgatja verseit. Egy negatívfelvétel nem nagyobb ellentéte a valóságnak; nem; itt még a körvonalak is el vannak fordítve.

Nyugodtnak, elégültnek képzelhetni-e egy hivatott költőt, aki a falusi jegyző mindenes hivatalában Kinizsi módjára két tollat forgat: a hivatalit és a költőit, s akinek feje felől még ezt az alacsony zsupfedelet is elsodorja a szabadságharc vihara, hogy élete delén majd egy évtizeden át grammatikai leckéken és iskolai dolgozatok javítására tékozolja idejét? Rajta nem újult meg Szent Elmo szép csodája, hogy az ég kiderült volna fölötte, mikor lelkét ki akarta önteni a népre. Ő a bolygó Ahasvér képében ösmert a maga sorsára. Csak élete végén töltött egy pár áldott esztendőt négyszemközt a Múzsával; hanem ekkor már ősz van, ősz; a dércsipte tőkéből arany nedv csurran, de a nap fogyó sugara ajándék, minden a nagy álomra készül.

Prometheus sorsa az övé: tüzet hozott az égből, de a földi láncoktól nem bírt megszabadulni.

Az élet nyilai beletörtek szívébe, mint a szász Detre homlokába. Homeros szobra talán jelképesen ábrázolja vaknak a költőt, hogy nem a külső világot nézi, hanem befelé fordítja szemét, a lélekbe, mint ahogy

Beethoven nem hallotta az utca-lármát, csak tulajdon lelkének harmóniáit. Arany látott; átélte, átszenvedte három korszak küzdelmeit. Első megszólalása egy óriási szatira, az eszményi «falu jegyzője» élményeiből, a fiatalság világjavító szenvedélyével, mely a kor reformeszméiért lelkesül. A szabadságharc idején néplapot szerkeszt, tüzelő verseket ír. Világos után övé a legmerészebb szó: *A nagyidai cigányok* a szerencsétlen Jób zokogása, aki sebeivel a szemétdombra ül.

Higgadt epikai munkái is a kor lelkétől lelkeznek. Az első *Toldi*ról maga mondotta, hogy fogadtatására sokat tett a demokratikus közszellem: az elnyomott és feltörekvő ifjúban a magyar nép megtestesítőjét látták. A balladák közt Szondiban sok szív a közelmult elesetteit siratta, a külföldi börtönök rabjait Török Bálintban. A hun eposz is egy nagy példázat: az ország romlását mutatja, az elnyomó idegen erőt, de a mellett Csabában a reményt, hogy egy új nemzedék visszaszerzi, ami elveszett. Annyira egy ő korával, hogy költészete korszakonként egy úton jár Európa politikai költészetével. Föllléptekor mindenütt a reform vágya ízzik, azután a szabadság örömtüzei lobognak, majd az «Emigranten-Litteratur» panasza hangzik; a század utolsó negyedében a l'art pour l'art fehér zászlója emelkedik fel.

Költői pályáját, mint a csillagok futását, ellentétes vonzerők tartották egyensúlyban. Ő, a külföldi remekművek búvára s a nemzeti hagyományok fenntartója, másfelől örökös újító. Mindig szeret kiállni a költészet általános nagy igazságaiért, tanköltemménnyel, fejtegetéssel, bírálattal, kétszer indít folyóiratot, — a mellett szinte szabadságharcot vív meg a nemzeti költészetért, a népies nyelv és szellem s a nemzeti versidom győzelmeért. — Folyvást új utakat keres. Minden nagyobb műve más hangon szól. Olyan rajzot, minő *Bolond Istók* I. éneke, nem láttunk azelőtt; ő a művészi realizmus megindítója nálunk. Shakespeare-je lett a balladának. Átformálta az eposzt; addig csupa fegyvercsörgés volt, ő öntött belé lelki életet; a páncélt élő emberekre adta fel. *Buda halálá*ban nincsen, az egész tervezett trilogiában sem lett volna harc, Krimhild sorsdöntő csatáján kívül. Újító tárgy dolgában is. Ha Petőfiről elmondhatták, hogy ő fedezte fel a költészet számára a szülőket, apát, anyát nem emlegettek a versek azelőtt; viszont Arany fedezte fel a költőben az apát, a gyermekeket, fiút és leányt. Leánya elvesztése után tíz évnél hosszabb elnémulása is lírai szünet, néma gyászének. Ő volt költészetünkben először nagyapa, nem a Victor Hugó-féle l'art d'être grand père pose-ában, hanem az élet természetességével s egy költő szívének melegével.

Mikor Pestre jő, a régi kisvárosi képek helyett új benyomások tolulnak elébe: a liget és a Sugár-út; új alakok is: a rangos koldus, a

kiabáló ujságárus, a természettel elégedetlen műkertész. Ő a nagyvárosi élet első költője nálunk. Hangot is újat vált : a humor megértő mosolyát csillogtatja e fonák világ fölött, melytől könnyű neki a megválás. Háta mögött, mint a Böcklin önarcképén, ott áll a halál, egyhúrú hegedűjével, melynek síró hangja mindenbe belerezdül. Utolsó verstöredékeiben — amire nincs nálunk más példa — a költő haláltánca rémlik fel előttünk.

Ennyi új tárgyat, új színt, új szemléletet hozott költészetünkbe az a dúsgazdag költő, aki egyúttal a hagyományok fenntartója, továbbadója s új hagyományok megalapozója.

Mennyire elüt igazi képe attól a fakó olajnyomattól, melyet róla árulni kezdenek. Így jutna lassankint ő is az élettelen szobrok sorsára, pedig költészete csupa élet, tanulság, példaadás.

Példa elsősorban komoly felkészültsége. A kezén forgott könyvekbe írt megjegyzései csodálatosan bő ismeretkört árulnak el. Annak is, hogy fiatalon zongorázni, gitározni próbált, hasznát vette, midőn a nemzeti versidom elméletét a népdal természetéből vezette le. Költészet és tanulmány kölcsönhatása, egymást elmélyítése egyik nagy tanulság, melyet ránk hagyott.

Másik tanulság a műforma megbecsülése. A mai elnöki beszéd idézte Csengery megállapítását : az ő nekünk e tekintetben, ami Goethe a németeknek. A költészetben, igazán : forma dat esse rei. Az igazi érzés, komoly gondolat kristállyá jegecül, mint a kőszén, mikor gyémánttá érik. A kiforrottsággal együtt jár az egyszerűség és természetesség. Az aranyat nem kell fényesíteni, úgyis ragyog.

Nagy lecke szól mai viszonyainkhoz munkába tört életéből is. A magyar költő jelképe Kazinczy, aki börtönében tulajdon vérével írt. A magyar költő sorsa önfeláldozó munka s — kevés kivétellel — szerzetesi szegénység. Elszomorító pazarlás az, ha olyan szellemek, mint az övé, kenyérkereső munkára vannak kárhoztatva, még a legtermékenyebb és legnépszerűbb is, mint Jókai ; míg nagyobb nemzetek kisebb íróit elismerés és jólét segíti kifejlésre. A magyar Parnassus köves lejtőin nem érik búza. De a magas őrhelyeket nem szabad odahagyni.

Arany életének szomorú látványából ez az ellentétes tanulság következik : hogy irodalomra szükség van ; akik lelkükben ezzel a fénysugárral, ezzel az áldással bocsáttattak el, azoknak tövig kell égetni a fáklyát, annál inkább, minél nagyobb a sötétség. Képzeljük el, hogy Arany csüggedten kiejti fáradt kezéből a tollat, hogy az ő korában és a mi korunknak hiányzanak az ő költeményei. A madár szerelmi éneke elnémulhat a viharban, — a költészet soha. Az ország elszegényedése ne váljék lelki szegénységgé.

Arany azt is megmutatta, milyen költészetre van szükség. Az ő költészete a nagy eszmények szolgálata s a mellett nemzeti.

Ameddig a népnek
Érzi keble, zengi szája
A költő énekét, addig terül,
Ott éri végét a költő hazája.

Nemcsak nyelvi határ ez, hanem érzésbeli: a nemzeti érzésé.

Még öregen is, mint a vén Toldi, kiáll a költészet nemzeti színeiért; inkább akar lenni húnyó nép közt Ossián,

Inkább, mintsem dalok korcsa
Közönyös harmóniám . . .

ami az első fogalmazás papírján még élesebben így volt: Kozmopolita cigány.

A költészet, mint egy bárka, sötét és háborgó vizeken a nemzeti együttérzést, a nemzet szívét viszi a reménység Ararát-hegye felé.

Arany életének és költészetének példája azt mutatja, hogy a nehéz időket önfeláldozón, munkálkodva és bizalommal kell átélni.

Szenvedésre ítélt nemzet vagyunk. Jövőnket mindig csak darabonként, egy-egy időre vívhatjuk ki a sorstól. De fegyvereink közt mindig ott volt s ott legyen a kard mellett az írótoll.

Címerünkben a hármas halmon
kereszt áll, — a szenvedés jelképe,
Hanem ez a kereszt kettős kereszt:
egyik ága jelenthet szenvedést,
de a másik — a föltámadást.

Ebben a szellemben emelem Gyulai Pál serlegét Arany János emlékére és irodalmunk jövőjére.

V.

SZÉKFOGLALÓK.

1. EMLÉKEZÉS FERENCZI ZOLTÁNRA.

Komáromi Jánostól.

(Felolvasta az 1928 dec. 5-iki ülésen.)

Másfél esztendő távolából úgy látom őt, amint éppen felolvas a Petőfi-Társaságban. Nyugodtan, magyarázó hangon, megfelelő kézmozdulattal kísérve minden szót, öreguras derűvel, kissé összehúzott szemsarkokkal, ami oly nyájassá tette tekintetét. Mintha mindig mosolygott volna. A jóság vonása volt ez mindent és mindenkit megértő tekintetében.

Sokszor, igen sokszor ültem kettesben ezzel a páratlan gondolkozású magyar úrral, fáradhatatlan íróval és feledhetetlen emberrel. Tudta maga is, miért zaklatom olyan sűrűn. Ő ismerte Petőfinek minden lépését, de voltak részletek, különösen a költő legközelebbi hozzátartozóinak életében, amelyeket szándékosan homályban hagyott vagy amelyekről tudatosan hallgatott. Ő még sorra-faggatta valamikor Petőfi barátait s én éreztem, hogyha egyszer eltávozik közülünk Ferenczi Zoltán, vele örökre odavész minden. Különösen Szendrey Julia lábanyomait kutattam attól a pillanattól kezdve, amikor Petőfit utólszor látták befutni egyesek a Fehéregyháza és Héjjasfalva között elnyúlt kukoricásba. Attól a naptól kezdve oly szörnyű hallgatásba sűlyedt az a kukoricás, hogy èttől a csendtől megborzadt egész Magyarország.

S a fiatal özvegy legboldogtalanabb hónapjai után kutatgatván, sokszor ültem szemközt Ferenczi Zoltánnal. És ő, aki igazán atyai barátom volt nekem, készséggel adott meg minden fölvilágosítást Szendrey Julia legszerencsétlenebb napjairól. De itt-ott kényszerű szünetekkel beszélt, mint akinek nehezére esik ilyen rég-elfelejtett, kényes dolgokat megbolygatni. Ekkor jöttem rá megütődve, hogy Ferenczi Zoltán feltűnő intimitásokat tud a Petőfi-családról, olyan intimitásokat, amelyekre egyetlen szóval sem tért ki mindmáig. Meg is kérdeztem tőle :

— Hogyan lehetséges, Zoltán bátyám, hogy Szendrey Julia özvegyi esztendejéről úgyszólván sohasem írt semmit?

Ferenczi Zoltán kis szünetre maga elé gondolkozott s azt mondta nekem akkor:

— Azért, barátom, mert Szendrey Julia Petőfinek volt a felesége s egy uriasszonyról még halálában is tisztelettel kell nyilatkoznunk. Én pedig szemérmes ember vagyok...

Az volt Ferenczi Zoltán: tetőtől-talpig úr. Régi gentlemanek rendjéből való, akik közül oly kevesen maradtak mára. Mert soha oly sűrű tömegekben nem hagytak itt bennünket az öregek, mint ezekben a búratermett esztendőkben.

Így hirtelen át sem tekinthető az a széles terület, amelyen Ferenczi Zoltán munkálkodott, míg el nem szólították e földi terekről. Hatalmas munkában írta meg a legnagyobb magyar bölcs és egy másikban a legnemesebb magyar gondolkodó és költő életét, tőle való Rimay János életrajza, a kolozsvári nyomdászat s a kolozsvári színészet és színház története, van egy komoly-szép tanulmánya Csokonairól, ismertette és kiadta a régi magyar verseskönyveket s kisebb dolgozatainak száma száznál több. És soha nem maradt felületes. De a köztudatban úgy él mégis, és úgy fog élni be nem tekinthető időkig, mint a legnagyobb Petőfi-kutató.

Elgondolni is meghat, hogy életéből negyven esztendőt Petőfi emlékére pazarolt el. Minden egyéb munkája csak alkalmi kirándulás volt úgyszólván: a cél az a huszonhat és fél esztendőnyi élet volt előtte, melyet az ő föllépése előtt úgyszólván csak anekdotákból és mendemondákból ismertek.

Ferenczi Zoltán teremtett rendet itten. Ő állapította meg visszavonhatatlanul, hogy a kis Petrovics Kiskőrösön látta meg először ezt a világot egy szegényes lakás lámpafényénél s ugyancsak ő döntötte el a zavaros és emberöltőig elhúzódott vitát, hogy Petőfi ott fekszik és hallgat a Fehéregyháza és Héjjasfalva közt elhúzódó országúttól jobbra, a nagy tömegsírban.

Mennyit kellett verekednie Petőfiért, akire annyian esküdtek, hogy Szibériában raboskodik! S még több volt a száma azoknak, akik beszéltek vele az ólombányákban, megszorították a kezét s vigasztalták. E legendák ellen írta legérdekesebb könyvét, a *Petőfi eltünésének irodalmát*, amely 1902-ig terjed időben. Mert még akkor is felbukkant az ijesztő hír, hogy Petőfit föld alatt dolgoztatják az oroszok.

Ám a legendának még ekkor sem lett vége.

Ferenczinek ez az idegizgató könyve rég megjelent már, a háború is elmúlt, amikor újabb hír érkezett a költőről, azúttal Port-Arturból. Magától Ferenczi Zoltántól hallottam.

E szerint az 1916-ik esztendőben, amikor Európában tetőpontján

tombolt császárok és népek háborúja, egy amerikai magyar fordult meg Port-Artur várában. A vár piacterén egy mozgó-gyümölcsárussal találkozott ekkor, egy nagyszakállú s igen-igen öreg emberrel, akinek mindkét karja hiányzott. Nyakában táblácskát viselt ezzel a fölírással:

Ich bin ALEXANDER von PETŐFFY

Két «f»-fel és «y»-nal. Németül beszélt csak, mert a magyar nyelvet rég elfelejtette a nyomorult fogságban. Az amerikás-magyar szóbaereszkedett vele s a magával tehetetlen gyümölcsárus elpanaszolta neki, hogy többízben is írt Kossuthnak és Görgeinek, lépjenek közbe az érdekében, de egyikük sem válaszolt a rimánkodására ... A Port-Arturt járt magyar, miután Amerikába tért vissza, a találkozást elmondta az egyik ottani református lelkésznek s a lelkész révén értesült aztán Ferenczi a legutolsó ál-Petőfiről. Mert több élő Petőfiről bajosan fogunk már hallani.

Századik esztendejét ültük meg a költő születésének, amikor ezt a port-arturi esetet mesélte el nekem Ferenczi Zoltán. Utána elgondolkozott kissé s felsóhajtott:

— Még száz esztendő mulva is az ő nevéből élnek ... Pedig őmaga csaknem mindig éhezett, szegény ...

Külsőre is úgy ismerte Petőfit, hogy akinek leírta egyszer testimivoltában, az maga előtt látta kicserzett-szín arcával, kissé karikalábaival és dróthajával. Utódja aligha lesz Ferenczinek, mert ekkora önmegtagadásra aligha képes valaki a feltörekvő nemzedékből.

Elgondolni is fárasztó, mennyit dolgozott! A Petőfi-Ház többezer darabnyi emléktárgyai ma is az ő felvilágosító és magyarázó soraival vannak ellátva. Sok idő fog elmúlni, amíg javítani-valót találnak az ő megállapításain. Ám ez nem valószínű.

S írjuk ide ismételten egy olyan ritka vonását, amit ma már csak elvétve lehet találni: úr volt tetőtől-talpig. Nagy tisztelője a gyengébb nemnek, s tanuja voltam magam is nem egyszer, mennyi öreguras grációval mondott bókokat fiatal hölgyeknek és leányoknak. Szerette a társaságot s szerették őt is, mert páratlan csevegőnek bizonyult olyankor.

Élete végén barátság, tisztelet, megbecsülés övezte mindenfelől s úgy is ment el innét, hogy csak jót mondhatott róla mindenki. Derűs nyugalmú bölcs volt Ferenczi Zoltán s ezért jó ember volt.

Hogy' múlik az idő!

Másfél esztendeje már, hogy elment közülünk. Sürűn mennek mostanában az öregek, mintha ideát nem lelnék többé a helyüket. És ahogy távoznak innét s imbolygó alakjuk mindinkább elhanyatlik a túlvilági ködökben, egy mélyet sóhajtunk utánok.

Mert ezek az öregek szabadoknak látták még Erdély havasait s a Tátra ormait s szemük hártyáján lemoshatatlanul élt tovább a régi haza képe. De a távozó öregek helyébe olyan fiatalok jönnek majd, akik gyermekéveikben nem érezték többé már egykori hazánk nagyságát és fényét.

Amikor megilletődve tisztelgek mégegyszer Ferenczi Zoltán emléke előtt, kérjük az Istent, hogy a felnyomuló új nemzedék tudjon méltónak maradni az eltűnt apák emlékéhez!

2. ÁLL A MALOM.

KOMÁROMI JÁNOSTÓL.

(Felolvasta az 1928 dec. 5-iki ülésen.)

Maholnap tíz esztendeje lesz, hogy füst nem szállt föl a malom kéményéből. Annyi ideje áll a malom. És körülötte sem mozdul semmi. Mintha a világ is megállt volna, avagy mintha mindenki meghalt volna a világból.

Különös a malom környéke is, amely oly szörnyű hallgatásba sűlyedt.

Mindjárt előtte a megyei-út, amely fahídon visz keresztül. Alig három lépésnyi a patak, melynek két partját a fahíd köti össze. De a patakon nem szabad átlépni, a megyei útra nem szabad föllépni, mert puskás őrszemek leselkednek a hídon. Csaknem tíz esztendeje már. Sok ember őszült bele ebbe a tíz esztendőbe.

Azóta áll a malom.

De ki is jöhetne el idáig, hogy a gazda megindítsa végül a garatot? Hiszen a gazda meghalt a rémülettől, mikor meg kellett tudnia egy ködökbe fúladt őszi napon, hogy soha többé nem fog zörögni a malom . . .

S ugyan kinek lenne kedve őrölni az elhagyott malomban?

Talán száz lépésre a hídon túl falu kezdődik, de abból a faluból tíz szörnyű esztendő óta egyetlen szekér sem jött át a hídon. Tíz esztendő óta másutt őrölnek a falubeliek s őröl minden falu odaát, amelyek népe karavánostul szekerezett valamikor az árva malomba. Nagy élet folyt akkor itten. Magukat-hányó legények játszva lökték fel vállaikra a mázsás telezsákokat, takaros menyecskék sürögtek ki és be s csak olyankor húzták mélyebben szemük fölé a fejkendőt, ha valami csintalanságot kiáltottak feléjük a legények. Zakatolt a malom éjféltől-éjfélig, a megyeiúton úrihintó zörgött el olykor, gőgös földesúr ült hátul kényesen, a malmon túl az őszi szántásnak végén jártak már az uradalmi béresek

s a napocska fel-felfénylett még messzi délről. A malom oldalán megbujt lakás konyhája felől fájdalmasan vágyakozó nóta csendült meg nagyritkán : talán valamelyik szolgáló talált rágondolni a távol világokban katonáskodó kedvesére s mert harmadik éve várta már búslakodva, egy gazdátlan dalocskával próbált enyhíteni a szívén.

És akkor élt még a gazda is : tekintetes Balogh György úr, aki termetre olyan volt, mint a szálfa. Néha lisztesen jött ki a malomból, ahol utánanézett a dolgoknak, néha kiállt a malom végébe, félórát is elállt így egy helyben s ezalatt szüntelenül a hegyek egy pontjára nézett, amelyen túl, de messze, Kassa városának kellett lennie valahol. És a malomban megfordult utasnépek, ha látták ilyenkor a gazdát, így szóltak egymáshoz :

— Házasodni fog a tekintetes úr . . .

Nem él azóta Balogh György, a malom pedig áll. Mintha őrá várna.

Tíz éve lesz már, hogy onnan átról senki nem mert átjönni a búzájával. Emerről pedig ugyan ki jönne? Nagy hegyek szöknek föl a malom hátában, nehéz átjönni a hegyeken s a népek, kik a hegyek túlsó lábánál élnek, más malomba viszik az őrölnivalót. Így maradt magára a malom.

Senki, senki nincs már benne, csak az özvegy menyecske. Fiatal asszony lenne még, de a szörnyű esztendők, mióta hallgat a malom, deresre változtatták a haja színét. Olykor kimegyen még a malom elé, kiáll a megyei-út szélére, tenyerét ellenzőnek emeli a szeme fölé s úgy néz el a messzeségbe : hátha megesett a szíve valakinek az ócska malmon s rászánta magát végül, hogy teleszekér-gabonával behajtson a malom udvarába. De felriad aztán s zokogás fojtogatja. Mert kísérteti hallgatás ül mindenfelé s élő lelket nem látni a tájon.

És senki, senki nem jön a malom felé.

*

Régen, amikor legényember volt még Balogh György, nagy élet folyt errefelé. Rokon, jóismerős, úri barát nem ment el a megyei-úton a nélkül, hogy be ne nézett volna a malomba s a gazda olyankor beinvitálta a vendéget, pohár szilvóriummal kínálta meg, miközben ráköszöntötte az italt :

— Az Isten éltessen bennünket, meg a magyar hazát!

Mert a hazát fölemlegetni derék szokása volt Balogh Györgynek.

Azalatt szakadatlanul járt a malom.

Övé volt a környék, messzire benyúlva, egészen a Tót Lapályig. Jöttek minden vidékről a gazdák és menyecskék roskadásig rakott szekerekkel s ezekből a szekerekből néha egész tábor várakozott a malom megett, a réten, amíg rájuk került a sor. Élénkség, zaj verte föl a malom

környékét, de mindenki elkomolyodott abban a pillanatban, mihelyt észrevette Balogh Györgyöt. Mert ő maga komoly maradt mindig és soha nem nevetett talán. Bizonyára azért ragaszkodtak hozzá annyira a népek.

Megesett sokszor, hogy ki-kiállt a malom végébe s félóráig is elnézett a kassai hegyek irányába. S az emberek sejtették nyomban, hogy a tekintetes úr alighanem házasodni készül.

Úgy is lett. De csak később valamivel.

Addig azonban sok víg éjszaka vert át a malom zakatolásán. Legnagyobb esemény mégis a Balogh György nevenapja maradt a környéken. Ilyenkor közeli és távoli falvakból kocsikon sereglettek össze birtokos urak, feleségek és leányok nélkül persze, mert nőtlennek számított még Balogh György ... Volt ott aztán, ami még nem volt! Éjfél előtt az asztalra könyökölve daloltak széles karban a vendégek s különösen azt a nótát kedvelték, melyben a szegény juhászlegény bújáról tétetik említés. Természetesen kellő időben sompolyogtak be zeneszerszámaikkal a vályogvetők is és úgy éjfélután ha rázendítettek egy szomorkás csárdásra, a gazda is fölállt kényelmesen s járni kezdte némi bánattal, egymagában. Hozzáfütyölt valamit a tánchoz, néha fordult kettőt, pattintott az ujjain hármat, de soha nem csapott a lábaszárára. Ismert szokása volt ez Balogh Györgynek.

Egyszer aztán szemrevaló feleség került a malomba. Csakugyan Kassán volt az esküvő, onnét hozta a csinos menyecskét a gazda s attól fogva a télutón s egész tavaszon sokszor zengett cimbalomtól és hegedűktől a ház. Most már feleségek, kisasszony-lányok is jöttek a kocsikon. Ebben az időben Balogh György is mindtöbbször kerekedett táncra, fordult kettőt-hármat, pattintott hozzá az újjain, de a combjára soha nem csapott le a tenyerével, mint a többi táncosok. Pedig hogy' járták! Négy szoba dörgött sarkaik dobogásától s mialatt a kisasszonyok szerelmes szemmel mosolyogtak föl a táncos úrfiakra, az úrfiak ugyanegy pillanatban bokáztak össze s ugyanegy pillanatban kiáltottak:

— Sose halunk meg!

Hát meghaltak egytől-egyig.

Mert egy nyárközépi napon végtelen vonatok kezdtek rohanni észak felé, az ország halhatatlan határainak s minden vonatban bokrétáktól elborított katonák daloltak rekedten. És akkor sírni kezdtek a kisasszonyok is, mivelhogy elmentek az úrfiak is egy szálig, virággal a sapkarózsáiknál. És egy sem jött vissza talán ... Micsoda esztendők voltak azok, könyörülő Isten! Balogh György mind szótlanabbra vált s egyre többször járkált lehorgasztott fejjel a malom udvarán. Minden ősszel rosszabb hírek érkeztek a malomba, amely zakatolt most is,

de minden ősszel kevesebb gazda hajtott be a kapun. Csak menyecskék és eladólányok jöttek már a szekereken, nótáik egyre ritkábbak lettek, de ha fölcsendültek még olykor a malomban, annyi fájdalom volt bennük, hogy Balogh György csak megállt a malomudvarban s még mélyebbre bukott a feje. Az az érzés nyugtalanította, hogy minden legény és minden gazda ottmarad idegen hazáknak végtelenjében. S olyankor sóhajtott egy mélyet.

Bekövetkezett aztán, amitől hónapok óta remegett titkolt szorongással: egy lucskos őszi reggelen híre jött, hogy reánk roskadt az ég. Balogh Györgynek hamuszínű lett az arca. Kevéssel reá mindenfajta nemzetiségű urak szálltak ki a malom mellé s megvonták a határt egyfelől a patak medrében, másfelől a megyei-út vonalán. Balogh György a malom falának támaszkodva hallgatta végig a szörnyű ítéletet s megtudván, hogy minden, minden elveszett a malom körül és hogy itt nem érdemes élni többet, belenézett mégegyszer az őszi tájba s egy mély lélekzettel mellére csuklott a feje. Úgy halt meg, a falnak dűlve, háttal.

Azóta gazdátlanul hallgat a malom.

*

Tíz esztendeje már ennek.

Ennyi idő alatt minden kihalt a malom körül. A patak, mely a fahíd alatt siet tovább, minden esztendőben lassúbbra fogja futását, mert minden nyáron többet apad; a megyei-útat, mely a malom másik oldalán nyúlik el, mind jobban ellepi a vadfű s maholnap össze fog érni a közepén. Messze, a patak túlsó részén, ahová tíz esztendeje nem lehet átlépni, országút fehéredik egy domb alatt... Régen, amikor nevenapját ülte még Balogh György, tavaszodó hajnalok felé azon az országúton zörögtek el a névnapi cimborák kocsijai, s ők maguk — harsány hangulatukban — még onnét is vissza-visszakurjongattak a malom irányába, mialatt Balogh György a malom-ház végébe állt ki, hosszan nézett, el távozó vendégei után s amikor átvert hozzá a rikoltás, kalapjával sokáig integetett búcsút utánuk...

Az a messzi országút is halott lett mára.

Néha megesik ugyan, hogy egy magányos szekér húzódik el rajta lépést, ide azonban olyannak látszik csak, mintha katicabogár mászna el untató-lassan azon az útvonalon. De egy-egy ilyen szekér is olyan ritka, hogy eseményszámba megy a malomban.

Kriptai csend hallgat a malom felett és a malom körül, mialatt idegen őrszem áll a hídon, a karfának dűlve, és mert el talált álmosodni, lapos pislogással bóbiskol a malomra, hol a kémény lábát magasra verte föl már a laboda és a gyom.

Mindenki elmenekült a tájról, csak az özvegy menyecske remél és vár. Mintha valami csodában bizakodnék.

Fiatal asszony lenne még, de holló-haját itt-ott dér szitálta meg. Lábújjhegyen jár csak a malomudvaron, olykor megáll, mert mintha közeledő szekérzörgés ütötte volna meg. De nem jön, senki sem jön. Alkonyatonkint kimegyen a megyei-út felé, megáll a szélén, kezét ellenzőnek emeli a szeme fölé, fájdalmas vággyal tekint el a túlparti falu irányába, de szörnyű csöndbe bukott a falu. S a csend e szörnyűsége neszel a vidéken. Megfordul aztán s arrafelé néz el hosszan, merre a tenyérnyi Magyarországnak kell lennie . . . De senki, senki nem jelentkezik onnanfelől. Sírásra görbül a szájaszéle, lecsuklott fejjel indul vissza a malomudvarra, de a malomba nem mer benézni. Mert érzi, hogy valaki járkál odabent. Pillanatra megáll azért a bezárt ajtó előtt s hallja, hogy a szú hangosan dolgozik az ajtó fölött, a szemöldökfában . . . S ijedten sompolyog vissza a házba, odabent tenyerébe temeti arcát s hangos sírásra fakad . . .

S remegve lesi az éjtszakát.

Mert éjtszakánkint, mikor egy kutya sem ugat a falu felől, különös hangok ütik meg. Fekszik az ágyban álmatlanul a fiatal özvegy: a nyughatatlanság miatt nem tud elaludni. Fölneszel olykor, mert szapora lócsattogást hall az országút felől s kocsizörgés támad utána. Mintha Gercsely felől hajtana hazafelé Balogh György, ahová még délelőtt talált átnézni rokoni látogatóba . . . Máskor tisztán hallja, hogy alig észrevehetően megindul a malom, zakatol, zakatol s ura kemény lépései átvernek a tornác felől. Rémületében az ablakhoz ugrik, felpattantja s kihajlik . . . Temetői csönd van odakint, hallgat minden s a hold magasan leng.

Egyszer meg — nagy magányosságában — az ablak támlájára borulva nézett kifelé a holdvilágba s félig mintha elszenderült volna. És látta ekkor az ablakon át, hogy a falu fölött, a temetőkertből hosszúra kinyúlt férfi próbál talpraerőlködni. Mintha sírjából akart volna kiszakadni, feje a templomtorony fölé ért, de váratlanul visszahanyatlott a mélységbe . . . Látta, látta az özvegy, hogy az ura, néhai Balogh György, erőlködött írtóztatón, de lefogták a túlvilági erők. Talán a malmot szerette volna megindítani egyszer még . . . Az özvegy menyecske féltébolyultan menekült ki az udvarra akkor, úgy, amint volt. De kísérteti csönd hallgatózott odakint . . . Magasan lengett a hold, a Göncöl rúdja függélyesen zuhant lefelé s a patak fölött, a közeli fahídon, a karfára orult le az ellenséges őrszem. Aludt a világ, aludt a strázsa . . .

*

Maholnap tíz esztendeje lesz, hogy egy ködökbe fult őszi délután megállt a malom. Azóta mintha a világ is megállt volna. Csak a patakban apad nyárról-nyárra a víz s csak az országúton ér össze mind jobban a vadfű.

Hallgat minden a tájon. És siket estéken hallani, amint a malom faláról lehull egy darab vakolat.

És siket éjtszakákon, mialatt a mennybolt közepén áll a hold s kiáltás sem száll semerről a fémszínű világban, hallani, amint a szú rombol az ajtófélfában.

Az özvegy ki-kiáll még a megyei-út szélére, kezét ernyőnek emeli a szeme fölé s hosszan néz el a messzeség felé. De senki, senki nem jön a malomnak. Fiatal lenne még a menyecske, de tudja már, hogy egyszer össze fog esni a malom. Inkább csak megszokásból áll ki az útfélre. De mert olyan egyedül maradt vissza erre az éjtszakára is, mint az ember kisujja, tenyerébe temeti az arcát s elfult sírással menekül vissza az elhagyott lakásba.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Istenem, Uram, tégy csodát itten s támaszd fel a régi malmot! Mert így? Minek így élni?

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Komáromi János székfoglaló r. taghoz.

Berzeviczy Albertől.

Tisztelt társunk aránylag korán és fiatalon hódította meg olvasóközönségét és a Kisfaludy-Társaságot is, mely ezidén tagjává választotta meg. Ez a korai siker azonban korán nagyrafejlett írói munkásság gyümölcse. Immár 18 kötetnyi, részben már második kiadású szépirodalmi műve forog közkézen. Valamennyit a szemléletessége miatt megnyerő s igaz magyar zamatú előadás jellemzi, s az az erő, mely a multat megjeleníteni képes. Történeti elbeszélései főkép a Rákóczi-korban és saját szülőföldjében gyökereznek. A szülőföld szeretete megkapóan vegyül bennük a fájdalommal, mely ama földnek a hazától való elszakítása miatt sajog szívében. Ez a mélabús egyéni motívum szólal meg, mély rokonszenvet keltve, most felolvasott elbeszélésében is.

Tisztelt társunkat az elismerés és a bizalom hozta a Kisfaludy-Társaság körébe, elismeréssel és bizalommal nézünk további működése elé is és nyujtjuk át hozzánktartozása jelvényéül tagsági oklevelét.

Komáromi János válasza.

Nagyméltóságú Elnök Úr!

Hálás szívvel s mélyen meghatva köszönöm azokat a szíves szavakat, amelyeket hozzám intézni kegyes volt s amelyekkel érdememen felül, túlontúl is elárasztott . . . Ezzel a szíves fogadtatással szemben én csak egyet ígérhetek: hogy az leszek a jövőben is, aki eddig voltam s minden törekvésem az marad, hogy méltó lehessek a Társaság együtteséhez s méltó azokhoz a nemes hagyományokhoz, amelyek mindnyájunkat köteleznek.

Mégegyszer köszönöm!

---

1. MEGEMLÉKEZÉS PROHÁSZKA OTTOKÁRRÓL.

ÁPRILY LAJOSTÓL.

(Felolvasta az 1930 márc. 5-iki ülésen.)

Tekintetes Társaság!

«Nem kell sajnálni a lángot, hogy ég.
Lobogjon! Az a zenéje . . .»

Bizonytalankodó kézzel egy billentyűt ütöttem meg Prohászka nagy művének gazdag orgonáján. Megütöttem, mert a megemlékezésnek, melyben az ő teremtő s magát felégető pátoszát kellene ma megidéznem, szüksége van az ő támogatására. Mert megemlékezni róla igazában csak azoknak a gazdagoknak sikerülhetne, akik látták és hallgatták őt, átlelkesültek danteinek mondott extázisától s harangszavúnak hirdetett hangján keresztül tették élményükké az ő «diadalmas világnézetét».

Prohászka Ottokárt én sohasem láttam, sohasem hallottam. Nem is a magam erejében bízom, amikor nagy-akaratú szellemének a megidézését megkísérlem. Bízom a ma is bűvölő erejű név áramindító és kapcsoló hatalmában. Hiszek a megemlékezésemben elszórt Prohászka-igék kisugárzásában.

Tudom, hogy nem az a fontos, amit én, a kálvinista tanár, mondhatok róla. Jobban is szeretném, ha szerepem ma azé a lelkipásztoré lehetne, aki nem textust magyaráz, hanem csak bibliát olvas, így, a magyarázatlan Írás ősi szavaival, az értelmezés sokszor kétes értékű beavatkozása nélkül, gyujtja fel a hívekben a keresztyén lélek áhitatát.

A munkássága körül kialakult s ma is növekedő ismertető irodalom lehetetlenné teszi, hogy a felfedezők várakozást keltő, fiatalos önérzetével kezdjem a mondanivalómat. Az egyházi szónokot, a bölcselőt, a prófétát, az elbeszélések íróját és a Soliloquia vallomástevőjét már sokszor megvilágították az értékelések és visszaemlékezések. Prohászka Ottokárt én azon a keskeny szirtélen szeretném követni és megfigyelni néhány pillanatra, ahol az igehirdető apostol és a poéta a magasságok felé mutató lélekcsúcsok fínom vonalán érintkezést talál egymással.

«Az iskola egyhangú s költészettelen légkörét jólesett fölcserélni a mindig zöld Pincio pázsitos, lombos sétányaival.» Ezt írja emlékezéseiben a római kollégium fiatal germanicusa. S ez az élő természet felé ölelés, az «élet-inhalációnak» ez a sóvárgó keresése a legelvonultabb bölcselkedés óráiban is ritkán hagyja el lélek-tágító egyetemességre szüntelenül törekvő szellemét. Sohasem lankadó élet-érzése becsülteti meg vele a földet, keresteti vele a szentséget a földi világ megnyilatkozásaiban s figyelteti mindig éber szemével a vajudó történelmi idők «nagy áramát». Iskolán kívül szemlélődő színes reálideálizmusa óvja meg a közömbösítő pedantériától, kalandoztatja el szellemi kirándulásain a költészet zuhogóinak szemfrissítő szivárványához s mondatja ki vele később a művészi hitvallásnak is beillő programmot : «. . . Nekünk az eszmék uralma alá hajtott s az erény hatalma alatt álló érzékiség kell».

Részlet-látásnak és erős sugárzású ideának állandó kapcsolata és egymásra-mutatása adja meg a Prohászka-látás költőiségét. Ennek a költőiségnek pedig a hit és tudás kettős szárnyával átrepült végtelenség szemlélete adja meg az abszolutum mélységét. Aki «az Isten intimusa», nem láthatja másként a dolgokat, mint «az örökkévalóság sarkcsillaga alatt», perspektívája a «csillag-távol». S Flammarionból melyik kozmikus szépségű szó-kapcsolat ragadhatná meg jobban a kongenialitás alapján rögzítő emlékezetét, mint a «dans le vestibule de l'infini»?

A nagy műnek olykor egy színesebb szilánkja is elég, hogy meglásd Prohászka állandó lelki vonásai között az áhítatos, mert mindig abszolutum felé mutató művészi szemlélet feltételeit.

Fölébe hajtom a fülemet ennek a nagyhullámú lélekzúgásnak, hogy kihallgassam a muzsikáját. Hallom : szakadatlan buzogás fakad a mélyben, mintha az ihletettség benne nem is periódus volna, hanem maga a lélekfolytonosság. Szereti és sokszor használja kiemelkedő relieffel ezt a szót : forrásoz. Magát fejezi ki vele, mert könnyű megérezni, hogy forrásozásának a dinamikus ritmusa ott feszül minden izmosabb szó-mozdulatában. Ritka az intranzitív mozdulat, a cselekvés sugarai átütnek az önmagáért való jelentés korlátain s a hatni-akarás egy világformáló erejű aktivista költészet lobogásával mutat minden művészi alkotás

legemberibb és legmagasabb célja felé : «harmonizálni az életet», a «káoszt kozmosszá igazítani».

Sokszor csak az apostoli mozdulat kísérő zenéje ez a költészet ; legtöbbször fölébe kerekedik s elnyomja kísérő szavát az igehirdetés szélesebb lengésű harangjátéka. Az evangéliumi elmélkedésekben és a Soliloquia kolostori bizalmasságú napló-jegyzeteiben sokszor önállósítja magát és vezető dallammá izmosodik. Ilyenkor a próza a lelkesedés melegében átfűl, lendítő, színes szárnyat kap a muzsikától, s himnuszokkal fölérő költemények születnek az isteni megszállottság kifejezésére. Így énekel a zsoltár :

«Korinthusi sugároszlopok tartják könnyen és mégis méltóságosan a halhatatlanság templomának csarnokát, a mindig kelő, sohasem hanyatló nap derüje és fénye sugározza körül, bevonul lelkesülten és emelkedetten lelkem — így érzem magam.»

Nyugtalankodik, teljességet keres és vers felé lebeg néha a numerózitás, a tartalom metafórás ereje sodorja a zenei kifejeződés hullámai felé s dallam és acélos tömörség boldog párosodásából ilyenkor teremnek Prohászka legszebb sorai, köztük olyan is, amely illeszkedő ékessége lehetne a legzeneibb szimbolikus költeménynek :

«Ragyogó flottán evezünk, admirális hajónk a nap.»

Így énekel Prohászka, az «élet énekese». S a mindenség felé táguló élet-érzésének ezerekre sugároztatott fénye és melege végigkíséri a sötétedő kor szociális nyugtalanságai között s nem hagyja el a világháború vériszonyba kergető rémségeinek sűrűjében. Csak a Soliloquia utolsó feljegyzéseiben csuklik el a hang, «mikor a lélek s a hit s annak mécse egymagukra maradnak» s a nagy élet-himnusz végén tompán kondul az emberi szenvedés legmélyéről a szó : «... világ-összeomlás, életüresség».

De addig : ebben a napsugaras költészetben az ifjúkori mindigzöld olasz pázsitok üdítő szépsége a havasi világban megfigyelt természet ezer színének és hangjának áradó bőségévé sokszorozódik. Lehet a gondolat himnikus magasságba emelkedő, az érzés a megfoghatatlanság misztériumáig finomodó, Prohászka előadása csak rövid ideig halad az elvontságok színtelen útján, az első fordulónál ízes realitású természeti képbe ereszti a kifejezés gyökerét. S képei mindig frissek és élményből fakadók, akár a költő gyermekkori emlékekből eredő, színtartó szemléletei.

Nem nehéz ráismerni az inspiráló hegyi vezetőre : Assisi természetölelő, meglelkesítő szelleme itt a szent kalauz. Az ő példája cselekszi, hogy itt a Pán legendája krisztusi természet-legendává fenségesül. A keresztyénség megjelenésével nem szikkadt el az élet : Jézus «földre-

lépését megérzi a föld . . . föllélekzik a természet s erdőn, mezőn, bokron, lombon lágy fuvalom leng végig, mintha mély sóhaj tört volna ki szívéből.» «Jézus lelke az első dalos pacsirta, mely lihegve . . . fúrta magát az égbe.» És fűben, fában, kőben él és éltet a Prohászka keresztyénné szellemült mythologiájának Istene.

Áhitatos mythologiájának mindent lélekkel megtöltő bősége árasztja színeit elbeszéléseinek erős természet-hangulatában. Ez festi meg művészecsettel egyik legemlékezetesebb képét *Az ondavai vámos* villamos feszültségű vihar-leírásában s állít ótestamentumi vonásokat a zivataros heroizmus érzékeltetésének szolgálatába. Máskor természet-lírája az ősiségig visszafutó képzelettel egyesül s monumentális Prohászka-látomás születik a legelső karácsony-este leírásában:

«Ez a nagy Duna úgy folyt akkor, mint most, a Garam völgyének mocsarai az alkony elhaló világosságát tükröztették, a márianosztrai csúcsos hegyek, a Pilis, a Duna trachit-szegélye részvétlenül merültek el a homályban, a lázkereszt sziklája alatt zsongott a hullám, de keresztet még nem látott csúcsán, vadludak gágogó csataélei vonultak el fölötte, a római legionárius megitatta lovát s nyugalomra készült, túl a Dunán kigyultak a barbár táborok tüzei . . .»

És mindenütt ugyanaz az erőskezű biztosság a természetrajzi kép s különösen a geológiai megfigyelés kiválasztásában és mindenütt ugyanaz a látomásos lendület a megfigyelés égbolt felé kinyuló ágáról a végtelenség irányában:

«A bogár a sziklaparton nem tudja, hogy szilurról jurába mászik át s hogy százezer évek mesgyéjét csápjával köti össze.»

Évezredes mélységek és titokzatos magasságok vonalait tudja összekötni ez a költészet a vonagló jelennel, de a fiatalkornak olykor a humor határáig is elkalandozó hangulat-megnyilvánulásán kívül, alig tör keresztül az individuális líra irányában. Ez a lélek korán megszokta, hogyan kell beáradni minden élet-szeretetével és forrásos buzogásával a hivatás gránittal szegett folyó-medrébe. Az egyéniség alárendelődik a missziónak s a missziós öntudatosság visszaszorító ereje gátat vet az érzések l'art pour l'art játékának. Már a fiatal aszkéta ezt határozza: «. . . fékbe verem hajlamaimat és csunya érzelgésemet . . .» «. . . nem akarok szenvedéseimmel fontoskodni». A védekező líra mélyen vulkánikus rétegekbe vonul vissza, de a belső tűz fénye titkos kráter-nyílásokon kicsap s olykor csodálatos alpesi ragyogás biborával pirosítja a «montán» világot: Prohászka eszme-birodalmát.

De a fény forrása: a belső titkok felé alig vezet ösvény. Naplóolvasók leplezetlenséget kereső, felajzott kíváncsisága buvárolhatja a legtöbb intimitást igérő Soliloquiát, modern lélek-vizsgáló közelébe juthat

az analízis eszközeivel: a lélek legbelső kapuján ott a visszafordulást parancsoló felírás: «Secretum meum».

Ez a megemlékezés nem a titkok megfejtője akart lenni. Csak a lírát szerette volna megkeresni egy tűzeredetű szellemben, akinek ez a mai alkalom megujítja az emlékezetét. Munkája közben a megemlékező sokszor hallotta feje fölött a nagy lélek szárnyainak a suhogását. Míg birkóznia kellett vele, gyakran érezte a maga emberi erejének és írói tollának a bizonytalanságát. S olyankor annál mélyebben érezte a hálát a tisztességért, hogy a Kisfaludy-Társaság erre a megüresedett és igazában soha be nem tölthető helyre utódul választotta. És amikor ebben a teremben, amely látta és hallotta őt, Prohászka Ottokár felmagasodó alakjától elbúcsúzik, hogy a maga halk líráját megszólaltassa, még egyszer hallja a hangját, hallja, hogy vigasztaló erejével ezt üzeni nekünk a végtelenség tornácából:

«Nem kell sajnálni a lángot, hogy ég. Lobogjon! Az a zenéje . . . Ne sajnáljuk az embert, aki elég.»

2. KÖLTEMÉNYEK.

ÁPRILY LAJOSTÓL.

(Felolvasta az 1930 márc. 5-iki ülésen.)

Imádkozom: legyek vidám.

Én Istenem, legyek vidám,
Hogy házamat viditni tudjam.
Mosolyogjak, ha bántanak,
És senkire se haragudjam.

Arcom ne lássa senkisem
Bánkódni gondon és hiányon.
Legyen szelid vasárnapom,
Ha mosolyog a kisleányom.

Én Istenem, legyek vidám,
Ma minden nyűgöt tűzre vessek.
Nyujtsam ki kincstelen kezem
S szegényen is nagyon szeressek.

Tudom, sokat büvölt a gyász,
A hollós téli bút daloltam.
A bátrakkal hadd mondom el:
Panaszkodtam, mert balga voltam.

Én Istenem, legyek vidám,
Ujjongjon újra puszta lelkem,
Mint rég, mikor falum felett
Az első forrásvízre leltem.

Ködökbe csillanó sugár,
Víg fecskeszó bolond viharban,
Tudatlan gyermekhang legyek
A jajgató világzavarban.

Keleti szél.

Hogy száll a sok fehér galamb,
Pehely-galamb a sok fedélre.
Új tél, zsibongó pesti tél.
Ne félj, ne gondolj régi télre.

Nézzük meg lenn a vén Dunát,
Vizét a hídláb hogy zugatja.
Ne félj, nincs benne semmi vád:
Nincs benne multad egy patakja.

Nézzük meg, hóhulláson át,
Hogy' int az erdők barna csokra.
Ne félj, a csúcsok rajza más,
Nem emlékeztet egy vonás
Az elmaradt erdő-sorokra.

Én csak a széltől féltelek,
Keletről érkező vihartól,
Mely felkel március körül
S feléd indul a régi partról.
Körülnyargalja telkedet,
Fákon tör át és szikla-záron,
Vizes felhőrongyokba tép
S keresztül zúg a sík határon.
Kifulladt, ifju, szép herold,
Kit hirrel küld hozzád a távol.
Foszlányt röpít, fuvallatot
Temetőid virág-szagából.
A száján bimbók íze van,
Tavaszi füst fanyar zamatja
S a kerted sűrű illatát
Arcodba és szivedbe csapja.
Füledbe zúg, nyomon kisér,

Úgy érkezel meg szökve, félve.
Maradj itthon tavasz felé.
Tavasz felé ne menj a szélbe.

Valaki mégis ott maradt.

«csak az öreg Jánost hagytam a falon.
Föléje tüztem egy meglőtt madár szárnyát
és reábiztam a kicsi házat . . .» Levél.

A tűzhely füstje megszökött,
Az élet elpártolt a háztól.
Egy lélek mégis ottmaradt
S tovább vigyáz: a régi pásztor.

Ott él a holt ablak mögött
S neszel, ha szél haragja rázza.
Sarokba tett halászbotom
S halász-tarisznyám megvigyázza.

S őrizni hosszu tél után
Kiballag holdas éjidőre,
Ha hivják künn a csillagok,
A nagydiófás hegytetőre.

Amíg a lomb között halad,
Pár vadvesszőt lemetsz a kacra.
Öreg szemével féltve néz
A sárguló kajszin-barackra.

Most fényben űl, most meglapul,
Árnyékkal rejti most az éjjel.
A pipafüstje elvegyül
A vadvirág lehelletével.

Az ösvény harmatos füvét
Csizmásan is alig tapossa.
A fényködös hegyoldalon
Magasra nő, titokzatosra.

S mikor a hajnal csúcsot ér
S fészkén az első cinke rebben,
A puszta házba visszatér
S tovább vigyáz a képkeretben.

Az aranymosó balladája.

Laktam hangos zúzkó alatt
Aranykincses pataksoron
És mindig volt aranyporom.

Mindennap megcsodált a nap,
Mert látta, dúsan érkezem,
Szikrázik mind a két kezem.

S egy lányt küldött a szürkület
S szólt: mennyi csillogóa rany —
Hogy' megszőkítné szép hajam!

És sírtak künt az őszi fák:
Aranyporozd be bánatunk,
Úgy pompásabban halhatunk.

S futárt küldött a téli nap:
Aranynábob, ma küldj sokat,
Köd kússza már a csúcsokat.

Lány elhagyott, lomb elfagyott,
A nap nem küldött sugarat,
Kincsemből semmi sem maradt.

S tavasszal jött egy csepp bogár:
Aranykirály, egy porszemet,
Megaranyozni testemet.

Aranyhalacska penderült
S kért: Vízeséses vad helyen
Elhullattam egy pikkelyem.

Sírokról jött egy sárga méh
És szólt a zümmögő zene:
A liliomnak kellene.

És hárman szóltak: Nem felelsz?
Mondd meg, hová lett annyi kincs?
És szánva mondtam: Annyi sincs.
És sírva mondtam: Semmi sincs.

Elégia.

— Walther von der Vogelweide költeménye. —

Én Istenem, sok évem vajjon hová loholt?
Éltem, vagy életem csak álom csalása volt?
Amit valóra vettem, mind csak csalóka fény?
Ó, jaj nekem, hogy úgy van: csupán aludtam én.
Most aztán felriadtam és azt sem ismerem,
Mi régen ismerős volt, akár a tenyerem.
A táj s a nép, kit ismert a futkosó gyerek,
Ma: idegen vidékek, idegen emberek.
Sok fürge kis barátom ma lomha-lábu vén.
Szántó a rét, fa nincsen a rengeteg helyén.
Még jó, hogy megmaradtak a régi patakok,
Azt hinném máskülönben, hogy magam sem vagyok.

Alig köszön, ki egykor derülten üdvözölt,
Ilyen borús nekem még sohasem volt a föld.
Oly gyorsan elfutottak a régi víg napok,
Akár a tengerárban az illanó habok,
El, mindörökre, jaj!

Ó jaj, hogy minden ifjút a gond keresztje nyom!
Kik egykor lelkesültek vidulva, szabadon,
Ma súlyos gond epeszti. Jaj, úgy bánt engemet,
Akárhová tekintek, ma senkisem nevet.
Táncos, dalos napoknak örökre vége van,
Nem élt még jó keresztyén ilyen siralmasan.
Bús szallag vonja gyászba a női homlokot,
Ékes lovag ruhája parasztosan kopott.
Rómából szép hazánkba jöttek kemény szavak,
Van ok, hogy mind a lelkek itt búslakodjanak.
Úgy fáj — ó messzeszállott, sok drága szép napom! —
A kacagást sírásba kell már torzítanom.
Madár ma bút az erdőn mi gyászunktól tanul,
Csoda, ha vén szivemre a bánat fátyla hull?
De zsémbemnek mi haszna? Feddő szavam mit ért?
A földi jók vadásza elveszti túl a bért.
El, mindörökre, jaj!

Ó jaj, hogy megzavarta kedvünk egy csalfa kéz!
Vígságunk búra fordult, epére vált a méz.
Csal a világ, mutatja szép, tarka köntösét,
De titkos belsejében, mint a halál, sötét.
Vigaszt keress, ha bűne szivedre lelhetett,
Kis bánás nagy bűnöktől megmenti lelkedet.
Lovag, a célra gondolj, az üdvösségre csak,
A vaspáncél tiétek s a villogó sisak,
A szent kard jó paizzsal, mely vésszel szembenéz.
Bár én, szegény, lehetnék keresztes jó vitéz!
Ott én is megkeresném vitézi zsoldomat,
Nem földet és aranypénzt, mit úrgőg osztogat:
Koronát, égi fényűt, hordozna majd fejem,
Mit zsoldos is kiküzdhet a dárdás harcteren.
Ó, hogyha már mehetnék a cél felé hajón!
Dalolnám, hogy dicsőség! — sosem sirná a szóm:
Jaj, mindörökre jaj!

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Április Lajos székfoglaló r. taghoz.

Berzeviczy Albertől.

Tisztelt társunk dícséretes pontossággal sietett a választásában megnyilatkozott bizalomnak megfelelni s székét Társaságunkban elfoglalni, mély megértéssel emlékezve meg arról a fényesnevű elődről, kinek mindnyájunk emlékében élő gyönyörű első megszólalása Társaságunkban hattyúdalává lett, s bemutatva nehány szívhez szóló termékét annak a lírai költészetének, mely neki már fiatal korban szerezte meg egyéb babérok között a Kisfaludy-Társaság választását is.

Ez a költészet, mondhatjuk, a honfiúi fájdalom szülöttjeként jelent meg a magyar Helikonon. Az elszakított szűkebb haza fölötti fájdalom szülte s a természet szépségeinek rajongó szeretetétől nyerte derültebb, az emberi lélek fájdalmas vívódásaitól borúsabb vonásait.

Az elszakított magyarságnak zengte dalait, abban a tudatban, hogy néha a fájdalom is vigasztal, de azokat megértettük mi is itt, a megcsonkított hazában s költőjüket meghívtuk körünkbe, mint erdélyit, nem sejtve, hogy csakhamar egészen a mienk lesz. Tisztelt társunkat a kedvező sors áttelepítette ide; ez vesztesége az erdélyi magyarságnak, nyeresége a megmaradt hazának, de hinni szeretjük, hogy a veszteség és nyereség kiegyenlítést találhat. Tisztelt társunk lelkében bizonyára megmarad erdélyinek, mert hiszen költészete legnemesebb gyöngyeinek forrásai ott buzognak, túl a Királyhágón. Mi pedig ide át, nem mondva le a jövő reményeiről, élénk figyelemmel kísérjük az erdélyi magyarságnak azt a hősi küzdelmét, melyet nyelvéért, nemzetiségéért, lelki és szellemi világa épségéért folytat, s mely már eddig is valóban tekintélyes önálló erdélyi magyar irodalmat hozott létre.

Csak azt óhajtjuk, hogy ez az erdélyi magyar irodalom a mesterséges gátak ellenére, melyeket érintkezésünk útjába emel a hatalom, soha el ne szakadjon az anyaországától. Soha el ne szakadjon azoktól a hagyományoktól, attól a szellemtől, melyeket Társaságunk közel évszázados fennállása óta híven képvisel és ápol. Tisztelt társunk, ki már most a mienk lett s mégis az erdélyieké maradt, legtermészetesebb élő összekötő kapocs lesz közöttünk, képviselője az irodalom egységének mindenütt, ahol magyar szó zeng!

Ezzel a várakozással, teljes bizalommal nyujtom át tagsági oklevelét s kívánom, hogy magát ebben a Társaságban, mely mindig nem csak

irodalmi, hanem baráti kör is volt, jól érezze s hogy hozzánk tartozása termékenyítőleg hasson az egész magyarságnak becses és kedves költői munkásságára!

Áprily Lajos válasza.

Nagyméltóságú Elnök Úr!

Mély tisztelettel köszönöm meg Nagyméltóságodnak a Kisfaludy-Társaság kitüntető tagsági oklevelét és a kísérő szavakat, melyekkel ezt a pillanatot számomra emlékezetesebbé és ünnepibbé tette. Megválasztásom óta mindig azt éreztem, hogy a taggá-választás tisztessége nem személynek és nem egyéni munkásságnak szólt, hanem annak az irodalmi mozgalomnak, mely több mint tíz esztendővel ezelőtt kisarjadt Erdélyben a nagy történelmi válság parancsára. Erdély neveltje vagyok s ennek a védekező ösztönösséggel felfakadó mozgalomnak a munkása voltam. Tudom, mit jelent: anachronizmus nélkül követni a hagyományt s a mult nagy értékeinek könnyelmű kockáztatása nélkül szegődni a korszellem és a jövendő szolgálatába. Hiszem, hogy a magyar irodalom a maga legkifejezőbb értékeiben és legmélyebb áramlásaiban ma is, minden időben egységes és bonthatatlan. S amikor a Tekintetes Társaság minden tagját hálával és tisztelettel köszöntöm, kérem, engedjék meg, hogy lelkemben helyet adhassak egy másik hála-érzésnek is és szeretettel gondoljak erről a helyről a maguk nehéz harcát vívó erdélyi írótársaimra.

---

1. MEGEMLÉKEZÉS RÁKOSI JENŐRŐL.

SEBESTYÉN KÁROLYTÓL.

(Felolvasta az 1930 ápr. 2-iki ülésen.)

Pályakezdésem első kísérletei óta tudatosan és választás szerint mesteremnek tiszteltem Rákosi Jenőt. Másfél évtizeden keresztül belső munkatársa voltam. Belső a szónak szellemi és erkölcsi kapcsolatot jelentő értelmében. Nem egy dolgozatom, amely az ő lapja hasábjain került a nyilvánosság elé, voltakép vele való hosszú és tüzetes colloquium gyümölcse volt. Stílusban, a gondolat kifejezésének módjában, eszmékben és eszményekben, a magyarságnak mindenek fölé helyezésében, a nemzeti érzés kultuszában, a hagyományok nagyratartásában igyekeztem szerény és alázatos tanítványa lenni. «Mindig tisztelni és távolról követni nyomait.» Hogy a tanítvány és munkatárs a Kisfaludy-Társaságban, a magyar szépirodalom legrégibb és legtekintélyesebb

empóriumában a Mesternek helyét fogja örökölni, oly dísz és kitüntetés, amelyet soha nem mertem volna reményleni. És hogy a Társaság tisztes tradiciói reám parancsolják a nagy elődről való megemlékezést, oly tiszt, amelynek öröm és büszkeség volna megfelelnem, ha nem érezném a feladatnak erőimet meghaladó nagyságát és terjedelmét.

Mert aki arra vállalkozik, hogy igazságot tegyen Rákosi Jenő emlékezetének, hogy méltóképpen méltassa egyéniségét, jelentőségét, emberi és írói mivoltát, annak legalább megközelítőleg olyan sokoldalúnak és egyúttal olyan monumentálisnak kell lennie, amilyen Rákosi Jenő volt. Ha kisebbített formátumban is: egy másik Rákosi Jenőnek. De az a meggyőződésem, hogy sok évekig, évtizedekig, talán évszázadig kell várni, amíg egy boldog magyar anyának méhében ez a második Rákosi Jenő megfogantatik. Viszont a kegyelet, a hála, a tisztelet, a ragaszkodás nem töltheti el tétlen várakozásban az időt, amíg az óhajtott szellemi hérosz eljövendő lészen. Nem bízhatjuk bizonytalan idők ismeretlen nemzedékeire a munkát, hogy Rákosi Jenőnek fölállítsák az illő emlékoszlopot.

És így nem marad hátra más, mint hogy a nagy és méltó mű kitervezésében, megvalósításában és ünnepies avatásában megosztozzanak a hivatottak. Lásson hozzá az irodalomtörténet, hogy a drámaírót, a regényszerzőt, a novellistát, a műfordítót kellő helyre állítsa be irodalmunk kánonába; válogassa ki a gazdag anyagból azt, ami maradandó, ami örök kincse lesz szellemiségünknek; és mutassa ki rajta az organikus fejlődés folyamatát. Legyen gondja a magyar esztétikai tudománynak arra, hogy *A tragikum* szerzőjének tárgyára vonatkozó megfigyelései, ragyogó ötletei, elmés polémiái, nagyszerű dialektikával összekovácsolt értékítéletei feledésbe ne merüljenek, és hogy irodalmi és színházi kritikáinak sok megszívlelésre méltó bölcsessége a művelődni vágyódók részére hozzáférhetővé tétessék. Újságírásunk történetírói derítsék ki és kövessék nyomról nyomra a zseniális zsurnaliszta indulásának, gyors emelkedésének, példátlan népszerűségének, vén korában megcsodált ifjúságának tüneményes jelenségeit. Külön a publicisztika s vele szoros együttmunkálkodásban a modern magyar történetírás és a történelem filozófiája mutassa ki, milyen ébresztő, erjesztő, felvilágosító, felvillanyozó hatása volt Rákosi Jenőnek az utolsó ötven év magyar gondolkodásának és érzésvilágának alakulására. Ne maradjon el a nemes versengésből társadalmunknak az a tényezője sem, amely filantrop vagy nemzetmentő mozgalmainkat tartja számon, mert Rákosi Jenő itt is a lelkesedők és a lelkesítők, a tettre buzdítók és alkotók első sorában állott. S ha mindezek szakonkint összehordozták, kiválogatták és egységbe illesztették anyagukat: akkor eljöhet az a homerosi férfiú, aki felsőbbrendű egységbe

foglalja e páratlanul gazdag életmunkát, aki a részekből összeforrasztja az egészet.

Mert Rákosi Jenő egész ember volt, egész férfiú. Aki az ő életművét meg fogja írásban örökíteni, az hivalkodás és nagyképűség nélkül kezdheti munkáját a római nemzet nagy epikusának sokat ígérő félsorával: «Arma virumque cano.» Fegyvert és férfiút kell énekelnie annak, aki Rákosi Jenőről méltó módon akar megemlékezni. Harcban telt el ez az egész élet. Harc edzette küzdelmes ifjúságát, a harc a puszta létért, a megélhetésért. Amint eszmélni kezdett, egy nemzetet látott maga körül irtózatos tusakodásban a szabadságért, a függetlenségért, majd már puszta fennmaradásáért. S hogy iskolába került, az idegen zsarnok gyűlöletes igáját érezte lépten-nyomon és ez a kényuraság maradandó nyomot hagyott az ifjú lelkében, nyomot, amelyet a férfi, sőt az aggastyán sem tudott kiirtani magából. Azután sietve rázta le magáról az iskola porát, időnek előtte, hogy kilépjen az életbe és szemtül-szembe hívja ki harcra a sötétség démonait: a kenyértelenséget, a népes család emésztő gondjait, a hivatásválasztás ingadozásait, a pályakezdés nehézségeit. Ő maga beszélte el nekem bizalmas órákban, hogyan dolgozott, verejtékezett, egészen a realitás talajához tapadva és a mellett hogy szövögette merész álmait: hogy író lesz, költő, lantosa a megtépett hazának, ébresztője a vérvesztéstől ájult nemzetének. De újszabású költő lesz, nem fogja a nagyoknak utána énekelni a régi nótákat. Nem lesz utánzó, nem iratkozik be semmiféle iskolába. Útat tör, eredeti formákat keres, soha nem hallott hangokat szólaltat meg.

S hogy új lehessen, elővette a régieket. A nagyon régieket. Magánszorgalomból pótolta hiányos ismereteit a görögben és latinban. Megtanulta a nagy nyugati nyelveket, a németet, a franciát, angolt, olaszt. A nyelvekkel együtt az irodalmakat is. Korához mérten példátlanul széleskörű irodalmi tájékozottsága volt, mire önálló költői munkásságba fogott. Olvasta Aischylost eredetiben és örökre eljegyezte magát Shakespeare géniuszával. Rajongott a francia romantikusokért és nagy gyönyörűséggel lapozgatta a modern olasz lírikusokat.

Ilyen készséggel csak az egészen nagyok, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany indultak útnak. Huszonnégy éves volt, mikor első drámai sikerét aratta. *Aesopus*ának voltak rajongói és voltak ádáz ellenségei, akárcsak Victor Hugo *Ernani*jának. Megint háborúság közepében állott. De, úgy látszik, csak ilyenkor érezte magát elemében. Ha védekezni és támadni kellett, riposztozni és vagdalkozni. Neki szüksége volt ilyen külső indításra, hogy elméjének nagyszerű apparátusa működésbe jöjjön. Ha kihívták, mindig kiállott a porondra. Ha műveit,

elveit, barátait kellett megvédenie, mindig kész volt felvenni a keztyűt. Ilyenkor félelmetes volt. Miért? Mert hitt a maga igazában. Hitt fanatikusan, óvatosság és fenntartás nélkül, megannyiszor a maniakus makacsságával. Hiszen megesett vele hosszú élete fordulóin, hogy kiábrándult valamely hitéből. Ilyenkor férfiasan levonta a konzekvenciákat és volt bátorsága a nyilvánosság előtt megismerni tévedését. De amíg az idea vagy éppen az ideál élt lelkében, addig föláldozott érte mindent: időt, kényelmet, pénzt, s ami fájdalmasabb volt reá nézve, jó barátokat és népszerűséget is.

Az első csatát megnyerte: a színpadi csatát. *Aesopus* győzött és kíséretében felvonultak Rákosi Jenő egymást követő drámái és baráti körének színpadi művei is. Az új romantikusok csengő rímei, eleven, néha rikító színei, vérmes indulatú hősei, orkánszerű retorikája elfujták a színházi mesteremberek vértelen, megrendelésre készült csinálmányait. Az ifjú mester — mert akkor még ifjú volt, de már mesternek ismertetett el — egyre merészebben szárnyalt, egyre messzebb tért le a színházi kézművesség kitaposott országútjáról. Igazi, vérbeli romantikus módjára fölkereste a históriát, különös szeretettel a romantika történeti világát, a középkort; aztán a mondát, az ősembert, akinek primitív erkölcse, egyvonalusága, kendőzetlensége különös erővel ragadta meg fantáziáját; végül letépte a romantika legkékebb és legillatosabb virágát: az ámuló nézőt magával ragadta a földhöz tapadt valóságból az álomországba. A *Szerelem iskolájá*ban egy Calderon meggyőző erejével és mélységével mutatta be a valóság és álom egymásrahatását, egybeolvadását, ikertestvéri vérrokonságát.

Amit a dráma terén alkotott, kitöltene egy hosszúra nyúlt és gazdag életet. De számára a drámaírás csak pihenő órák kedves időtöltése volt. A fegyvert és férfiút más, súlyosabb, talán komolyabb és nagyobb kihatású harcok szólongatták. A nagy nyilvánosság harcai, amelyek az abszolutizmus letűntével és az alkotmányos élet helyreállításával egyre élénkebbé lettek, egyre több friss erőt követeltek. Kemény Zsigmond, a publicisztika klasszikusa, fegyvertársul vette maga mellé a Pesti Naplóhoz. De itt csak három évig volt maradása. A huszonhét esztendős ifjú úgy érezte, hogy neki szűk ez a Makedonia, s hogy erői teljes kifejtéséhez mindenekelőtt arra van szüksége, hogy úr legyen a maga portáján. Megalapította a Reform című lapot. Amikor azonban a Népszínház igazgatóságára vállalkozott, — 1875-ben — természetesen le kellett mondania az újságírásról. Kitűnő direktor volt, úgyszólván a semmiből teremtett meg egy mintaszerű műintézetet, személyzetet, műsort, sőt stílust. S ami több ennél: kipróbálta és megedzette szervező erejét, amelynek nem-

sokára oly nagy hasznát látta, mikor búcsút mondva a festett vásznak világának, ismét a realitás talaján vetette meg lábát és megalapította újságvállalatát, a *Budapesti Hírlap*ot.

*

Nehéz volna ennek a kezdeményének nemzeti, irodalmi és kulturális jelentőségéről plasztikus tömörséggel megemlékezni. Különösen nekem, aki tizenöt éven át a műhelyben éltem. A műhelyben éltem és láttam a gazdát, az előmunkást dologtevés közben. Láttam és csodáltam. Láttam az eszméket villamos szikraként kipattanni agyából. Láttam bravuros gyorsaságát a kidolgozásban; és el kellett ámulnom a tempón, melyet sem pillanatnyi indispozició, sem a kor előrehaladása nem lassított meg. A termékenységen, amely mindnyájunkat el tudott látni teendővel. A leleményen és emberismereten, amely minden munkatárs egyéniségéhez hozzászabta a feladat természetét. És leginkább azon a melegségen, amellyel a legkisebb érdemet is felkarolta, elismerte, a törekvőt buzdította, a becsületest bátorította.

Aki Rákosi Jenő lángelméje tűzvarázsának körében élt, az óhatatlanul megtelt a Mester eszméinek és eszményeinek tiszteletével. A színpad nagy romantikusa voltaképpen romantikus maradt a politikában is, noha megvolt az érzéke a gyakorlat követelései és szükségei iránt is. Benne a magyar imperializmusnak nagyszerű gondolata égett és világított, a harmincmillió magyar ábrándja, egy boldog, gazdag, befelé egységes, kifelé hatalmas nemzet idealizált képe tündöklött. Nem volna nehéz feladat kimutatni publicisztikája egész jellemén és egyes felötlőbb alkotásain Kossuth és Széchenyi kettős hatását, hol egymással heves küzdelemben, hol felsőbbrendű harmóniába olvadva. Független, autonom, nemzeti lényének sajátos törvényei után igazodó magyarságot álmodott, mint Kossuth. És ezt a magyarságot szellemben erősnek és anyagiakban függetlennek szerette volna tudni, mint Széchenyi. Szerencsésebb időbe születvén, mint nemzetünk e két legdicsőségesebb hérosza, a kiegyezést követő általános föllendülés, önbizalom, reménykedés évtizedeibe: tovább akarta fejleszteni a nagy elődök művét. És tisztában volt azzal, hogy ehhez a történelmi küldetéshez elszánt akaratra, kitartó következetességre, pallérozott elmére, az egész világban szabadon és elfogulatlanul körültekintő műveltségre van szükség. Ezek a posztulátumok szabták meg politikája irányát. Benne nemcsak kikristályosodott, hanem gyakorlati érvényűvé is edződött atyjafiának és bizalmas jó barátjának, Beöthy Zsoltnak kettős jelszava: *európai és magyar*.

*

A világháború rémülete őt is megrendítette. Ez erős lelket láttam az első viharos napokban kétségek közt vergődni, a jövendő eshetőségeitől megremegni. Hitt, remélt, de — látott. Hatalmas temperamentumával belévetette magát ő is a féktelen áradatba, fújta a harci riadót, élesztette a bátorság és bizalom tüzét. De homlokán a honfiaggodalom fellegei borongtak. És homloka mögött kritikai gondolatok, józan kalkulusok, néha pesszimisztikus föltevések húzódtak meg. Érezni lehetett rajta, hogy jobban, lángolóbban, odaadóbban szereti hazáját, mint valaha. De a háborútól reményei megvalósulását egy pillanatra sem reménylette.

A katasztrófát emberfölötti méltósággal fogadta és viselte. Évtizedeken át, legserényebb munkálkodásai közben kiérlelt magában egy drámát, amelynek tervét készen hordotta fejében s amelynek hőse Sokrates volt. Egy ízben tőlem kérte el a vértanu filozófusra vonatkozó tudományos irodalom repertóriumát. Sokat olvasta Pfleiderer, Karl Joël, Zeller és mások idevágó műveit. Lassankint egészen összebarátkozott hősével. Tudta beleélni magát eszejárásába, felsőbbséges derűjébe; élvezte humorát és határtalanul tisztelte lelki nagyságát. Platon Apologiája és elbeszélése az utolsó éjszakáról gyakori olvasmánya volt. Talán senki sem sejtette, milyen mélységes hatással volt Rákosi Jenő lelkületére ez a tüzetes és szerető foglalkozás Sokratesszel. Mikor mindent, ami szent volt előtte, veszni látott: fejét és hitét nem vesztette el. Mikor a hetvenhét esztendős aggastyánt a Kun Béla-csorda börtönbe zárta: ő úgy viselkedett, mint Sokrates a börtönben. A méregpoharat kiinni kész volt. Lelki nyugalmáról, derűjéről, a szennyes zsarnokság iránti megvetéséről lemondani soha.

És a bölcs megmaradt bölcsnek akkor is, amikor a szenvedélyek vették át az uralmat szerencsétlen, sokat megpróbáltatott hazánkon. Hogy a vadvizek leapadtak, a józanság visszanyerte a vezetést, a magyar nemzet elfoglalta helyét a világ művelt és erkölcs kormányozta népeinek gyülekezetében: abban igen nagy része volt a forradalmak utáni Rákosi Jenőnek. Mint próféta szólott népéhez nap-nap után, amíg szózatos ajka el nem némult. Szava elhangzott messze idegenbe is; ama hatalmak árnyékában, amelyek megcsonkították volt hazánk testét s évezredes magyar földeket szolgáltattak ki bitor kezeknek: már kezdtek fölfigyelni Rákosi Jenő szózatára. «A nagy öreg» tekintély volt rég a világ nyilvánosságának piacain, még a régi békeidőkből, mikor az újságírók nemzetközi kongresszusain Magyarországot annyi nemes méltósággal, annyi elmés szeretetreméltósággal képviselte. De tekintélye megsokszorozódott ezekben a válságos időkben.

Mint minden magasra emelkedett, szünetlenül tevékeny, sokfelé elfoglalt ember: ő is keresztezőpontja volt a legkülönbözőbb szociológiai

köröknek. Volt újságíró és újságkiadó, drámaszerző és színházigazgató, törvényhozó és akadémikus: sok tűzhelyet nevezhetett a magáénak, sok jeles férfiút kartársának és barátjának. Társaságunkhoz is szoros szálak fűzték. Huszonhét éves korában már taggá választották. A társaság munkálataiban állandóan részt vett. Ünnepi gyülekezeteiről még legbokrosabb elfoglaltságának idején sem szívesen hiányzott. A Kisfaludy-Társaság valósággal monumentális arányokban fejezte ki hódolatát kitűnő tagja iránt, amikor Rákosi Jenő tiszteletére 1920 október havában országos ünnepséget rendezett. Élő nagyját még aligha rajongta körül úgy a magyarság, mint ezekben a napokban Rákosi Jenőt. Aki számot tesz közéletünkben, fel a társadalmi ranglétra legcsúcsán állóig, mind ott volt az ünneplők sorában.

Így nemesedett már életében fogalommá, alakja szinte legendássá, tüzes, szenvedélyes föllobbanásra képes, termékeny öregsége csodálat tárgyává. Napról-napra lestük elméjének friss, formás, ötletességével meglepő nyilatkozásait. S nem tudtunk elgondolni olyan időket, amikor nem lesz többé; amikor a tűzijátéknak vége s elkövetkezik a csillagtalan éjszaka, amikor nemzetünk egyik legjobb, legtehetségesebb, legnagyobb hatású fiával lesz szegényebb.

S a gyászos vég mégis csak eljött. Viharnak kellett reánk törnie, hogy leterítse a vén tölgyet, a magyar erdő fejedelmi díszét. Elment tőlünk Rákosi Jenő. És mégis úgy érezzük, hogy itt maradt köztünk Rákosi Jenő. Itt maradt gazdag szellemi hagyatékában. Mert az eszmék, amelyekért életében küzdött, most mélyen szenderegnek, de egykor föl fognak támadni álmukból és megrázzák a közömbös, elfásult világot és megteremtik azt, amiről Rákosi Jenő ábrándozott: az egységes, hatalmas, minden multbeli Magyarországnál nagyobb és dicsőségesebb Magyarországot. És a könyvekből, melyek polcainkon sorakoznak, mindig felénk fog mosolyogni az alkotó művésznek, a költőnek géniusza. És áldani fogják a szegények és elhagyottak, az özvegyek és árvák, akiknek ő csöndben, a feltűnést aggodalmasan kerülve, jóságos tanácsadója és áldozatos jótevője volt.

S Rákosi Jenőnek, az embernek emlékezetét örök kegyelettel fogják tisztelni tágabb és szűkebb családjának tagjai. Egykori munkatársai, akik testvéreknek érzik egymást, pusztán azért, mert ő volt közös atyjuk. És tulajdon vérei, akikben neve, vére, egész lénye tovább él. Én láttam őt ebben a szép és vonzó körben is. És nem tudok könnyes meghatottság nélkül visszagondolni a gyengéd és lovagias férjre, aki odaadón ápolta, gyötrő fájdalmak közt siratta és holtig híven gyászolta fennköltlelkű, hozzá mindenben méltó hitvesét. A gondos és aggódó apára, aki éber szemmel, bölcs szigorúsággal, de egyben kiapadhatatlan türelem-

mel és megértéssel kísérte gyermekei fejlődését s mozdította elő a földi életben boldogulásukat.

Nem tudnám, nem merném eldönteni, hogy a két megállapítás közül, amelyekre Rákosi Jenő egyképpen rászolgált, melyik jelent nagyobb magasztalást: Rákosi Jenő *nagy ember* volt. Rákosi Jenő *ember* volt. Mind a két értelemben áldassék s legyen örök életű emlékezete!

GONDOLATOK A TRAGIKUMRÓL.

SEBESTYÉN KÁROLYTÓL.

(Felolvasta az 1930 ápr. 2-iki ülésen.)

Ha van tárgy az emberi élet s az ember alkotta művészet világából, amely méltó az elgondolkodásra, amely alkalmas rá, hogy a legviharosabb érzéseket s a legellentétesebb eszméket támassza fel bennünk: bizonyára a tragikum az. Az első esztétikai rendszerező, Aristoteles, neki szentelte *Poetikája* legfontosabb fejezeteit. Horatius az *Ars poetica* dramaturgiai részében a tragikai stílus követelményeit igyekszik világosan megformulázni. Modern és legmodernebb esztétikusok nem szűnnek meg a tragikum vitapontjaira vissza-visszatérni. És speciálisan a magyar esztétikai irodalom, amelyet egyébként, fájdalom, nem mondhatunk túlságosan gazdagnak, éppen a tragikumról termelt terjedelmes és figyelemreméltó műveket. Egymásután, pragmatikus összefüggésben keletkeztek Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Péterfy Jenő dolgozatai erről a témáról. S azóta, hogy e nagyon nevezetes, ma is értéktartó tanulmányok napvilágot láttak, nem szűnt meg az érdeklődés a tragikum elméleti jelentősége és a nagy világirodalmi műremekekben nyilatkozó változatai iránt.

Jelen értekezésemnek már csak eleve kiszabott terjedelménél fogva sem lehet célja az, hogy az egész kérdéstömeget felölelje. Mindössze néhány gondolattöredéket adhat. Gondolatokat, amelyeket a tárggyal való évtizedes foglalkozás érlelt meg. Megfigyeléseket, amelyek inkább kritikai, mint metafizikai természetűek. Rendszerezésre való törekvést, amely a magam érzése szerint is még messze van a teljes kialakultságtól. Úgyszólván ígéretet, amelynek beváltásához még esztendők munkája lesz szükséges.

I.

Beöthy Zsolt ismert meghatározása a tragikumról szembeállítja a kiváló egyént az egyetemessel s a kettő végzetes összecsapásából vezeti le a tragikumot. «Azon benső törvények összessége, melyek a természet-

ben vagy a közmeggyőződésben gyökerezve, az emberi életet kormányozzák, fejlődését biztosítják, megzavartatását akadályozzák, összhangját a jogos érdekek védelme által fenntartják és sérelmét megtorolják. A természeti és erkölcsi világnak teljessége, rendje, egysége, hatalma : ez az egyetemes. Tegyük hozzá : győzhetetlen hatalma».[1] Ebbe az egyetemesbe ütődik bele az egyén. A kiváló egyén, a gyarló egyén. A kiválóságban is gyarló, a gyarlóságában is kiváló egyén.

Rákosi Jenő vonakodik hinni ebben az egyetemesben. Szerinte az egyetemesség harmóniája nem egyéb ideális agyrémnél, ábrándképnél, feltevésnél, a képzelet játékszerű alkotásánál. «Az egyetemesség harmóniájának érdeke egy kiváló patkány áldozatát sem követeli ; annál kevésbbé egy emberét, aki kiválóságának gyarlósága miatt esnék tragikus áldozatául a Molochnak.»[2] Rákosi Jenő csak éppen hogy ki nem mondja : Beöthy Zsolt egyetemese tiszta dialektika, Hegel tanításának esztétikai lecsapódása, a tudós félhomályos dolgozószobájában kimódolt elmélet, amely nem állja meg sem a napfényt, sem a való élet ezernyi ellenmondását, zűrzavarát, minden általánosítás ellen tiltakozó örök zajgását és változását. Rákosi Jenő nem tudós, nem a teória embere, amint ezt polemikus könyvének Ajánlás-ában hangsúlyozza. De kora ifjúságától benne élt a reális világban, dolgozott, kenyérért harcolt, verekedett, támadott, védekezett. Ez az ő nagy erőssége. Mert akár dolgozik, akár pihen ; akár alkot, akár mások alkotását élvezi : mindig az élet szava szólal meg benne, világosan, közvetlenül, meggyőzőn. Olvassa Beöthy Zsolt fennszárnyaló fejtegetéseit az egyetemesről, erről a fantomról, amely előtt nagynak és kicsinynek, erénynek és bűnnek egyként meg kell görbednie, amely egyazon mértékkel méri, egyazon halálítélettel sujtja Melindát és Gertrudiszt, Gonerilt és Cordeliát. Életérzése, szinte azt mondhatnók, gyakorlati érzéke fellázad. «Bánt, hogy amíg a való emberek sorsa, üdve egy átlag mérték jogara alatt tenyészik, addig a képzelet emberei fölé egy egyetemes bosszuló világrendet statuálnak. Bánt, hogy a földi lét egyénének, kit Isten teremtett, más mértékkel mérünk és mással, szigorúbbal annak, akit a poéta fantáziája varázsolt elénk. Bánt az, hogy a bűn és bűnhödés mértékes arányossága, mely a lét sarkköve, a poézisben megbontassék és titokzatos önkény álljon a helyébe, nem Isten nevében, amire mindig szüksége volt a világnak, hanem egy ideális fogalom nevében . . .»[3]

Ezzel Rákosi Jenő eljutott a tragédia centrális problémájához.

[1] Beöthy Zsolt : *A tragikum* 328. l.
[2] Rákosi Jenő : *A tragikum* (új kiadás) 15. l.
[3] Rákosi Jenő i. m. 17—18.

A való életben, úgymond, egy átlagos igazságosság uralkodik. A tragédiában egy fiktív világrend. Még ez a világrend is lehetővé teszi, hogy egyes drámai művek a bűn és büntetés mérlegét «gyönyörű egyensúlyban» tüntessék fel; ellenben látunk olyan darabokat is, amelyekben kisebb hibákért, jelentéktelenebb vétkekért — bűnnek nevezni őket bűn volna a jog és igazság ellen — a hősök végzetes sorsra, kínos halálra ragadtatnak. Hol itt az erkölcsi világrend? fogja kérdezni mindenki, akiben megvesztegethetetlen erővel él az igazságosság érzése. Mi szükség van az erkölcsi világrend tisztán etikai fogalmára ott, ahol tisztán művészi alkotásról van szó? kérdezzük mi. Teljes elfogulatlansággal; teljes tisztelettel mind az ethos, mind az esztétikum iránt, feltéve, hogy egyik sem csap át a másik tilosába.

De láttára annak a nagy és káros zavarnak, amelyet az ilyen tilosba való kirándulások okoznak, arra kell törekednünk, hogy egy másik oldalról közelítsük meg a tragikum problémáját, hogy rendet, világosságot, áttekinthetőséget teremtsünk ott, ahol eddig vagy sötétség vagy félhomály uralkodott. Hogy utat vágjunk az elméletek bozótján keresztül a kérdés szívéig. Ariadné-fonalul pedig már most válasszunk egy eléggé megbízhatónak tetsző szempontot, amelyből már eddig is többen kiindultak, de úgy látszik, útközben mindnyájan eltévedtek.

Ez a szempont a következő: azonos-e a tragikus költészetnek és a pesszimisztikus világfelfogásnak hitvallása az életről? Más szóval: okvetetlenül pesszimista-e minden tragikus költő? A kérdés maga eléggé jogosult. A pesszimizmus alapjában véve üresnek és értéktelennek ítéli az életet. A tragédia a legtöbb esetben hősi, de meddő küzdelmek után megsemmisíti az életet. Vidámságról, derűről, életigenlésről, epikureus örömekről sem a tragédiában, sem a pesszimista filozófusok könyveiben nem igen hallunk. És mégis vannak teoretikusok, akik egyenesen optimista szemmel nézik a tragédiát, mert benne egy felsőbbrendű erkölcsi ideál megvalósítását köszöntik. Hegel azt tanítja, hogy a tragédia voltaképi tárgya az isteni, pontosabban megjelölve, az erkölcsi. A tragédia arra tör, hogy az erkölcsi világrend örök egységét helyreállítsa azzal, hogy megsemmisíti az egyént, aki a világrend egyensúlyát megbolygatni merész volt. Vischer szerint is az erkölcsi világban megvalósuló abszolút eszme, e legfőbb törvény, győzedelmeskedik a tragédiában. Az optimisták e táborába kell soroznunk a mi Beöthy Zsoltunkat is a maga dialektikus egyetemes-évél, amelyben erkölcsi világrend, abszolút eszme, legfőbb törvény mind egybefoglaltatik.

Az optimisták táborát legújabban báró Brandenstein Béla gyarapítja és erősíti egy érdekes, erősen metafizikai szellemű tanulmányával.[1]

[1] Athenaeum. 1928.

Szerinte a tragikum feltétlenül a jellemből folyik, a tragikus jellemből. A tragikus jellem középen áll a szent és ördög között. Többé-kevésbbé keresztülhalad ezen a lélekalkaton minden valamirevaló ember. Az ilyen jellem, Brandenstein megjelölésével élve, magabízó. Sorsa a magabízás bukása. E földön csak egy akarat állhat meg, éppúgy mint a mindenségben: Istené. A magabízó ember pedig tulajdon akaratát törekszik érvényesíteni. Ezáltal összeütközésbe kerül az egyetlen lehetséges akarattal, Istenével. És ez éppen a tragikuma. A magabízó ember értékeket hordoz lelkében, különben nem lehetne tragikus. Csak a magabízás tragikus és a magabízás csak tragikus lehet. Ez a felfogás közel áll a görög *hybris*-elmélethez, csak annyiban különbözik tőle s annyiban jelent haladást vele összevetve, hogy a magyar filozófus metafizikai magaslatra emeli azt az erőt, amely a tragikus hőst elbuktatja.

Báró Brandenstein optimizmusa ott kezdődik, ahol maga a tragédia már el is végződött. A magabízó, tragikus jellem elbukik, de értékei megmaradnak. És ezek az értékek halálában felemelik a bukót. «A bukásban kiégett, kiperzselődött a lélekből magabízása, fogyatékos önző lénye; így megtisztult. És megtisztulása után foltatlan tisztaságban fénylik a kibékítő isteni szeretet előretörő sugaraiban és magasabb régiókba száll el...» Mintha a filozófus Goethe Faustjára függesztette volna szemét, mikor e szép sorokat leírta. Minden szava a sátánnal szövetkezett és végül is Gretchen szerelme által megváltott és megtisztult Faustnak van testére, vagy ha jobban tetszik, lelkére szabva. De hogyan fogja ezt az elméletet alkalmazni akár Jagóra vagy III. Richardra, akár Claudiusra vagy Macbethre? Kérdésünkre már meg is adta a feleletet: a gonosz nem tragikus. Bukása lehet érdekes, borzasztó, de nem tragikus. Szerinte az a tragédia, amelyben a tragikus hős lelke — és vele együtt a nézőközönségé is — nem tisztul meg: *tragédia-torzó*. S hogy teljessé tegye «magabízó» optimizmusát, hozzáfűzi azt is, hogy elméletét fenntartja minden körülmények között, még ha ezentúl keletkezendő tragédiák rá is cáfolnának. «A meghatározás helyes lehet még akkor is, ha egy dráma sem felelne meg annak; mert ez csak azt jelentené, hogy mindezek a drámák nem tragédiák, hanem rosszul sikerült másfajta drámák.» Nekünk úgy tetszik, hogy az effajta elmélet légüres térben való esztétizálás eredménye. S az a meggyőződésünk, hogy az esztétika induktív tudomány, amely normáit és dogmáit nem aprioriszticusan alkotja meg, hanem a nagy műremekekből vonja el. Ebben a mi felfogásunkban kevesebb a metafizika, de talán több az eleven élettel való közösség.

Viszont Schopenhauer, Nietzsche, E. v. Hartmann éppily egyoldalúan vallják azonosnak a tragédia és a pesszimizmus világszemléletét.

Schopenhauer szerint a szomorújáték az emberiség nyomorúságát, a véletlen és a tévedés uralmát, az igazságos bukását, a gonosz diadalát tünteti fel.[1] Alig tud a nagy német gondolkodó találóbb és nagyobbhatású bizonyítékot «Lebensverneinung»-ja igazolására, mint a tragikus költők nyilatkozatait Aischylostól Shakespeare-en át a modernekig. Hartmann, Schopenhauer tanítványa és művének folytatója, azért becsüli kiválóképpen a tragédiát, mert mikrokosmosnak nézi, amelyben a makrokosmikus világfolyás tükröződik. Szenvedések és szenvedélyek kálváriaútja vezet a nirvánába, a teljes megsemmisülésbe a tragikus költészetben és ebben a tragikus életben egyaránt. Nietzsche a tragédiáról szóló tanulmánynak már címében hitvallást tesz: «Die Geburt der Tragödie oder: Griechentum und Pessimismus».[2] Szerinte a hellén nép derűs felfogása a tudatlanok és felületesek balga hiedelme. «Hallgasd meg, mit hirdet a görög népbölcsesség az életről, amely oly érthetetlen vídámsággal terjeszkedik ki előtted. Régi rege azt tartja, hogy Midas király sokáig hajszolta a bölcs Silenost, Dionysos kísérőjét, a nélkül, hogy meg tudta volna fogni. Amikor végre Silenos a kezébe került, azt kérdezte tőle a király, mi a legjobb és legüdvösebb az emberre nézve. Mereven és mozdulatlanul hallgat a démon. Végre a királytól kényszerítve bántó nevetés közt e szavakba tör ki: «Nyomorult kérészfajta, a véletlen és a fáradalmak gyermeke, mit kényszerítesz, hogy megmondjam neked, amit nem a legkellemesebb hallanod? A legjobb elérhetetlen számodra: hogy meg se születtél volna, hogy nem lennél, hogy semmi volnál. Ami utána a legjobb számodra: mennél előbb meghalnod.»[3]

Az egyoldalú optimizmusnak éppoly kevéssé van és lehet igaza a tragikum kérdésében, mint az egyoldalú pesszimizmusnak. A valóság az, hogy vannak a világirodalomnak tragédiái, amelyek az optimistákat, vannak olyanok, amelyek a pesszimistákat igazolják.

Optimisztikusnak nevezem azt a tragédiát, amely az örökegy igazságosságot példázza. Amely azt hirdeti, hogy vannak erkölcsi törvények, amelyeket a legkiválóbb egyén sem hághat át megtorlatlanul. Amely szoros és szerves okozati összefüggésben látja és láttatja a bűnt és bűnhődést. Összevetem ezt a tragédiát a való élettel és megborzadok a való élet durvaságától, következetlenségétől, igazságtalanságától; s ugyanakkor felemelkedem és megtisztulok a költői világban uralkodó gyönyörű rend és igazság láttára. Fáj látnom, hogy ez a rend és igazság nagy embereket, a szellem, az akarat, a jószándék héroszait is áldozatul követeli,

[1] *Die Welt als Wille und Vorstellung.* 3. kiadás. Leipzig. I. 298, II. 493. l.
[2] *Nietzsches Werke.* Klassiker-Ausgabe I. 27.
[3] I. m. 58—59. l.

de ebben a fájdalomban gyönyör is van. Nem földi, nem röghöz tapadt gyönyör, hanem valami titokzatos, misztikus, transzcendens élvezet : a világrendet érzem ujjászületni és győzelmeskedni enmagamban.

Tekintsünk körül az életben és meg kell borzadnunk érdem és jutalom, bűn és bűnhödés egyenetlenségén, a véletlen buta és gonosz csínyjein. Ha nem élne a hívő lélekben a túlvilág képzete, ha nem kecsegtetne a mennyország és nem riasztana a pokol : hol keresné az igaz az igazságot? Itt e földön? Ahol a gonosz dúskál a földi javakban, rangra, hatalomra, nagyságra emelkedik? Ahol «látod, érzed a nyomort, melyet a becsület válla hord, megtiporva az erényt, az észt, míg a vétek irígységre készt s a butának sorsa földi éden». S mily szörnyű játékot űz velünk a véletlen! A lángelméjű Pierre Curie egy fuvaros szekere alatt találja halálát. Zolát gázömlés öli meg. Fiatal, életerős, sokat ígérő vagy máris sok ígéretet beváltott lángelméket hirtelen támadt kór bénít vagy öl meg. Amott azt kérdezzük Pilátussal: hol az igazság? Itt pedig: hol az értelem? Mi az értelme az életnek, ha ily végzetesen eluralkodhatik rajtunk egy semmivel meg nem magyarázható, meg nem okolható baleset?

Igazság és értelem a költészetben van, nem az életben. Elsőül a költői műfajok csúcspontjában, a tragédiában. A tragédia igazságosan osztja az ítéletet. Aki vétkezik, bűnhödjék, ha még oly magasan áll is rangban, emberi méltóságban, vagy akár erényben. A tragédia nem várat bennünket addig, amíg majd a mennyei igazságszolgáltatás fogja beutalni a jót az Elysiumba, a rosszat a Tartarosba. Itt, itt e földön éri utól a gonoszt vagy a súlyosan megtévelyedettet a megtorlás. Nem lélekemelő látvány, nem tölthet el bennünket nemcsak megnyugvással, hanem édes optimizmussal a tudat, hogy van egy erkölcsi világrend, egy fölöttünk lebegő titokzatos hatalom, amely őrködik azon, hogy az örökérvényű erkölcsi dogmák sérelmet ne szenvedjenek? Klytaemnestra megölte férjét és bűnös ágyasságban élt Aegisthosszal : meg kell halnia. Orestes meggyilkolta anyját: az Erinnysek bosszúját kell elviselnie. Macbeth vérben gázolt, kioltotta királya, jótevője, vendége életét : meg kell halnia. III. Richard kiirtott egy csomó embert, testvért, rokont, pártfelet, amíg elérte célját, a trónt : meg kell halnia. Othello szörnyű elvakultságában megfojtja tiszta, hűséges hitvesét : meg kell halnia.

A tragédiában nincs enyhítő körülmény, nincs pardon, nincs hadifogoly, csak egyfajta ítélet : halálos. Néha az az érzésünk, hogy az ítélet túlságosan súlyos és sem lényegében, sem indokolásában nem hasonlítható össze a mi bíráink ítéleteivel. De a tragédiában más a jog, más a törvény, más tehát az igazság is.

És a tragédiában nemcsak igazságosság van, hanem okszerűség is.

A véletlen nem jut szerephez benne. Itt a hősnek nem lehet olyan vége, mint Pierre Curie esetében. Hiszen vannak példák a véletlen beavatkozására is. Elég, ha *Romeo és Juliában* Lorenzo célt tévesztett levelére utalunk, amelyből Romeo megtudhatta volna, hogy szerelmese csak álomitalt vett, nem mérget. Vagy Hamletben a kalózokkal való kalandra, amely a dán királyfit visszahozza hazájába és Laertes mérgezett tőre elé állítja. Vagy arra a hajszálra, amelyen Jago cselszövése a zsebkendővel függ. De ezek kivételek. S mind olyan motívumok, amelyek előmozdítják ugyan, de közvetlenül nem idézik elő a kifejletet. És ha már megvannak, világosan, letagadhatatlanul: akkor inkább tekintjük őket szépségfoltoknak, mintsem erényeknek. Az optimisztikus hit erősségei közé tartozik, hogy a tragédiában minden terv szerint, tudatosan, egy felsőbbrendű belátásnak (melyet szeretünk Gondviselésnek nevezni) ujjmutatása nyomán történjék. Ne merő szóbeszéd, hanem vallásos meggyőződésünk legyen, hogy «egy verébfi sem eshetik le a Gondviselés akaratja nélkül».

II.

Azonban mennél mélyebben elmerülünk a világirodalom nagy tragédiáinak elemzésébe, annál sűrűbben észleljük nagy megdöbbenésünkre, hogy az optimisztikus felfogásnak a tragédiával szemben nincs egyetemes jogosultsága. És pedig két okból. Először azért, mert a tragédiák túlnyomó részében nincs meg az arány tett és következményei, bűn és bűnhődés között. Másodszor azért, mert megannyi nagy tragédiában a véletlennek olyan hatalmas, sorsdöntő szerep jut, aminő az életben is csak egészen kivételesen.

Az ilyen tragédiában nincs igazság, nincs igazságszolgáltatás, vagy ha van, akkor oly sötét, barbár, igazságtalan, mint egy dögvész vagy mint a tizedelés, amely az egyformán bűnösök sorából épp minden tizediket szemeli ki áldozatul. És ezekben a tragédiákban nem mellékesen, nem mellékmotívumként, hanem mint egyedül irányító, bonyolító és kibogozó tényező dolgozik és uralkodik a véletlen. Mi történjék most? Kirekesszük ezeket a tragédiákat a világirodalom kánonából? Az alább sorra következő példákon látni fogjuk, hogy ezt a gyökeres műveletet az irodalom és a színpad közös kincsesházának igen érzékeny megcsonkítása nélkül nem végezhetjük el. Ha pedig ezek a tragédiák megvannak és meg is maradnak, akkor a derűs optimizmus helyébe a pesszimizmusnak kell lépnie. Mert mi egyéb, mint zordon pesszimizmus, uralkodhatik el rajtunk, ha látnunk kell, hogy még a költészet eszményi világában is az igazságtalanság hordja fenn fejét? S ha azt tapasztaljuk, hogy egy szolíd, megbízható, megingathatatlan világrend helyett az ingatag,

szeszélyes véletlen uralkodik nemcsak sorsunkon, hanem még erényeinken és bűneinken is?

Egyelőre kísértsük meg két példán igazolni a tragikus hangulat pesszimisztikus színezetének jogosultságát. Azért éppen ezen a kettőn, mert az egyik a legélesebben mutatja a tragikai igazságszolgáltatás égbekiáltó igazságtalanságát; a másik a véletlenek egész sorozatának végzetes beavatkozását nemcsak emberi sorsok, hanem erények és bűnök alakulásába is. Az egyik *Antigone*, a másik *Oedipus király*. Antigone teljes bűntelensége minden kétségen felül áll. A fennkölt lelkű nő habozás és félelem nélkül követi a parancsot, amelyet a természet törvénye és a testvéri szeretet diktál. Tudja előre a sorsot, amely reá vár. Nem áldozza fel könnyen életét, amelyet ő maga is értékesnek tart, amelyhez a fiatalságnak, a ki nem elégített anyaságnak eredendő ösztönével ragaszkodik. Ismeri Kreon tilalmát, de tisztában van azzal is, hogy ez a tilalom esztelen, gonosz, egy korlátolt és hatalmában elbizakodott zsarnok szeszélye. Egy pillanatra sem hiszi, hogy nagybátyjában a Törvény, a Rend, az Államhatalom testesül meg. S nem vállalja a dogmát, hogy az uralkodónak akkor is engedelmeskedni kell, ha ez őrültséget vagy egyenesen gonoszságot, természetellenes cselekedetet lát jónak elrendelni. Ki mondja, hogy az uralkodó parancsszavát vakon meg kell fogadni, ha az orgyilkolásra vagy fajtalanságra is szólít fel? Antigone nemcsak hősies lélek, hanem tiszta szív és világos fő is. Nem ismerünk az antik tragédiában sem férfit, sem nőt, az egyetlen leláncolt Prometheust kivéve, aki olyan tudatos volna, mint Antigone. Aki olyan tisztán látná helyzetét és kötelességét s a kettőnek tragikus összeütközését. Alárendelt helyzete Kreonnal szemben vak engedelmességet követelne. Kötelessége a halott testvér iránt az engedelmesség nyilt megtagadását. Nemcsak gyáva, hanem bűnös is volna, ha nem kötelességét teljesítené. Haemon, Kreon fia, mondja ki Antigoneról a leghelyesebb és legjózanabb értékítéletet oly időben, mikor még nem késő, mikor még mérsékelt, bölcs szavával megállíthatná útján a dühöngő Kreont:

> Véres viszályban elhalt testvérét aki
> Nem hagyja temetetlenül falánk ebek
> S vad szárnyasoknak szánandó prédájául:
> Nem színaranyból érdemelne koszorút? [1]

Valóban Antigone színaranyból érdemelne koszorút. S e helyett a halált nyeri, az élve eltemettetés, a befalazás borzalmait. S mindezt azért, mivel egy zsarnok meggondolatlanul kimondott egy hatalmi szót.

[1] Csengery János fordítása.

Nem az az érzésünk, hogy az örök istenek, akik e világ fizikai és erkölcsi rendjén őrködnek, megunták felelős tisztüket és megpihenni vágyva átengedték a hatalmat, az igazságszolgáltatást, a sorshatározó szót egy makacs és korlátolt kényúrnak, hogy velük kárt tegyen fiában, feleségében, önmagában, Antigonéban, az államban? Mint amikor Phoebus Apollo rábíratta magát, hogy a Nap szekerének gyeplőjét átengedje a hiú és erőtlen Phaëtonnak, hogy ez felperzselje a félvilágot megbokrosodott lovaival és halálos veszedelembe döntse magát, de magával együtt az ártatlanok ezreit is.

Hogyan? Kiáltunk fel keserű kétségeinkben. Hát megtörténhetik, hogy ama titokzatos, világot átfogó, mindenütt jelenvaló, mindeneken uralkodó hatalom időnkint ráun tisztére és a végtelen a végesnek, az időtlen a kérészéletűnek, a tökéletes a gyarlónak adja át az uralmat? De ha vannak ilyen átmeneti korszakok : ki jó és igaz lehet biztos a maga élete felől? Mely igazságosság kezeskedik a legvéresebb igazságtalanságok büntetlen sorozatáért? Kreon és a harminc zsarnok, Tarquinius Superbus, Sulla, a Caligulák, Claudiusok, Domitianusok, a középkor rémes uralkodói, a zsarnok királyok és császárok, III. Richard, a Borgiák és XV. Lajosok, a Ferdinándok és Lipótok mind, mind trónon ültek és rettegett, de elismert képviselői és helytartói voltak az isteni gondviselésnek. Ez a valóság, a szomorú, néha szörnyű valóság. Mi mást mutathat a költészet, a «valóság égi mása», mint ugyanezt az igazságtalanságot, a rosszak uralmát, a jók rabságát? A gonoszság parancsol. És a jó? Vagy szót fogad, vagy összezúzódik a hatalom pőrölycsapásai alatt. Hogy a jónak joga volna a jutalomra, a boldog életre és csöndes, megbékélt halálra ; az erénynek az elismertetésre ; a szépségnek a teljes kivirágzásra ; egy Antigonénak méltó férjre és a hőn óhajtott gyermekáldásra : arra úgyszólván gondolnunk sem lehet. Oly vészes gyorsasággal sodródik a derék, a bűntelen, a jeles, az erényes a megsemmisülés örvényébe. Mit vétett? Nem is kérdezzük. Oly megrendítő korai bukása, úgy megrázza lelkünket hirtelen hervadása, úgy megzavarja gondolkodásunkat viharos veszte, és mindenekelőtt oly kétségtelen, oly megingathatatlan hitünk az ártatlanságában, hogy a bűnösség problémája fel sem vetődik bennünk.

Mit vétett Ophelia, hogy meg kelljen csalatkoznia szerelmében, hogy elveszítse eszét s végül öngyilkossággal fejezze be ifjú szép életét? Mi a bűne Desdemonának, hogy a bárdolatlan, korlátolt, kritikátlan félvér szerecsen előbb meggyanusítsa, idegenek előtt meggyalázza és végül is párnáival megfojtsa? Mit követett el az erkölcsi világrend ellen a gyönyörű Cordelia, akiben gyermeki szeretet és anyai gyengédség, becsületes őszinteség és önfeláldozó gond, hála és odaadás mintegy ünnepet ülnek, hogy végül Edmund gaz parancsa a börtönben rászabadítsa

a gyilkost? Bűnös Romeo és Julia, a halhatatlan pár, hogy a sírbolt borzalmai, az ősök csontjai, az alig kihűlt Tybalt teteme szomszédságában méreg és tőr oltsa ki életüket? Nem ártatlan Melinda, a hitvesi hűség megragadó tükörképe, a nagy Bánk méltó hitvese, a «falusi ártatlanság», aki a romlott udvar fertős levegőjében is meg tudta őrizni szűzerényét? S mégis el kell viselnie a szégyent, férje átkait és az erőszakos halált. Hol van mind e példákban a *hybris*, az elbizakodottság, a szembeszállás az egyetemessel, a kihívás az örök igazságosságot védő istenek ellen? És bűnös vajjon Hunyadi László, Európa legszebb és leglovagiasabb lovagja, azért, hogy szembeszállott Czillei ármányával és megvédte a maga igazát a gyenge, habozó, uralomra nem termett Árva László királlyal szemben?

Meg lehetne még szerezni a példák sorát vagy százzal. De a tétel bizonyítására elegendő az egy, amelyből kiindultunk : Antigone sorsa. Mintha csak azért alakult volna ily szomorúan, ily csüggesztőn a mítoszban, majd a költészetben, hogy igazolja a pesszimistákat, akik látó szemmel látják a földi igazságszolgáltatás gyarlóságát, az isteni igazságszolgáltatás hézagait és szüneteit, a költői igazságszolgáltatás szánalmas erőlködéseit.

III.

De a pesszimizmusnak legsötétebb tanítása nem az erény és jutalom, a bűn és bűnhődés igazságos kiegyenlítődésének lehetetlen voltából táplálkozik. A pesszimizmus ott válik igazán gyötrelmessé, ahol az etikai determinizmussal szövetkezik, sőt ennek dogmáit még ki is szélesíti, el is mélyíti. És azt vallja, hogy akaratunk szabadsága merő fikció ugyan, mindazáltal tetteinkért épp oly nagy mértékben, talán még pontosabban kimérve kell hordoznunk a felelősséget, mintha őket a magunk elhatározásából, szabadon mérlegelve, az eszközöket tudatos gonddal megválogatva követtük volna el.

Mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy már születésünk pillanatában, sőt előtte kimondták rólunk az egész életre szóló szentenciát. Oda vagyunk láncolva egy gályapadhoz, amelynek deszkáit születés ácsolta ; láncainkat örökölt hajlamok kovácsolták ; a gályát pedig gazdasági helyzet, természeti és népi milieu, kultúra, világkonjunktúra hajtják előre oly irányban, amelynek megválasztására a legcsekélyebb befolyásunk sincs. De ha révbe értünk hajónkkal, éppúgy számot kell adnunk minden viselt dolgunkról a hajógazdának, ahogy beszámol a tengerészkapitány, aki teljes felelősséggel, de egyben teljes szabadsággal, a maga tudása és belátása szerint irányítja a gondjaira bízott hajót. Csak a sorstól függ, hogy leeső tégla vagyunk-e kezében vagy az a fej, amelyet

zuhanásában bezúz és széjjelloccsant. Akár tégla voltunk, akár bezúzott fej : megidéznek bennünket a törvény elé, kivallatnak, megszámoltatnak, elítélnek. Az a tégla talán arra volt rendelve, hogy erőssége, támasza, organikus része legyen egy szép és hasznos épületnek. A sors másképhatározott : gyilkos lett belőle. Az a fej, amelyet szertezúzott, talán tele volt bölcs és termékeny gondolatokkal, új és gyümölcshozó eszmékkel, merész és üdvös tervekkel ; és hordozója férfikora virágjában, épen, egészségesen, egy hosszú jövendő munkaprogrammjával agyában járt a dolga után. És az agyat egyszerre megállította munkájában, megcsúfolta, meggyilkolta a lezuhanó tégla. A véletlen. A világ egyik legfőbb mozgatója.

A világé? Talán. Fogja mondani az optimizmus. De ama felsőbbrendű világé, amely a valóság felett tiszta éteri magasságban lebeg, a művészet világáé soha! S a legtökéletesebb művészetben, a tragédiában van ennek a köznapi, megmagyarázhatatlan és mégis oly alacsonyrendű, megvetésreméltó tényezőnek a legkisebb joga.

Fájdalom, erre a büszke mellveregetésre maga a tragédia cáfol rá. És pedig ijesztő erővel, világossággal és meggyőző ékesszólással. *Oedipus király* bizonyára a világirodalom egyik legnagyobbszabású szomorújátéka. S mi a mű tanulsága? Hogy a véletlen — igaz, hogy mesteri láncolatokban, merész kombinációk összjátékában — nemcsak a legvadabb szeszélyességgel képes emberi sorsokat kavarni és keverni, hanem csodát is tud tenni. A jót gonosszá varázsolni, és pedig gonosszá tudtán kívül és akarata ellen. A tisztát becstelenné, a jámbort vérfertőzővé, népe atyját népe vesztének okozójává. Oedipus király megöli atyját és nőül veszi anyját. Egész élete konok küzdelem volt azért, hogy valamikép a rá nehezedő szörnyű jóslat valóra ne váljék. Szülei kitették, ő maga messze elkerülte a lehetőségét is annak, hogy szembekerüljön atyjával, akit a jóslat szerint meg kellett ölnie, és anyjával, akit nőül kellett vennie. És az atyagyilkosságnak és vérfertőzésnek kettős bűnét nem sikerült mégsem elkerülnie. Nem tudta, hogy az utas, akit önvédelemből megölt az országúton, atyja. Nem tudta, hogy a nő, akit jutalmul nyert azért, hogy a Sphinx rejtvényét megfejtette, anyja. Nemhogy szándékában nem volt a két halálos bűn elkövetése : amint mondtuk, egész élete a két agyrém ellen való küzdelemben telt el. A küzdelem meddő volt. Oedipus megtudja a valót. Ő maga mondja ki saját fejére az ítéletet. Kegyetlenebbet, mint akár égi, akár földi bíró mondhatna róla abban az esetben, ha tiszta tudatossággal, előre megfontolt szándékkal követi el bűnét. Miért mindez? Mert így tetszett az isteneknek.

És Oedipus mégsem az istenek ellen lázad fel, hanem önmagát vakítja meg, önmagát átkozza el. Feljajdul rettentő fájdalmában :

Most nyomorult vagyok, átkos egész fajom
Éltem adója volt, ki velem egyesült.
Mind ami szörnyüség csak van a föld szinén,
Velem esett meg az.[1]

A föld leggonoszabb fiának, hóhér kötelére méltónak mondja magát az, aki bölcs uralkodó, vitéz katona, gondos férj és mindenekfelett megindítón gyengéd, szerető apa volt. Hisz még most is, megmérhetetlen nyomorúságában, gyermekeiért aggódik. Első sorban serdületlen leányaiért.

... Két leányom! Szánandó kis lányaim!
Nálam nélkül nem terítettek ő nekik
Sohasem asztalt és amit csak ízlelék,
Kijárt belőle részük.

Így kiszolgáltatva hatalmaknak, amelyek ellen nincs védekezés, amelyeknek nem tudunk szemükbe nézni, amelyek igazán nélkülünk határoznak rólunk: meg kell riadnunk a sötét éjszakától, amelyben tapogatódzva tántorgunk a sír felé. S az önmagát megvakító Oedipus tragikuma emlékezetünkbe idézi az erőszakosan megvakított Gloster gróf keserű szavát:

Sokat
Hallám régebben, hogy mik a legyek
A pajkos gyermekeknek, az vagyunk
Az isteneknek mink; mulatkozásból
Öldösnek el bennünket.

Az esztétika azoknak a drámai műveknek, amelyek e titokzatos, démoni, gonosz indulatú hatalmak uralmát példázzák, a *végzet*tragédia nevet adta. És hozzáfűzi, hogy a vak sorsnak kiváló embereken kell megteljesednie, hogy a hatás valóban tragikus legyen. Tehát a kép így még sötétebb. Emberi nagyság, lángelme, energia, alkotóképesség mind nem elegendő ahhoz, hogy a «dőre vakesetek» vagy inkább a homályban reánk leselkedő erők orvtámadása ellenében megvédjenek bennünket. Sőt, szinte elháríthatatlan törvényszerűség, hogy éppen a nagyok bukjanak el ama bizonyos szalmaszálon, amelyet a végzet tesz útjokba. Ez a görög pesszimizmus *φθόνος θέων*-ja, az istenek haragja, amelyről Herodotos beszél: amely Aischylost Prometheus ajkán a legádázabb kitörésre, lázadásra, istentagadásra ingerli; s amely Oedipus király sorsában jut legmeggyőzőbb és legmegrendítőbb kifejezésre.

S valahányszor a tragédiában ezzel a rejtett erővel találkozunk, mindig megerősödünk abban a meggyőződésünkben, hogy tragikum és

[1] Csengery János fordítása.

pesszimizmus ikertestvérek. Mert ha a tragikus hős küzdelembe bonyolódik egy másik hőssel, aki vele egyenlőerejű, talán fölötte is áll; vagy szembeszáll egy tömegerővel, amely a fizikai törvények kényszerűségével összeroppantja és megsemmisíti; ha maga ellen idézi a túlerőt, amely nyilt sisakkal, becsületes harcban állja a párviadalt vele és leteríti: akkor lelkünkbe beköltözik a tragikus engesztelődés, a megnyugvás, a béke. Akkor még gyönyörködni is tudunk a tragikus kimenetelben. Bármily paradox érzés ez a gyönyörűség, mégis megvan, sőt lélektanilag meg is magyarázható. Johann Volkelt a tragikum esztétikájáról szóló könyvében az okok egész seregét vonultatja fel: a részvétet az elbukó hős iránt, felfokozott életkedvünket, az előttünk lejátszódó tragédia egyetemes emberi jelentőségét, a művészi alkotás és a színészi ábrázolás keltette élvezetet.

Ily értelemben zavartalan a gyönyörűségünk, ha tanui vagyunk III. Richard és Richmond herceg párviadalának. Élvezzük két egymáshoz méltó ellenfél tragikus összecsapását Macbeth és Macduff élethalálharcában. Hamlet nemcsak önmagát, hanem mostohaatyját is híven jellemzi, mikor Horationak ezt mondja:

> Veszélyes ám, ha két hatalmas ellen
> Bőszült rohamja s vívótőre közzé
> Hitvány elem kerül.

A dán királyfi kétségkívül sok sarat szór nagybátyjára, különösen ha a tulajdon atyjával hasonlítja össze. De azért tudja róla, hogy hatalmas ellenfél, akiből nem hiányzik ama barbár kornak legtiszteltebb erénye, a személyes bátorság sem. Ha ezek egyszer összecsapnak, egy világ fog összeomlani. Senki sem kérdi igazságérzetében megbántva: miért kell Coriolanusnak elbuknia, miért Julius Caesarnak elvéreznie, miért Marcus Antoniusnak a világhatalom magaslatáról alázuhannia? Ha egyéb nem: a tragikai igazságszolgáltatás, amely az úgynevezett erkölcsi világrend funkciója, függvénye, hiánytalanul megtalálható mindegyiknek bukásában.

De hol az erkölcsi világrend Oedipus király tragédiájában? S mindazokban a tragédiákban, ahol a hős nagyságával, kiválóságával, emberi értékeivel nem egyrangú erők állanak szemben, hanem irracionális tényezők? Nem kell-e megalázónak éreznünk, hogy egy Herakles, aki egész életén át eszményi javakért harcolt, mindegyik híres munkájával egy-egy kultúrhőstettet vitt végbe, erdőt írtott, ártalmas vadakat pusztított el, elhatolt a messze nyugaton a Hesperidák kertjéig, leszállt az alvilágba és magával hurcolta annak őrebét: végül belepusztuljon egy féltékeny asszony meggondolatlan szerelmi varázslatába?

A klasszifikáló esztétika kimondja az ítéletet: az a tragédia, amelyben észszerű küzdelem folyik, méltó ellenfelek birkóznak egymással, értékesebb; az a másik, amelyben a hősnek a véletlennel vagy más alacsonyabbrendű erővel kell viaskodnia, kevésbbé értékes. Ez az iskolás osztályozás nem állhat meg. A tragédia az élet tükre. Az élet naponta ezerszer ismétli a véletlen legszeszélyesebb játékait. Tehát a tragédia sem küszöbölheti ki a sorsintéző tényezők közül a véletlent. A mű értéke nem ezen fordul meg.

Ellenben kétségtelen az, hogy a tagédiák, amelyekben nem a hős jelleme, akarata, eszményei és az eszmények megvalósításához szükséges erői döntik el a véget, hanem a véletlen: megerősítik a pesszimistát sötétlátásában és alkalmasak arra, hogy megrendítsék a derűsek, a bizakodók, az életigenlők mosolygó optimizmusát.

IV.

Beöthy Zsolt kitűnően megérezte ezt az antinómiát, a végzet vagy véletlen uralma és az erkölcsi felelősség közt tátongó örvényt. Ő is fölveti a kérdést: «vajjon a fátum eleve elhatározásából, megmásíthatatlan akaratából elkövetett vétség esik-e igazi beszámítás alá, azaz vétség-e igazán?»[1] És belátta, hogy sem kiengesztelődésről, sem megtisztulásról nem lehet szó «oly vétség megtorlásánál, mely erkölcsi beszámítás alá nem eshetik; melynek elkövetése merő kényszer volt, mely maga nem szabadságában mutatja az embert, hanem tisztán és egyedül az irígy végzet játéklabdája gyanánt.»[2] Csakhogy ő a kérdést megoldottnak látja azzal, hogy elismeri mindnyájunk függőségét az emberi és természeti viszonyoktól, de egyúttal posztulátumként állítja fel az akarat szabadságát is. Sorsunk olyan resultans, amelynek két komponense: jellemünk és körülményeink. Más szóval: a mi akaratunk és másoké. Ebbe már bele is lehetne nyugodni, ha sikerülne bizonyítani, hogy a két komponens egyenlő és hogy irányuk megegyező. Fájdalom, az élet azt igazolja, hogy a két komponens közül az egyik, a körülmények, a milieu, a születés adottságai tetemesen erősebbek a másiknál, a magunk jelleménél; de azt is, hogy a két erő a leggyakrabban ellentétes irányú; az egyik nem növeli, támogatja, hanem gyengíti vagy megsemmisíti a másikat. És ez az egyik: a mások akarata. Más egyéneké vagy egész tömegeké, megszentelt hagyományoké, meggyökeresedett intézményeké. A problémát még súlyosabbá teszi, ha egyéni akarásunk ellen

[1] *A tragikum* 487. l. [2] I. m. 489.

oly erők dolgoznak, amelyek kiszámíthatatlanok, amelyek láthatatlanul, orvul leselkednek ránk, hogy alkalmas pillanatban semmivé tegyenek bennünket.

Végzet, szabadság egymást üldözi
S hiányzik az összhangzó értelem,

mondja Lucifer, Madách pesszimizmusának hivatott tolmácsa. És épp azért hiányzik az összhang és az értelem életünkből, mert végzet és szabadság egymást üldözi. Mert élő lelkiismeretünk folyton azt prédikálja, hogy akaratunk szabad, tehát minden cselekedetünkért vállalnunk kell a felelősséget; hogy szabadon választhatunk jó és rossz között, mint Madách mennyei kara énekli. Viszont a végzet zord parancsa egyetlen lehelletével elfonnyasztja akaratunk szabadságának minden virágát, megbénítja karunkat, elállítja szívünk verését, megszünteti a legfensségesebb agy munkáját, bűnné teszi az erényt — csodálatos, erénnyé a bűnt soha — és rabszolgává, megvetetté, száműzötté a koronás főt. S megannyiszor bohócsipkával fején megjelenik a buta Véletlen, összevissza kavar, fejetetejére állít mindent, knock about-ot játszik komoly emberekkel és komoly értékekkel és fittyet hány legszentebb törekvéseinknek, ábrándjainknak, ideáljainknak.

V.

Egyébként is tisztában kell lennünk azzal, hogy az akaraterő egyoldalú hangsúlyozása a tragédiában káros, sőt veszedelmes, mert a műfaj keretéből kirekeszt olyan hatalmas tragikai alkotásokat, amelyek elsőrendű díszei nemüknek. A túlságosan kifejlett, makacsságig torzult, szenvedélyes akarat természetesen könnyen sodorja hősét végzetes összeütközésekbe. De az akarat gyengesége is tragikussá válhatik; már akár az Ibsen emlegette «robusztus lelkiismeret» hiánya, akár túlfinomult érzés, akár az értelmi erők túlsúlya sorvasztotta a normális alá az akaratot. Hamlet nevén nevezi a gyermeket, mikor nagy monológjában ezt mondja:

Ekképp az öntudat
Belőlünk mind gyávát csinál,
S az elszántság természetes szinét
A gondolat halványra betegíti.

Éppen mert ő is a gyengébb akaraterejű tragikus hősök sorába tartozik. Ama tiszteletreméltó és nagyon is tragikus alakok közé, akik *szenvedve nagyok*. Vajjon nem ragad-e meg mindnyájunkat a boldogtalan II. Richard sorsa, aki gyengeségének, ingadozásainak, tettre nem ter-

mett természetének válik szánandó áldozatává? Shakespeare VI. Henrikje sem éppen az akaraterő titánjai közül való, mégis tragikusan hat; halálában már szinte érezzük megfoganni III. Richard véres korszakát. Van-e gyengéd vagy csak emberségesen érző szív, amely ne érezne metsző fájdalmat Balzac Père Goriot-ja sorsának láttára? Pedig ez a mai Lear csak szenved; csak tűri e kemény világ rugásait, leányai hálátlanságát és céda gúnyját, az egész környezet lenéző szánakozását. Gerhard Hauptmann drámáiban szinte az a szabály, hogy a hős vagy a hősnő mások szeszélyeinek vagy a vak véletlennek játékszere. Az óriási testű Henschel fuvarosban egy fejletlen gyermek akaratnélkülisége szunnyadoz. Rose Bernd elmondja egész élettörténetét, mikor elpanaszolja, hogy világéletében űzött vadja volt a férfiak buja vágyainak; és végső tragikuma, hogy éppen házigazdája hálójában akad fenn. Ibsen Peer Gyntje azon bukik el, hogy nem tud vagy nem mer vagy nem akar akarni. Hogy félember marad, sem a jóra, sem a rosszra nem képes. «Kerülj meg.» «Térj ki.» Ez az első ösztönszerű mozdulata, valahányszor a sors egy-egy keményebb elhatározást követelő probléma elé állítja. Herczeg Ferenc Ocskay brigadérosa megteszi a lépést, amely Rákóczi táborából a labancok közé viszi. De a döntő tett után akarata elernyed. Az inzultusok, amelyek mindkét részről érik, kivetkeztetik régi férfiasságából. Nemcsak a nézőnek: neki magának is megkönnyebbülés, mikor végre a megtört embert Jávorka és társai elhurcolják az újvári vesztőhelyre.

Nem sokkal mutatkozik erősbnek az akarásban Herczeg *Bizáncá*nak Konstantin császára sem. Ő is inkább gondolkodó, mint cselekvő lélek. Benne is sok az ingadozás, a fontolgatás, a minden oldalra való óvatos körültekintés. Életképesség kevés van benne. Annál megragadóbb és imponálóbb aztán az a bátorság, amellyel a negyszerű halálba indul, magával sodorva a pusztulásba asszonyt, atyafiakat, udvart, az egész rothadt, halálra érett népet. Még a már említett Hunyadi László is *(Árva László király)* inkább a szenvedésben tragikus és nagy, mint elhamarkodott, véres tettében, Czillei megölésében, amelyre egyébként is nem előre megfontolt szándék, nem céltudatos, jövőt építő akarat, hanem a jogos önvédelem ragadja.

Nem lehet vitatni, hogy a drámának nemcsak neve jelenti, hanem lényege is követeli a cselekvést. A mennél gazdagabb, kiadósabb, szemnek, fülnek tetszetősebb cselekvést. De sok olyan dráma van, amelyben ez a cselekvés nem szembeszökő ágálásban, nem óriások vagdalkozásában, nem titáni küzdelmekben nyilvánul, hanem lelkiekben. Csöndes átélésben, a szívek boldog összecsengésében vagy haragos diszharmóniájában, szűkszavú lelki harcokban vagy éppen néma elvérzésben. Mi megy végbe Solness lelkében, amíg elszánja magát a halálos mászásra,

amíg felviszi a koszorút a toronytetőre? Mi játszódik le Rosmer és West Rebekka között, amíg megtalálják mindketten az utat a patakmalomhoz, az öngyilkosságba? Milyen viaskodás folyik Allmers, a felesége és a húga között, amióta a kis Eyolf elpusztult s amíg végre Alfred megnyugszik Istenében?

Hogyan viselkedjék a költő e kétszeresen visszás jelenségek láttára? Miképpen reagáljon a világrend igazságtalanságára, amely «vesztőt, nyerőt besöpör», sőt megannyiszor a jót sujtja azzal a büntetéssel, amely a rossznak járna ki? Hogyan fogadja a véletlennek vagy végzetnek gonosz játékát, amely porba teríti a lélekben nagyot és tisztát és visszájára fordítja az erényt és a bűnt? Olyan kérdések, amelyekre mindig a költő egyénisége, ez a szabályozhatatlan, soha meg nem ismétlődő misztérium, temperamentuma, világszemlélete adja meg a választ. Az ember és a világ gyarlóságaira és hiúságaira a bölcs Horatius mosolygó iróniával, a «*ridendo dicere verum*» kedves és jótékony humorával adja meg a feleletet. A zordon Juvenalis haraggal és lázadozó keserűséggel «*Facit indignatio versum.*»

A tragikus költőnek is megvannak a maga elkeseredett momentumai. Amikor az emberi hálátlanság, kétszínűség, alattomosság, bárgyúság haragra lobbantja. Ilyenkor a költő egész meztelenségében feltárja előttünk pesszimizmusát. A stratfordi magányba visszavonult Shakespeare-nek van egy viszonylag hosszú korszaka, amikor az igazságtalanságok, hitványságok, bősz indulatok és gyilkos szenvedélyek képei foglalkoztatják és izgatják. S amikor Hamletjéből tulajdon lelke szól: «Ez a gyönyörű alkotmány, a föld, nekem csak egy kopár hegyfok; ez a dicső mennyezet, a lég, ez a fölöttem függő kiterjedt erősség, ez arany tüzekkel kirakott felséges boltozat nem egyéb, mint undok és dögletes párák összeverődése. S mily remekmű az ember! Mily nemes az értelme! Mily határtalanok tehetségei! Alakja, mozdulata mily kifejező és bámulatos! Működésre mily hasonló angyalhoz! belátásra mily hasonló egy istenséghez! a világ ékessége! az élő állatok mintaképe! És mégis mi nekem ez a csipetnyi por? Én nem gyönyörködöm az emberben, nem — az asszonyban sem.»

A legszélső pesszimizmus szólal meg Lear borzalmas átkozódásaiban a fenyéren, ahol a veszetten szilaj természet szolgáltat emberfölötti kitöréseihez harsány zenekíséretet. De valósággal a végítélet trombitáját halljuk harsogni *Az athéni Timon*ban. A *Dies irae* agybomlasztó rémképei tolulnak egymásra a szomorú hős kínos kifakadásaiban:

Az orvosban ne bízzál:
Óvszere méreg s többet öl, mint te rabolsz.
Vagyont is, életet is pusztíts; gonoszkodj,
Bevallva, hogy napszámban teszed azt.
Példázom a tolvajlást. Tolvaj a nap
S vonzása a tág tengert fosztogatja.
Főtolvaj a hold, a napból cseni
Halvány világát; a tenger híg árja
Tolvaj, sós könnyé olvasztván a holdat.
Tolvaj a föld, a köz ganéjból orzott
Trágyával éltet és szül. Tolvaj minden
Törvény, neked fék s ostor, nyers erejével
Lop szabadon.

Itt a pesszimizmus elérte csúcspontját: az elkeseredés metafizikai vizióvá magasodik, amely átviszi az emberi gonoszságot a világegyetembe és a kozmosz törvényének megteszi a mi földöncsúszó hitványságunkat.

Már most a nélkül, hogy perbe szállnánk a két szembenálló tábor bármelyikével, mégis le kell vonnunk egész elmélkedésünk végső tanulságait. A költőnek legyen bátorsága arra, hogy szemébe nézzen a valóságnak, és kimondja fenntartás nélkül azt, amit gondol róla. Ha tetszik neki, ha el van ragadtatva tőle, ha Leibnitz-cel azt tartja, hogy ez a világ a világok lehető legjobbika: akkor énekelje meg kéjeit és örömeit, virágait és gyümölcseit, erényeit és szépségeit. Ha az a tartós benyomása, hogy e földön nem virulhat a gonoszok vetése, mert itt csak az igazság győz és a jóké e világi élet koszorúja és dicsősége: zengje az optimizmus dalát. Ha kivételt nem ismerő szabályossággal látja megismétlődni az akarat szabadságának és a logikai következményképen nyomában járó erkölcsi felelősségnek megbonthatatlan okozati összefüggését, ha úgy tapasztalta, hogy a véletlennek, vakesetnek, végzetnek értelmes, ésszel élő, ép erkölcsű emberek sorsának intézésébe beleszólása nincs: ujjongjon nagyszerű felfedezésén.

De ha valóságban és költészetben százszor és ezerszer meg kellett érnie mindezek ellenkezőjét, a sorsot osztogató hatalmak igazságtalanságát, az illogikus, irracionális, megannyiszor elképesztő véletlen hatalmát: akkor mondja ki, ami a szívén van, mondja ki nyíltan, tisztán, közérthetően; még ha magára is kell vennie a pesszimisztikus világnézet ódiumát.

VI.

A történelmi korszakok alaphangulatának színezete változik: vannak boldog századok, amelyek az emberi haladásnak, a zavartalan

fejlődésnek, a gazdasági élet virágzásának, a nemzeti egyedek függetlenségének, a népek kölcsönös megértésének és harmóniájának lélekemelő képét tárják fel. És vannak viszont idők, amikor a rend kifordul medréből; a kultúra alkotásait szennyes árjával, iszapjával elfödi a hódító barbárság; amikor elnyomottakká lesznek, akik uralomra születtek, és a kormánypálcát magához ragadja a sötétség, a műveletlenség: amikor földre terítve haldokol a jog és szemérmetlenül törvényerőre emeli önmagát az erőszak.

Az emberi lélek természetéből fakad, hogy több fogékonyságot tanusít a tragédia és a tragikum iránt, mikor boldogtalannak, tehát a tragikus hőssel rokonnak érzi magát. Talán még soha nem volt nép és népnek nem volt korszaka, amely közelebbi atyafiságban állott volna minden tragikummal és tragikussal, mint a mai magyarság. Szinte az az érzésünk, hogy az önkínzás kéjével merülünk el azokba a zordon és mégis fenséges jelenségekbe, amelyek a mi jelenünket példázzák, és szemünk marcangoló fájdalommal és mégis benső gyönyörűséggel pihen a multnak ama nagyjain, akik a tragikus sors töviskoszorúját viselik.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Sebestyén Károly székfoglaló r. taghoz.

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Tisztelt társunk lekötelező buzgalommal felelt meg székfoglalási kötelezettségének és rendkívül szépen emlékezett meg nagynevű elődjéről, Rákosi Jenőről. A Rákosi Jenő öröksége fényes, de terhes örökség, mert az ő irodalmi tevékenysége oly óriási területre terjedt ki, amelyet csak az ő átfogó szelleme munkálhatott meg.

Tisztelt társunk bizonyára nem szándékozik Rákosinak, a publicistának nyomdokaiba lépni, de minden egyéb téren eddigi, immár évtizedekre terjedő irodalmi munkássága, sokoldalúságával és gazdagságával méltó utódjává avatja őt sorainkban a magyar irodalom elhunyt Nestorának.

A régi görög bölcselet volt az a kincsesbánya, melyből mint fiatal tudományos író legszívesebben merített, értékes művekkel gazdagítva irodalmunkat. Azután a római irodalom vonzotta, melyet két alakban is feldolgozott a magyar közönség számára. Régi szerelme Shakespeare és Shakespeare révén a színpad is; hosszú érdemes színbírálói szerepe

önként rávitte a dramaturgiára, melynek ma hazánkban egyik leghivatottabb művelője.

Alig van közöttünk valaki, — magamat sem véve ki — ki társunknak, mint mindig elfogulatlan és jóakaratú, ritka szellemi látkörrel és olvasottsággal rendelkező kritikusnak, köszönettel nem tartoznék.

Társaságunk Shakespeare-bizottsága mindjárt megalakulásakor magához csatolta s a mi Shakespeare-kultuszunknak abban az — egyelőre, fájdalom, úgy látszik, letünt — fénykorában, melyet mi indítottunk meg, nem is nélkülöztük értékes közreműködését.

Most végre sikerült t. barátomat Társaságunk soraiba iktatni; már székfoglalójával megmutatta, hogy ismeri várakozásainkat s azoknak bizonyára fog is tudni megfelelni.

Meg kell emlékeznem t. új társunknak ama rendkívül fontos, bár szorosan véve ide nem tartozó munkásságáról is, melyet mint irodalmunknak idegen nyelven való ismertetője fejtett ki. Mi ezt teljes értéke szerint méltányoljuk. A mi helyzetünk az, hogy a magyar ügynek idegen nyelven gyakran jobb szolgálatot lehet tenni, mint saját hazai nyelvünkön.

Örömmel üdvözöljük mind e változatos, sokoldalú minőségében körünkben és reméljük, hogy a tagsági oklevél, melyet ezennel átnyujtok, hosszú és sohasem lankadó munkatársi viszony záloga lesz.

Sebestyén Károly válasza.

A Kisfaludy-Társaság tagsága minden választott számára ünnepi dísz. Rákosi Jenő öröke e dísz fokozása. Az Elnök úr kitüntető szavait a legnagyobb dísznek érzem. Válaszul e sok ünnepi pompára csak egyet ígérhetek: szürke, köznapi, de annál lelkesebb munkát. Munkát nemzetem irodalma javára. Munkát e Társaság működésének gyarapítására. Munkát itthon és künn, a nagy világ szellemi piacán. Ez az én köszönetem, ez az én fogadalmam. S ezt a fogadalmat teljesíteni is fogom, Isten engem úgy segítsen.

1. MEGEMLÉKEZÉS BÁRSONY ISTVÁNRÓL, A TERMÉSZETKEDVELŐRŐL.

JÓZSEF KIRÁLYI HERCEGTŐL.

(Felolvasta az 1930 máj. 14-iki ülésen.)

A Kisfaludy-Társaság engem megtisztelő bizalma Bársony István megüresedett helyére állított, úgy érzem : azért, mert én is az Isten alkotta természetben lelem legnagyobb gyönyörűségemet és ennek szépségeit élvezve emelkedik lelkem oda, hol Bársony István ihlete lebeg. Ő csak az Isten szabad ege alatt érezte jól magát, a természet szépségei fakasztották költői lelkének legbájosabb virágait. Ő a ringó búza arany kalászai között rejtőző burjánból is szép csokrot tudott kötni, megtalálva közötte a szépet, illatosat ; a mocsarak zizegő nádasaiból is meglátta az örökkévalóság derűs mosolyú tekintetét, a kék ég oly megkapó mélységét, az estalkony imádságos varázsát, a föltámadó hajnal éltető lehelletét, a vadak húzását ; hallotta a pici madárka forró szerelmi dalát, az élet minden sóhaját, érezte annak éltető balzsamát és mindezt bájos elbeszélésekbe szőtte.

Bársony István a természet nagy templomában otthon volt, minden szépet, megkapót egyszerű s mégis oly kedves, találó szavakkal vetett papírra. Vérbeli vadász volt ; de nemcsak azért járt ki puskával, hogy vadat ejtsen, hanem hogy megfigyeljen, szépet keressen és azt lelkébe vésve térjen haza.

Akár a tél zordon jegén, mély hóban, dermesztő hidegben találjuk ; akár a tavasz ifjú élettől duzzadó, virágos mezőin ; vagy méhektől körülzsongott, lepkéktől körüllibegett akác- és orgonavirágos magyar faluban érjük ; vagy az őserdő méla rengetegében egy üde forráskát nézegetve, az ibolyaillatot hordó enyhe szellőt élvezve ; vagy a vihar ellen sírva, rikácsolva küzködő hatalmas őstölgyfák alatt : mindenütt lelkébe fogadja azt, amit azután megkapó hűséggel, ragyogó színeivel és a költő ihletett tollával örökít meg. A szépet, a fölségeset, a tisztát, egyszóval azt, ami az ő nemes lelkéhez illik, nem zárta be kebelének mélyébe, hanem átadta az olvasóközönségnek, talán a nélkül, hogy sejtette volna, hogy üde dolgozataiban lelkének tükörképét örökíti meg, a természetkedvelő emelkedett, a világ ocsmányságaitól távol álló költői lélek napsugaras képét, mely az olvasóban valami olyan melegséget ébreszt, mint egy felejthetetlen kedves, átszellemült és minden árnyfolttól mentes emlék.

Ma, midőn Bársony Istvánnak, a természeti szépségek kedves írójának helyét hálás szívvel elfoglalom, egy kis dolgozatomat akarom fölolvasni, mely a következőképpen keletkezett.

1914 elején zergevadászatról beszélgettem Bársony Istvánnal, aki sóhajtva mondotta nekem, hogy ez azon kevés honi vadászatok közé tartozik, melyről bizony nem tud sokat mondani. Ajánlottam neki, hogy jöjjön velem a Magas-Tátrába, hol minden hegyet, völgyet ismerek és gondom lesz rá, hogy zergét lőhessen. Elgondolkozott, majd azt felelte, hogy ő már nehézkes, nem jó hegymászó és zergére már nem igen vállalkozhatnék. Erre tréfásan megígértem neki, hogy, mert valóságban nem láthatja, le fogom neki írni legnehezebb és így legérdekesebb zergevadászatomat, úgy, ahogy ő azt leírná. Melegen megköszönte, azt mondva, hogy így legalább lélekben velem jöhet és a Magas-Tátrát is látni fogja legszebb ragyogásában.

Tényleg le is írtam ezen rám nézve felejthetetlen emlékű órákat. Közben kitört a háború s a dolgozat fiókomban maradt. Csak 1921-ben találtam meg és alkalmilag megmutattam Bársony Istvánnak, hogy emlékszik-e még ígéretemre, melynek halasztását csakis a világháború és forradalmak okozták.

Pár nap mulva arra kért, bocsássam rendelkezésére kis elbeszélésemet, mert szándéka egy könyvet írni: *Egy öreg vadász emlékezései* címmel. Nagy elfoglaltsága miatt azonban még meg sem kezdhette ezt. Ebbe a kis vadászati elbeszélés-gyüjteményébe szeretné első helyen tátrai vadászatom említett leírását közzétenni. Hiszen ő írta az előszót *Erdei magány* című könyvemhez, most pedig legyen könyvének első fejezete az én művem.

Úgy tudom, a könyvet nem írta meg, mert előbb jobblétre költözött. Az én szerény kéziratom árván maradt. Legyen ez székfoglalóm, melyet az ő emlékének szentelek.

2. A KIRÁLYHEGYNEK MINDIG IGAZA VAN.

JÓZSEF KIRÁLYI HERCEGTŐL.

(Felolvasta az 1930 máj. 14-iki ülésen.)

Hullámzó, sivár ködtengertől környezve, fáradtan fölfelé mászó párákkal teleaggatva, az életrekelő nappal első szürkületében még alig láthatóan állanak magasan az égbe emelkedő sötét sziklaóriások; elviselt, lerongyolódott hóköpenyükbe csak szegényesen betakarva; mintha az évezredek bontó munkája s éles fogai ellen küzdve dacolni akarnának.

Megdermedt némaságuktól irtózva a szellő jeges fuvallata a völgyeken leszaladva, sietve menekül és sóhajtozva a kócos vastag ködtakaró alá bújik, mely a Magas-Tátra lábai köré telepedett és mely alatt fázva haldoklik az éjjel sötétsége, míg messze keleten megszületik a nappal.

Ragyogva és csillogva tündökölnek a dérlepte sziklafalak, midőn a háborgó ködtengerből kiemelkedő napnak első piros sugarai cirógatva érintik azokat. A fagyos légáramlat széjjeltépi a felhőzetet, foszlányait kisöpri a szakadékokból és sziklakéményekből, míg ezek ezer haragosan fenyegető öklöt emelnek a tündéri pompában fénylő szép hegységre.

Régi derék vezetőmmel, Horvai Jakabbal, a Közép-orom egyik irgalmatlanul meredek gyepes lejtőjén lassan fölfelé kapaszkodom. A Sárgafal a zergék kedvenc tartózkodási helye, mely áthajló szikláival fenyegetőleg fölénk meredve tekint le ránk. Függőleges falak, ijesztően mély, sötét szakadékok, fantasztikus szaggatott élektől környezve, óriás kőrakások és görgetegek váltakoznak virágszőnyeges gyepekkel és gigantikus sziklatöredékekkel, kőtömbökkel. Minél magasabbra mászunk, annál meredekebb lesz a part, annál lenyügözőbb a kilátás, a fölkelő nap bíbor fényében, melytől a hó és kopár szikla aranyosan sugárzik.

A ködtenger a nevető napfényben széjjelfolyik és a vidék egész nagyszerűségében pompázik.

— Tessék csak odanézni, — szól vezetőm — be szép a síkság s rajta túl a Branyiszkó meg amott az Alacsony-Tátra! De a Királyhegy fekete sapkát tett föl! Ezt nem szeretem — — még ma bajunk lesz vele. A Királyhegy nem hazudik soha!

Mind nehezebb lesz a mászás. Muszáj egy kicsit pihennünk. Vezetőm havasi virágokat szedeget s aztán kalapját leveszi, kezével sűrű aranyszőke haját homlokáról kifésüli s nem messze tőlem a buja virágszőnyegre szintén leheveredik, finom vonásai, sűrű, nagyívű aranyszemöldöke, pozsgás kerek arca sugárzik az egészségtől. Szája körül mosoly űl, midőn tisztelettelteljesen, de szívélyes hangon kérdi:

— Szabad-e e virágocskákat kalapjára tűznöm? Még frissek és igen finom illatuk van. — Ezzel a mellettem a fűben fekvő kalapomat fölveszi s néhány szál égszínkék nefelejcset tűz rá. — Úgy, Kegyelmes Királyi Hercegem! — így nevezett engem gyermekkorunktól fogva. Kalapomat előbbi helyére téve kérdi: — Ma még egypár jó zergebakot hozunk le? Úgy-e bár?

— Köszönöm, Jakab! Emlékszel-e még erre a helyre? Mikor engem félrerántottál? Ezen sziklafal mellé? Mikor a Hundsdorfer a zergét elejtette, abban a rettenetes zivatarban, és mikor a zerge nagy sziklatömbökkel itt lebukfencezett és te «Isten irgalmazz!» szavakkal a falhoz

húztál? Emlékszel? Akkor gyermekek voltunk mind a ketten! Régen, 1885-ben volt az!

— Be szép vadászat volt az, — felel Horvai — és nagy szerencse, hogy hallottam a kövek gördülését és félrerántottam Fenségedet! Azt hittem, hogy megindult a hegyoldal! És midőn a víz ebben a szakadékban házmagasságban jött és a falba mászva meg kellett kerülnünk. Még ma is rémülettel gondolok arra vissza. De most sietnünk kell, mert a nap már jó magasan áll és a zergék már vagy átmentek a kényszerfordulón, vagy közel lesznek hozzája. Kérem, adja ide a kezét, mert gyorsan kell a szakadékon áthaladnunk és az árnyékos oldalon föl, ott még jó széllel elibük kerülhetünk, ha a szerencse is kedvez. Tessék a lábakra vigyázni, hogy meg ne csússzon vagy követ el ne indítson.

Mint a macskák, — hiszen erőteljes harmincas férfiak voltunk — úgy másztunk a leghihetetlenebb helyeken le. Nemsokára egy árnyékos, sötét, hidegen lehellő és függőleges sziklafalaktól környezett, mély hasadék fenekére értünk. Ott egy a sziklafalról, mint fátyolvizesés alázuhanó, kristálytiszta vizű patakocska majd előbukkan, majd megint mormogva eltűnik az óriás görgeteg között és kissé odébb megint ezerszínű gyémántporrá válva zuhan a szellőtől fátyolként a légbe hordatva, a szédítő mélységbe.

Egy üdítő korty után, megduplázott erővel nekiállottunk a zordon sziklafal megmászásának. Helyenkint kéményszerű, különben apró lépcsőjű a fal, melyen iszonyatosan nehéz fölkapaszkodni és csak erőink teljes megfeszítésével, igen lassan tudunk följebb jutni.

A sötét, erősen széjjelhasogatott, repedezett gránitszikla meglehetősen szilárd és bátran bele lehet kapaszkodni, a nélkül, hogy a megfogott darabbal a mélységbe zuhanjunk. Mint a kötéllétrán, kézzel-lábbal fogódzkodva, mindig a következő lépést kipróbálva közeledünk a vadan regényes, cikornyás, össze-vissza szaggatott előoromhoz. Fölérve visszanézek és csak most látom, hogy mily nehéz utat tettünk meg. Horvai mosolyogva bólint: — Derék mászó kegyelmes királyi hercegem, mint azt már oly sokszor láttam. Ezt nem utánozhatná mindenki; a fejnek biztosnak kell lennie! Úgy-e szép itt fönt?

A sziklafal felülről teljesen függőlegesnek látszik. Lehetetlennek tartaná az ember azt, hogy itt jöttünk föl. A szakadék fenekét kiálló fekete sziklák részben elfödik.

Horvai hirtelen megragadja balkaromat: — Ott túl a gyepen — oda tessék nézni!

Fogai között mormog valamit, ami éppen nem hangzik barátságosan. Kerek, csúcsos, megfakult, zöldes kalapját jobbjával kissé hátratolja és halántékát türelmetlenül vakarja.

Szemben a gyepes oldalon, ahol csak az imént állottunk, egy erős zergebak legelészve mászkál, a sziklafal szélső párkányára jön éppen ki és ott lefekszik. Nincsen túlságosan messze, alig 300 lépésre. Megpróbálom! Talán sikerül?! Puskámat elkészítem, amit vezetőm csodálkozva szemlél. Hamar töltök és egy nagy kőhöz lefekszem és rátámasztom a fegyvert.

— Jakab! Nézz csak távcsövemmel és figyeld meg, hogy hova megy a lövés!

— De hisz ez nagyon messze van! Ne tessék lőni! Megkerülve közelebb juthatunk a zergéhez!

— Figyelj csak!

— Tessék csak egy kicsit várni, legalább is egy követ megindítok, hogy a bak fölálljon és nagyobb célt mutasson! Most!

A jókora nagy kő megmozdul és gördülve megindul, lassan bukfencezve, majd mind gyorsabban, nagyobb és nagyobb ugrásokat tesz, mindig több kő követi mind fokozódó dübörgéssel. Nagy robajjal egy szikla is elválik a faltól és dörögve zuhan a völgybe, lent ezer törmelékdarabbal födve, összetörve utolsó nyughelyére talál. Pattogva, zörögve, mint a kíváncsiak hada, utána rohanva követik a kicsiny és apró kődarabkák ezrei nagy testvérük halálos esését.

A zerge föláll, s mint egy szobor, mozdulatlanul egyenest ránk néz és nem a bukdácsoló kődarabok seregére. Kis célt mutat, mert szemben áll. Amint a nagy robaj megszünt és az apró kövek is meghaltak már, a zerge megmozdul és el akar menekülni, de lövésem már eldördült.

— Kissé magas! — szól Horvai, és már elsült a második lövés is.

A zerge még egy pillanatig áll, majd magasba szökik és míg a visszhang mint hatalmas, mind messzebb futó dörgés, sziklafaltól sziklafalhoz gördül, hogy a távoli völgyek méla csendjébe fúladjon: a halálosan sebzett zerge a mély szakadékba zuhan le. Pár pillanat mulva hallom puffanását és látom mozdulatlanul feküdni, mint sötét pontot, ott a szivárvány minden színében széjjelporladó vízesés alatt.

— De szép lövés volt, — kiált vezetőm, — hanem most még egyet kerítünk? Nemde?

— Igen, de előbb ezt biztonságba helyezzük!

Éppen a leereszkedés lehetőségeit néztük e csúnya sziklafal tetejéről, midőn a szakadék torkolatánál visszahagyott hordárunkat meglátjuk, aki látta a zergét lezuhanni és oda megy. Horvai a Tátrában oly ismeretes kiáltással: «Háu-hu-hu!» megállítja, majd leszól, hogy vigye a zergét a Rainer- s onnét a Rózsa-menházhoz, ott várjon ránk, mert mi a Közép-orom gerincén át a Kis-Tarpatak völgyébe mászunk és egyenest a Rózsa-menházhoz megyünk.

Most nagy nehézségekkel, hosszas tornázással a Közép-orom vadan szaggatott vízválasztó élére másztunk föl a csúcstól északra. Vezetőm óvatosan előrekúszik az élre, míg én a kettőnket összekötő kötelet feszesen tartom. Odaérve ő lefekszik és hátra tett kezével integet, hogy siessek utána.

Hozzája érve megtöltöm fegyveremet és melléje tolom magamat fekve és átnézek a szédületes meredekséggel az Öt-tó felé lejtő kusza sziklavadonra. Ott, hol egy gombaalakú szikla áll és fehér görgeteggel kipárnázott vízmosás kezdődik, egy nagy fekete kő mellett, egy zerge fejét pillantom meg. Valamivel lejjebb egy kis gyepes párkányon a hómező szélén több zerge fekszik. Eddig nem vettek bennünket észre. Magasan fölöttünk egy kőszáli sas van, mozdulatlan szárnyakkal lassan csúszva az ég mélységesen kék végtelenében, mind nagyobbodó köröket ír le, majd kissé visszagörbítve szárnyait, nyílsebességgel lesiklik a Jégvölgyi-csúcs ólmosan komor sziklavadonába.

A vidék vadregényes szépsége leírhatatlan. Jobbról mélyen lent a Nagy-Tarpatak száz fehérlő, vadan zúgó vízesésével, hol óriás sziklatörmelékek között zajogva keresztülerőszakolja magát és a cirbolyák, vörös- és törpe-fenyők közől mint a hó világít ki. Rajta túl a Nagyszalóki-csúcsnak komor, fekete, hatalmas fala emelkedik, egyes csendesen vonuló fellegek árnyékából vadan szaggatott sziklaélei és kőszörnyei sötéten tekintenek ránk. Előttem a Közép-orom karcsú sziklakolosszusa, mögöttem a Vöröstorony hatalmas tömbje emelkednek ki a kőóriások zagyva vadonából, a napsütésben ezüstösen fénylenek a különben sötétszürke gránitfalak és a száguldó felhőseregek közől merev nyugalommal, némán és fagyosan tekintenek széjjel. Egyes vékony ködök, akárcsak sovány újjakkal, fölkapaszkodnak a sima sziklafalakon, mintha a nedves kőóriásokat boszorkánykezek kéjjel tapogatnák mind följebb, hogy átöleljék és többé ki ne eresszék. Hamarost ráborulva elfödik az elbájoló remek kilátást a síkságra, mely még a meleg napfényben sugárzva tekint föl hozzánk, a messze távol áttetsző kékes párájában elenyésző szép hegyek fölséges keretéből. Nehéz zivatar űl sötéten és fenyegetően a Királyhegyen és morogva dünnyög a távoli dörgés. Goromba időt ígér ez! Balra tőlem gyönyörűségesen szép, kecses vonalú hegyóriásoktól környezve, hó- és jégmezőktől övezve, szédületes mélységből fölnéznek rám az Öt-tónak sötétkék, őszintén kedves tündérszemei. Odatúl pedig csendesen alszik sötét fellegvánkosok közé ágyazva, jég, hó és ijesztő sziklafalak vad környezetében a hatalmas, vén Lomnici-csúcs, gyermekeivel.

A zergecsapattól nem messze egy sziklanyílás szélén egy erős bak fekszik. Ha meg akarom lőni, sietnem kell, mert az egész völgy gyorsan

megtelik hatalmas felhőtömegekkel, melyek, mint a mesebeli tengeri polip-óriás, karjaikat a szakadékokban és sziklafalakon kúszva föltolják és a távolból mind erősbödő mennydörgés mormog a völgyek visszhangos kebelén végig.

Célzok és, éppen midőn a köd eléri a zergéket, eldördül lövésem. Már nem láthatom, hogy eltaláltam-e. Kövek gurulnak pattogva a mélységbe és futva jönnek a zergék mellettem el, utolsónak az erős bak, melyet második lövésemmel leterítek.

Halk sóhajjal langyos meleg szél vonul át az éles sziklacafatok fölött és egy hosszú, vastag felhőhullámot borít a legmagasabb hegyélre és belenyomja a sziklák ezerhasadékos vadonába. Az elejtett zergénél maradok, míg Horvai — a Tátrának közismerten egyik legjobb vezetője — meg akarja nézni a helyet, ahova először lőttem, mert úgy véli, hogy az más és nagyobb zerge volt, mint az itt fekvő.

Körülöttem a végtelen, hatalmasan háborgó ködtenger beláthatatlansága! Mindenütt ezerkarú ködszörnyek tornásztak föl a sziklafalakon és horpaszaikban, mintha a hegykolosszusokat agyon akarnák nyomni. A Tátrának sötét csúcsai mint rideg sziklaszigetek merednek ki a tejszínű felhők végtelen tengeréből.

A varázslatosan megkapó kép által egészen megigézve állok bizonyos nyomasztó érzéssel lelkemben, hogy mily elmondhatatlanul kicsiny, semmi vagyok, ezen oly csendes és mégis oly beszédes magasztosság közepett.

Mindig alacsonyabbak és kisebbek lesznek a sziklaszigetek, s úgy érzem, mintha tényleg sűlyednék velük.

A vakítóan fehér felhő hamarost fölér hozzám. Egészen különös érzés fog el.

A földből már csak a kis szikladarabot látom, melyen állok, különben csak a végtelenség környez. Ekkor egy villám cikázik alattam a sűrű felhőtömegeken végig és a dörej egész belsőmet megrázza. A völgy fülledt zivatarlevegőt lehell föl, mintha haldokolva utolsót lélekzene. Óriás hófehér felhők szörnyen magas tornyokat építenek ég felé, melyek minden oldalról mint szarvak és rémséges pofájú fintorok felém hömpölyögnek.

Lélekzetfojtó várakozás, halálos csend köröskörül, csak szívem verését hallom.

— Háu — hu — hu!

— Hohé, Jakab! Jövök a fehér vízmosáson le!

— Nem szabad! Fönt kell rám várni!

— Jól van, várok!

Megint a nyomasztó, lelkehagyott csend! Csak a Királyhegyen dörmög dideregve a zivatar fenyegető szava. Nehéz, sűrű sárga ködbe bur-

kolva, két lépésre sem látva, mondhatnám aggódó érzéssel lelkemben, kissé leereszkedtem a hegyoldalba, mialatt egyes mogyorónagyságú cseppek csappanva hullottak a sziklára. És kitört a magas hegységnek vad vihara.

— Háu — hu — hu! — hallatszik Horvainak kiáltása.

— Hohé, Jakab! — felelek én.

A hang messziről jött és alig hallottam a vadan korbácsoló jégeső zúgó berregésében és mégis úgy tetszik nekem, mintha majdnem egy magasságban volna ő velem. Valószínű, hogy valahol az oromra ért, de nagyon messze tőlem.

— Hohé, Jakab! Hohé!

Nincs válasz. Csak a viharnak vad zúgása, az ugrálva őrült táncot lejtő, nagy jégdarabok sűrű verésének éktelen kerepelése hallatszik. Vízözönszerű felhőszakadás vegyül sustorogva a jégverésbe és ordítva ezer hatalmas, habosan alázuhanó vízesés tódul zuhogva a mélységbe, nagy kőtömböket dörömbölve sodor magával a szakadékokat megtöltve. Üvöltve, fütyülve és kísértetiesen jajgatva, őrülten kergeti a jegessé vált szélvész a most már elsötétült, eszeveszetten száguldó fekete felhőket. Köröskörül cikáznak és csapdosnak a villámok s a dörgés fület repesztően, idegrázóan reccsenik s bömböl, szünet nélkül a völgyekben a sziklafalak és hasadékok között ide-oda vágódva.

Horvai csak nem jön. Eltévedett! Egy szikla mellé húzódva mind nyugtalanabbul várom. A jégverés megszűnik és sűrűn, csendesen hull a hó . . . a köd mind tömörebb lesz. Már csak messze távolból mordul néha a dörgés, a vihar kitombolta magát és jegesen lehell az északi szél, halkan tologatva a ködöket.

— Hohé — hohé — Jakab — hohé! — — — Nincs válasz. Irgalmatlanul fázom, a szél késekkel metszi át vízitatta nyári ruhámat. Cselekednem kell! Meg kell Horvait keresnem, hiszen több mint két órája, hogy elment.

Halálos a csend, csak a sűrűn hulló hó szisszen halkan arcomat érintve.

Nagy nyugtalanság vesz erőt rajtam. Tán szerencsétlenül járt vezetőm? Lezuhant és a vadvizek elsodorták? Isten irgalmazzon neki.

A zergét hátamra veszem és átláthatatlan ködben, a hótól elvakítva, érzés és ösztön szerint, de mennem kell, mindig lefelé, azután a völgyben jobbra. Embereket kellene hoznom, hogy megkeressük Horvait. De hol? Hány óra járásnyira találkozhatom emberekkel?

A hó már jóval bokám fölöttig ér és mindig sűrűbben havazik, oly csendesen, mintha a természet meghalt volna és a jó Isten fehér szemfedőt borítana rá.

Isten nevében ismeretlen, rettenetes sziklafalakon egyedül utat keresgélve Horvai fölkutatására indulok.

Minthogy az orom járhatatlan, lassacskán megpróbálok leereszkedni. Egy függőleges fal tövébe jutva, alig járható meredeken tapogatódzom lábaimmal, míg kezeimmel kapaszkodom és így lépésről-lépésre apránkint haladok. Ködöt lehellve, a hulló havat elnyelve tátong az éhes mélység alattam, mintha csak arra várna, hogy belezuhanjak.

— Hohé — Jakab — hohé!

Kétségbeesett kiáltásom lélekszakítón fakad keblemből és gúnykacajjal halkan felel a ködök mélyéből a túloldal visszhangja:

— Hohé — Jakab — hohé!

Hidegen borsódzik a hátam, füleim sivítanak, mint lázas álomban. Horvai ezen sziklafal alatt holtan fekszik . . .

Mintha hirtelen gyengeség szállaná meg térdeimet és szédülnék én, ki soha sem ismertem ezt.

Csak azért sem! Meg kell hűséges vezetőmet találnom!

Ekkor kövek potyognak le a sziklafalból, puskám agyán koppan egy apró kavics. Hogy ez nem jutott eszembe régen! Megtöltöm és egy sziklára célozva két lövést teszek egymásután.

Minden völgyből mint a dörgés jön vissza lövéseim hangja és magasan fölöttem ott, honnét oly kínos vesződséggel leereszkedtem, nagy kiáltás válaszol:

— Hááu — hááu — hu — hu! Kegyelmes Fenséges Uram!

Egymásnak válaszolgatva, mindig közelebb hallatszik vezetőm kiáltása, míg én újra fölfelé mászom. Nemsokára találkozunk. Horvai futva jön le egy hófödte gyepes párkányon, csak úgy liheg, a hátán a nehéz zerge, arca kigyúladva. A sziklafalból a gyepes párkányra kiérve leülök, mert ki vagyok merülve, a zergét leoldom nyakából. Kezeim az éles sziklától kisebesedtek és szivárog róluk a vér.

— Na, mi történt, Jakab?

— A sebzett zerge nem messze feküdt a lövés helyétől, én azt hittem, hogy ki van múlva, kiáltásomra azonban fölugrott és a falakba iramodott. Utána másztam és végre utólértem a nagybeteget. Tessék csak idenézni, ilyent még nem lőttünk! De azután elért a sűrű köd, nem tudtam már, hogy hol vagyok, ebben a rettenetes időben, jégverésben, ködben, havazásban eltévedtem. Végre több mint háromórai tévelygés után, midőn negyedszer értem föl az oromra, mindig más helyen, hála Istennek eldördült a két lövés. Már azt hittem, hogy nem találunk többé egymásra! A Királyhegy jelezte, hogy baj lesz. A Királyhegynek mindig igaza van!

Este hét órakor, nehéz leereszkedés után a kis Tarpatak békés, friss

hóban fénylő, titokzatosan szunnyadó, téli pompájában mosolygó, fölséges vadonában, egy-egy erős zergebakot hátunkon cipelve, sietve haladunk hazafelé.

Azóta megint sok esztendő múlt el, derék vezetőm, Horvai Jakab, az anyaföldben pihen, csendesen alszik. Valahányszor a Magas-Tátra komor sziklafalait és félelmetes szakadékait járom, valahányszor hó- és jégfödte mélységeibe nézek és szépséges völgyeit a Mindenhatóhoz emelt lélekkel látom, hatalmasan morajló zuhatagait csodálva szemlélem, lelkem a mormogó patakokat követve a távolba száll és a halkan suhogó fenyvesben álmodozik, régmúlt idők emlékeit fölébresztve: akkor úgy tetszik nekem, mintha gyermekkori hűséges vezetőm katonás feszességgel előttem állana, mint oly sokszor hajdan, kalapjával kezében és mosolygó becsületes tekintettel kérdezné:

— Nem volna-e jó ma egy zergét lehozni?

És mintha látnám őt, a szép havasi virágokat kalapjáról levéve felém nyujtva, azt kérdezni:

— Szabad-e e virágocskákat kalapjára tűzni Kegyelmes Fenséges Uram? Még frissek és igen finom illatuk van!

Gondolataim tovább szállanak a csendesen álmodozó erdőkön át és a fenyők integetnek az alvó természet hűvös lehelletétől ringatva. Fagyosan fúj le az esti szellő a hómezőről és a viharok lassacskán elsöprik ifjúkori emlékeinket és hideg, jeges ködökkel, őszi dérrel lepnek el mindent.

És vajjon mit mondhat most a Királyhegy?

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Dübörögve visszhangzik szava a messze távolból:
«Lesz még boldog Nagy-Magyarország!»

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

József kir. herceg székfoglaló r. taghoz.

BERZEVICZY ALBERTtől.

Királyi Fenség!

A Kisfaludy-Társaság felette megtisztelve és lekötelezve érzi magát Fenséged magas készségétől, mellyel választásunkat elfogadva sietett tagsági kötelezettségének eleget tenni s elődjéről kegyeletesen megemlékezve székét elfoglalni. Ez a megemlékezés mindnyájunk emlékébe idézte azt a kedves társunkat, ki annyi költői melegséggel tudta a magyar természet változatos pompáját magához ölelni, s szembeötlő az a lelki

rokonság, mely Fenséged most székfoglalóul felolvasott páratlanul vonzó és megragadó vadászkalandba öltöztetett természetimádói vallomása s a Bársony István vadászéleti rajzai közt megnyilatkozik, mutatva, hogy oly utódot választottunk az elköltözöttnek, ki elődjére is dicsfényt áraszt.

A mi sok tekintetben szomorú legújabb korszakunknak egyik legérdekesebb jelensége: viszonyunk átalakulása ahhoz az uralkodóházhoz, melyhez sorsunk közel négyszáz éven át hozzá volt csatolva, mellyel szabadságjogaink érdekében gyakran harcban is állottunk, de melynek oly tagjaihoz, mint a nagy nádor és ivadékai, kik nemzetünkkel való együttérzésük állandó jeleit adták, mindig őszintén ragaszkodott a magyar s mellyel a világesemények szakításra kényszerítettek.

Vannak nemzetek, melyek talán nagyobb mértékben élvezték ennek az uralkodóháznak a kegyét, mint a mienk, de bátran mondhatom, nincs nemzet, mely e Ház iránt, mióta annak hatalma megszünt, több ragaszkodó hűséget és jogtiszteletet tanusítana, mint a magyar. S amikor az európai politika úgy hozta magával, hogy a politikai kapocs felbomoljék köztünk és az uralkodóház között, íme a nemzet társadalmi és irodalmi téren bensőségteljes örömmel nyujt módot fenséges tagjainak az együttmunkálkodásra, a nemes példaadásra.

Fenséged bíborban született és hadvezéri babér övezi homlokát; mi csak szerény írói borostyánt nyujthatunk, de azt jószívvel nyujtjuk, mert úgy érezzük, hogy azt Fenséged nem származásával, hanem szellemével, tollával vívta ki.

Fogadja tagsági oklevelét hódolatteljes üdvözletünkkel és kérésünkkel, hogy Társaságunk munkájában minél állandóbb részt venni méltóztassék!

---

1. MEGEMLÉKEZÉS BENEDEK ELEKRŐL.

BABITS MIHÁLYTÓL.

(Felolvasta az 1930 okt. 8-iki ülésen.)

Mikor megköszönöm a nyájas és emelkedett szavakat, melyek e Társaság küszöbén fogadnak s a megbecsülő választást, mely ezt a küszöböt átlépni hívott: arra kell gondolnom, hány szent lépés hagyott azon tiszteletreméltó nyomokat hajdanról; s ez a gondolat erőt vesz rajtam, valósággal hatalmába kerít.

Dante, mikor a limbusban járt, dobbanó szívvel ismerte meg, hogy régi és csodált költők árnyai lengnek körülötte. Így érzem én is a

régi és nagy nevek fényárnyát; méltóságos, szabad, szent költők neveiét, kik előtt irígy alázattal hajlik meg a mai nehezebb és gyávább kor írója.

Limbus az egész föld, s minden gyülekezetnek árnyak és szellemek a kültagjai. De ott, hol az írott szó nevében van a gyülekezés, a halottak élnek s az árnyak ragyognak. Hirtelen magam előtt látom őket menni, s oly fiatalnak érzem magam, mintha megint diák volnék.

Gyermekkoromban hallottam Garay Jánosról, akinek pátriájában születtem, hogy egyszer ott a szekszárdi nagyutcán váratlan megpillantotta Vörösmartyt maga előtt járva és fölkiáltott, mint aki alig állhatja, hogy le ne boruljon: «Még a földet is csókolni szeretném, ahol rálép!» Az a föld Szekszárd sáros utcája volt! De az utca is szent, míg nyomát őrzi annak, akinek szavai is nyomot hagytak lelkünkben, mint léptei a járdán. És míg a lélek maga is nem olyan, mint az utca blazírt sara, mely minden nyomot egyformán befogad, s minden nyomtól csak még jobban rászolgál nevére.

Én sosem akartam ehhez a sárhoz hasonlítani, de a másolóagyaghoz sem, mely csupa kegyeletből az emlék iránt, amit őriz, megtagadja magát és halottá válik. Mit mondjak hát a nagymultú Társaság küszöbén, melynek fényes és eleven árnytagjai, majd száz év szellemi tornyaiból néznek mint egy gyermeket néma vizsgáztatók? Fogadkozhatom-e, hogy útjukon járok én is? vagy akárcsak annyit is, hogy tudva és akarva útjukon iparkodom járni, ha öntudatlan és akaratlan nem visz arra az, aki minden poétának egyetlen ura és megfellebbezhetetlen parancsolója: önnönmaga lelke?

Ez a lélek más már, mint az övék: nem is csoda, ha más. Mások vagyunk mind, akik ma élünk: más idők, más emberek; ahogy ők sem hasonlítottak elődeikhez és nem hasonlítottak egymáshoz sem. Útunk bizonnyal folytatja az övékét, de elhajlik attól: ahogy az ág elhajlik a törzstől.

Hűtlenség ez?

Igazi magvető aligha képzeli, hogy a mag hű maradjon ő magához: azt akarja, hogy virág legyen belőle s a virág nem hasonlít a magra. Más a virág hűsége: visszaadni mindazt az erőt, amit magvától nyert, megőrizni mindazt a törekvést, ami a magból s a mag óta löki őt nőni és hajtani, mindig egyenesen és mindig felfelé, mindazt a makacs szeretetet, ami a magban volt a földhöz, mely az övé s az éghez, amely mindenkié — a földhöz, melyben megkapaszkodott, mely táplálja s az éghez, mely felé törnie kell, hol majd ágat bonthat!

Az otthon földjéhez. S a szabadság és emberség egéhez.

Oh bár, ijedt és babonás költői ennek a veszedelmes századnak, híven tudnók megtartani vagy visszamenteni ínséges napjaink számára,

ami európaiasság volt a Vörösmarty magyarságában, ami bátorság a Petőfi őszinteségében s kultúra az Arany János parasztságában! Nehéz feladat és nagy hősiesség! Nyomott éveket éltünk át ; országunkat megszelték, mint kenyerünket ; s a magyar költészet szelleme is ziláltan és koldusan támolyog, ezer gyanútól üldözve, ezer kényszertől prostituálva s nagyobb részvétlenség közt, mint valaha Kazinczy korában.

A magyar író sorsa tragikusabb mint régente volt : mert nem áll körötte a lelkes rajongók áhítatos kicsi tábora sem, mely azelőtt táplálta erejét s támogatta önbizalmát, kicsi, de biztos sziget a Közöny tengerében. Korunk túl van már a rajongás naivságán, vagy ha rajong, nem a szellem dolgaiért rajong.

E Társaság nemes hagyományai azt kívánják tőlem, hogy elődöm emlékét szőjem szavaimba. Semmi sem illusztrálhatja jobban a magyar író mai csüggesztő helyzetét, mint ez az emlék, a Benedek Eleké.

Ma is látom öreg, de daliás alakját, melyen valahogy minden köntös magyaros szabásúnak hatott ; fiatalos lelkességgel csillogó szemeit, s temperamentumos mozdulatát, amint megölelt, mikor utoljára találkoztam vele, ami az Erdélyi Helikon pesti ünnepén volt, mikor ő vezette föl Erdély fiatal íróit, hogy bemutassa őket a régi hazának, amelytől az övékét elszakította az erőszak. Ő volt az, Elek apó, apró koromtól kedves név nekem ; annyi évtizeden atyja és táplálója a magyar ifjúság lelkének, törzsökös és magyar táplálékkal, melyet népe fantáziájából merített ; újramesélője e nép meséinek, szerelmese székely fajtája legősibb, legotthonibb hagyományainak, s megértője, megbecsülője mégis mindennek, amit az új magyar irodalom újat és európait tudott alkotni ; Elek apó, ki hajlott korában, s a nagy nemzeti tragédia után, friss energiával és meg nem tört hittel bírt még hozzálátni, hogy eltépett szegény országának szellemi életét szervezni segítsen, mint aki halálig épít a romokon is! Írókat gyüjtött s olvasóközönséget a gyermekeken kezdve ; újságot adott a kicsinyeknek, s turnékat vezetett a messzeségekbe, felolvasóturnét, hogy a művészi magyar szót zengesse a kényszerű idegenség áradatában, az istáptalan, fájdalmas magyar szót! Egy újfajta Thespis-táborral járta az elhagyott székely őrhelyeket, napokig egyfolytában hűlt, gémberedett, ázott öreg teste döcögő autobuszokon a közömbös vad havasok közt ; s apai szíve büszke örömmel telt «fiainak», az ifjú székely íróknak, bimbózó sikerein, s kicsi olvasóinak naiv levelein, melyeknek helyesírási hibáit szerkesztői üzenetekben javította ki : mert hol volt az iskola, a magyar iskola, mely a magyar helyesírást tanította volna?

S minderre ráfizette életét, egészségét, pénzét, ráfizette megőrzött erejét, utolsó reményeit, kis, dugott fészkének érdemelt boldogságát.

«Fiain» és a kicsinyeken kívül, akik semmit sem tehettek, hol volt résztvevőbb nézője a hideg havasoknál? S így hajszolódott, rohamosan, siváran, kegyetlen, a végső keserűségig, a kétségbeesésig, a halálig!

Sivár sors és mégis dicsőséges: a poszton feledett őrszemé! S ez a magyar író sorsa, aki, mint mondani is szokták, mindig a kultúra poszton feledett őrszeme volt. Itt feledt nagy gazdánk, Európa, nagy gazdánk, nagy hazánk, «népek hazája», melynek már vagy ezer éve szolgáljuk végtelen szellemi tusáját, jóban, rosszban.

A szegény poszt egyedül és fázva a sötétben áll heroikusan, míg ki nem dől; s ha mást nem, legalább dúdolgat magában: ez is bátorság, s európai hűség és kultúra! Boldog a poszt, ha nyugton dúdolgathat, s nem kell félbeszakítania énekét, mert a jelszót kérdik tőle gyanakvó patrulok, vagy harcra kényszeríti alattomos ellenség. A magyar költőnek bizony sokszor harcolni kell és sokszor védekezni; s a harcban mindig a rövidebbet húzza, amíg él. Magányos poszt ő s gyenge a seregekkel és fegyverekkel szemben. Mást nem kell várni tőle, mint verset vagy mesélést, aminthogy én is verset hoztam ide, bemutatkozó ajándékul és azoknak, akik értik még a versek nyelvét, mely már-már holt nyelv ebben a világban, olyan kihalt s kevesek által tudott nyelv, mint a görög vagy a latin.

A vers pedig így hangzik:

2. ŐSZI MISSZIÓ.

BABITS MIHÁLYTÓL.

(Felolvasta az 1930 okt. 8-iki ülésen.)

Mint különös hírmondó, ki nem tud semmi újságot
Mert nyáron át messze a hegytetején ült s ha este
Kigyúltak a város lámpái alatta, nem látta őket
Sem nagyobbnak, sem közelebbnek a csillagoknál.

S ha berregést hallott, találgatta, autó? vagy repülőgép?
Vagy mótor a síma Dunán? s ha szórt dobogásokat hallott
Tompán a völgyekben maradozva, gondolhatta, házat
Vernek lenn kőmívesek, vagy a rossz szomszéd a folyón túl

Gépfegyvert próbál — oly mindegy volt neki ! tudta,
Balga az emberi faj, nem nyughat, elrontja a jót is,
Százakon át épít, s egy gyermeki civakodásért
Újra ledönt mindent; sürgősebb néki keserves

Jussa a bandáknak, mint hogy kiviruljon a föld és
A konok isteneket vakítva lobogjon az égig
Szellem és szerelem — jól tudta ezt a hegyi hírnök
S elbútt, messze a hírektől; de ha megjön a füttyös,

Korbácsos korhely, a szél, s ha kegyetlen a távolodó nap
Kéjes mosollyal nézi, hogy sápadnak érte öngyilkos
Bánatban elhagyott szeretői, a lombok, és ingnak,
Mint beteg táncoslány, aki holtan hull ki a táncból:

Akkor a hírnök föláll, veszi botját, s megindul a népes
Völgyek felé, mint akit nagy hír kerget le hegyéről
És ha kérdik a hírt, nem bír mást mondani: ősz van!
Nagy hírként kiáltja, amit mindenki tud: ősz van!

Úgy vagyok én is, nagy hír tudója; s mint bércet annál több
Forrás feszíti, mennél több hó ül fején, öreg szívem
Úgy feszül a szavaktól; pedig mi hírt hozok én? mit
Bánom a híreket én? forrong a világ, napok állnak

Versenyt az évekkel, évek a századokkal, az őrült
Népek nyugtalanok: mit számít? én csak az őszre
Nézek, az őszt érzem, mint bölcs növények és jámbor
Állatok, érzem, a föld hogy fordul az égnek aléltabb

Tájaira, s lankad lélekzete, mint szeretőké —
Oh szent ritmus, örök szerelem nagy Ritmusa, évek
Ritmusa, Isten versének ritmusa — mily kicsi minden
Emberi történés! a tél puha lépteit hallom,

Jő a fehér tigris, majd elnyújtózik a tájon,
Csattogtatja fogát, harap, aztán fölszedi lomha
Tagjait s megy, hulló szőrétől foltos a rétség,
Megy s eltünik az új tavasz illatos dzsungelében.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Babits Mihály székfoglaló r. taghoz.

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Tisztelt társunk sietett bizalmunknak megfelelve elfoglalni székét körünkben, kegyeletesen emlékezve meg elődjéről, Benedek Elekről s bemutatva legújabb költői termékét. Ezzel szabályainknak eleget tett s Társaságunk teljes jogú tagjai sorába lépett, kinek működése elé nagy várakozásokkal nézni már eddigi gazdag irodalmi tevékenysége is feljogosít bennünket.

Nem titkolom, hisz úgyis tudja mindenki, hogy beválasztása Társaságunkba küzdelemmel járt, hogy a nézetek erősen megoszlottak, nem tehetségére s irodalmi jelentőségére, hanem arra nézve, vajjon eddig követett iránya s Társaságunk hagyományai között nincs-e ellentét, vajon amaz nem fenyegeti-e ezeket.

Én és velem Társaságunk többsége nem osztottuk ezt az aggodalmat. Nem osztottuk először azért, mert Társaságunknak immár közel egy évszázados multon felépült hagyományait, melyek nemzeti irodalmunk legdrágább s legmaradandóbb hatású kincseinek megbecsüléséből és követéséből állanak, sokkal erősebbeknek tartjuk, semhogy azok uralmát Társaságunkban egy, bár még oly kiváló egyéniség példája és hatása veszélyeztethetné. Nem osztottuk másodszor ez aggályokat azért, mert nem feltételezhettük egy íróról, ki egy élet fáradságos munkájával alapította meg hírnevét, hogy szívesen lépne egy körbe, melynek híven követett eszményeivel szemben ellenséges érzületet táplál s azokkal szembeszállni kíván.

Társaságunknak, mint minden irodalmi Társaságnak, természetét és rendeltetését én úgy fogom fel, hogy az szabad egyesülése szükségkép nem mindenben egyező írói egyéniségeknek; hogy annak a közvéleménytől felkarolt nagy tehetségek elől csak fölötte súlyos okokból szabad elzárkóznia s hogy annak időszerinti képviselői csak sáfárai, nem egyedárusai a reájuk szállott hagyományoknak, akiknek azok követésében, ha klikké nem akarnak változni, nem szabad kizárólag egyéni rokon- és ellenszenvek után indulniok, hanem bizonyos határig a közvéleményt is meg kell figyelniök.

Az ellentéteket, melyek újabb irodalmunkban dúltak s most szemlátomást enyhültek, a nemzeti összeomlást megelőző és követő idők zivatarai támasztották. Azokból az időkből mindnyájunknak kivétel nélkül okulást kell merítenünk, de azoknak az időknek a jelenségeivel

szemben a jövőben való üdvös együttműködés érdekében kell, hogy mindnyájan a jótékony feledésnek is némi helyet adjunk.

Jövőnk céljai iránt ma már egyetértésre jutnunk nem nehéz; nem szabad azok megvalósítását a rideg elzárkózásból eredő egyenetlenséggel megnehezítenünk. Én erősen hiszem, hogy tisztelt társunk fényes tehetsége és hírneve erős segítőnk lesz hagyományainkhoz hű, de a jelen érzelmeit és a jövő feladatait elfogulatlanul mérlegelő irodalmi munkásságunkban. Ebben a bizalomteljes reményben üdvözlöm körünkben t. barátomat és nyujtom át tagsági oklevelét.

---

1. EMLÉKEZÉS BARTÓKY JÓZSEFRE.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐTŐL.

(Felolvasta az 1930 nov. 5-iki ülésen.)

Tekintetes Társaság,

vannak írók, akik szinte készen ugranak ki a gyermekszobából. Ezek a csodagyermekek. Vannak írók, akik késő öregségükben kápráztatnak el bennünket gazdag termékenységükkel. Ezek a csodaaggastyánok.

Az az író, akiről most szólok, nem tartozik sem az előbbiek, sem az utóbbiak közé, de jelentkezése nem kevésbbé rendkívüli, fejlődése nem kevésbbé csodálatos. Bartóky József már túl volt az ötvenen, mikor tollat vett kezébe, s közelebb járt a hatvanhoz, mikor első könyve megjelent. Aztán kötetei egymásután hullottak ki a nyomtató-gépből s rövidesen — alig pár év alatt — mestere lett a prózának.

Megannyi tehetséget adott nekünk a fanyar és csípős március s a havas és vadregényes december is. Ő — azt mondhatnám — az ősz gyermeke, a napsütéses október gyermeke. Nem virágos tehetség. Inkább gyümölcsös tehetség, az érett gyümölcsök ízével. Októberben a gyér lombokat éles, fehér tűzzel világítja át a verőfény, feltünteti a fák körvonalát, délfelé még sütkérezni is lehet, csönd van az erdőkben, a neszek és zajok óriásivá nőnek, de estefelé már zúg a szél is, köd ereszkedik s a világ sejtelmes színpaddá válik. Ilyen az ő világa is. Októberi idill, a bölcsesség derűjével, visszhangokkal, lelkiismeret-furdalással, árnyakkal, rejtett fájdalommal.

Művészi értékei is ősziesen higgadtak. Nem tüzes: sugaras. Nem színt ad: rajzot ad. Nem képzeletének féktelenségében gyönyörködünk: tiszta szerkesztését élvezzük. Prózája gazdaságos, szófukar,

majdnem csupasz. Épp ezért kitűnő elbeszélő. Az elbeszélés művészei — még a leglázasabbak, a legösztönösebbek is — tartózkodóak és mértékesek, közvetettek. Nem mondhatják ki egyszerre és sommásan, amiről beszélni akarnak, csak kerülőúton, részletekben, alakjaik által, különben történetük feszítőereje megsemmisülne. Közvetlenségük nem a költő közvetlensége. Bizonyos burkolt, átszellemült közvetlenség ez.

Eltűnődtem azon, vajjon miért hallgatott oly sokáig, miért halogatta mondanivalóját élete végére, amikor úgyszólván körmére égett a munka? Azt hiszem, szemérme szabódott az ellen, hogy kitárulkozzék, mindaddig, amíg lehetett. Első munkája egy kötet állatmese. Aki állatmesét ír, az álarcot hord, alibit igazol. Nem a királyok vérengzőek, csak az oroszlánok, nem a politikusok ravaszok, csak a rókák, nem az emberek szemtelenek, csak a legyek. Az érzések lázadása ez, az érzések rabszolgalázadása. Aesopus, az állatmeseírók őse, rabszolga volt.

Miután az állatmesékben az ő rejtezkedő lírája bátorságra kapott, meglelte igazi terét és keretét a novellában, mely még mindig takargatja az érzést, de több alkalmat nyujt, hogy az közelebbről is megnyilatkozzék. Novellái igazi novellák.

Újabban a műfajok határvonalai eltolódtak, összemosódtak. E. M. Forster azt írja, hogy minden olyan történet, mely több mint ötezer szó, regény. Ezt én legföllebb elmés kajánságnak tartom. El tudok képzelni olyan novellát is, mely ötszázezer szó, s olyan regényt is, mely ötezer szó sincs. Sőt ha egy könyvből egyetlen oldalt hallok, megállapíthatom, hogy regényből való-e vagy novellából. Gyökeres különbség van e két elbeszélés-fajta között, mégpedig nem a környezetrajz vagy a korfestés tekintetében, mely végre csak külsőség, hanem belső mivoltában, művészi céljában.

A regény az egész élet. Mindenekelőtt az idő múlását érezteti. Hervadnak, sárgulnak itt a naptárok. Önmagába zárt kerekség ez. Azok az ajtók, melyek ide vezetnek, csukva vannak s ha kinyílnak, mindig valami jelentős ember lép be, még ha mellékalak is, hátán a sorssal. Azok a bútorok, melyeket itt látunk, már első pillanatra ismerteknek rémlenek s minden kopásukhoz megannyi emlék fűz minket is. A novella az élet kivágott körszelete, rész az egészből, a véletlenség izgalmával. Csak az órák ketyegnek itt, csak a percmutatók percegnek. Ajtói mintegy tárvanyitva vannak s azokon bárki besétálhat, mint futóvendég. Bútorai érdekes újságok. Történései meglepetések. Esetleg jelképei az életnek.

Ennek a műfajnak finom kisplasztikusa ő. Alakokat mintázott, kiket vidéken figyelt meg, falusi gyerkőcöket, kisvárosi hivatalnokokat, majd vajudó korunk alakjait: katonákat, akik hazatérnek a frontról, cselédeket, akiket lopás miatt jelentenek föl, nyomorultakat és nyomo-

rékokat, a jazz-band őrültjeit, a pesti utca szegényeit, a lerongyolódott méltóságos urakat és méltóságos asszonyokat. Csupa kisemberek ezek, bármi is a rangjuk, nagy gonddal. A humor alázatos figyelme megnagyítja őket. Hite a gyöngédség volt, múzsája az irgalom.

Munkásságának, emlékének hódolva foglalom el megüresedett székét a Kisfaludy-Társaságban.

2. KÖLTEMÉNYEK.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐTŐL.

(Felolvasta az 1930 nov. 5-iki ülésen.)

Életre-halálra.

Mint aki búcsúzik, beszélni
Akarok.

Itt éltem én, vér véretekből,
Magyarok.

Mint akit égő szókra gyújt föl
A halál,

Szájam kigyulladt viziókat
Kiabál.

Együtt örökre, együtt, együtt
Veletek.

Kuckóba, sáncba, rongyba harcos
Feletek.

Mi volt ez? A szívembe harsog
Az egész.

Láng és korom, megtébolyul, ki
Belenéz.

Sírtam miatta, én is, én is,
Beh korán.

Én is zokogtam hosszú, véres
Lakomán.

Éreztem a semmit, a szégyen-
Maratást.

De láttam egykor kánaáni
Aratást.

Kerek eget, mely egy családot
Ölel át.

Parasztleányok hercegnői
Derekát.

Bő dáridót, mely könnyeinkbe
Belefúl.

Ifjú erőt, bűnt tékozolni
Pazarul.

Mégis mindent, ami tiétek,
Szeretek.

Vén bajszotok, puffadt, lilás-kék
Eretek.

Úr-kedvetek, amelynek párja
Nem akad.

Öreg, nehézkes, régi-ízű
Szavakat.

Ábrándomat, mely életemre
Sebet üt.

Hajnal felé a multba rívó
Hegedüt.

A délibáb vizében úszó
Gabonát.

Tükröztetett kastélyt, ezüstlő
Habon át.

Halottjaim csontját a földben,
Halavány,

Matróna-arccal, mélyen alvó
Nagyanyám.

Rokontalan, sívó magányom
Egyedül.

A hosszú őszt, mely visszanézve
Menekül.

Jaj, életem engem bilincsbe
Veretett.

Élő bilincs, forró bilincs, te
Szeretet.

Bilincsbe jár mindig a tiszta
Szerelem.

Ember-jussom testvér-bilincsben
Perelem.

Haraptam ezt és kincsre vágytam,
Ami nincs.

Csókoltam is, mert álom, áldás
E bilincs.

Lelkem, ha kérte, amit a sors
Nem adott,

Arany János bűvös szavával
Mulatott.

Itt és csak itt, nem, ezt nem és nem
Feledem.

Holtomban is csak erre járok,
Keleten.

Izzóbb a bú itt és szívig döf
Az öröm.

De szép, vidám, vad áldomás volt,
Köszönöm.

Európa.

Európa, hozzád,
Feléd, tefeléd száll szózatom a század
Vak zürzavarában
S míg mások az éjbe kongatva temetnek,
Harsány dithyrambbal én tereád víg,
Jó reggelt köszöntök.

Ó ősi világrész,
Te régi, te rücskös, te szent, te magasztos,
Lelkek nevelője, illatokat és ízt
Szűrő, csodatévő, nagyhomlokú, könyves,
Vén Európa.

Ha mostoha is vagy, viaskodom érted
És verlek a számmal és csókkal igézlek
És szókkal igázlak, hogy végre szeress meg.

Ki téphet el innen,
Ki téphet el engem a te kebeledről?
Nem voltam-e mindig hű, tiszta fiad tán?
Kölyökkorom óta nem ültem-e éjjel
Lámpám sugaránál tanulva a leckéd,
Vigyázva, csodálva száznyelvű beszéded,
Hogy minden igéje szívembe lopódzott?
Már értik azóta az én gügyögésem,
Bármerre vetődjem, sokszáz rokonom van,
Bármerre szakadjak, testvérem ezer van.

Nem láttam-e Kölnben a német anyókát
Esőbe csoszogni, Párizsban a tündér
Francia leányok könnyű szökelését,
Londonban a lordok hajának ezüstjét
S nem ettem-e, ittam munkásnegyedekben
Családi szobákban lármás olaszokkal?
Nem fájt-e velőmig a szlávok, a sápadt
Szlávok unalma, a bánat aranyszín,
Fáradt ragyogása?
Mind édes-enyémek a népek e földön,
Kitágul a szívem, belefférnek együtt.

Fogadjatok engem
Ti is szívetekbe
S ti távoli népek
Kürtösei, költők,
Pereljetek értünk otthon a mivélünk
Perlőkkel, anyánkért s mi tiértetek majd
Itthon perelünk, hogy élhessen anyátok.
Kiáltsatok együtt,

Európa bátor szellemei, költők,
Hogy gyáva vadállat bújik el a vackán
És vaksi vakondok fúr alagutat.
Daloljatok együtt,
Fények, fejedelmek, szellem-fejedelmek,
Hogy lélek a várunk, légvár a mi várunk,
Ezt rakjuk az égig, kemény szeretetből
És légi szavakból.
Kezdjetek elölről építeni, költők,
Légvár katonái.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Kosztolányi Dezső székfoglaló r. taghoz.

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Székfoglalása alkalmából örömmel üdvözlöm és avatom fel t. társunkat, mint valódi nagy nyereségét Társaságunknak. Azzá teszi eddigi írói munkásságának párját ritkító változatossága és gazdagsága. Szinte beláthatatlan a tér, melyen mint költő és író, mint kritikus és műfordító már eddig érvényesült, mióta, már 22 éves korában, kiadta első versskötetét. Az Akadémia Péczely-jutalmának elnyerését teljes mértékben igazolta az, hogy megjutalmazott műve négy idegen nyelvre van lefordítva. Általán tisztelt társunk ma a külföldön is jó hangzású névnek örvend s nagy irodalmi műveltsége, nyelvismeretei előkelő helyet biztosítanak neki műfordítóink sorában is.

Tisztelt barátomat irodalmi harcaink nem érintették: egyik tábor sem vallja kizárólag a magáénak, egyik sem tekinti ellenfelének. Az ilyen összekötő kapcsok nagyon becsesek irodalmunk egységének remélhető visszaállítása szempontjából.

A teljes megértéssel az új és legújabb törekvések iránt össze tudja kötni a mult szeretetét, és van költészetének egy borongó vonása, mely engem — kit hasonló sors ért — különösen megragad: a visszavágyás az elszakadt szülőföldre, a «hontalanná vált gyermekkor» siratása.

Hozzánktartozása kétségkívül emelni fogja a Kisfaludy-Társaság megérdemelt népszerűségét, kivált, ha a köteléket, mely hozzánk fűzi, nem fogja elhanyagolni, amire tagtársi bizalommal kérem s aminek zálogául adom át t. barátomnak tagsági oklevelét.

Kosztolányi Dezső válasza.

Kegyelmes uram, megindultan hallgattam hozzám intézett üdvözlő szavait.

Én valaha azt írtam, hogy az írók sohasem az elismerésre és méltánylásra vágyakoznak.

Valakit elismerni, méltányolni annyi, mint valakit pont annyira értékelni, mint amennyit ér, se többre, se kevesebbre. Ez pedig bizony szegényes ajándék, közönyös jutalom.

Nem is éri be ezzel senki sem, sem író, sem más ember. Gyarlóságunkból folyik, hogy valamennyien, kik a föld hátán élünk, többet és nagyobbat akarunk: szeretetet akarunk.

Ez pedig nem abból áll, hogy becsüljenek bennünket, hanem hogy túlbecsüljenek. Csak a túlbecsülésnél kezdődik a szeretet s talán a dicsőség is.

Az imént a szeretetnek ezt a tündöklő túlzását éreztem s most ezt köszönöm meg a mélyen tisztelt elnök úrnak, a Kisfaludy-Társaságnak s az itt megjelent közönségnek.

---

1. MEGEMLÉKEZÉS VARGHA GYULÁRÓL.

GYALLAY DOMOKOSTÓL.

(Felolvasta az 1931 jan. 7-iki ülésen.)

Köszönet legyen az első szó, amellyel az önök testvéri közösségébe belépek.

Köszönet a bátor kinyilatkoztatásért, amely a Kisfaludy-Társaság elnöki székéből a magyar szellemi élet egységét, mint országhatárok korlátain győzedelmeskedő szent jogot, hirdette meg. Köszönet mindazoknak, akik a lelki egység elvét cselekedettel kívánták szolgálni s engemet — testvéri kezüket országhatáron át felém nyujtván — a magyar szellemi élet eme fényes magaslatára felemeltek.

Fájdalom, az Erdélyben élő magyar írók egyik legőszintébb barátjának, Vargha Gyulának, nem mondhatom el köszönetemet. Az ősz patriárka halhatatlanságra költözött, mielőtt hálámmal színe előtt megjelenhettem volna s fejemet előtte áldásvételre meghajthattam volna.

A veszteség fájdalmát növeli lelkemben az az aggodalom: vajjon képes leszek-e Vargha Gyula irodalmi munkásságát, nemes, tiszta művészetét ebben a díszes gyülekezetben méltóképpen megemlegetni?

Erőimnek, készültségemnek mérlegelése arról győzött meg, hogy Vargha Gyula szellemi hagyatékának módszeres, esztétikai, vagy történeti szakszerűséggel felépített méltatására nem szabad vállalkoznom, Személyes, külső emlékeket sem idézhetek róla, hiszen én Vargha Gyula testi valóját sohasem láttam, földi hangját sohasem hallottam.

Megkísérlem tehát lelki kapcsolatok fonalán közeledni Vargha Gyula megdicsőült alakjához. De honnan induljak el? Zsenge ifjúságomat említsem-e, mikor Vargha Gyula verseit az akkori diák-divat szerint versfüzérembe másolgattam, vagy amikor *Dunaparton* című versének szavalásával a pálmáért versenyeztem?

Aranyködbe vesző ösvényei a messzi multnak! Frissebb nyomdékba kell lépnem, elevenebb kötelékbe kell fogóznom.

Vargha Gyula *Élet vagy halál* című versciklusának dátumai gyúladnak föl előttem.

Ebben az időben baráti kéz küldözgeti el hozzám az odahaza megjelent szép verseket. Egy napon, tizenhatnak őszelején, Vargha Gyula *Vörös hajnal* című versét hozza el a tábori posta. Ó, hogy megkesergünk és meglángolunk mi, székely katonák, amint összebujva olvassuk a vers strófáit:

Vörös hajnal gyúl az éjben,
Rémes hadzaj zúg a szélben,
Talpra népem, hősi népem!
Székelyország nagy veszélyben,

Talpra székely, rajta székely,
Csak a régi vitézséggel!
Mert, ha elvész ez a véghely,
Magyarország vele vész el.

Kínos hetek multán új verset hoz a tábori posta. S mi, megbusult szívek, lelkesedve olvassuk Vargha Gyula örvendezését:

«Erdély fölül már elvonult a vész!»

Csalfa reménység, mely költőt és katonát egyformán megcsufolt! Immár «Bukás felé» rohant szekerünk, immár bele kellett zuhannunk a legfélelmesebb «Mélységbe».

A véghely mégis elveszett!

S mi, a véghely népe, epedve vártuk, lestük a híreket azoknak életéről, akiknek testvéri jobbjából kiszakított a fergeteg. — Mi hír odaát az irodalomban? — tudakoltuk azoktól, akiknek sikerült megjárniok az utat új határköveken és tilalomfákon át.

Egyszer nagy hírt mondott el irodalmi postánk. Öreg fa virult ki odaát bámulatos szépséggel és gazdagsággal: Vargha Gyula *Ködben* című új verseskötetének dícséretét zengi az irodalmi közvélemény. A hír annál nagyobb örömet keltett körünkben, mert egyúttal azt is tudtunkra adta, hogy Vargha Gyula nagy szeretettel figyeli az erdélyi magyar

szellemi élet megindulását. Egyik látogatójának elmondotta, hogy őt a legerősebb lelki szálak: java-életének reményei, aggodalmai, tervei és csalódásai fűzik az erdélyi magyarság sorsához. Mint *statisztikusnak* sok gondot, fájdalmat okoztak Erdély néprajzi viszonyai, a magyarság felekezeti megoszlásai, társadalmi és gazdasági ellentétei. De nagy örömei is voltak az erdélyi magyarság sorsának figyeléseiben. Örült a székelység nagyszerű szaporodásának, nagy reményeket fűzött azokhoz az eredményekhez, amelyeket városok, bányák, vállalatok a magyar szó és magyar érzés terjesztésében évről-évre felmutattak. Őbenne — mondotta — a katasztrófa idején élő valóság gyanánt, szinte ízenként halt meg Erdély s fájdalmában úgy látta, hogy örökre meghalt.

A megváltás örömét érezte tehát, mikor hírét vette, hogy Erdély magyar lelke nem halt meg, hanem az elveszett anyagi hatalom helyett a szellem és erkölcs hatalmát szervezi új élet kezdésére. Mint statisztikus kétségbeesett, de mint költő a lélek munkájának megindulásából új reménységet merített az erdélyi magyarság jövője iránt.

Ebben az időben történt, hogy levelet kaptam Vargha Gyulától. Azzal a kéréssel tisztelt meg, hogy küldjem el neki megjelent munkáimat s egyúttal írjak valamit írói hitvallásomról, terveimről.

Akkor már láttam az irányt, amely felé életutam halad s a szerint szólt válaszom: minden tervem, minden vágyam az, hogy szerény tollammal az erdélyi magyar falusi nép lelki szükségeit szolgáljam a rászakadt árvaság gyászában.

Levelem váratlan, nagy hatást tett Vargha Gyulára. Forróhangú és prófétai erejű szavakkal kért, hogy soha meg ne feledkezzem programmomról: az elárvult erdélyi magyar falusi nép vigasztalásáról és bátorításáról.

A Kisfaludy-Társaság tagjai előtt ismeretes, hogy Vargha Gyula milyen messzemenő következtetést vont le abból a lelki kapcsolatból, amely köztünk a levelezés útján szövődött. A nemes hevületű, jó és igaz ember a Kisfaludy-Társaság tagságával kívánt megtisztelni s ebben a törekvésében szinte túlzott következetességet tanusított.

Most, hogy áldott emlékű, atyai jóakaróm költészetét és egyéb szellemi hagyatékát ennek a megemlékezésnek a nézőpontjából újra áttekintettem, — úgy érzem — megtaláltam magyarázatát annak, hogy Vargha Gyula miért volt olyan állhatatos akarója írói munkásságom kitüntetésének.

Íme, a látásom szerint való magyarázat.

Vargha Gyula költészetének középpontja: a falu világa, a falusi nép élete. A vezető szólamot változatos diszítő elemek kísérik: méltósággal és komoly fenséggel szárnyaló ódák, most lelkesítő, majd emésztő

bánatú hazafias versek, bájos szerelmi dalok és a mult emlékeinek hol vidám, hol borongó megszólaltatásai.

De amint maga mondja :

Kis falu csendje,
Ó, hogy feledne
Ki benned él és messze hágy!
Ember-vadonban
Ott sirt dalomban,
Ott sirt utánad mindig a vágy!

Ennek a vágynak művészi szülöttei teszik őt a Parnasszus őseredeti alakjává, költészetét a magyar irodalom igaz, nagy értékévé. Azok, akik a népies szellemű költészetben elődei voltak, megénekelték a falu életének némely vonását, Vargha Gyula azonban magát a népéletet s annak legfőbb megnyilatkozását : *a mezei gazdálkodást* szépíti és magasztosítja költészetté. Igaz átéléssel öltözteti a költészet bűbájos színeibe a szántásvetés, rozsvirágzás, aratás, cséplés, búzamosás, őrletés, kalácssütés, szénagyüjtés, méhészkedés, faültetés, szüretelés eseményeit. Gazdabölcsességgel figyeli a természet erőinek, a tavaszi napfénynek és őszi esőnek hatását a mező áldásaira. S maga a gazdálkodó nép, amint a szérűn dolgozik, a barázdában a pacsirta énekét hallgatja, vagy bokrétásan megy a harctérre : milyen lelkesült, ragyogó szavakra indítja a költőt. Mennyi bájjal rajzolta meg falusfeleihez való gyermekkori viszonyát :

A kis falu népe is ugy szeretett,
Sohse láttam mást, csak nyájas szemeket.
Én meg, ahol jártam, mezőn vagy uton,
Süvegeltem váltig, becsülettudón.

Életének alkonyán is megvirradt szívvel zengi :

De azért még érzem a föld erejét,
Szivemhez egészen közel van a nép!

Nos, csoda-e, ha ő, akinek szívéhez olyan közel van a falu népe, azt is szívére kívánta ölelni, aki ennek a népnek alázatos szolgálatára kötelezte el magát? Íme a kulcsa annak az állhatatosságnak, amellyel Vargha Gyula engemet az ő legkedvesebb lelki testvéreinek sorába, a Kisfaludy-Társaság tagjai közé kívánt becsülni. Ezzel is a magyar falusi nép iránt érzett nagy szeretetéről akart bizonyságot tenni.

Ennek a megállapításával be is végezhetném a Vargha Gyulához fűződő lelki kapcsolataim emlegetését. De nem tudok ellenállni annak a megszokásnak, amely nekünk, az elveszett véghely magyarjainak sajátunkká vált : tettre szeretném váltani a szavak egy részét.

Erre a buzdítást részben külföldi példából veszem.

Az olasz nemzet most ünnepelte meg a latin világ nagy nemzeti költőjének, Vergiliusnak kétezeréves emlékét. Az ünneplés nem annyira a hősök és harcok epikusának szólt, mint a mezei gazdálkodás magasztalójának, a *Georgikon* költőjének. Az olasz nemzet az ő nagy célkitüzésének, a mezőgazdálkodás újjászervezésének munkájához, a *búzafront* harcához, Vergilius műveiből is erőt és lelkesedést akar meríteni.

Vajjon nem kellene-e nekünk is foglalkoznunk azzal a gondolattal, hogy a földtől, falutól, gazdálkodástól elpártolni kész, városok felé sóvárgó népünk lelkét miként tölthetnők el Vargha Gyula költészetének varázsitalával s miként serkenthetnők ezzel is az ősi rög iránt való szeretetre?

Vargha Gyula egyik költeményében keserűen jósolja:

Üdén, fiatalon,
Antik szoborként soha ki nem ásnak.
Elmulsz, szegény dalom,
Reménye nélkül a feltámadásnak!

Én hiszem, hogy a keserű jóslat nem fog teljesülni. Vargha Gyula költői hagyatéka, mint nemes mag, új virulásra fog zsendülni a legáldottabb televényben, a magyar gazdálkodó nép lelkében.

2. TŰZ A SZIGETEN.

— Kis fejezet tíz év történetéből. —

Gyallay Domokostól.

(Felolvasta az 1931 jan. 7-iki ülésen.)

1.

Az ítélet esztendejének, ezerkilencszázhusznak, őszén nehány falusi gazda keresett föl a szerkesztőségben.

Honnan jönnek, mi járatban vannak? Nehézkesek, borusak voltak, mint a hegyek közül hajtott felleg: lassan eredt meg a szavuk.

Bíz ők jó messziről jönnek, Királyfalváról. Elegyes nép lakja Királyfalvát, ők, magyarok, vannak kisebb számban. Templomuk 'iszen van, de mint afféle félreeső, kicsiny leány-egyházközségbe — messziről szolgál be a pap. Most, a nagy változáskor, egészen elárvultak, mert tanítójuknak, aki hosszú éveken át buzgón kántorkodott nekik, el kellett távoznia a faluból. Most már senkijük sincs, akihez lélekben fogózhatnának, elindultak tehát, hogy Kolozsváron halljanak jó szót nagy tanácstalanságukban. Valami emberséges, jó urak azt ajánlották nekik a vonaton,

hogy legelőször az újságcsinálóknál kérdezősködjenek: azok értik legjobban a mai világ hímét, fonákját.

Megbíztattam őket, mondják el, mi a búsulásuk.

Őszes halántékú, de buzgó, eleven pillantásu ember köhintette hallgatásra a többieket. Balla István kurátor, amint magát illendően megnevezte.

— Nagy bajban vagyunk, uram! — serkedt ki a panasz Balla Istvánból — Olyan nagy búsulásunk van nekünk, hogy annál nagyobb nem igen érhet lelkes állatot.

— A csendőrök? — kérdeztem. — Vagy talán a jegyző?

— Azok is, de azok részéről nem esik olyan keservesen! Hanem a tulajdon gyermekeink, uram, a kicsi iskolások. Hogy azok mit művelnek velünk, mondani is szívet szomorító! Mit képzel, uram, már nekünk tulajdon apjuknak, anyjuknak sem köszönnek magyarul.

— Hát az imádság? — tüzült felém egy sovány arc a kurátor háta mögül. — Az imádság, kérem, meg az énekek! Azok s em mennek a maguk rendjén. Már a Miatyánkot is elfordítják a maga rendes valójából.

A kurátor bizonyítóan bólintott.

— Vétek, uram, amit mondok, de készek volnánk kicsavarni a haszontalan kölykök nyakát!

Tökéletesen tudtam már, mi bántja a királyfalviakat. Kancsal beszéd az övék, nem azt szidják, akire haragszanak.

— Bizony másként menne a dolog, ha Királyfalván is az eklézsia tarthatna iskolát! — jegyeztem meg az újságcsináló hozzáértésével.

Mintha rejtett rugót nyomtam volna meg: rám fénylettek a jámborak. Balla István combjára csapott nagy hevültében.

— Hogy' eltalálta, uram! Hogy' rátalált a kelevényünkre! Mi is éppen arra bonyolódtunk ki odahaza: külön tanító kellene nekünk, ha csak akkora is, mint a hüvelykujjam. Éppen ebben járunk, egy tanítócskát szeretnénk kapni püspök urunk jóvoltából. Ugyan tessék megmondani, hol s hogyan zörgetőzzünk.

Hát erre nem volt nehéz felelni.

— Menjenek a püspöki irodába és beszéljék meg a tanügyi előadóval! — utasítottam őket.

Balla István habozott kissé, aztán esdeklő pillantást vetett rám.

— Jöjjön el velünk, édes uram, legyen a szószólónk! — mondotta. — A sebünkre nagyon hamar rátapintott, bizonyosan az orvosság megtalálásában is segítségünkre tud lenni! Vezessen el, uram, ne botorkáljunk a nagy idegenségben!

No, ezt is könnyen megtehetem. Fölkerekedtünk s elindultunk a

püspökségre. Vidáman kocogtak oldalomon, mint akik érzik már a jókenet illatát, mely orvosolni fogja fájdalmukat.

Úgy gondoltam, mégis jobb lesz, ha először négyszemközt szólok a tanügyi előadóval s ezért a várószobában hagytam embereimet. Beköszöntöttem és az előadót felriasztottam az akta-emésztés bódulatából. Ismertettem az ügyet s végezetül érdemet akartam kovácsolni a királyfalviak számára.

— Mégis csak szép dolog, hogy ennyire szívükre veszik magyarságukat! — lelkesedtem. — Örülhetünk ennek a nagy ébredésnek!

Az előadó felhős pillantásokat vetett rám, végül keserű mosollyal mondotta :

— A fuldoklók hívásának örülni, mikor nem tudunk segíteni rajtuk! Mert nem tudunk, barátom! Hogyan kísérletezhetnénk új iskolák felállításával, amikor a régiek jogi helyzetét is alig tudjuk megszilárdítani? Kihívásnak tekintené, rovásunkra írná a hatalom! Nagyon elhibázott politika volna részünkről!

Megbolygatta az aktákat és csomó példával bizonyította, mennyire lehetetlen most új iskolákat szervezni.

— Hát megmondom nekik! — álltam föl. — Nem tudjuk kedvüket tölteni.

Az előadó helyemen marasztott.

— Várj csak, ne siessük el. Nem szabad a nép előtt ilyen nyiltan elárulnunk tehetetlenségünket. Hívd be őket, majd bekötöm valamivel a szemüket. Nagy gyakorlatot szereztem én az ilyesmiben, jöjjenek csak!

Beszólítottam pártfogoltjaimat.

Az előadó arcán kisütött a nap. Nyájasan megfaggatta őket kívánságuk felől, dícsérte az eklézsiába vetett nagy bizodalmukat.

— Aztán van-e megfelelő épületük az iskola megnyítására? — kérdezte egyszer és intett nekem : most jön a színváltozás.

A királyfalviak ijedten tekintettek egymásra.

— Épület bizony nincsen, mert ami volt, az a változáskor a másik iskolához szakadt, — felelt Balla István.

— Már pedig, kedves atyámfiai, épület nélkül semmit sem kezdhetünk! — sajnálkozott az előadó.

Balla István meg akarta menteni az esendő ügyet.

— Lehetne házat bérelni! Sok háborús özvegyünk van, valamelyik összébbhuzódnék illő árendáért!

Az előadó nem jött zavarba. Fölállott s az egyik polcról levett egy iratcsomót. Keresgélt benne, majd egy litografált rajzot nyujtott át a kurátornak, vigyék haza, tanulmányozzák az otthonvalókkal : íme ilyen költséges, nagy épületet követel az új törvény az eklézsiától.

Nézték az atyafiak a rajzot, ühmgettek, csodálkoztak, kérdezgettek, érteni próbálták az előadó magyarázatait. Végül egymás után becsukódtak s bánkodó szobrokká merevedtek.

— Bizony így van az, nem a mi jóakaratunkon múlik! — fejezte be az előadó a tárgyalást. Bocsánatot kért, hogy más ügyekbe elegyedhessék, meggyültek már a városszobában.

Elvezettem onnan s útjukra bocsátottam a csalódott embereket.

Ezek sem fognak többet újságcsinálóknál pártfogást keresni! — számoltam le velük gondolatban.

II.

Hát ebben a számításban ugyancsak csalatkoztam. Mert egy év mulva, őszi sokadalomkor, megint bekopogott hozzám két királyfalvi ember: Balla István kurátor és Gombos Pál presbiter.

— Mi bizony mindcsak az iskola dolgában alkalmatlankodunk! — mentegetőzött Balla István.

— Hja, mit tegyünk? — utánoztam a tanügyi előadó diplomatikus hangját. — Ha nincs épület, semmit sem kezdhetünk.

— Csakhogy van épület, uram! — kacsintott rám győzelmesen Balla István. — Megcsináltuk mi, kérem, mégpedig a rajz szabása szerint, nem lehet a miatt fennakadás. Édes, jó uram, fáradjon el velünk újolag, tegyünk hírt az épületről a püspöki hivatalban.

Jó kedvük engem is fölpezsdített. Csakugyan, próbáljuk meg! A jogi helyzet eddig mégis csak rendeződött, hátha jobb kedvében találjuk a tanügyi előadót?

Újra elindultam Balla Istvánékkal. Menetközben kikérdeztem őket, hogyan tudtak olyan gyorsan szögeletre jutni az építkezéssel? Hát bíz ott mindenkinek kardot kellett kötni a falu nevében! Ki igával, ki tenyérrel szolgált. A pénzrovatalban is mindenki segített.

A presbiter megrántotta Balla István kabátját.

— Ne feledjük Csergedy Balázs hitványságát! — mondotta. — Az ugyan egy mozdítást nem tett, egy fillért nem adott a gonosz.

— Nem az eblelkű! — buggyant ki a harag Balla Istvánból.

Meglepett az indulatos hang, megkérdeztem, ki az az eblelkű ember.

— Csergedy Balázsnak hívják! — ismételte meg nevét Balla István.— Botos ispán volt a szomszéd faluban, nagyon meglépesedett, ő tudja, hogyan s most vénségére közénk telepedett. Lelketlen uzsorás, se gyereke, se rokona, Istent sem ismer az, csak az egy gazdagságot. Hiszen boldogultunk mi nála nélkül is! — intézte el megvető mozdulattal.

Megérkeztünk a püspökségre. Most is előbb négyszemközt akartam

beszélni a tanügyi előadóval. Vígan ujságoltam el neki az iskola-épület hírét. Megbukott úri diplomáciánk, a királyfalviak ugyancsak túljártak eszünkön.

Az előadót nagyon rossz kedvében találtam. Fölállt s keserű megjegyzések közt kezdett az asztal körül keringeni. Hogy neki ilyen jelentéktelen szórványok ügyével kell foglalkoznia, mikor az egész vonalon összeomlás fenyeget. A jogi helyzet? Most már nem csak azzal van baj. Most már nagyobb baj az anyagi szükség! Új terhet venni nyakunkba, mikor a meglevő alatt is maholnap összeroskadunk? . . .

— Hát valljuk meg az igazat! — indítványoztam újra. — Világosítsuk fel őket.

Az előadó tért-fordult, johádzott. Rám nézett elcsigázott mosolyával.

— Ne, mégse oltsuk ki a tüzet egészen! Hátha mégis egyszer! . . . Hívd be őket, majdcsak kitalálok valamit . . .

Most még szívesebb volt hozzájuk, mint a multkor. Dícsérettel halmozta el őket az épületért, azt mondotta, hogy buzgóságukat aranykönyvbe fogja írni. — Megvan a madár! — hunyorított nekem Balla István. Most ceruzát fogott az előadó s a magyar gyermekek számát kezdte fölvetni: hány fiú, hány leány, s azok közül mennyi jár most iskolába, mennyi következik sorra jövendőben?

Egyszer letette a ceruzát és elborulva bólintott párat a királyfalviakra.

— Úgy látszik, hiába tusakodunk, jó emberek! Az iskola megnyitásához legalább húsz gyermek kellene, itt pedig, amint látom, legföllebb nyolcra számíthatnánk. Mert azokat, akik a másik iskolába iratkoztak, nem lehet onnan kivenni. Szigorú paragrafusok tiltják meg ezt számunkra.

Nagyon leejtették fejüket a királyfalvi követek erre a magyarázatra. Ellenvetést sem tettek ijedelmükben. Tudniillik, ők ketten voltak az építkezés főkovászai, hogyan fogják elmondani az otthonvalóknak, hogy hiábavaló volt a nagy igyekezet. Szörnyű kedvetlenség lesz ebből a hírből odahaza! . . .

III.

Multak az esztendők és a sötét vizek csak háborogtak körülöttünk. Riadva számláltuk veszteségeinket: barázdák elmosódtak, városok utcái fényt és színt váltottak, templomok megcsorbultak, iskolák megrendültek, kastélyok leomoltak, kripták elsűlyedtek az áradatban.

Kiveszünk-e mindannyian apáink földjéből, mint a tövön fojtott fa, elmúlunk-e, mint a betemetett forrás?

Multak az esztendők, hullám torlódott hullámra. A királyfalviak

azonban nem jöttek el többet hozzám. Hírt is csak egyszer kaptam róluk. Tűzkárosultak segélyezésére hívtuk fel olvasóinkat. A királyfalviak is megmozdultak, szép kis összeget küldöttek be lapunkhoz. A kísérő levelet Gombos Pál presbiter írta. Volt abban szép keresztyén szó is, de inkább pogány szitkozódás volt egy megátalkodott, gonosz ember ellen, bizonyos Csergedy Balázs botos ispán ellen, aki erre az istenes célra sem adakozott. Erősen serkentett Gombos Pál, hogy tegyem ki az újságba Csergedy Balázs kajánságát, szedjem le róla a keresztvizet, hadd botránkozzanak meg gonoszságán a keresztyén népek.

Iskoláról, tanítóküldésről azonban egy hang sem volt a levélben. Úgy látszik, végképen lemondtak róla, mint valami teljesülhetetlen álomról.

A sötét vizek pedig szünet nélkül háborogtak, szaggatták a gátakat, tördelték, fogyatták a partok erejét. Mi lehet a kis szigetekkel odakint, a kietlen egyedülvalóságban?

Huszonkilenc telén, farsang derekán, levelet kaptam Balla István kurátortól. Ünnepélyt rendeznek az eklézsia javára, szépen megköszönnék, ha megjelennék körükben s valamelyes beszéd tartásával megtisztelném őket.

Megörültem a levélnek. Valamit letöröltethetek adósságomból, amelyre annak idején a be nem váltott, nagy bizalom kötelezett. De az újságíró számára is tanulságos lesz a kirándulás. Mit veszített, mennyit hanyatlott a kis sziget magyar lelke a nagy változás tíz esztendeje alatt? Jegyzeteket fogok csinálni s nagy riportban fogok beszámolni tapasztalataimról.

Elfogadtam a meghívást, megírtam Balla Istvánnak, mikor, hogyan érkezem.

Az állomáson szekér várt. Ott álltunk meg az eklézsia háza előtt, amelyet annak idején iskolának szántak volt. Balla István bekalauzolt a terembe, különálló, hímes asztalhoz ültetett. A hívek kicsiny serege együtt volt már, szép renddel ültek a padokban.

Mi lesz a műsor, mikor fog rám kerülni a szereplés? — akartam megtudni. Szétnéztem, Balla uram azonban már nem volt mellettem.

— Mindjárt itt lesz! — nyugtatott meg Gombos Pál a jóismerős mosolyával.

Elővettem a papirost és töltőtollat, följegyzem pár benyomásomat. De hozzá sem kezdhettem, mert Balla István föltünt a terem ajtajában. Magamhoz akartam szólítani, de csak elakadt a szó ajakamon.

Balla István nyomában hosszú gyermekcsapat kigyózott be a terembe. Kézenfogva, párosával jöttek s szép sorjában beültek az első padokba.

Balla István elém állott s a gyermekek felé nyujtotta jobbját.

— Tekintse meg, uram, milyen szép gyermeksereggel gyarapodott eklézsiánk az utóbbi esztendőkben! Azt magyarázzák az urak, hogy húsz gyermeket követel a törvény az iskola megkezdéséhez? Hát itt harminckettő van, még pedig a javából.

— Harminckét gyermek! — röppent ki számon az álmélkodás. — Hát ez hogyan történhetett?

— Hát biz az úgy, uram, hogy ebben a dologban is egész eklézsiául egy akaraton voltunk! — pezsgett a jókedv és büszkeség Balla István hangjában. — Minden leányunkat férjhez adtuk, minden fiunkat megházasítottuk. De az idősebb renden lévők is megtették a magukét! . . . Csak nem fogjuk elszenvedni, hogy holmi paragrafusokkal leültessenek ...

Néztem a harminckét gyermeket, a szépen fésült, pántlikás hajú, pillangós köntösű leánykákat, a kipattant, fénylő szemű fiúkat. A mezők és rétek mutatnak be ilyen gyönyörűséges virágáldozatot a tavaszi napnak!

— Most aztán mit gondol, uram? — riasztott fel a gyönyörködésből Balla István. — Az eklézsia megtette a magáét, aklot is épített, bárányt is szerzett beléje. Most már csak küldenek kolozsvári nagytehető uraim egy tanítócskát, aki a bárányokat pásztorolja?

Ijedten eszméltem helyzetemre: mit mondjak a kicsiny seregnek, amely olyan bizakodva tapad reám tekintetével?

Óvatos leszek, villant meg fejemben, taktikázni fogok, mint a tanügyi előadó. Általánosságokban fogok mozogni beszédemmel.

Fölállottam és a nagy hitről kezdtem beszélni, mely megtartja az embereket és jó végre juttatja reménységeiket. De valami belső megrendülés kezdett szédíteni, vergődni, akadozni kezdettem, bizonytalan megjegyzések szaladtak ki számon, majd véletlen-akaratlan magyarázni kezdettem, hogy mennyit vesztettünk, milyen félelmes mértékben meggyengültünk az utóbbi esztendőkben, milyen gyászos ínség, tehetetlenség lett úrrá azokon a helyeken, ahonnan ügyük elintézését várják. Észrevettem, hogy elragadott a szavak sodra, küzködve, verejtékezve kapkodtam az ige után, amely visszavezet az általánosságokra: a hitre, reménységre . . .

A gyülekezetre esett pillantásom: megdöbbenve vettem észre, hogy az arcok mennyire megváltoztak, a férfiak fakó tekintettel meredtek rám, az asszonyok szeméből könnyek szivárogtak, itt-ott zokogások hangzottak föl a padok között . . . Itt ugyan hiába akarok többé taktikázni: ezek a becsületes, jámbor szívek vergődő szavaimból megérezték az igazságot, a reménytelenséget!

Elcsuklott a hangom, dermedten álltam ott.

Ekkor, a feszültség legkínosabb pillanatában, mozgolódás támadt a férfiak során.

— Várjatok! — mondotta egy síránkozó hang. — Várjatok egy kicsit.

Toprongyos, öreg ember bukkant ki a padsor előtt, szennyes ősz szakálla, véres szeme, reszkető ajaka. Faragatlan botra támaszkodva vánszorgott felém, lába lötyögött a csizmaszárban.

— Várjatok csak, várjatok! — ismételte reszketeg hangon.

Asztalomhoz érkezett, belefogózott balkézzel s a kettős támasztékon fölegyenesedett.

— Jó uram, ha meg nem sérteném! — fordult felém kérő pillantással. — Üljön le, vegye írószerét s írja, amit mondok.

Írtam :

— Én, Csergedy Balázs, gyarló, bűnös szolgája az Úrnak, érzem, hogy életemnek végórája közeledik. Romladozó testi állapotban, de ép elmével hagyományozom minden vagyonomat a királyfalvi eklézsiának olyan véggel, hogy annak hasznából az iskolát minél hamarább megnyissák. Ingó és ingatlan javaim jegyzéke a következő . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Írtam a jegyzéket, az ingatlanokat, betétkönyveket, írtam Csergedy Balázs jóságos rendelkezéseit tanító fizetéséről, eklézsia egyéb szükségeiről s közben-közben elöntötte lelkemet az áhitat : ó tűz, szent magyar tűz, amely ezt a fagyos, megátalkodott szívet is föl tudtad gyujtani! . . .

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Gyallay Domokos székfoglaló r. taghoz.

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Tisztelt társunk beköszöntője szíveink legérzékenyebb húrjait rezegteti meg, mert Vargha Gyuláról emlékezett meg. Aki a Vargha Gyula nevével ajkain lép be közénk, az biztosan számíthat szíves fogadtatásra, márpedig tisztelt társunknak valóban erős jogcíme van arra, hogy mintegy a Vargha Gyula nevében jelenjék meg itt. Nemcsak azért, mert megemlékezésével bizonyította be, mennyire megértette őt ; nemcsak azért, mert az ő helyére választottuk meg, hanem mindenekfölött azért, mert beválasztatása Társaságunkba feledhetetlen elnök-társam és barátom legfőbb óhajtása volt. Még most is fülemben cseng lelkes, meleg hangja, melyen tisztelt társunk költői működését, külö-

nösen *Vaskenyéren* című regényét szinte rajongva méltatta, rokonlélek megnyilatkozását látva benne.

A Vargha Gyula ajánlása még a síron túl is íme utat nyitott kedves társunknak a mi körünkbe! De utat nyitott ide neki az a leghatásosabb ajánlás is, melyet írói működése foglal magában s mely ideát, a megcsonkított őshazában is teljes megértést és elismerést vívott ki. Tisztelt barátunk valóban nagy küldetést teljesít a magyar nemzeti kultúra érdekében, mikor egyrészt a magyar társadalom művelt osztályait valóban nemes ízlésű, a nemzeti szellemet, a történelmi érzéket tápláló igaz magyar zamatú olvasmánnyal látta el, ott, az ellenséges talajon, az idegen behatások közepett; másrészt kitűnően szerkesztett s bámulatosan elterjedt néplapjával a régi hazától elszakított magyar népet igyekszik sikeresen nemzeti életünk közösségének kötelékében megtartani.

Tehát mindenekfölött az elismerés, a hála jele ez a választás, de annak a törekvésnek a kifejezése is, hogy Társaságunk immár közel száz éves törzsébe beoltsuk azt a nemes hajtást, melyet a magyar költészet, a magyar szépirodalom a legnehezebb viszonyok között termelt a szinte idegenné lett talajban, kimutatva faji jellegének hatalmas ellentálló erejét.

És még egyért becsüljük nagyra tisztelt barátom irodalmi munkásságát: azért a törhetetlen hitért, mely belőle meggyőző erővel árad ki. A nemzeti jövőnkbe vetett hitéért, melyet nem tudtak megingatni sem a háború, sem az összeomlás átélt borzalmai, amely olthatatlanul ég, lobog keblében, amelytől átmelegedni akarunk mi is, mikor körünkbe társunkul fogadjuk, s mint ilyet üdvözöljük.

Gyallay Domokos válasza.

Mély megilletődéssel köszönöm, hogy a Kisfaludy-Társaság tagjai sorába avatott s ezzel a legszebb kitüntetést juttatta számomra.

Köszönöm nemcsak a magam, de mindnyájunk nevében, akik a történelmi balsors következtében a magyar irodalmi élet megszokott tűzhelyeitől elszakadtunk s külső árvaságunk nyugtalanságai és belső tusakodásai között igyekszünk megőrizni, ápolni és fejleszteni azokat a lelki javakat, amiket a multból új sorsunk számára átmentettünk.

Nemrégiben a Kisfaludy-Társaság elnöki székéből biztató szó szállt felénk, amely tudtunkra adta, hogy a magyar szellemi élet vezető tényezői a mi munkásságunkat is testvéri szemmel figyelik és azokat az értékeket, amiket a mi küzdelmes sorsunk hív életre, a magyar lelki egység elvén a magyar műveltség szerves részeinek tekintik.

Boldog vagyok, hogy a Kisfaludy-Társaság ezt az elvet szerény munkásságom kitüntetésével is kifejezésre kívánta juttatni.

Szívből átérzem ennek a kitüntetésnek mind személyi, mind szimbólikus jelentőségét és igérem, hogy az erdélyi végeken irodalmi működésemet a magyar lelki egység magasztos elve fogja áthatni és irányítani.

Köszönöm, hogy bizalmukkal megajándékoztak és kérem, hogy testvéri jóindulatukkal további utamon is támogassanak!

---

1. SZEMERE GYÖRGY EMLÉKEZETE.

MÓRA FERENCTŐL.

(Felolvasta az 1931 dec. 2-iki ülésen.)

Kegyeletes kötelességet teljesítek, amikor helyemet Szemere Györgyről való megemlékezéssel foglalom el, akinek díszét én örököltem a Kisfaludy-Társaságban. Fájdalom, nem vállalhatom azt, hogy elődömet a személyes emlékezés galvanizáló erejével hozhatom vissza azok elé, akiknek keze talán még őrzi utolsó kézszorítása melegét, szeme még símogatja elködlő alakját s talán hallják hangját is, amint ebben az órában ideköszön az örök világosság hegyeiről, amelyeken fekete bárkája már egy évvel ezelőtt kikötött.

*

Engem az élet egyszer se sodort még csak a közelébe se Szemere Györgynek. Amikor ő a vidéki hivatalszobából az irodalmi élet központjába került, én akkor kezdtem a vidéki író Robinson-életét, akinek csak a látóhatárán suhannak el, elérhetetlen messzeségben a fényes nevű kortársak dagadó vitorlájú hajói. Egyetlen egyszer volt vele nem személyes, de talán annál is többet jelentő találkozásom : amikor egyfölvonásosát láttam, *Siralomház* a címe, olyan szegény kis vidéki színpadon, amelyet nem is nagyon kellett siralomháznak berendezni. Húsz-harminc percig tartott, de ez a szinte eseménytelen félóra tele volt feszültséggel, villámlással, dübörgéssel, azt mondhatnám egy monológba zárt kozmosszal. Sokkal jobban éreztette a *numen adest*-et, mint Victor Hugo a *Halálraítélt utolsó perce*iben. Az én szememben mindig ennek a kis darabnak tiszta művészete jelentette s ma is ez reprezentálja Szemere Györgyöt. Nemcsak mert személyes élményül maradt meg, hanem mert az egyfelvonásos szűk kráteréből erumpál az őserő, amely később, nagyobb

regényeiben, ha egy-egy szakaszon sziklákat görgetett is, sokszor szétcsorgott, vagy elfult.

Ítéletet mondtam róla, mielőtt életrajzát vázoltam volna, amiben különben alig van több nehány lexikális adatnál. Igaz, hogy életének számadatai determináns számok. A bölcsőjén 1863 van, a fejfáján 1930, s élete delelője, a Bach-korszak és Trianon korszaka közt, a millennium körül, összeesik a boldog magyar élet delelőjével, amikor virágos folyondár takarta még a korhadást is s nem rezzentette meg semmi az apokalipszis csészéiben alvó jövendőt. Úrnak született, magyar dzsentrinek, abból a honszerző nemzetségből, amelynek *archon eponymos*-át *bölcs Szemeré*-nek nevezi Anonymus. Az élet napos oldalára született, mint a halhatatlan sztregovai földesúr, s már közel járt a negyvenhez, amikor Rákosi Jenő, a varázsvessző tehetségkutató, kiadta első regényét, a *Dobay-ház*at. Az úri dominiumot, a *paterna rurát* elvitték a tavaszi szelek, az élet nyarára csak az emlékek maradtak, hogy fehér papírívekre elvetve novellák pipacsos búzamezői és regények erdei keljenek ki belőlük. Azt hiszem, kevés olyan izgató regénytéma van, mint ez: hogyan lett a századvég magyar dzsentrijéből, a megyei szolgabíróból regényíró, aki vadász-zeke helyett a pesti szerkesztőség tintapettyes zubbonyát viseli. De Szemere György olyan személytelen író volt, nem a lírikus elbeszélők közül való, akik minden írásuk ablakából kikönyökölnek s talán nagyon is magyar úr volt hozzá, büszke és szemérmes, hogy megírja a maga élete regényét.

De ha Szemere György nem téma is magának, mint író nem ismer más világot, csak azt, amelyből kivándorolt az irodalomba. Ebben az új életben, a pesti zsibongásban mindig idegen marad, nem kap tőle, mert nem is keres benne semmit, se témát, se hangulatot, se világnézetet. Mint ahogy a *Hazátlanok* című regényének kivándorolt magyarjai Amerikában is szabolcsi parasztok maradnak, együgyűek és furfangosak, gyámoltalanok és virtusosak s mindenekelőtt egymással össze nem férők, ő is a magyar dzsentri marad az álomszérükön is és nem lehetett más. A negyven éves fa már nem csavarodhat el abból az irányból, amely felé suttyókora óta hajlította a széljárás. A szél megfordulhat, de a fa már nem változtathat világtájat. Szemere György szellemi arca élete végéig nem fordult el a magyar dzsentritől és hátterétől, a magyar paraszttól. Amabba vér szerint beletartozott s emebben is annak a vérét érezte, nyersebbnek, frissebbnek, romlatlanabbnak. Más magyart Szemere úri demokráciája, amely nem eleven, hanem ösztönös patriarchalizmuson alapszik, nem ismer. A polgárt, aki se nem úr, se nem paraszt, nem ereszti be irodalmi dominiumába s ha a mese sodrán beoson, se teszi, se veszi, szerepet nem ád neki. Nem bántja, csak nem veszi észre, mert nem ér-

dekli. Tartok tőle, hogy ha ő volna a mennyország őrállója, Isten színe elé csak ez a két felekezet jutna be : a magyar föld népe és a magyar föld született ura. Amaz, a halász, a csikós, a kocsis, a kubikos, a szántóvető válogatás nélkül, exámen nélkül, mert az mindenért megszenvedett már idelent a földi életben. Emez azonban, a magyar föld született ura, csak alapos kikérdezés, hosszú megvallatás, nagy fejmosás és penitenciatartás után kerülne belül a mennyország tulipános kapuján, mert sokat bukdácsolt görbe utakon, sokat csetlett-botlott az egyenes úton is és rosszul gazdálkodott azzal, aminek urává tétetett. Szemerének az a híre volt, hogy egyebet se tett, csak glórifikálta a dzsentrit. Akik ezt mondták róla, azok hallomásból, vaktában ítélkeztek, de ők maguk se olvasták soha Szemere Györgyöt — ami nem egészen szokatlan dolog a magyar irodalmi judikaturában, sem a kritikusok, sem a közönség részéről.

Ó, ez a Szemere György, ez a vérbeli dzsentri nagyon összehúzott szemöldökű vádlója volt a maga fajtájának, igaz, előre tudja az ember, hogy mindig kegyes bírája is lesz. A Sipickiek, a Maleckiak, a Forrayak — akárminek hívják őket, mind az első regénynek, a Dobay-háznak leszármazottai s közös anyajegyet viselnek — ezek a kamarások, bárók, alispánok mind léhák, könnyelműek, tékozlók, maguknak és olykor az országnak is pusztítói, de mire az ammenra érnek, mind megigazulnak, magukba szállnak, lelkük bíborba öltözködik, mint a nap, mikor leáldozik, s így mind hivatalosak az Úristen aranyasztalához. Mert mit is tudna az Úristen a mennyországgal csinálni, ha nem volna magyar úr és magyar paraszt? Legföljebb nehány lengyel indigena jut még be, meg az a becsületes öreg morva, aki Amerikában is bekéredzik a magyar faluba és — Isten neki, besuttyan a Móni is, aki, mit tehet róla szegény, zsidó ugyan, de: «magyar zsidó», de: falusi itcés, de: csakolyan elesett istenszegénye, mint az Andrások és Péterek.

Lehet, hogy ez a világszemlélet naiv, szűkkörű, meghaladott, lehet, hogy nagyon is ideális, ez mindig egyéni megítélés dolga s az nem mindig igazodik irodalmi szempontok szerint. Engem, az alföldi parasztot, akit éppen olyan eltéphetetlen szálak fűznek a magam eredéséhez, mint a felvidéki dzsentrit az övéhez, engem, noha eredésem és helyzetem szerint más szemmel nézem a világot, mint ő, meghat ennek a nemes úrnak a rajongó fajszeretete, amely írásainak a lelkét teszi. Tisztelettel nézem és hiszek neki, mert érzem rajta, hogy épp olyan jóhiszemű és őszinte, mint az enyém, ha mások is az összetevői. Igaz, hogy a világnézete konzervatív és főalakjai az előkelők társadalmából valók, amit szemére is vetegettek Szemerének. Nyilván nem jogosan. Az író szabadon teremt, mint az Isten s a társadalomnak abból a szintjéből veszi az anyagot, amelyikből a maga adottságai szerint akarja. Nem az anyagon

áll a teremtés, hanem a teremtőn, aki lelket lehel a matériába, akár király volt az az emberek világában, akár takács. Egyikhez csak olyan joga van, mint a másikhoz, olyan jog, ami több minden jogoknál, amikről az irodalmi életben beszélni szoktunk, több a korok és világnézetek jogánál, amelyek csak irodalom-politikai jelszavak, de az irodalom lényegére nem tartoznak. Se a fiatalság, se az öregség, se a céhbeállás, se az elszigetelődés, se a világnézet, akármilyen színű, nem tesz íróvá senkit. Az irodalomban csak egy abszolut jog van, a tehetség joga s ezt Szemere Györgytől nem vitathatja el az se, aki világnézetével nem ért egyet. Aki a *Rontó Böszörmény* szilfából kifaragott alakját megismerte, akinek belefájdult a szíve a *Két világ* cseresznyevirág asszonyának lehullásába, az hitet tesz rá, hogy ennek a nemes úrnak a homlokáról nem hiányzott az, amit az apostol a *kiválasztottság T betűjé*-nek nevez s amire a magyar népmese azt mondja: *csillag volt a homlokán.*

Az őszinteség nem kegyeletsértés s nem bántom meg vele Szemere György emlékezetét, ha érintem, hogy tehetsége nem volt egyenletes s voltak fogyatkozásai. Ezek egyrészt abból származtak, hogy negyvenéves *kezdő*nek már nehéz utólérni a maga tehetségét. Másrészt ezek a fogyatkozások közösek mindazokkal a magyar írókkal, — sokunk védelmében mondom ezt — akiknek nagyobb gondjuk a mindennapi kenyér, mint a halhatatlanság ambróziája. Ha van az írónak mentsége arra, hogy nem termelheti ki magából a teljes értékét, akkor a magyar írónak száz mentsége van s ezek közt az első, ha talán nem a legnagyobb is, az, hogy a Magyar Olimpus nem olajfákkal van benőve, hanem madárcseresznyével. Ez a magyar irodalom szimbólikus fája száz év óta, amikor Kazinczy, a szent öreg elültette a keszthelyi helikon ünnepén. Szép fa, tele van virággal, illatos fehér fürtökkel, de azokból olyan apró bogyó lesz, amit csak a madár élhet cseresznyének.

Igen tisztelt Közönség, az irodalomtörténet feladata, nem az enyém, kijelölni Szemere György helyét a magyar irodalmi firmamentumon, a napok, holdak, szikrázó csillagok és azok közt a szerény csillagmécsesek közt, amiket csak a csillagkatalógusok tartanak nyilván, nem a csillagok alatt jövő-menő emberek szemei, de amik mégis vannak, mégis világítanak s náluk nélkül, ó, milyen ijesztően üres lenne az ég, ha ők nem töltenék ki az óriások, a Sziriuszok, és Aldebaránok, a Végák és Kapellák közét! Nem irodalomtörténeti ítélet az enyém, csak a tűnődő magyar emberé, aki nyitott ablakaiból belehallgat az éjszakába. Amikor Szemere György letette az élet hivatalát, egy darumadár szállt el halkan, suhogva az omladozó magyar kúriák és a rogyadozó magyar tanyák felett. Fogyó, ritkuló, kivesző nemes madara egy pusztuló világnak.

Nézzünk utána meghatódott szívvel!

2. GÖRÖNGYKERESÉS.

MÓRA FERENCTŐL.

(Felolvasta az 1931 dec. 2-iki ülésen.)

Göröngykeresés, mi lehet az? Minek azt keresni, amit előbb-utóbb úgyis mindnyájan megkapunk, az író még előbb, mint más, neki meg se kell halni érte.

Azért én mégis öt esztendeje keresem a göröngyöt. Nem magamnak, hanem egy sose látott embernek, aki Ausztráliában van eltemetve, a mildurai temetőben, a Murunbidge partján. Szántai Vecsernyés Pálnak hívták, gondolom, ez van a sírkövén is ; ezt a nevet nem lehet ausztrálul írni.

Szántai Vecsernyés Pálnak nem ez az első földigénylési ügye. Volt már neki egy, vagy harmincöt esztendővel ezelőtt, amikor földosztó volt ez a Pál. Talán van is még, aki emlékszik a nevére, a Vadnai Andor könyvébe is belekerült annak idején, amint «Adalék az alföldi munkáskérdéshez». Pál maga pedig csendőrkézre került s mikor a törvény eligazította vele a baját, akkor Pál lába alól kiszaladt a magyar haza földje. A haza, amely addig nem adott neki földet, most már nem adott munkát se. A börtönből szabadult parasztnak a haza megmutatta még egyszer virágos halmait, kitárta sugaras mezőit és azt mondta neki :

— Eredj innen, te izgága Pál, mert nincs neked itt semmi keresnivalód se, se a földemen, se a földemben.

Azt mondhatnám, hogy a haza kilökte magából a megtévedt Pált, mint hullócsillagot az ég, de hát ilyen hasonlat mégse járhat egy néhai deszki kubikosnak. Elég az hozzá, hogy Szántai Vecsernyés Pál nyakába vette a világot, hányódott-vetődött benne, míg elért az ötödik világrészbe, aminek a nevét se hallotta soha ; az éppen neki való tartomány volt, olyan kihaló ősnépek vannak benne, mint amilyenhez ő is tartozott ; a földet is ingyen adják, csak éppen el kell venni a *malleescrub*tól, a sósbozóttól, meg a *mulga-scrub*tól, a szúrós bozóttól, mi az egy alföldi kubikosnak ? Az alföldi kubikos megverekedett az ausztráliai sivataggal, nevelt magának pulit kenguruból, megszokta a mérges kigyókat, meg a queenslandi végrehajtókat, szerzett házat, földet, nyájat, csordát, teljes jogú polgára lett a Common Wealth Of Australia-nak, a lányát egy konstáblerhez adta nőül, mr. Jacksonhoz, csak éppen abba nem tudott beletörődni, hogy haragban van a hazájával és nincs magyar földje. Halálos ágyán az volt az utolsó szava :

— Szerezzetek egy kis magyar földet a síromba.

Ilyen földéhes a magyar paraszt, ezt a végrendeletet tette izgága Pál és ezért küldött nekem egy megcímezett papírzacskókát a konstáblerné, mr. Jackson neje, született Szántai Vecsernyés Magdolna:

— Egy boldog magyar göröngyöt ebbe a borítékba az ó-hazából, Uram, hogy boldog legyen az apám álma.

Magyar göröngy csak volna, tán kiviteli tilalom sincs rá, «minta érték nélkül», de *boldog* magyar göröngy? hol vegyem én ezt a drágakövet ebben a fájdalom-országban, ahol sír, jajgat, panaszkodik, átkozódik minden marék föld, akár a koronázódombról veszem, akár a vályogvető putri udvaráról, akár a nagyváros határában markolom fel, akár a falu piacán. Mind azt mondja az nekem: nem én vagyok az, akit keresel, mért nem maradhatsz tőlem? Mehetek én ezzel a levéllel ingatlanirodákhoz, bankigazgatókhoz, politikusokhoz, miniszterekhez, akármilyen vajákosokhoz: «adjatok nekem egy boldog magyar göröngyöt, hogy egy messzeszakadt szív keserű pora összeédesedhessen a hazájával, elég hozzá akkora, amekkorában egy télizöld gyökere megkapaszkodhat», ki adhatja azt meg nekem, ausztráliai halott magyar protektorának?

Ötödik esztendeje rakosgatom előre-hátra az íróasztalomon a kis papírtarisznyát s ha útra kelek, ha előadást tartani megyek valahová, egyik országszélről a másikra, vagy ősöket keresek a határban, mindig viszem magammal. Hátha, hátha... Ó, micsoda *Carmen Miserabile* lenne abból, ha én ennek a göröngykereső vándorlásnak minden stációját megírnám!

De azért Deszkre is kivittem, most a nyár végén, a zacskót, jó az Isten, hátha éppen innen kapja meg Vecsernyés Pál nyugtalan pora az altató boldog göröngyöt, a maga falujából?

Bizonyos nevezetű Ugró Mátyás jelentette onnan, hogy *hullámot* talált a földjében. (Tudja ő, mi az illendőség, ha úrral beszél. Azért mondja *hullámnak* a csontvázat, mert ebből láthatom, hogy olyan emberrel van dolgom, akit nem a gólya költött, vagyis hogy nem issza meg az oltott meszet tej helyett, egyszóval olyan ember, aki érti magát.)

Hát nem sok értelme volt az ásatásnak. Az ősök temetőjét már fölszaggatta az eke, mink már csak egy *hullámot* találtunk, az is kutyahullám volt. Gyönyörű sárga agyagban feküdt, a szobrász, aki kijött velem szájtátónak, az ásatásra, nem győzte markolászni, gyurkálni, szaglászni, tán még meg is kóstolta.

— Valóságos mintázó agyag — kínált vele engem is.

Ránéztem Ugró Mátyásra. Pirosképpű, hasba vállas, javabeli magyar, ejnye, ha szóra tudnám hozni, hátha ő lenne az én emberem?

Nem kellett biztatni, adta a szót magától is.

— No — kezdte — hát a Lócsild mögént mögjátszotta magát.

— A Lócsild?

— Hát. Ü buktatta mög a kórmányt mögént.

— Ugyan ne beszéljen. A Lócsild?

— Csakis. Ü tán az a bizonyos, aki föl szokta fogadni a kórmányt, miuta a király elmúlt? Neköm legalább így mondta a községházán az Ábel, a dobos. Körösztestvéröm, tudja, tán üsmeri is.

Nem ismerem Ábelt, de nagyon eredeti felfogású közjogász lehet. Nagyon szerettem volna ebből a forrásból hallani a válság kulisszatitkait.

— De hát mégis mi lelte azt a Lócsildot?

— Úgy löhet, mögharagudott.

— Mért haragudott volna?

— Úgy rebösgetik, mögsértették. Mög vót híva ebédre a kórmányhoz, oszt csúfot töttek vele.

— Hogyhogy?

— Úgy, hogy a kórmányminisztörök mind aranytányérról öttek, a Lócsild elé mög csak cintányért raktak. Erre oszt az asztalra ütött és kiadta a nyargalót az egésznek.

— Ejnye, ejnye. Aztán mi lesz most az országgal?

Mátyás megbillentette a fejét.

— Hát mi lönne? Fogad a Lócsild új kórmányt. Tudja, csak úgy mén az, mint a csőszfogadás. Csak kisebb a gond, több a kommenció.

A szobrász kiszólt a gödörből:

— Gazduram, megengedi-e, hogy ebből az agyagból egy kosárral föltegyünk a kocsira?

Mátyás keményen legyintett ökéllel.

— Bárcsak az egész földemet elvinné az úr. Inkább maga mint a bankok. Szőlőm, lovam, tehenem, disznóm úgyis elvitték már, forduljon el tőlük a csillagos ég a haláluk óráján.

A nagyszerű agyagot bevittük a városba, de a papírtarisznyába nem került belőle.

*

Egy esztendő óta négy rohamát vertem már vissza a szobrásznak, aki azt vette a fejébe, hogy megmintáz. Hagyjon nekem békét, nem vagyok én korunk hőse, se versenyló, se diktátor, se boxbajnok formájában. Igaz, lírai költőkoromban velem is megesett, hogy márványnak álmodtam magam a piac közepére és az volt a talpamba vésve, hogy «Városunk szülötte». De már rég beláttam, hogy az ilyesminek a mi napjainkban nincs értelme. Az én gyerekkoromban még úgy volt, hogy a márványemberek hasznára voltak a társadalomnak és jóvátették, amit életükben vétettek ellene. Hetipiacos délelőttökön párkányukra rakták a tejes-

köcsögöket, meg a kalácscipókat, estefelé pedig a lábukhoz dörgölődztek a mezők fáradt vándorai, a legelőről hazatérő malacok. Mikor leszállt az éjszaka és kóbor felhőbárányokat legeltetett a hold, olyankor tántorgó polgártársaknak szolgáltak biztos támaszul, vagy szerelmesekre vetettek takaró árnyat romantikusan redőzött köpenyegükkel. Szóval, állandó érintkezésben voltak a gyakorlati élettel és elhitethették magukkal, hogy szükség van rájuk. Mióta azonban rácskerítések veszik körül a kő- és bronzembereket és nincs egyéb dolguk, mint kivárni a százéves jubileumokat, azóta már szobornak se érdemes lenni Magyarországon. Legföljebb, ha szappanból vésik ki, vagy cukorból öntik ki az embert s ezt az utóbbit én is vállalnám, de csak úgy, hogy pörköltmandulából legyen a szemem s azt nekem jussom legyen kicsipegetni.

Ezek olyan érvek, hogy négyszer sikerült velük letepernem a szobrászt. Ötödszörre azonban, ahogy a mintázó agyagot vittük, azt kérdezte tőlem, hány éves is volt az elődöm, mikor meghalt.

— Ötvenhárom.

— És annak az elődje?

— Az? Nézzem csak. Az is ötvenhárom — döbbentem meg egy kicsit.

— No, tetszik látni — mosolygott szelíd részvéttel a szobrász. — Mindössze egy esztendeje van még igazgató úrnak.

— Tessék?

— Igen, igen. Itt a múzeumigazgatók élete ötvenhárom esztendőben van limitálva. Akkor törlik őket a leltárból.

— Hát hiszen én értem se lesz nagyobb kár, mint az elődeimért volt — nyugodtam bele a végzetembe. — Azok sokkal rendesebb emberek voltak, mint én, mégse szobrászták meg őket.

— Igen, csakhogy azoknak nem volt unokájuk — mondta nyugodtan a szobrász s már akkor tapogatta is a szemével a fejemet. Nagyon biztos volt a dolgában. Tudta, hogy ha az unokával hozódik elő, akkor megadom magam.

Minden nagyapa beláthatja, hogy nem is tehettem mást. Egy év mulva az unokám már a második elemibe jár. Már mint Ferenc, a nagyobbik. A világ legbátrabb férfia, hiszen még én tőlem se fél, de akkor majd megriad, ha odavezetik a ravatalomhoz és apapa először az életben nem teszi a fejére a kezét. Megérinti a kezem: hideg lesz. Az első hideg kéz, amivel életében találkozik. Aztán sírva fakad és elmondja a hugának, Mötyönek, aki akkor már kétéves lesz, hogy apapa kiment aludni a temetőbe és oda hiába telefonálnak neki, nem jelentkezik. (Ugyan itthon se szokott.) Aztán telik, múlik az idő, Ferenc olvassa az iskolában a nevemet versek és mesék alatt s a tanító úr majd megsímogatja a fejét: aki ezt írta, az a te nagyapád volt. Ferenc lehajtja a fejét, sirdo-

gál is egy kicsit, de hamarosan észreveszi, hogy az előtte ülő fiúnak a gallérján egy kaszáspók mászik és kísérletet tesz annak birtokba vételére és domesztikálására. Otthon ugyan még hallja egy darabig, hogy «szegény apapa», mikor asztalfiókban, vázák fenekén, hol egy-egy szivarvéget találnak utánam (rendes ember, még ha író is, gondoskodik a hátrahagyottjairól), de a képem egyre jobban elködlik előtte s az arcképeim olyan idegenül néznek rá a falakról, mint a többi öreg bácsik és nénik. Persze, hogy a szobor egész más lesz. A szoborba bele lehet kapaszkodni, ha bántják a kis embert a nagy emberek ; a szobornak át lehet ölelni a nyakát, a szoborhoz oda lehet szorítani a forró kis arcot, ha nehéz lesz a dolgozat és a szobor száját meg lehet keresni az eleven piros kis szájjal és a fülébe lehet súgni, ha segítség kell. És én meghallom azt odakint az Isten kertjében és hipp-hopp, már is itt vagyok és szétütök a csontjaimmal a világban, ahol az **én** unokámat bántják!

— Hát gyerünk azzal a szoborral, Mester! Hány nap kell neki?

— Tíz-tizenöt. Félóra, egy óra naponta.

Hm. A jó Istennek egy nap is elég volt Ádámhoz, pedig annak kezet, lábat is kellett szerkeszteni, nekem pedig csak fejem és derekam lesz. Mindegy, no, majd csak kimódoljuk valahogy. Hat óra helyett majd ötöt alszunk naponta, de azt nagyon sebesen.

Az első ülésen nem is volt semmi baj se. Esztendők óta nem volt olyan csöndes negyedórája az életemnek, mint mikor a mester munkába vett. Nyugodt és boldog voltam, mint az állványon az agyag, az a híres deszki agyag. Csak a szivarom percegése hallatszott s egy kicsit a szívem dobogása is. Lámpalázam volt, no, mit tagadjam. Nem kis dolog ám az, mikor az ember a tulajdon halhatatlanságával ül szemben.

A második ülés azonban rosszul indult. Alig helyezkedtem el, borzasztó sürgősen hívnak a telefonhoz. Hazulról kérdeztetik, hogy nem hoztam-e el véletlenül a fáskamra kulcsát hazulról, ott volt az éjjeli szekrényen. Persze, hogy elhoztam s most értem már, hogy miért nem ment ma bele sehogyse a hivatali íróasztalom zárjába a kulcs.

Mert a hivatalomban mintázott a mester, haza majd csak a készet visszük. S éppen a hivatal adott nekem mentőötletet, mikor tíz perc alatt hatodszor mortifikáltak.

— Nézze csak, mester, ez így nem jó lesz. Ez a téboly nemcsak engem bolondít meg, hanem magát is felidegesíti. Hanem tudja mit? Hiszen most még úgyis csak a kontúrokat csinálja, ehhez pedig nem muszáj nekem ülnöm. Amíg az arcra kerül a sor, nem helyettesíthetne engem a János?

A mester tépte egy kicsit a szakállát, de mire igazán dühbe jöhetett volna, akkorra már felültettem a piedesztálra Jánost s a szivarom is a

szájába nyomtam, hogy a leglényegesebb hasonlatosság meglegyen közöttünk.

A módszerem nagyszerűen bevált. Keveset ültem, de a szobor haladt. János is meg volt elégedve, meg én is.

A második héten azonban, ahogy kilépek a folyosóra, látom, hogy János a medvét porolja. (T. i. a kitömött medvét, amely a természetrajzi tárban nagyon mérsékelt eredménnyel ijesztgeti a serdülő ifjúságot. A medvét sokkal eredményesebben ijesztették meg a molyok.)

— Hát maga, János? Azt hittem, odafent ül a szobrásznak.

— Nem, kéröm, — jelenti János — most a Józseföt ültettem föl, mert neköm a mackót köll tisztába tönnöm vasárnapra. József mög úgyis fáradt volt, hát, mondom, hadd pihenjön egy kicsit.

Be kellett látnom, hogy ez nagyon célirányos intézkedés volt. József a kézbesítőszolgánk, sok volt a szaladnivalója, hát csakugyan ráfér egy kis pihenés. József azonban nem vált be új szerepében. Mint kézbesítő, igen nyugtalan vérű ember s folyton hányta kezét-lábát. A szobrász csak félidőt ültetett vele s akkor a harmadik szolgánkat rendelte be modelnek, aki András névre hallgat s valóban múzeumi példánya a türelemnek.

Így formált ki engem a szobrász hű embereim jóvoltából nem is egészen négy hét alatt s határozottan meglepett az eredmény. Egészen jó szobor lett *belőlünk*. Kollektív szobor, négyünkről egy. Ha az országlászati észlészetben lett volna ennyi praktikus érzék, nem apellálna Ugró Mátyás a csillagos égre!

Hanem azért a gipszbeöntést még se akartam elsietni. Először hadd mondjanak véleményt illetékes fórumok az agyagformámról.

— Kedves mester, ezt most hazavitetjük.

— Így, a vizes pokróccal letakarva?

— Az se rosszabb, mint a vizeslepedő, azt pedig borítottak már én rám máskor is. A cseléd ereszti be az embereket, becsempészik a szobrot az íróasztalom alá, nem kér az ott enni, míg délután maga is feljön és megbeszéljük a gipszbeöntést.

A szolgák elvitték a szobrom, igen vigyázva, úgyis, mint érdekelt felek s a János jelentette, hogy sikerült belopni az íróasztalom alá. Nem látta más, csak ifj. Ferenc.

Hm, Ferenc. Nyeltem egyet, mert ismerem a tudásvágyát, amely kis druszámat görgeti az élet útjain. Tavaly a cserépkályhát is szétszedte, pedig még akkor iskolába se járt s Matuskát se kapta még fel a népszerűség.

Nem volt maradásom, egy órával előbb hazamentem a rendesnél s

fogadtam volna a félfejembe, — már az agyagfejem felébe — hogy mire hazaérek, Ferenc megtartja a leleplezési ünnepséget.

De az előszobában csönd volt, s az ebédlőben is. No, hála Istennek, nem lesz itt semmi baj. De nini, mért van becsukva a szobám ajtaja? Hallgatódzom. Zaj nincs, de szuszogás igen. Még pedig többszörös szuszogás, négyszeres vagy ötszörös, igen elégedett, így csak gyerek szuszog meg a sündisznó. Csöndesen megnyitom az ajtót. Nyílott, de akadozva. Mintha be lett volna gittelve az alja. Szent Isten, ez alighanem sár. Tágítok akkora rést, hogy bedughatom a fejem. Szügyembe nyaklik az ijedelemtől. Csakugyan öten vannak a szuszogók. Nem sündisznók, gyerekek. Ferenc ül a szoba közepén, szétvetett lábbal s alig látszik ki szobrom romjaiból. A nyakamból górét gyúrt s a fejem tetejét most teszi rá kupolának. Kis Ilus, a cselédünk lánya hegyeket formált a mellemből a díszpolgári oklevelem bőrtokján, amely nyilvánvalóan fensíkot reprezentál. Klein Böbi, akinek nemében sose vagyok biztos, mert szoknyácskát visel soffőrsapkával, agyagcsatornákat épít keresztül-kasul a szőnyegen, vizes sárból. Jankó és Tomi pedig, Ferenc elsőemeleti kortársai, különben a háziúr gyerekei, fallal veszik körül a művelés alá vett területet. Brikett-port is kevertek bele, hogy jobban ellentálljon az idők viszontagságainak. Nem is rossz gondolat, az ajtót is ez nem engedi.

— Mit csináltok, gyerekek? — kérdezem eliszonyodva, ahogy lélekzetet tudok venni.

Ifj. Ferenc fölnéz. Csupa sár még a szemöldöke is. Az angyalfiókok lehettek ilyenek, mikor a teremtéskor az agyagot készítették az Isten keze alá.

— Látod, apapa, — mondja nyugodtan. — Fölépítettük Magyarországot. A tanító úr mondta, hogy elpusztult, csináltunk helyette újat. Úgy-e szép?

Ezt már nem is nyugodtan kérdi, hanem büszkén.

— Úgy-e szép, úgy-e szép? — csipogja a többi is.

Ferenc fokozni akarja a hatást. Magyaráz.

— Tudod, abbul a sármedvéből csináltuk, amit János betött az íróasztalod alá.

Lökök egyet az ajtón, Ferenc elébe ugrik. Ez már az arkangyal arca, a kitiltóé.

— Apapa, neköd ide nem szabad belépni.

— Nem szabad?

— Nem. Ez a mi Magyarországunk, tudod, mert mink építettük. Te csak nézhetöd onnan kívülről, de bejönni azt már igazán nem szabad.

Most már állnak mind az öten, hadonásznak a mocskos kis kezek és boldogan ragyognak a tiszta virágszemek.

— Nem szabad, nem szabad, nem szabad. A mi Magyarországunk!

... Nem baj, no, csak fölépítsék, így együtt, úr, cseléd, zsidó, gazdag, proletár együtt. Csak támadjon föl, csak éledjen meg, az övéké, a fiataloké, ha nekünk öregeknek nem szabad is belépnünk. Hiszen — tán nem is érdemeljük.

De karácsonyra odaér a boldog magyar göröngy Szántai Vecsernyés Pál sírjára!

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Móra Ferenc székfoglaló r. taghoz.

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Tisztelt társunk, ki elődjéről való kegyeletes megemlékezése s felolvasott szép elbeszélése által immár a Kisfaludy-Társaság teljes jogú tagjai sorába lépett, körünkben azokat a hagyományokat képviseli, amelyek a Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza és Sebők Zsigmond nevéhez fűződnek s mindig bizonyos közösséget vallottak azzal az alföldi metropolissal, melynek ő oly hosszú idő óta szenteli sokoldalú és gazdag írói, tudományos és társadalmi tevékenységét.

Írói jellege azonban immár hosszúra nyúló pályáján egészen önállóvá, egyénivé, különlegessé fejlődött. Az a szeretet, mely elbeszélő műveiben a magyar alföld természete és népe iránt oly varázsos erővel szólal meg, hatja és melegíti át érdemes tudományos munkásságát is, melyet régóta szentel nagy eredménnyel ama nép és ama természet megismerésének, sőt az Alföld archaeológiai felkutatásának is. Míg így tudományos munkájába is költői lendület vegyül, viszont elbeszélő költészetének alakjai a tudományosan megalapozott ismeret igazságának mezében jelennek meg.

Míg eddig, akkor is, mikor gyermekeknek mesélt, s akkor is, amikor a felnőtteket gyönyörködtette képzelete és visszaemlékezése alakjaival, az elpusztíthatatlan magyar humor vetett fényt és meleget költészetére, a legújabb idők megrázó tapasztalatainak hatása alatt mintha a humor uralmát az elszomorodás, a fájdalom borúja váltaná fel ... Örömmel hallottuk ma székfoglalójában ismét a régi hangot.

Remélni akarjuk, hogy tisztelt Társam és Barátom friss munkaerőben fogja még megérni oly idők visszatérését is, melyek a rá mindig szívesen hallgató olvasóközönségben az ő megvigasztalódott és újra bízó, remélő lelkének derűjét fogják ismét elterjeszteni.

Ebben a reményben üdvözlöm és avatom fel tisztelt társunkat, kérve, hogy termékeny munkásságából mennél többet juttasson Társaságunknak is!

Móra Ferenc válasza.

Nagyméltóságú Elnök Úr, Tekintetes Társaság,

a Kisfaludy-Társaságot bántanám meg vele, ha köszönetmondásomat azon kezdeném, hogy nem érdemlem meg ezt a mesterlevelet, amelynek értékét megkétszerezi az, hogy keresetlenül, váratlanul, szinte reménytelenül adatott nekem, amit bizonyíthatnak ajánlóim, akikkel alig volt valaha egy futó találkozásom, és tagtársaim, akiknek legtöbbjét ma látom először.

Természetes, hogy minden írónak joga van az ambícióhoz, hiszen a mi pályánkon e nélkül el se lehet indulni, de a magános vidéki író, aki nem tartozik sehová és nem is igen számít sehol, hamar leszokik az ambícióról, s ahogy barkácsol a maga portáján, vagy töri a követ az országúton, mosolyogva néz fel vagy mosolyogva von vállat, amikor a dicsőség vonata elcsörömpöl előtte a benne ülő boldogokkal. Én elég öreg vidéki író vagyok már s bőségesen volt időm leszokni az ambíciókról, amikkel a természetem se nagyon tarisznyázott fel. Aki a könyvek akkora kriptájában éli le az életét, mint én, ahol százezrével hevernek az elfelejtett halottak, az tisztában van vele, mit ér az írói dicsőség, mit jelentenek a tapsok és meddig marad zöld a babér. De nemcsak a jövőt látom én tisztán, amikor majd én fölöttem mondanak emlékezést ezen a helyen, a ma élő magyar irodalomban való jelentőségemet se becsülöm túl. Ahogy az én napszámosaim mondják, a hunutódok, akik segítenek nekem a régi hunokat keresni a tarlók földjében, hogy ők csak olyan célszerű szegényemberek, én is mindig azt vallom, sőt hiszem is magamról, hogy én is csak ilyen *célszerű szegényembere* vagyok a magyar irodalomnak. De hozzáteszem azt is, hogy ilyennek is csak lenni kell — utalva Longfellow örök szép dalára a középszerű énekesekről, akiknek lépteit nem visszhangozza az idők csarnoka. Nem vagyok én több, mint kolompszó a gyepes dűlőkön, könnyű rőzsefüst a magyar mezők felett, s a kolompszó elhangzik, a füst elszáll velem együtt s azokkal együtt, akik kedvük lelték bennem.

S éppen azért, mert tudom, hogy az én kitüntetésem a magyar irodalomnak nálam maradandóbb értékeit is érhette volna, legyen szabad abból csak nagyon kis részt elfogadnom az én személyem számára. Legyen szabad a nagyobb részt ráhárítanom a szülőföldemre, az én kiskun népemre, amely feldajkált, megtanított a nyelvére, íróvá tett a

szíve dobogásával, azóta is mindig fogja a kezemet, vigyáz rám és vigyáztat velem magamra, hogy olyant ne mondjak vagy írjak, amire az otthonvalók megcsóválnák a fejüket. És legyen szabad a nekem adott tisztességet áthárítanom arra a nagy magyar közönségre, amely úgyszólván az első kopogtatásomra ajtót nyitott nekem, asztalához ültetett, a lámpája fényébe, s azóta is ott tart. Nyilván azért, más okát nem tudom, mert az én örömeimben és szomorúságaimban a maga mosolyaira és könnyeire ismer.

Meghatott szívvel köszönöm ezt a fogadtatást, elviszem, elteszem a magam külön múzeumának a legbelső szobájába, ott őrzöm s talán el is nézegetem néha. Tudom, illenék is valamit ígérnem érte. De hát mit ígérhet a holnap? Sajnos, azt nem, hogy ezután szebben szól, mint eddig. De azt ígérem, hogy míg a hangjában tart s lesznek, akik azt kedvelik, a holnap hangja, ha nem lesz is nagy regiszterű, magyar lesz, mint eddig volt, tiszta, őszinte és becsületes.

VI.
A TAGOK MUNKÁLATAIBÓL. ÜNNEPI MEGEMLÉKEZÉSEK.

EGYSÉGES MAGYAR IRODALOM.

Elnöki megnyitó-beszéd a debreceni vándorgyűlésen, 1929. április 28-án.

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Tisztelt ünneplő közönség!

A Kisfaludy-Társaság örömmel követte a debreceni Csokonai-Kör és Debrecen város szíves meghívását, hogy itt egy vidéki gyűlésre jöjjünk össze. Ki fogom fejteni azokat az okokat, amelyek ránk nézve hazánk jelen viszonyai között általában kívánatossá és szükségessé teszik a vidékkel való közvetetlenebb érintkezést; de mindenekelőtt rá szeretnék mutatni azokra a különleges körülményekre, amelyek Debrecen és az itteni Csokonai-Kör hívását nekünk különösen kedvessé s annak elfogadását szinte erkölcsi kötelességünkké tették.

Mikor szabadságharcunkban az első válságos fordulat állott be, a forradalmi törvényhozás és kormány szinte ösztönszerűen Debrecenbe menekült. Ez a választás mindenkorra rányomta városukra annak az elismerésnek a bélyegét, hogy ha a nemzetet az erőszak ideiglenesen megfosztja életműködése középponti szervétől, fővárosától, ez a hely az, amely a középpontot az életműködés nagyobb megzavarása nélkül pótolni képes. Debrecennek ez az elismert, történelmileg szentesített második helye a magyar városok között ránk nézve, az irodalom embereire s különösen a Kisfaludy-Társaságra nézve még más visszaemlékezésektől is nyer ihletet.

Néhány hét mulva lesz éppen 80 éve, hogy a Kisfaludy-Társaság egykori érdemes tagja, ki regénypályázati alapítványával az Akadémiában is megörökítette nevét, ifj. Péczely József itt Debrecenben elhúnyt. Itt lakott és halt meg tagtársaink közül Fiók Károly műfordító is. A Kisfaludy-Társaság multjára fényt árasztó tagok közül a debreceni híres kollégium növendékei voltak Kölcsey Ferenc, Arany János és a vértanu gróf Tisza István, kinek most nevét viseli a debreceni egyetem.

Itt időzésünket felhasználtuk arra is, hogy a mai nap reggelén koszorút tegyünk a Csokonai Vitéz Mihály és a Péczely József sírjára.

Debrecen a maga kulturális hivatásának tudatában nemcsak az élő

irodalmat becsüli meg, aminek a mi meghívásunkkal is jelét adta, hanem kegyelettel őrzi irodalmunk letünt nagyjainak emlékét is, különösen azokét, akiknek neve úgyszólván összeforrt ezzel az ősmagyar várossal. Ezért alakította meg Csokonai-Körét, mely nevéhez méltó munkásságot fejt ki, s mindig ápolva a Társaságunkkal való érintkezést, a mai ünnepi összejövetelben is, mint vendéglátó házigazda, egyúttal munkatársunkul szegődik.

Itt nemcsak ez a derék kör, hanem minden arra a fiatal poétára emlékeztet, akinek pályája Debrecenből indult ki és Debrecenbe tért vissza, s akinek mindennel adósa maradt a sors, úgy hogy most ezt a nagy adósságot legalább az elkésett elismerés és megbecsülés engesztelő áldozatával kell lerónia az utókornak; s vajjon melyik város lenne méltóbb rá, mint Debrecen, hogy Csokonainak s az ő korában meg nem értett jelentőségének az ő neve alatt társuló irodalmi munkában is állítson emléket?

Ezek azok a helyi vonatkozások, melyek itteni találkozásunknak bensőségteljes melegséget kölcsönöznek. Azonban, t. közönség, nem csinálunk titkot belőle, hogy idejövetelünk inkább példaadás akar lenni, mint ötletszerű, elszigetelt jelenség, hogy mi a mai időkben mélyen érezzük a szükségét annak, hogy megmaradt magyar közönségünkkel gyakoribb, szorosabb, lehetőleg személyes érintkezésbe is lépjünk.

Ne feledjük, hogy ma a magyar irodalomnak a multhoz képest egy harmadrésznyi országgal és egy alig több mint harmadrésznyi nemzettel van dolga. Az égbekiáltó igazságtalansággal megvont trianoni határok ennyire szállították le hazánkat, és mikor nemzeti államokat akartak alkotni, három és félmilliónyi magyart csatoltak át hazánktól a győztesek pártfogását bíró szomszéd államokhoz. És még ez sem elég; azok a győztes államok, amelyeknek éppen csakhogy közönyös volt Magyarország, elkényeztetett védenceiknek még azt is elnézik, hogy a törzsétől elszakított magyarságot a békeszerződések világos rendelkezése ellenére a legerőszakosabb eszközökkel kivetkőztessék nemzeti jellegéből s alantasabb nemzeti kultúra fölvételére kényszerítsék. Példátlan az a világtörténelemben, hogy egy nagy háború után annak győztesei összefogjanak azért, hogy egy nemzet ellen, melynek a háború előidézésében semmi része nem volt, a béke megkötése után is irtó háborút folytassanak. Minden jel arra mutat, hogy a győztes nemzetek között az elfogulatlanabbak már kezdik lelkiismeretükben érezni ennek a vállalkozásnak szörnyűségét, de a mi általok megnövesztett kis ellenségeink souverainitásuk védpajzsa alatt egyelőre még akadálytalanul folytathatják az irtóháborút a magyarság ellen, a magyarság nyelve, iskolája, irodalma

ellen. A harci eszközökben nem válogatósak ; egy szobrászati remekmű lerombolásával kezdték s most magyar könyvtárak elégetésével folytatják. Petőfi, Madách, Jókai, Mikszáthnak a világ minden nyelvére lefordított könyvei mint közveszélyesek máglyára kerültek a balkáni szellem diadalaképpen, a világháború által állítólag felszabadult XX. századbeli európai emberiség nagyobb dicsőségére.

Ennek a magyarság ellen intézett irtóháborúnak a fegyvertárába tartozik az a rendszabály is, mellyel a bennünket északról, keletről és délről környező ú. n. utódállamok Magyarország újabb irodalmi termelését — még a politikától teljesen távolesőt is — kitiltják területükről. Ez állítólag az irredenta veszélye elleni küzdelem, de a valóságban semmi egyéb, mint szintén egyik eszköz az elszakadt magyarságot a maga nemzeti kultúrájából kivetkőztetni.

Ezt a célt azonban az új hatalmasok el nem érik ; a magyarság ott, az elszakított területeken csodálatraméltó eréllyel és szívóssággal küzd a maga nemzeti kultúrája megtartásáért, s maga igyekszik előteremteni azt az irodalmat, amelynek természetes forrásait elzárják előle. Ez dícséretére válik és sokat pótolhat, de nem mindent. Az irodalmi élet egysége, az irodalmi hatás kölcsönössége az ádáz gyűlölet és féltékenységtől emelt korlátok által mégis meg van törve magyar és magyar között, és fennforog a veszély, hogy valami káros kettéoszlás fog keletkezni a trianoni határokon innen és túl fejlődő, élő, dolgozó és ható magyar irodalom között.

Ezenfelül Magyarország magyar irodalmára nézve ez által az elzárkózás által máris beállott az a kár, az a veszteség, hogy rendes és állandó olvasóközönsége lényegesen megfogyott. Amit azelőtt tízmillió fajmagyar és még sokkal több magyarul tudó magyar állampolgár számára írtunk, azt ma, leszámítva az analfabétákat és magyarul nem tudókat, alig hétmillió számára írjuk.

Olvasóközönségünk e megfogyása teszi szükségessé, hogy minél szorosabb érintkezés által minél jobban hatoljunk be irodalmunkkal ebbe a közönségbe, azt minél teljesebben hassuk át vele. Ezért kell fölkeresnünk a vidéket, összeköttetéseket létesítenünk a vidékkel, jobban megismerkednünk és szorosabban egymáshoz simulnunk.

És még egyre van szükségünk. Nagymagyarországban megengedhettük magunknak az irodalmi kettéoszlás és harc fényűzését ; ma kötelességünk kölcsönös jóakaratú közeledés, kölcsönös megértés útján, egy kis elnézéssel és türelemmel is megteremteni irodalmunk egységét. Ne nézzük, hogy melyik táborból jön valami, csak azt nézzük, jó-e. Örüljünk minden tehetségnek, minden sikernek, legyen csak egy tábor, a jó magyar irodalom tábora ; ami rossz és ami ellentmondó a magyar

léleknek, a magyar szellemnek, azzal forduljunk szembe közakarattal, nem nézve, hogy írója melyikünkhöz áll közelebb.

Ne legyen pajtáskodás az irodalomban, se kizárólagosság, se önző reklámhajhászat a saját szűkebb körünk számára. Alkossanak a jó magyar irodalom barátai egy tábort, az irodalombarátoknak olyan táborát, aminőt itt Debrecenben találunk s aminőnek szívem mélyéből fejezem ki az immár több mint kilencven éves Kisfaludy-Társaság üdvözletét!

SHAKESPEARE-FORDÍTÁSAINKRÓL.

Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-matinéján, 1929. május 20.

Berzeviczy Albertől.

Hosszú idő óta sikerült a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottságának végre ismét rendezni egy Shakespeare-matinét. Ma már kevesen emlékeznek azokra a rendkívül népes és népszerű matinékra, melyeket 20—25 évvel ezelőtt, akkor még a Nemzeti Múzeum dísztermében rendeztünk. A Shakespeare-kultusz nálunk azóta se hanyatlott, de inkább a színházba helyezkedett át, ahol a Shakespeare-ciklusok még mindig gyakorolják nagy vonzóerejöket a közönségre.

Mai előadásunk rendezését főkép Hevesi Sándor barátomnak köszönhetjük, ki annak főszereplője is lesz, de hálásak vagyunk a Nemzeti Színház kitűnő művészei és művésznőinek is, kik közreműködésök által a tartandó előadást megélénkítik, magát Shakespeare-t szólaltatva meg. Örömmel üdvözöljük őket itt, az Akadémia termében, ezen a látszólag idegen talajon, melyet nekik könnyű lesz művészetökkel meghódítaniok.

A hosszú szünet utáni újabb találkozás ösztönszerűen indít a visszatekintésre, arra, hogy azokkal is időzzünk, akik «máskor voltak» s ma már nincsenek közöttünk. A Shakespeare-színészek és a Shakespeare-rel foglalkozó írók gárdájának is bizony sok volt a halottja az utóbbi években. Jászai Mari, Csillag Teréz, Iványi, Gyenes, Pethes művészetében nem gyönyörködhetünk többé. Elhúnyt, aki bizottságunknak is lelkes, buzgó tagja volt, Vargha Gyula, elhúnyt szünetelő Shakespeare-Tárunk utolsó szerkesztője, Ferenczi Zoltán; elhúnyt egyik legértékesebb Shakespeare-esztétikusunk, Alexander Bernát. És elvesztettük azt, ki Lévay halála óta egyedül volt még a régi Shakespeare-fordítók közül életben: Rákosi Jenőt.

Őt, kivel Radó Antal barátom megemlékezése fog tüzetesebben foglalkozni, aki maga is mint a romantikus dráma egyik főképviselője szerepelt irodalmunkban, természetes kötelékek fűzték a brit szellemóriáshoz; érthető, hogy mikor Kisfaludy-Társaságunk ezelőtt 65 évvel megindította az első teljes, verses magyar Shakespeare-kiadást, Rákosi is csakhamar beállott a fordítók gárdájába. Az ő fordításában jelent meg a *Felsült szerelmesek*, *A windsori víg asszonyok*, az *Ahogy tetszik* és *Cymbeline*. Szembetűnő, hogy őt Shakespeare humora érdekelte és vonzotta leginkább. Nagy megértéssel hatolt be a költő világába és ismert stílművészetével ültette azt át irodalmunkba. A Shakespeare-fordítás őt egyébiránt még öregkorában is foglalkoztatta; mikor bizottságunk elhatározta, hogy Shakespeare-kiadását megújítja, Rákosi elárulta, hogy fiókjában kész új fordításokat rejteget; kedve telt benne a saját munkáit átdolgozni; így jelent meg tőle kiadásunkban új fordításképpen *A windsori víg asszonyok* és az *Ahogy tetszik*.

Most már, az ő elhúnytával, egy sem él azok közül, akik — elkezdve Vörösmartyn — a Kisfaludy-Társaság első Shakespeare-kiadásában mint fordítók közreműködtek. Mikor az új kiadást — 1914-ben — megindítottuk, megállapítottuk azokat az elveket, amelyeket annak szerkesztésénél szem előtt fogunk tartani. Ezek szerint a remekíróknak elismert fordítók szövegéhez csak ott nyúlunk hozzá, ahol az újabb Shakespeare-filológia és különösen a szövegmagyarázat a javítást igénylő tévedéseket nyilvánvalókká teszi. Idejöket múlt fordításoknak másokkal való fölcserélésétől nem zárkóztunk el. Így jelent meg hét kötetben hét színmű — többre, sajnos, nem tudtunk kiadót találni — köztük Arany János két és Petőfi egy fordítása változatlanul.

Kötelességünknek tartjuk a Kisfaludy-Társaságnak, mint úttörőnek birtokállományát a Shakespeare-fordítások terén védelmezni; annál inkább, mert valóban legnagyobb költőink és műfordítóink műveiről van szó. El vagyunk határozva — irodalmunk érdekében — küzdeni az ellen az áradat ellen, mely majdnem válogatás nélkül akarná Shakespeare-fordításainkat időről-időre modernebbekkel cserélni föl. Nem akarjuk útját vágni a fölmerülő műfordítói tehetségeknek, ha azok a legmagasabb feladatokkal akarnak megpróbálkozni; de másrészt nem tartjuk kívánatosnak, hogy a Vörösmarty, Arany, Petőfi, Lévay József, Szász Károly, Rákosi Jenő műfordításai maholnap a lomtárba kerüljenek. Ha az angol színpadnak a Shakespeare nyelve, a franciának a Molière-é, Racine-é, Corneille-é, a németnek a Schilleré, Goethéé nem elavult, talán nálunk sem kívánhatja meg a színpad, hogy nyelvét a legmagasabb műfajokban is mint divatcikket cserélgethesse minden emberöltővel.

Ez az elvünk, azt hiszem, irodalmunk minden őszinte barátjának egyetértésére számíthat.

Ezeknek előrebocsátása után melegen üdvözlöm Shakespeare-matinénk vendégeit és felkérem előadóinkat előadásaik megtartására.

IRODALMI VISZONYAINK AZ ÖSSZEOMLÁS UTÁN.

Elnöki megnyitó-beszéd a miskolci vándorgyűlésen, 1930. okt. 5-én.

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

A Kisfaludy-Társaság örömmel tett eleget a miskolci «Lévay József Közművelődési Egyesület» szíves meghívásának, hogy itt vándorgyűlést tartson. A meghívás melegsége már előre biztosított a szíves fogadtatásról, s ezenfelül van nekünk egy közös emlékünk, mely összefűz, mely a meghívó derék egyesület címében is kifejezésre jut, mely egyformán becses, kedves és magasztos a Kisfaludy-Társaságnak, Miskolcnak és Borsod megyének is : a Lévay József emléke. Itt élte ő át örömteljes és szomorú napjait, az itteni közélet vezetői közé emelte őt polgártársai bizalma, Miskolc látta költészetének első szárnypróbálgatásait, Miskolc és Borsod büszkesége volt az egész magyar nemzettől ünnepelt költő. Itt, az Avas lejtőjén volt az ő szőlője, ahol barátai még aggkorában is csillogó szellemében, meleg kedélyében gyönyörködtek, s a Gondviseléstől hosszúra nyujtott élete végén itt közelben találta sírját, melyet a Társaság nevében, melynek dísze volt, meg fogunk koszorúzni.

Mi, a Társaság öregei, még mint kedves tagtársunkra emlékszünk rá ; mint tagtársunkra és mint atyai barátunkra, mert hisz valóságos patriarcha volt ő köztünk, akinek alakjából sugárzott a nagy mult ihlete : az Arany, a Tompa, a Gyulai Pál barátságának emléke. Őt valóban szerették az istenek, mert megengedték neki, hogy dalnoka legyen a negyvenes évek nagy fölpezsdülésének, a szabadságharc dicsőségének és gyászának, az elnyomatás bánatos romantikájának és az alkotmányos, alkotó békekorszak nemes versenyének. S talán akkor szerették legjobban, mikor még aggkorában is csodás tűzzel és bájjal zengő lantja húrjait oly időben szakították el, szemeit oly időben zárták le, amikor még nem láthatta balsejtelmei teljesedését, hazája összeomlását.

A Lévay József emléke iránti kegyelet, az ő költészete iránti, soha nem hidegülő szeretet egymaga elég erős kapocs arra, hogy bennünket mindenkorra e nemes városhoz csatoljon.

De a haza sorsának alakulása új okot is teremtett arra, hogy az irodalom férfiai érdeklődjenek Miskolc iránt, visszhangot, megértést keressenek Miskolcon.

A mi érdemes tagtársunk, Takáts Sándor, a vonzó és méltán közkedvelt könyveknek egész sorozatában írta le élénk színekkel a végeknek életét a török hódoltság idejében. Azoknak a véghelyeknek, váraknak küzdelmes életét, amelyek legközelebb voltak a törököt uraló területekhez; ahol minduntalan bajvívások folytak le török és magyar vitézek között, ahová legjobban hangzott át az idegen igát viselő magyarság panaszszava, ahol példaadásul is, megfélemlítésül is kellett összpontosítani s felmutatni a magyarság erejét.

A trianoni kegyetlen és igazságtalan békediktátum egy újabb hódoltság korszakát hozta Magyarországra. Ma is vannak milliókra menő elszakított testvéreink, kikre idegen uralom nehezedik, ma is vannak végeink, amelyek őrhelyei a szétszakított hazának és magyarságnak, ma is folyik a harc, — nem anyagi fegyverekkel, mert győztes ellenfeleink lefegyvereztek bennünket — hanem a szellem fegyvereivel, amelyektől semmi békeszerződés meg nem foszthat, s amelyeknek győzelmét vagy vereségét nem a szám vagy a fizikai erő túlsúlya dönti el.

Miskolc ilyen véghellyé lett az ország megcsonkítása által, amiért erőteljesen pezsgő magyar szellemi élete nem a vidéki városok versenyének kérdése csupán, hanem országos érdek, mely kihat az új határokon túlra is. Ez iránt a szellemi élet iránt érdeklődni, azt élénkíteni, erősíteni mindnyájunk kötelessége, abban részt kérni a Kisfaludy-Társaság is feladatának ismerte.

Az ily véghelyen, ahol szinte látjuk az ellenséges hatalmaktól merész önkénnyel megvont határt, indokoltabb, mint bárhol, számot vetni a haza megcsonkítása által nemzeti irodalmunkban előállott helyzettel s az e helyzetből reánk áramló feladatokkal.

Az a tizenkét év, amely az ország megcsonkítása óta lefolyt, engem arról győzött meg, hogy az, ami a szomszéd államok nemzeti túlzói előtt talán cél gyanánt lebeg: a magyar kisebbségek teljes beolvasztása az illető államnak gyakran még csak igazi többséget sem alkotó uralkodó fajába, soha sikerülni nem fog. Ezt a célt ők maguk hiusították meg mértéktelenségükkel, mellyel területük nagyobbítása érdekében túlsok magyart kebeleztek be államuk kötelékébe.

Az összes elszakított területek magyarságára nézve el kell ismernünk, hogy bátran, szilárdan, szívósan állja a harcot s tartja fenn és védi a maga nemzeti mivoltát, ellenére a vele szemben alkalmazott elnyomási, elszigetelési és kifosztási rendszabályoknak s ellenére annak a közönynek, amelyet a békeszerződésekben a nemzeti kisebbségek

védelme céljából is létesített nemzetközi intézmények eddig tanusítottak.

Főképp az irodalmi életet tartva szem előtt, megállapíthatjuk, hogy különösen északon és keleten — a déli elszakított magyarság szellemi életére nézve, megvallom, kevés az értesülésem — az idegenbe szakadt magyarság ezer akadállyal küzdve, szinte gazdagnak mondható irodalmi tevékenységet fejt ki.

Erdélyre nézve nemrég olvastam megbízható statisztikai adatokat, melyek kimutatták, hogy ott az elszakadás óta évenkint több magyar könyv jelenik meg, mint abban az időben, mikor Erdély Magyarországhoz tartozott. Az északi felvidéken is eléggé pezsgő irodalmi életet figyelhetünk meg a magyarság körében. Szerencsés gondolat volt, hogy egyszer erdélyi magyar írók, majd felvidéki magyar írók összeállottak és eljöttek irodalmi termékeiket élőszóval bemutatni Budapesten, ahol lelkes fogadtatásra találtak.

Mennyiség szempontjából tehát nem lehet kifogás, bármily nehézségek mutatkoznak a könyvkiadási viszonyok terén, melyeket — nagyon dícséretesen — társadalmi szervezkedés útján igyekeznek leküzdeni. A minőség szempontjából is örvendetes jelenségekkel találkozunk. Nemcsak az ottmaradt erők dolgoznak tovább ; kiváló tehetségek mutatkoznak az összeomlás óta a magyar irodalom szolgálatába állott fiatal erők között is, amelyek egyikét-másikát — különösen Erdélyben — a Kisfaludy-Társaság már eddig is sietett a maga körébe vonni.

Bízhatunk tehát benne, hogy életerős magyar irodalom van és lesz az elszakított magyarság körében s hogy ez az irodalom egyik hathatós fegyvere lesz a beolvasztás, a felszívás elleni küzdelemnek.

Én tehát a veszélyt nem a magyarság irodalmi térvesztésében látom. A veszély inkább abban rejlik : el tudjuk-e kerülni, hogy külön felvidéki, erdélyi, délvidéki magyar irodalom keletkezzék, amelynek az anyaország nemzeti irodalmához semmi köze? El tudjuk-e kerülni, hogy oly magyarnyelvű irodalom keletkezzék, amely az ezeréves hazában kifejlődött s teljes szabadságában leginkább itt, a megcsonkított anyaországban élő és ható magyar nemzetlélektől idegen?

Nem állítom, hogy ez a veszély már beállott, de fenyeget ; föl kell ismernünk és küzdenünk kell ellene, innen és túl a határokon, annál elszántabban, minél inkább igyekeznek ellenfeleink, kik nagyon jól ismerik ezt a veszélyt s annak végzetes hatását, azt valóban ránk hozni. Ádáz kezekkel állítanak gátakat az anyaországi újabb magyar irodalmi termékeknek határaikon való bevitele elé. Valóságos szellemi védvámot hoztak be, hogy az ottani magyarságot kiszakítsák a nagy magyar szellemi élet közösségéből. Politikai ürügyek alatt teszik ezt, azt mondják,

az irredentizmus veszélye ellen védekeznek; de akkor miért terjesztik ki e rendszabályt a szépirodalomra és a tudományos-, a szakirodalomra is, amelynek az irredentizmushoz igazán semmi köze? Nyilvánvaló, hogy azt az ő irodalmuk alantasságának érzése cselekedteti velük; ily módon akarják a magyar kisebbségeket az ő alantasabb irodalmuk befogadására rákényszeríteni. Ezt igazolja az is, hogy például Olaszországnak, melynek pedig van német kisebbsége, s mely a maga német kisebbségének sorsa miatt gyakran jutott éles ellentétbe Ausztriával, Németországgal, sohasem jutott eszébe határait a német irodalom elől elzárni. Az olasz kultúrának nincs oka félni a német kultúra versenyétől.

Csak mélyen sajnálhatjuk, hogy a három Kis-Entente-államnak ezt a minden szellemi szabadsággal, minden igazi kultúrával ellenkező, joggal barbárnak nevezhető eljárását mindeddig hiába tettük panasz tárgyává az illetékes nemzetközi fórumok előtt. Az ő souverainitásukra való hivatkozás elég arra, hogy nagy pártfogóik, kiknek mindent köszönhetnek, elnézzenek nekik oly visszaéléseket is, aminőket a nagy kultúrnemzetek maguknak soha meg nem engednének.

A szellemi kölcsönhatásnak ezt a gátját tehát egyelőre elhárítani, sajnos, nem tudjuk.

Maradnának a kölcsönhatásnak egyéb útjai és eszközei, de még ezek sem használhatók ki szabadon és teljesen. A régibb, az összeomlás előtti irodalom számára tulajdonképpen nyitva van az út; az meg is található az elszakított területek köz- és magánkönyvtáraiban; de ismerek magam is közkönyvtárakat, amelyek az ottani magyarság számára úgyszólván hozzáférhetetlenekké vannak téve, és ismerek érdemes magyar közművelődési egyesületeket, melyek egyszerűen el vannak tiltva a működéstől.

Van azonban egy sajátszerű jelenség, mely ezektől az akadályoktól független s amely a határokon innen és túl észlelhető és lazítja a magyarnyelvű irodalom közösségét a magyar nemzetlélekkel. Ez a modernnek és legmodernebbnek egyoldalú kultusza, ez az a sajátságos hit, mintha nemzeti katasztrófánk mindenkorra szakadékot létesített volna a mult és a jelen között, irodalmi téren is; mintha ma csak annak a magyar irodalomnak volna jogosultsága, amely nem gyökerezik a multban, amely indítékait, irányát, szellemét egészen csak mostani, összezsugorodott, sanyarú viszonyainkból meríti. Ez az a megértés nélküli, majdnem gyűlölködő elfordulás a multtól, annak nagyságától, eszméitől, ideáljaitól, mely mai sorsunkért vádolva a multat, egészen új, más ösvényeken keresi boldogulásunkat.

Az Ady Endre költői nagysága ma nem vita tárgya többet; de éppen nagysága, roppant hatása miatt kell sajnálnunk, hogy az ő költé-

szetének nagy része a fiatal nemzedéket az ő erős fajérzése ellenére a magyar mult gyűlöletére, sőt megvetésére tanította; hisz ő az egész magyar hőskorban alig lát más fényes alakot, mint a Dózsa Györgyét s a magyar történetet majdnem csak önző, kapzsi és zsarnok urak erőszakoskodásainak láncolatából látja alakulni.

Az ilyen költői hatásokkal azután találkozik a történetírásnak egy divatos új neme, melyet én történelmi defaitismusnak neveznék s amely különösen a nagy háborút megelőzött alkotmányos békekorszakot, melynek munkásságából és alkotásaiból merítette nemzetünk az erőt arra, hogy rettentő bukását túlélje, a hanyatlás egyetlen folyamata gyanánt szereti feltüntetni.

Nem követeljük mi a történelem kritikátlan szemléletét, sem azt, hogy a mult le nem tagadható hibáin ne okuljunk. De azt tartjuk, hogy aki mai törpeségünkből megvetéssel vagy gúnnyal néz a mult nagy törekvéseire, az elvesztette szemmértékét a nemzeti fejlődés lehetőségei számára. Ha kiszakítjuk fejlődésünk gyökérszálait a közelebbi és távolabbi multból, az, amit elérhetünk, nem lesz többé nemzeti fejlődés.

Az ily jelenségekkel szemben rendkívül örvendetesnek tartom például azt a felbuzdulást, mely újabban nagy multunk egyik legtisztább és legnemesebb alakja, a szentté avatott Imre herceg emléke iránt főkép a budapesti nagy ünneplésben, de itt Miskolcon is éppen a mai napon megnyilvánult s mely — amint tapasztaltuk — nagy vonzóerőt gyakorolt az elszakított magyarságra is, bár annak új urai ez esetben is mindent elkövettek annak megakadályozására, hogy a trianoni határon innen és túl élő magyarság szíve ebben a megemlékezésben összedobbanjon.

Örvendetes ez, mert abban a nemzeti multtól való elfordulásban, melyet említettem, látom én legnagyobb veszélyét irodalmunk elnemzetietlenedésének is, mely még kevésbbé fenyeget bennünket itt, hol a magyarság zöme akarva nem akarva a mult talaján áll és él, de veszedelmes métellyé válik az őshazától elszakított magyarságra nézve, mely egészen új viszonyok közé van helyezve.

Mély meggyőződésem tehát, hogy a nemzeti mult föltétlen megbecsülése, a régi nemzeti ideáljainkhoz való hű ragaszkodás nélkül nincs igazi nemzeti fejlődés az irodalomban sem, sőt nem lehet igazi hit a jövendőben. Aki a régi Nagy-Magyarországot nem becsüli meg, nem csüng rajta szeretettel, nem hisz abban a hivatásában, melynek követésében a sors mostohasága egy időre megakasztotta, az nem lehet őszinte és hasznos munkása Magyarország feltámadásának.

BEÖTHY ZSOLT SÍRJÁNÁL.

— Beöthy Zsolt síremlékének leleplezése ünnepélyén, 1930 okt. 26-án. —

KOZMA ANDORTÓL.

Sirodhoz jöttünk nagy, nemes barát,
De hymnust zengünk, nem elégiát.
Mert ami benned lelkes, tiszta, szép volt
S művészi alkotásban zenge ki,
Az szép ma is, akár az örök égbolt,
Melyről a nap reánk a fényt veti.

Nemes magyar ősöktül ihletett
Lelked java: a buzgó férfi-tett;
Ők nagy hazát szereztek szablya-éllel
S azt küzdve védték tíz évszázon át,
Neked az égi végzet rendelé el,
Hogy eszme-kinccsel gazdagítsd hazád.

E küldetés lelkeddel összeolvadt
S zengett szavad és percegett a tollad.
Új nemzedékek nagy magiszteréül
Reád a nemzet hódolattal nézett,
S gyűlt érdemed, mely soha el nem évül —
De jaj!... borúl az ég s beront a végzet!

Fegyverre! Harcra!... Ég, föld felriad
S ímé! — hont védni száguld már fiad.
Küzd, vérzik, gyógyul s ismét harcba szállva
A szárnyas gépen űl az ifju már,
Ott éri el a hős fiút halála,
S a mélybe hull a tépett sas madár.

Jó anyja sír; Te nem, az ajkad néma,
Nagy szíved büszke, csak verése béna,
S néha kihagy, — ezt is titokba tartod,
Hogy rom hazánkat szolgálhasd tovább.
Dicsőbb jövőért villog eszme-kardod,
Hogy csupa rom közt ezzel tégy csodát.

Te vagy vezér, mi pennás katonáid,
S nem a tömegnek taps-jutalma csábit.
Ős nagy hazánkért önzetlen lobogva
És mint barátok híven egyetértve,
Testvéri szívvel jártunk mind nyomodba,
Készen, miként Te, hatni s tenni érte.

Példád követtük ... s mint folyt már a munka!
Mily bízva-bíztunk már kelő napunkba! ...
Ám ereidben hő véred megállott, —
Az apai mély seb törte meg szived.
Dicső vezérünk, légy örökre áldott,
Nem volt magyar még nálad jobb s hivebb!

Ürült nyomodba lépett új vezérünk,
Bölcs hű barátod; bízunk és remélünk.
Sorunk ha ritkul, ám töltsék be újak!
Ha megtanulják ős erkölcseinket
S önzetlen élni s halni megtanulnak,
Lelked reájuk bízóan tekinthet.

Tegyünk mi ez új sírszoborra esküt,
Hogy mindnyájunknak egy a lelki testünk,
Hogy nem bününk a magyar ősi átok —
S pennás hadunk egy, mint a régi volt.
Testvérek, szent, nagy munka vár ti rátok;
Előre bátran! ... Jelszó: Beöthy Zsolt!

EMLÉKEZÉS TÓTH KÁLMÁNRA.

SAJÓ SÁNDORTÓL.

(Felolvasta az 1931. ápr. 8-iki ülésen.)

Irodalmunk nagyjairól születésük vagy haláluk századik évfordulóján emlékező ünnepeink során im mostan Tóth Kálmán szerényebb alakja és kedves költészete elevenedik elénk.

Ez évi március 30-án mult száz éve, hogy Tóth Kálmán született, február 3-án mult ötven éve, hogy meghalt. Halála óta is immár félszázad év telt el; elég idő arra, hogy tisztán lássuk alakját s elfogulatlanul ítéljük meg munkásságának korabeli jelentőségét és érdemét, s hogy megálla-

pithassuk, mennyiben él még, költészetéből mi maradt meg napjainkig. Ámbár éppen ez a megállapítás nem könnyű, s könnyelműen nem is végezhető. Ha helyes is a megállapítás, hogy valaki immár a multé, ez még nem azt jelenti, hogy semmi köze a jelenhez ; ha pl. Tóth Kálmán nem él, mert már nem olvassák, akkor a költők általában alig élnek, mert általában alig olvassák őket. Irodalmunk elhunyt legnagyobbjait is főkép csak az irodalomtudomány tartja számon s a szellemtörténet és az iskola élteti ; régebben is, bár volt lelkes olvasóközönségük is, főképp a költők olvasták a költőket ; így van ez ma is, azzal a különbséggel, hogy ma már egybizonyos költők is csak egybizonyos költőket olvasnak. Általában : a költő ma is csak akkor él, ha szavalják, vagy szavalja magát : a közönség nem keresi, nem is olvassa a verset, csak akkor vesz tudomást róla, ha a fülébe mondják, vagy muzsikálják.

Tagadhatatlan azonban : Tóth Kálmán a maga korának, a mult század hatvanas és hetvenes éveinek egyik legnépszerűbb, igen kedvelt és ünnepelt költője volt ; mint a bizakodó hazafiság és epedő szerelem dalnoka, mint drámaíró, mint lapszerkesztő s mint szülőföldjének, Baja városának országgyűlési képviselője egyaránt jelentős tényező volt ama kor irodalmi és társadalmi életében. Költészetének tárgykörével és hangjával főképp az ifjúságot s a női közönséget hódította meg s lapjaival hathatósan tudta megnövelni olvasói táborát. Egészen fiatalon, szinte még mint gyermek némi részt vett a szabadságharcban s honvédhadnaggyá lett ; az elnyomatás első éveit otthon, szülőföldjén töltötte, költői dicsőségről álmodozott s első dalai sikerének örült ; néhány év multán, már mint ismert dalok ismert költője Pestre költözött, itt a *Hölgyfutár* című napilapnál talált alkalmazást havi 30 forint fizetéssel ; 1860-ban a *Bolond Miska* című élclapot, 1864-ben a *Fővárosi Lapok* című szépirodalmi napilapot indította meg s mind a kettőt elterjedtté és virágzóvá tudta tenni ; a Kisfaludy-Társaságnak már 1860-ban tagja s még ez évben másodtitkára lett s a titkári tisztet 1876-ig viselte ; 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagul választotta ; s hogy Tóth Kálmán a maga korának közéletében mily jelentős szerepet vitt, bizonyság erre az is, hogy éppen taggá választása idején is politikai fogságban ült s hogy a budai helytartótanács csak 1863-ban hagyta jóvá megválasztását, noha a *Bolond Miska* s ezen át Tóth Kálmán üldözője, gróf Pálffy Móric helytartó nem egyszer mondta, hogy Tóth Kálmán kedves ember s ő nagyon szereti. Egy följegyzés szerint erre mondta egyszer Deák Ferenc, hogy szereti ám, de csak úgy, mint a madarat — kalitkában. A politikai fogságok, természetesen, csak növelték Tóth Kálmán írói és szerkesztői népszerűségét ; szülővárosa 1865-ben s ezenkívül még háromszor választotta országgyűlési képviselőül s csak az új

politikai pártok kialakulása után, 1878-ban pártolt el tőle. Ez az év egyébként is már a haldoklás kezdete volt Tóth Kálmánra nézve.

Tóth Kálmán irodalmi pályája rövid virágzású volt, de szép és hathatós; életében a magyar nők ezüstkoszorúval tisztelték meg kedves költőjüket, halála után pedig, 1894-ben szülővárosa érczszoborba örökítette nagy fia emlékét. A Kisfaludy-Társaságban Vadnay Károly mondott róla szép és meleg hangon méltató emlékbeszédet; pályájának egy-egy részletét azóta is, újabban is, érdemes dolgozatok tárgyalták; életének és irodalmi munkásságának egységes rajza és méltatása azonban s munkáinak kritikai kiadása mindmáig hiányzik. Nyolc színdarabja közül négy nem is jelent meg nyomtatásban.

Tóth Kálmán mint drámaíró is sikerrel szolgálta kora hazafias lelkét és irodalmi törekvéseit s jelentős hatást keltett főképp *A király házasodik* és *Nők az alkotmányban* című vígjátékaival. Szerette a történelmi tárgyakat, de a multat is inkább derűs és vidám megvilágításban elevenítette a kor megértő és hálásan tapsoló közönsége elé, — a tragikum fenségéhez nem volt elég ereje. De hiába is lett volna. Ez a megállapítás feleletül kínálkozik arra a sokszor fölvetett kérdésre, miért nincs igazi magyar dráma. Nincs és nem is lehet, mert sohasem kapott volna s még ma sem kapna színpadot. Fölösleges dolog hosszasan fejtegetni, Katona életében a *Bánk-bán* miért nem keltett hatást; nem keltett, mert nem adták elő; mihelyt előadták, hatott is. De lám, a Bánk-bán magyar tragikuma is az Árpádok messze korában jelenül meg, drámairodalmunk legkomolyabb termékei azóta is római, nápolyi vagy bizánci színtérre menekülnek, — a tragikus magyar sorsnak igazi, pl. csáktornyai, lipótcsászári s általában bécsi magvát nem lehet színpadra kelteni s talán magunk is visszadöbbennénk magyarságunknak attól a rettenetes, örök boldogtalanságot jelentő és megmásíthatatlan tragikumától, hogy — nehéz dolog magyarnak lenni.

A magyar bánat az abszolutizmus korában is más formákba rejtezett: igen sokaké meddő duhajkodásba, Madáché az embersors tragédiájába, Tompáé allegorikus kesergésekbe s a sok között Tóth Kálmáné is — csipkedő és gúnyos élcelődésbe. *Bolond Miskája* csakhamar kedvelt élclappá lett s néhány szám megjelenése után már büszkélkedve írhatta a költő:

Bolond Miska pezsgőt iszik,
No az ember lássa!
De hát ötezerre megy már
A prenumeránsa!

Ez a szám később hétezerre növekedett, az 1861-ben *Kipfelhauser költeményei* címmel kiadott s egyáltalán nem jelentős tartalmú verskötet

tízezer példányban kelt el. Többet ér ennél az 1866-ban kiadott *Bolond Miska költeményei* című kötet : ennek gazdagabb és változatosabb tartalma hathatósan táplálta a kiegyezés korának hazafias érzéseit. E könnyen és hevenyészve termelt, gyakran rím nélküli versek pattogó ritmusai szinte belevéződtek az olvasó emlékezetébe ; kiskorom óta így él az enyémben is — bár talán már nem egészen pontosan — pl. a *Mit értek és mit nem értek?* című vers szövege : «Hogy valaki a cvibakot érmelléki borba mártsa és savanyún egye meg azt, ami voltaképpen édes : bíz ez nagyon különös, de mivel sokféle a gusztus, valahogy hát mégis értem. Hogy valaki megválasztott tagja Akadémiánknak s választáskor azt kérdezi, hogy ki az az Arany János : bizony ez is különös, de mivel néha a pókháló az ablakot úgy bevonja, hogy miatta a tornyot sem lehet látni, és mivelhogy vannak pókok és tökfilkók, — valahogy hát ezt is értem.» Most jön aztán a vers (nekem ismeretlen) politikai vonatkozása : «De, hogy (mint egy bizonyos úr) egyvalaki drága pénzen szedje azt a sok katonát, ami aztán mégis kevés, mikor úgy is tehetne, hogy minden ember szívesen és ingyen lenne katonája, — mondom, mikor ezt tehetné és nem teszi : — ezt nem értem.»

E Bolond Miska-féle versek, természetesen, régen elavultak már ; elavulhattak a költő komoly hazafias költeményei is ; vitathatatlan azonban, hogy ez utóbbiak nemcsak a maguk korában, hanem későbbi nemzedékek idejében is a magyar ifjúság nemesen büszke és bizakodó hazafiságának eleven hatású nevelői voltak. Még nemrégen is minden elemi iskolás gyerek büszkén szavalta a *Ki volt nagyobb?* című verset ; az *Előre* című költemény az önképzőkörök egyik legkedveltebb szavalati darabja volt. Hatott, — hogyne hatott volna? — a *Mikor az akasztófákat faragták* című vers is, versszakainak kilencszer ismétlődő komor kérdésével : mit faragsz, ács, mit faragsz itt a késő éjjelen? — Kilenc vértanú tömör jellemzésével s a befejező tizedik versszak átkozó és áldó áhitatával. Az ilyen vers talán éppen primitívségével hat ; így hatott, nem a pathosz szárnyaló erejével, hanem hangjának meleg őszinteségével a *Kik voltak a honvédek?* című vers is ; ennek utolsó versszaka szintén az aradi vértanúkról szól s költészetünknek egyik legszebb emlékezése róluk :

— S a tizenhárom tábornok ki volt,
Kinek képét árulják mostan itt?
— Óh fiam, ez a legszörnyűbb eset,
Amit eddig a történet tanít ;
Megrendül a hit, hogy ez végbement,
Ugy fojtattak bitón meg — s annyian . . .
De ne beszéljünk erről sohasem,
Mert az Istenben hinnünk kell, fiam!

Tóth Kálmán jelentősége és emléke, költői egyénisége és egész lelkülete főképpen szerelmi költészetében nyilvánul; pontosabban mondva Tóth Kálmán kifejezetten szerelmi költő: a szerelem érzése úgy uralkodik lelkén és költészetén, mint elődei közül pl. Kisfaludy Sándorén; maga az érzés egyképp mély és állandó, csakhogy Tóth Kálmáné, sorsa szerint, hányatottabb, félénkebb és boldogtalanabb. Tóth Kálmán alakja, persze, nem a Kisfaludy Sándoré mellett tűnik elénk: a kettőt elválasztja egymástól s mindkettőt megárnyékolja a szerelmi költészetnek az egész világirodalomban legtündöklőbb alakja, a Petőfié. Irodalomtörténetünk, ha nem bélyegzi is Petőfi-utánzónak, a Petőfi-követők, a Petőfi hatása alatt álló írók csoportjába sorolja Tóth Kálmánt. Az ily sorozás az irodalomtörténetírás rendszerező kényszerűségéből következik. Vannak Petőfi-követők, Arany-követők: ez a sorozás csak annyit jelent, hogy valaki, ha már hasonlítania kell valamelyikhez, jobban hasonlít az egyikhez, mint a másikhoz, s jelenti mindenesetre azt, hogy kisebb egyéniség ama nagyoknál. De ha kisebb is, éppen mivel egyéniség, nem utánzó. És a «hatás?» — a hatás pedig a szellemi élet törvénye szerint való, öntudatlan, természetes és szükséges folyamat. Ismételten merem mondani: «A rendszerező hajlandóság sokszor túlságos buzgalommal keresi nagy költőknek a kisebbekre való hatását, azzal az eltökéltséggel, hogy ily hatásokat okvetetlenül találnia is kell. Megállapításaiban pedig, legalább a részleteket illetően, azt hiszem, sokszor téved. Nem minden hasonlóság hatás is egyúttal. Hasonlóságok keletkezhetnek, különösebb hatás nélkül is, magának a kornak levegőjéből, a kor uralkodó eszméiből, talán éppen bizonyos fizikai tulajdonságok következtében. A nagy hegyek beárnyékolhatják a kisebbeket, de ezek mégis csak hegyek önmagukban is. A művész a szerint lesz nagy vagy kisebb, amennyire új formákat tud vagy nem tud teremteni; de alapjában véve minden művész, ha csak valamennyire is méltó e névre, mindig önmagát adja, a maga lelkét szólaltatja meg, érzései és gondolatai számára a már ismert formát is minden egyes esetben úgyszólván újonnan teremti magának.»[1] Tóth Kálmán tehát nem volt, nem is lehetett utánzója Petőfinek; Petőfi akaratos lobogását hogyan is utánozhatta volna Tóth Kálmán epedő passzivitása? Tóth Kálmán a maga szerelmének édesbús, boldogságért sóvárgó s boldogtalanságot zengő dalait megírhatta, s azt hiszem, meg is írta volna Petőfi nélkül is. Petőfi bizonyára hatott Tóth Kálmánra is; nem abban a tekintetben, hogy Tóth Kálmán is könnyen hevülő dalos természet volt, hiszen ez lelki adottság; nem az érzésbeli magasztosultság, formakészlet és nyelvkincs egyazon korbeli adottságában, hanem

[1] A Kisfaludy-Társaság Évlapjai LI. kötet, 98. l.

talán abban, hogy Tóth Kálmán is nagy számban írt népdalt, s talán még inkább egyszerűségben s költői dikciójának nem elég műgondra valló pongyolaságában. Való : Tóth Kálmán népdalszerű és egyéb dalszövegei nagy számban terjedtek s lettek népszerűekké a zene szárnyán. E tekintetben felülmulta Petőfit is, talán főképp azért, mert ihletettebb és megértőbb megzenésítői akadtak, köztük pl. a nagyon tehetséges Simonffy Kálmán. Nem lehet mindegy, szövegre készül-e a dallam, vagy már kész dallamra keresik-e a szöveget ; mindenesetre kívánatos, hogy a versszerzőnek zenei érzéke legyen s viszont a zeneszerző is tudjon egy kis verstant és prozódiát. Az ép ritmusérzék sohasem feledheti, hogy az úgynevezett hangsúlyos versben sem közömbös a szótagok hosszúsága és rövidsége s az úgynevezett időmértékes verselésben is fontos az értelmi hangsúly arsisbeli szerepe és helye, — hiszen pl. még a görög-római hexameterben is a két utolsó verslábnak egyszersmind hangsúlyos ütemnek kell lennie. Hogy a szöveg és dallam lélekbeli harmóniája mellett a testi egybeolvadtság is mennyire fontos, ezt negatíve tapasztalhatjuk pl. a *Szózat* éneklésekor : a iambikus ritmusú szöveget Egressy Béni szép dallamára magyaros ütemekbe kell kényszerítenünk : Hazádnak ren — dületlenül — Légy híve óh — magyar! — (E szakadékokon bizonyos simító modulációkkal Kacsóh Pongrác iparkodott enyhíteni.) Más példa : A *Csak egy kis lány van a világon* kezdetű, általánosan ismert nótában a dallam nem jól értelmezi a szöveget, mert az *egy* szócskát zenei iktus nélkül hagyja ; pedig a szövegnek az a helyes értelme, hogy kislány csak *egy* van a világon, — a többi mind nem számít. — Még egy példa a sok közül : Szabolcska Mihály *Minek turbékoltok, Búgó vadgalambok . . .* kezdetű dalszövegének tizenkét szótagos periodusai egészen természetesen két hatszótagos félre tagozódnak ; e szövegnek szép dallama is van ; csak az a baj, hogy a dallam a tizenkét szótagot három négyszótagos ütemre tagolja : Minek turbé — koltok búgó — vadgalambok . . .

Tóth Kálmán dalai tartalmukkal és formájukkal egyaránt szinte kínálkoztak a megzenésítésre. Nem tudom, hány ilyen dala van ; én tizennégynek a dallamát ismerem ; a legismertebbek kezdő sorai : *Fütyül a szél, az idő már őszre jár; Sírjon-rívjon a hegedű; Naptól virít, naptól hervad a rózsa; Hegedülnek, szépen muzsikálnak; Felleg borul az erdőre; Befútta az utat a hó; Temetésen láttalak meg legelébb; Tele van a rózsabokor virággal,* stb. Az első dal az ábrándos első szerelem tárgyához, Spitzer Nina bajai zsidóleányhoz szól, a szép vadrózsához, a búzavirágszemű kislányhoz, a kis őzhöz ; róla szólnak pl. a *Sápadt asszony lett belőled, Piros tűzből sötét korom, Újra látlak és szeretlek* kezdetű versek ; a szerelmi dalok egy másik csoportja, pl. *A nagyvilág lánya vagy te, Lemondani, lemondani* kezdetű és sok más vers Majthényi Flórához szól ; maga Tóth Kálmán

Szerelmeim című versében négy nőt említ s csak Ninácskát nevezi igaz nevén, a többi hármat sorjában Irénnek, Erzsikének és Matildnak nevezi. Nem könnyű megállapítani, a sok vers közül melyik kinek szól, mert a költő, nem tudni miért, szándékosan összezavarta a versek keletkezésének időrendjét. A *Szerelmeim* című vers befejező szaka mindenesetre jellemző a költőre :

... Most már hajamba dér vegyül
És lassabban dobog szivem,
Tudok is bölcselegni már,
Ah, de még lemondani : nem!
Óh szerelem, te egyedül
Igazi nagy-nagy gyönyörünk!
Mért is élünk, ha szeretni
És szerettetni megszününk!

E sorok mintegy keresztmetszetben mutatják Tóth Kálmán lelkületét. Valóban : Tóth Kálmán a szerelem költője, a mindig sóvárgó s mindig boldogtalan szerelemé. Vadnay Károly emlékbeszéde találóan utal arra a valóságra, hogy testi fogyatkozások olykor mily fontos tényezői egy-egy költői dicsőség kialakulásának : pl. Lord Byron sohasem lett volna a világfájdalom nagy költőjévé, ha jobb étvággyal és ép lábbal járhatta volna élete útjait s Tóth Kálmánra is nyomasztóan hatott a tudat, hogy nem hallhatná a szerelem boldog suttogásait, mert egy tanulókorabeli betegség következtében nagyon megromlott a hallása. E testi fogyatkozás bizalmatlanná, a szerelemben bátortalanná, félénk epedővé tette a költőt : boldogtalan volt, mert félt a boldogtalanságtól. Rabja volt a szerelem boldogtalanságának, boldogságra sóvárgó, érzékeny és töprengő, de akarni nem merő rabja. Egyszer próbálkozott a boldogsággal, — sikertelenül ; másodszor, mikor elérhette volna, már nem mert próbálkozni s mikor már minden késő volt, vigaszul nem volt egyebe, csak egy fájó emlékezés Erzsikére : «Volt egy mégis, ki igazán szeretett!» Tóth Kálmán valóban a szerelem költője volt, a boldogtalanul epedő, magát marcangoló, de mindig nemesen eszményi és tiszta szerelemé ; költészete nem gondolati, hanem túlnyomóan érzelmi költészet : ez magyarázza a korabeli ifjúság s különösen a nők körében tapasztalt nagy népszerűségét s egyszersmind költészete forrásának az életkor növekedésével arányos apadását. Egyébiránt a szerelem, e legegyetemesebb emberi érzés, érdekli az öregséget is : az élemedett kor visszafelé álmodik, és szívesen édeleg az emlékezet paradicsomában. Tóth Kálmán költészete méltán volt kedvelt és népszerű a maga korában, néhány darabja pedig : olyan tiszta szerkezetű s petőfies egyszerűségű dalok, mint pl. a *Hogyha titkolt könnyeimből néha-néha gyöngy is válna*, vagy a híres *Minek is van*

a szív, s a szívben szerelem? című és refrainű vers, a maga egészében és sokszor idézett ilyen soraival:

Te engemet szeretsz, én másért lángolok,
Akinek szive tán ismét másért dobog,
És így tovább, tovább, mást szeret mindenik,
Oly csillagok vagyunk, mik egymást kergetik, —

stb., bizonyára maradandó értékei szerelmi költészetünknek. Egyik elmélkedő költeménye, a *Halál* című, nagyon kedves olvasmánya volt br. Eötvös Józsefnek s élő érték ma is.

Eötvös, Deák, Kemény Zsigmond egyaránt becsülték Tóth Kálmánt és költészetét; megbecsülte ezt Gyulai Pál is éppen azzal, hogy meggyőződéses szigorúsággal bírálta. Egyik bírálatának párbaj lett a következménye. Tóth Kálmán nagyon felbőszült azon, hogy éppen menyasszonyához írt egyik verse, a *Mikor egy-egy zengő felhő az egeken általhalad* kezdetű vers részesült gúnyosan kemény bírálatban. A párbajban Gyulai Pál jelentéktelen sebet kapott a lábán, egyéb baj nem történt, a felek kibékültek. De Gyulai Pál már előbb megírta *Párbaj előtt* című versét s ebben a saját síriratát:

Hiven szerettem a hazát,
Irtam többek közt kritikát,
Sohasem ültem veszteg;
Egy bősz poéta tört reám,
Előbb versével, azután
Meg a kezével ölt meg.

Az aztán, hogy Gyulai Pál zsebében cédula is volt halála esetére azzal a kijelentéssel, hogy Tóth Kálmán *úr* jól tud ugyan a pisztollyal bánni, de rossz verseket ír, meg az, hogy Tóth Kálmán azért célzott Gyulai lábára, mert szeretett vona sánta kritikust látni, — nyilván csak anekdóta. Hogy Tóth Kálmán rossz verseket írt, ebből annyi az igaz, hogy rossz verseket *is* írt; a termékenységgel, a könnyentermeléssel velejár a könnyelműen termelés: a léleknek mintegy ki kell vetnie magából a felületen úszó témákat, hogy a mélyebbeket annál jobban megérlelhesse. Gyulai Pál főképp a terpedtséget és prózaiságot rótta föl Tóth Kálmán sok verse hibájául. Mi az a terpedtség? A versírónak tömörségre kell törekednie, hogy mondanivalója a forma szűk keretébe férjen; ha ellenben szétházza a csekély tartalmat csak azért, hogy valahogy kitöltse a formát, — a vers terpedtté lesz. Pl. Tóth Kálmán egyik ismert dala így kezdődik: Lemondani, lemondani, Könnyű nektek ezt mondani, — ez jó; a következő két sor azonban: Oh az nagyon könnyű lehet Így beszélni, szólni

nektek, — semmi újat nem mond, fölösleges, terpedt és prózai. Tóth Kálmán egyébiránt maga is eléggé szigorú bírálója volt önmagának: költeményeinek 1878-iki kiadásából nagyon sok verset kiselejtezett, s a gyüjteményt első *teljes* kiadásnak nevezte; a halála után, 1888-ban megjelent kétkötetes kiadásnak ez a gyüjtemény az első kötete; a második kötet a *Kinizsi Pál* című tízénekes elbeszélést s az előbbi gyüjteményből kihagyott verseket tartalmazza. Ez a kiadás egyáltalán nem mondható kritikai kiadásnak, nem állapítja meg a költemények időrendjét, nem is teljes, egészben véve gondatlan és lompos, — nem méltó Tóth Kálmán emlékéhez. Tóth Kálmán bizonyára örült a maga népszerűségének, de önkritikájának bizonysága szerint jól tudta azt is, hogy a népszerűség nem jelent egyszersmind nagyságot is. Valóban, nem is szólva most Arany János köréről, pl. egyik kortársa, a zordon magányú Vajda János is nagyobb nála, és egyáltalán nem volt népszerű, pedig néhány verse, vagy versszaka világirodalmi értékű s odasorolható a legszebbek közé, amiket valaha magyarul írtak.

Versgyüjteményének 1878-iki megjelenése után Tóth Kálmán egész pályája, lelki és testi állapota egyaránt rohamosan hanyatlott. Egyik jelentős oka volt ennek az is, hogy szülővárosa elpártolt tőle s nem választotta meg képviselőnek. Ez nagyon fájt neki. Tóth Kálmán ekkor már a függetlenségi párthoz tartozott, bár valójában sohasem tudott igazi pártember lenni. Hazafisága egyetemesen átfogó volt; megénekelte Széchenyit, Deákot, de megénekelte Kossuthot is s e tekintetben nem sok társa lehetett. A Kossuthért való lelkesedés nem jó ajánlólevél volt a kiegyezés korában s a tragikus magyar sors egyik tünete az is, hogy a magyar politikai világ még ma is tartózkodón és fátyolozottan nézi Kossuth élő és éltető dicsőségét, még ma sem ismeri teljesen gondolatvilágát, s pl. angol beszédei, noha ezek egyikét-másikát *ott* az emberi elme legcsodásabb remeklésének és semmiféle élő vagy elhalt szónoktól föl nem értnek mondták, — mindmáig kiadatlanul hevernek a Nemzeti Múzeumban. Tóth Kálmán az elnyomatás korában lelkesen tudott küzdeni az abszolutizmus ellen; a kiegyezés után, a nemzeti politika irányának megváltoztával mintegy irányt vesztett és megbúsult, mert ösztönös függetlenségi érzése nem táplálkozhatott egységes nemzeti közvéleményből. Ha lelke mélyén aggódva nézte a kiegyezést, szinte árvának érezhette magát, hiszen az irodalomban e tekintetben alig voltak társai; akik lehettek volna: Madách már 1864-ben, Tompa 1868-ban meghalt, a *Luzitán dal* zordon költője pedig, Vajda János, szinte számüzöttként bolyongott a maga útján. Tóth Kálmán érzékeny lelke is magában évődött már; a *Bolond Miská*ban is csak addig telt öröme, míg a közérzés egységes erejével harcolhatott a bécsi politika ellen; mikor már párt-

harcokat kellett volna vívnia, megvált tőle, otthagyva gazdag jövedelmeit is.

Tóth Kálmán virágkora a hatvanas évek elejétől mintegy másfél évtizedig tartott: ünnepelt költő volt, lapjai, verseskönyvei nagyon kelendőek voltak; vagyont gyüjthetett volna, ha nem lett volna annyira jóságos adakozó; boldog lehetett volna, ha érzékeny lelkében csak egy kis tehetség lett volna a boldogságra. Elcsüggedt korában keserű józansággal pillant végig pályáján:

És az évek elteltek,
Maholnap már vége lesz az életnek;
Ha szemem rá visszanéz:
Bizony, bizony nem sokat ért az egész!

Utolsó éveiben nem a régi ember volt már: testben, lélekben teljesen összetört, költészete kiapadt; 1879. október 13-án, nevenapján, agyszélhüdés érte, élőhalottul kínlódott még másfél évig s 50-ik életévének betelte előtt, 1881. február 3-án halt meg a Lipót- (mai Váci) utca egy nagyon nyomorúságos szobájában, szegényen és elhagyottan.

Tóth Kálmán nem volt titán, de nagyon becsületes jellemvonása, hogy nem is titánkodott soha; válogatott költeményei gyüjteményének záró versében szerény önérzettel írja a kötet befejezéseül e sorokat:

Sok pusztult az idő alatt,
Egy pár dalom mégis maradt;
Ifju költő, tudod, mi az?
Az marad meg, ami igaz!

Egy pár dala bizonyára mindmáig megmaradt; bizonyára vannak még nagymamák, akik leánykori álmaikat álmodozva lélekbeli koszorút fonnak a költő emlékének a *Fütyül a szél*-ért, egy-két Ninácska-dalért, egy-két Erzsike-dalért, a *Minek is van a szív*-ért; bizonyára vannak még élemedett férfiak, akik megujuló lelki élményül idézni tudják még a *Ki volt nagyobb?*, az *Előre!* önérzetes sorait s hálásan emlékeznek a költő nevére; az irodalomtörténet pedig, mint a nemzet érzésvilágának számontartója és mérlegelője, bizonyára igazság szerint állapíthatja meg, hogy Tóth Kálmán daltermő szerelmi költészete, korabeli hatásánál fogva, szellemtörténeti értékül olvad bele a magyar érzésvilág sok változatú és szakadatlanul zengő harmóniájába.

VII.

BÍRÁLATOK ÉS PÁLYÁZATOK.

VISSZAPILLANTÁS HAT ÉV MAGYAR SZOBRÁSZATÁRA.

Jelentés az 1928. évi Greguss-jutalom tárgyában.

Harmadik Szobrászati Évkör (1922—1927).

Petrovics Elektől.

A Greguss-díjat az idén szoborműre kell kiadnunk, még pedig olyan szoborra, mely az 1922-vel kezdődő és 1927-tel záruló ciklusban merült fel. Ha gondolatban végigjárjuk azt az időt, amelyet ez a két évszám határol, nem akadunk olyan műre, amely már az első pillanatra parancsoló módon követelné magának a kitüntetés díszét, mintegy azt mondván: ne keresgéljetek tovább, jobbat úgysem találtok! A felsőbbségnek ezt a fokát nehéz is elképzelni korunk művészetének jelleme mellett. Nem a ragyogó, nagy egyéniségek korát éljük. Van nem egy kiváló szobrászunk, s a tisztes színvonalú művészeknek egész sora működik napjainkban, azonban nehéz találni olyat, aki egész fejjel kimagaslik társai közül. S ma még nehezebb, mint előbb, mert elvesztettük ebben a ciklusban Stobl Alajost, a mestert, a szobrászati Greguss-jutalom legutóbbi nyertesét, akinek legjobb munkáiban, úgy érezzük, volt valami abból, amit megismerhető parányi világunk mértéke szerint időálló értéknek, klasszikusnak tartunk. A tőle való megválást csak nehezebbé tette az, hogy jóformán élete fogytáig nemcsak dolgozott, hanem meglepő szépségeket termelt. *Fiatal leány* című mellszobrán, melyet 1926-ban, kevéssel halála előtt állított ki az Ernst-féle kiállítási helyiségben, az érzésnek olyan melege és a mintázásnak olyan bája ömlött el, aminő csak a kiválasztottaktól telik. Kevés művész halt meg olyan fiatalon, mint a hetven éves Strobl Alajos, aki ezzel a gyönyörű szoborral úgy búcsúzott tőlünk, mintha illatos, szép virágot nyujtana át a válás pillanatában.

Örömünkre szolgál, hogy az a másik kiváló művész, ki hosszú időn át vele együtt haladt az élen, még ma is tevékeny és tisztelt munkása szobrászatunknak. Zala Györgyre gondolok, aki a lefolyt ciklusban is többször adott bizonyságot az alkotásban való erejéről. Budapesti főművén, a Millenniumi emlékművön, mely ebben az évben ülte meg

készülésének 30 éves jubileumát, 1927 végéig két vezérnek lovasszobrát állította fel Árpád mellé, aki sokáig egyedül viselte fejedelmi díszét a korynthusi oszlop tövében. Jellemző bizonyságai ezek az ő alapos tudásának, mintázó készségének, a nagyvonalúság irányában haladó, széles modorának, s arról tesznek tanuságot, hogy ilyennemű feladatok megoldására senki sem hivatottabb nála szobrászaink közül. Ugyancsak a millenniumi emlékműre szánta Zala a *Szántóvető* eleven realizmussal készült kompozícióját is, melynek kis mintáját az 1927-i magyar táj- és életkép kiállításon állította ki, s melyet a Szépművészeti Múzeum szerzett meg bronzban modern gyüjteménye számára.[1]

E kiváló munkákat látva, önként tolult fel az a gondolat, hogy Zala Györgyöt hozzuk javaslatba a Greguss-díjjal való kitüntetésre. Bizottságunk nem is habozott volna ezt megtenni, ha nem szólnának elvi megfontolások az ellen, hogy egy egységes és csak egészbevéve megítélhető kompozíciónak részletei is tekintetbe jöhessenek a díjazásnál. Így nem marad más hátra, mint hogy a kitűnő művészt munkásságának ezen az állomásán tisztelettel üdvözöljük, s nagy műve befejezéséhez további munkakedvet és szerencsét kívánjunk neki.

A millenniumi emléken kívül még három nagy szobrászati feladatot vettünk át elintézetlenül a múltból: Erzsébet királyné és Kossuth Lajos emlékszobrainak, továbbá a Szabadságharc emlékét megörökítő szoborműnek feladatát. A lefolyt ciklus egyik eseménye volt, hogy megértük e három függőben maradt kérdés egyikének, a Kossuth-szobor ügyének befejezését. 1927 tavaszán leplezték le Horvay János művét, amely az 1908-ban elfogadott tervtől az építészeti megoldás tekintetében eltér, figurális részében azonban, ami a lényeget illeti, a régi maradt. A szobor körül nagy zaj támadt, s a bírálat, amely nálunk a kelleténél is ritkábban szokta hallatni szavát, ezúttal éppen nem volt fukar kifogásokban. E kifogásoknak csak kisebb része volt az alkotás szobrászati értéke ellen irányozva, a legtöbben a szobor eszmei tartalmát támadták. Ezt azonban annál erősebben. A támadás a sajtóból átcsapott a parlamentbe is. Amire még nem volt példa: a képviselőházban a szobor eltávolítását és új Kossuth-szobor felállítását indítványozták, s a belügyminiszter válasza nem utasította el kereken ezt az eszmét, hanem úgy tárgyalta azt, mint amelyről komolyan lehet beszélni. Azt hisszük, hogy a támadók túlságosan messze mentek buzgalmukban. Nem vették mindenekelőtt figyelembe, hogy a szobornak komoly művészi erényei vannak, s hogy

[1] Zala munkái voltak még ebben a ciklusban: *Síremlék.* (Műcsarnok tav. kiáll. 1924) és *A nemzeti megújhodás emlékműve*, mely Szegeden áll. (Műcsarnok, 1927/28 téli kiáll.)

az nemcsak nálunk igen jelentékeny emléke annak a szabad és mozgalmas, némiképen festői stílusnak, melyben Horvay művészete gyökerezik, hanem bárhol Európában számot tenne az utolsó évtizedek nagy emlékszobrainak csoportjában. Igazi monumentum, nemcsak méreteiben, hanem szellemében is. Részleteiben is sok a szépség és a lelemény. Világért sem mondjuk, hogy ez az egyedüli szempont egy nemzeti emlékmű megítélésében, azonban azt hisszük, hogy a művészi munkát meg kell becsülni még akkor is, ha a mű érzelmi vagy gondolati tekintetben nem felel meg annak, amit jogosan vártunk tőle. Bizonyos tisztelet és kímélet jár ki annak, aki java tudásának latbavetésével művészi eredményt ért el, noha az eredménnyel egyéb tekintetben nem is értünk egyet. A Kossuth-szobor, mely hősét mint békés alkotót ábrázolja minisztertársai körében, bizonyára nem azt a mozzanatot ragadja meg, amely a legjellemzőbb Kossuth életében vagy jellemében. Sok tekintetben zavaró az is, hogy Kossuthot minisztertársai környezik, akikkel köztudomás szerint többé-kevésbbé ellentétben állott s akiktől útja mihamar elvált. Ez megbontja a szobor érzelmi egységét, amely azt kívánná, hogy minden érzés és gondolat egy irányba tartson, s olyan egyenesen szálljon felfelé, mint az Istennek tetsző áldozat füstje. Egyébként sem olyan a szobor érzelmi hatása, mint aminőt a magyar nép Kossuth szobrától várhatna. Nem felemel és bátorít, amire vergődő lelkünk ma különösen rászorulna; kissé elégikus hangulatával inkább mintha Kossuth nagy reformművének közeli összeomlását sejtetné. Pedig az összeomlás csak átmeneti volt, Kossuth eszméi végre is diadalmaskodtak, s noha a nemzet gyakorlati irányításában más kitűnő férfiak léptek helyébe, az ő neve, alakja nem a csüggedésnek lett forrása, hanem továbbra is mintegy szimboluma maradt a nemzet titkos reményeinek és vágyainak. A szobor alkotója, azt hisszük, nem számolt eléggé ezekkel az érzelmi mozzanatokkal. Ez méltán hívja ki a bírálatot, mert ha az érzelmi tartalom már általában is olyan forrása a hatásnak, amelyet a művész nem hanyagolhat el, kétszeresen fontos ez a szempont akkor, midőn egy egész nemzetnek szánt műről van szó, s hozzá még olyan műről, amely a nép legszélesebb rétegeinek tudatában is élő történeti alakot örökít meg. A messze jövőben ez a szempont persze elhalványulhat, s akkor a formai megoldás bizonyára zavartalanabbul fog érvényesülni, ma azonban számolnunk kell vele, s ha méltatlanoknak is érezzük azoknak a támadásoknak hangját és módját, amelyek az egyaránt tiszteletreméltó művészt és művét érték, arról le kellett mondanunk, hogy a lefolyt ciklusnak ezt a legnagyobb arányú alkotását a Greguss-jutalom szempontjából számba vegyük.

Az emlékszobroknál maradva, hozzuk mindjárt szóba gróf Tisza

István álló szobrát, melyet Kisfaludi-Strobl Zsigmond készített a debreceni egyetem elé, s melynek leleplezése 1926-ban ment végbe. Jellemző és élettel teljes ábrázolása ez a mártír-államférfiúnak. Tisza póznélküli komolyságát, férfiasságát és közvetlenségét igen szerencsésen fejezi ki a debreceni szobor. Kisfaludi-Stroblnak erélyes és biztos mintázó művészete ebben a szoborban a javát érte el annak, amit a realista ábrázolásmóddal el lehet érni, s a jeles mű meleg elismerésünkre szolgál reá.

Nagy hév és lendület jellemzi Damkó József Kapisztrán-szobrát, melyet a Nándor-kaszárnya udvarán 1922-ben állítottak fel. Ha szerkesztésének lazaságát nem hallgathatjuk is el, annyi bizonyos, hogy a festői irányú, önkényesen csapongó szobrászati eljárásnak hatásos példáját alkotta meg benne a művész.

Az emlékszobroknak legnagyobb csoportja a hősi emlékekből kerül ki. Ezeknek tervezeteit 1926-ban külön kiállítás alakjában mutatták be a Műcsarnokban. E művek legnagyobb része azonban még nincs felállítva, vagy csak 1928 folyamán állíttatott fel, s talán hozzátehetem, hogy éppen az utóbbiak között vannak az értékesebbek. A hősi emlékek nagy többsége megerősítette azt a tapasztalatunkat, hogy az ilyennemű feladatokra mai szobrásznemzedékünk kevésbbé termett, s hogy igazi ereje a naturalista szellemben megoldható kisebb feladatokban mutatkozik. Egy kifejező, érdekes mozdulat vagy helyzet megragadása, egy-egy álló, lépő vagy görnyedő alak alapos megfigyelése, az emberi test formáinak, vonalritmusának művészi értékesítése, egy-egy képmásszobor tüzetes, hű megmintázása — íme, ezek a feladatok jelzik e nemzedék működésének erényeit, egyszersmind azonban korlátait. A szerkesztés összetettebb problémái távolabb esnek szobrászaink művészi érzésétől és gyakorlatától. A szobrászati Greguss-díjról 1922-ben előadott jelentésünkben szóvá tettük, hogy a háborúnak a szobrászatban nem támadt nagyobbszerű emléke. Noha azóta a háborús emlékek jóval megszaporodtak, most sem mondhatunk e részben egyebet.

Az emlékszerű szobrászat újabb alkotásai után kutatva, ki kell sétálnunk a Kerepesi-temetőbe is, amely ebben a ciklusban néhány valóban kiváló alkotással lett gazdagabb. Egy régibb érdemes művészünk, Ligeti Miklós, Elek Pál családi síremlékében olyan művet alkotott, amely egyaránt kitűnik formáinak nemességével és kifejezésének komolyságával. Ligetit eddig úgy ismertük, mint a Rodin szellemében formálódott, a fény és levegő hatásait kiaknázó, mozgalmas szobrászati stílusnak könnyű és szerencséskezű képviselőjét. Szóbanlevő művében szinte meglepetésszerűen szakított múltjával, egészen a klasszicista eszményhez pártolt, s mintegy életre keltette Thorwaldsen és Canova

korának szellemét. Művészi szeszély vagy a lélek mélyében végbement belső átalakulás hozta-e létre a művet, csak alkalmi kirándulásról, vagy komoly és tartós stílusváltozás előjeléről van-e szó, — a jövő fogja megmutatni. Annyi bizonyos, hogy a mű hatásában szerencsés és még ha nem bizonyulna is többnek művészi játéknál, meg lehet állapítani, hogy a művész megnyerte a játszmát. Igen figyelemreméltó munka Vass Viktor temetői emléke is, melyet a művész gipszben az 1925-ben rendezett akt-kiállításon is bemutatott. Egy fáradt vándort ábrázol, amint hosszú útja végére érve, roskadtan féltérdre ereszkedik. Meleg érzésével és tömör kompozíciójával a legjobb temetői szobrok egyike, s erre annál szívesebben mutatunk rá, mert azt hisszük, hogy kevesebb szó esett róla, mint megérdemli. Nem kisebb dícséret illeti Margó Ede művét, melyet Gálos Kálmán sírjára készített. Meztelen férfit ábrázol, aki csónakán a túlsó partra igyekszik: az elhúnyt lelkének útja az ismeretlen tartomány felé. Elgondolásában költői, a mintázásban komoly, érdemes munka. Kár, hogy túlságosan alacsony talapzatán hatása nem érvényesül teljesen.

Nemcsak a Kerepesi-temetőnek, hanem egész mai szobrászatunknak egyik ékessége Pásztor Jánosnak az a csoportja, mely — Hikisch Rezső építészeti keretébe foglalva — Barta Károly családi sírboltját díszíti. A kompozíció három alakból áll. Szelíd és méltóságos, nagyszakállú aggastyán ül a középen; jobbról egy fájdalomtól leroskadt, térdelő nő alakja símul hozzá, balról pedig egy megtört ifjú roskad kebelére. Ő a szenvedőkön nyugtatja kezeit, mintegy védve őket és csillapítva fájdalmukat. A fájdalomtól vonagló ember megnyugvást keres és talál a bölcs és örökkévaló istenség kebelén — ez körülbelül az a gondolat, melyet a szobor kifejez. S kifejezi úgy, ahogyan igazi művész is csak az ihlet szerencsés óráiban teheti. Ami először tűnik szemünkbe, az a csoport szerkesztésének nagy zártsága és szervessége. A három alak felépítése teljesen megfelel annak az eszménynek, melyre a szobrászat legjobb korszakaiban törekedtek: az alakok magasabb művészi egységben olvadnak össze s a mellett egyenként is világosan bontakoznak ki, egymást el nem nyomják, kifejező erejükben nem csökkentik. Ebben a kompozícióban nyoma sincs a modern szobrokban olyan gyakori lazaságnak, nincs sem bántó hézag, sem önkényes kiugrás, a testek tömegei mintegy egymásra borulnak s a vonalak egy láthatatlan belső központ felé tartanak. Két nagy egység: az érzés egysége és a szorosan összesimuló alakok szerkezeti egysége erősíti és mélyíti hatásában egymást. A zártság benyomását csak fokozza az aggastyán mozdulata, aki széttárt két karjával nemcsak a hozzásimuló alakokat öleli át, hanem mintha az egész kompozíciót is természetes pánttal tartaná össze. S a művész

mindezt a nélkül érte el, hogy erőszakosnak éreznők eljárását ; a testek könnyen és természetesen helyezkednek el. Ép ilyen szerencsésen találta el megmintázásukban az egyszerűségnek azt a mértékét, amely megteremti a hatás ünnepi komolyságát, de nem csap át a sematikus ürességbe. Érzésben nemes, formai megoldásában kiváló mű Pásztor síremléke, s csak fokozza jelentőségét, hogy főerénye a szerkesztés jelességében van, tehát olyan tulajdonságban, melynek a legtöbbször érezzük hiányát.

Aki fővárosunk terein, parkjaiban sétálgat, újabban mind többször bukkan a szabadban elhelyezett kisebbfajta szobrokra, amelyek nem rendelésből, személyek vagy események megörökítésére készültek, hanem a művészi szabad termelésből vannak válogatva. A székesfőváros üdvös és rokonszenves akciójának eredménye ez, amelyet nagy örömmel üdvözlünk. A szobrászatnak épen ebben a körében, a kisebb feladatok művészi megoldásában derekas eredményt érnek el szobrászaink, a termelés elég gazdag és szerencsés. Csak helyes és természetes tehát, ha fővárosunk vezetősége onnan merít, ahol van miből. Jóval természetesebb, mint a nagy emlékszobrok erőltetése, amelyeknek sem anyagi, sem művészi követelményeire nem telik ma erőnkből. S a közönség művészi nevelését is jobban szolgálják a szerte elszórt művészi munkák, amelyek mindenkinek útjába akadnak, a művészetet mintegy szétárasztják s egyszersmind a modern város elég sivár képébe némi ötletet és érdekességet vegyítenek. Különösen, ha olyan szerencsésen vannak megválasztva, mint Erdey Dezsőnek, egy biztató jövőjű fiatal művésznek a Stefánia-út mentén 1927-ben felállított *Vízhordó fiúja*, mely a megfigyelésben annyi frisseséget és kedvességet, a megmintázásban annyi komolyságot mutat, hogy teljes mértékben megérdemli gyors népszerűségét. Persze a műben még van valami a naturalista ízű felvétel esetlegességeiből, az alak felépítése nem eléggé nyugodt és világos. Ha összevetjük szobrunkat Hildebrandnak ugyanezt a tárgyat ábrázoló bronzával, mely talán az ötletet adta hozzá, világosan látjuk, mi a különbség a tehetséges, de még kellőképen át nem szűrt természetábrázolás és a minden ízében megérlelt művészi kompozíció között. Bízunk benne, hogy ifjú művészünk komoly tehetségével megszerzi azt is, amire még szüksége van. Ez a bizalmunk annál jogosabb, mert ugyanő Narcissus című szobrában, melyet az 1925-i akt-kiállításon láttunk, a szobor felépítésének követelményei iránt is sok megértést mutatott.

Ám ideje, hogy a szabadban való szemlélődésünket befejezzük és a termelésnek azt a részét vegyük szemügyre, amely kiállításokon került

nyilvánosságra. Egy régi érdemes szobrászunk, Róna József, Savoyai Jenő jeles lovasszobrának művésze, 1922-ben hatvannál több művét mutatta be a Műcsarnokban. Köztük több olyat is, amely ezúttal első ízben jelent meg a közönség előtt. A kiállítás teljes képet adott az ő sokoldalú és változatos munkásságáról, melyben igen fejlett, olykor a köznapiasság határát is túllépő naturalizmus barokk-ízű dekoratív vonással párosul. A kiállítás egyszersmind jó alkalom volt arra, hogy visszapillantást vethessünk nemcsak e művész multjára, hanem annak az egész nemzedéknek irányára, amelynek művészi jelleme a 80-as években alakult ki. A természethű mintázásban való készség, a kompozíció barokkos mozgalmassága, a genre-szerű, olykor adomás mellékízű tárgyak kedvelése nemcsak Rónára, hanem kortársaira is jellemző, s így kiállításának történeti szempontból is megvolt a maga érdekessége.

Az ifjabb nemzedék, mely ma már szintén az élet derekánál tart, java erejét ezúttal is az akt-ábrázolásban és a képmásokban adta ki. A rendes évi tárlatokon és külön kiállításokon nagy sorát láttuk az ilyennemű műveknek. Az akt-szobrászat teljes erejű bemutatására különösen jó alkalmat adott a Műcsarnokban 1925-ben rendezett akt-kiállítás, amelyen hosszú sora vonult fel a fürdő, fésülködő, törülköző, táncoló, guggoló, futó és pihenő aktoknak. Merengő, bűnbánó, üldözött és megriadt nők boxoló, labdázó és kődobó férfiakkal váltakoztak, s ha egyesek közülök mitológiai vagy bibliai nevet viseltek is, igazában megannyian művészeinknek a meztelen emberi test művészi feldolgozásában való buzgóságát s egyszersmind tiszteletreméltó készségét hirdették. Milyen gyér volt e mellett a Műcsarnok 1926-ban rendezett magyar genre-kiállításának szobrászati anyaga! E két ténynek szembeállítása magában eleget mond szobrászaink érdeklődésének irányáról.

Hadd említsük az előbbi kiállítások bő anyagából Pásztor János műveit, aki ebben az időben is leginkább női aktokat mintázott abban a nemes stílusban, mely az alak átgondolt felépítésével, vonalainak összhangzatos rendezésével felülemeli műveit a nyers természetábrázoláson, a nélkül, hogy megfosztaná őket az élet melegétől. Különösen kitűnt e nemben *Fájdalom* című kisebb terrakottája (Ernst-Múzeum, 1925). Kisfaludi-Strobl Zsigmond *Venus születése* című életnagyságú bronzában (Akt-kiállítás, 1925) a statikának némi bizonytalansága mellett is a kompozíciónak olyan összhangját érte el, hogy művét nemcsak az ő emelkedő pályájának, hanem mai egész akt-szobrászatunknak kiválóbb termékeihez kell soroznunk. Ugyanő valóban gazdagon és könnyen ömlő plasztikai tehetségének több jeles képmásban is bizonyságát adta.

Különösen kiváltak közülök Perczel Miklós, Sebestyén Károly és Venczell Béla képmásai. Nem egy értékes darabot köszönhetünk ismét Szentgyörgyi István finoman mérlegelő, gondos és higgadt művészetének. Lux Elek gyöngédérzésű és ízléses újabb munkákban dicsőítette művészetének fő sugalmazóit : a női bájt és a tánc költészetét, s fordulatszámba menő, érdekes változást mutatott Sidló Ferenc újabb munkássága, aki különösen Ember-ciklusának (1927) drámai erővel, szélesen formált fejeiben új színt adott hozzá munkásságának eddigi képéhez. Nekünk mégis úgy tetszik, hogy ő ott van igazán elemében, ahol finom és intim megmunkálásról van szó, így különösen bronz képmásaiban. Ezek közül Conrad Veidt mellképét (1926), ezt a kiválóan jellemzett, szép képmásszobrot emeljük ki elsősorban.

Az említett művészek közül hármat, ú. m. Sidló Ferencet, Kisfaludi-Strobl Zsigmondot és Szentgyörgyi Istvánt azzal bízta meg kultuszminiszterünk, hogy az Országos Levéltár dolgozóterme számára egy-egy magyar harcos csoportot készítsenek. Sidló ősmagyar lovasokat mintázott meg, Strobl a török-magyar háborúkból választott tárgyat, Szentgyörgyi egy XIV. századi lovasharcot ábrázolt. E művekben mintegy megismétlődött az a művészi verseny, mely ugyane művészeknek szabadságtéri szobraiban folyt le néhány évvel ezelőtt, s mint akkor, most is érdekes összehasonlításra nyílt alkalom. Sidló és Strobl szenvedélyes, gomolygó csoportjaival Szentgyörgyinek nyugodtan meglatolt műve állott szemben, híven tükrözve a művészek temperamentumát és felfogásuk módját. Az eredmény egyébként arról győzött meg, hogy a feladat nem tartozik azok közé, amelyekben mai művészeink igazi erejüket tudják megmutatni. Különösen Sidló művénél éreztük ezt. Ezt számításba véve, csak elismeréssel emlékezhetünk meg a művészek igyekezetéről s arról az eredményről, melyet még ebben a számukra szokatlan feladatban is sikerült elérniök.

Ugyane nemzedék művészei közül nagyobb sorozattal lépett fel az elmúlt ciklusban Petri-Pick Lajos is, és mindjárt hozzátehetjük, hogy különösen *A panasz* című bronzában (1925) tehetségének figyelemreméltó fejlődéséről tett tanuságot. Nem akarunk hallgatással elmenni Gách Istvánnak *Női akt*ja és Orbán Antalnak *Toillette* című, ugyancsak női aktot ábrázoló szobra mellett sem (mindkettő : Akt-kiáll., 1925), amelyek java oldaláról mutatták e művészeink képességét.

Bory Jenő, Gárdos Aladár, Lányi Dezső, Szamosi Soós Vilmos, Telcs Ede s más érdemes művészek szintén hozzájárultak szobrászatunk életének gazdagabbá és elevenebbé tételéhez.

Az újabb stílustörekvéseknek elég gyér nyomait mutatja szobrá-

szatunk. Egy kiváló régibb művészünk, Beck Ö. Fülöp az, aki elsősorban képviseli a tőlünk nyugatra hódító irányzatoknak egyik ágát, a kora görög művészet szelleméből merítő, szigorú felépítésre törekvő, némiképen archaizáló áramlatot. Örömmel jegyezzük fel, hogy kivált *Afrodite* című női alakjában (Ernst-Múzeum, 1922) nemes, szép eredményét láthattuk törekvésének. Medgyessy Ferenc, a mai stílustörekvések tehetséges ifjabb képviselője, értékben kissé még egyenlőtlen művei között néhány érett s valóban összhangzatos munkát termelt, így mindenekfelett egy ülő nő egyszerűségében nemes alakját, melyet márványban a berlini Collegium Hungaricum részére vásárolt meg kultuszminiszterünk. Pátzay Pál több komoly, érett képmással erősítette meg jövőjébe vetett bizalmunkat.

Mindebből azt látjuk, hogy szobrászatunk élete eléggé mozgalmas, művészeink igyekezete, kedve, tehetsége nem lankad, noha sok nehézséggel kell küzdeniök. Ezt nemcsak elismerjük, hanem örömmel hangoztatjuk. Vajjon az előző hatévi ciklushoz mérve, mutat-e nevezetesebb változást a kép? Bizony aligha. S nem más az eredmény akkor sem, ha még korábbi évekkel, a háború éveivel teszünk összehasonlítást. Úgy tetszik nekünk, hogy szobrászatunk csendes vize kissé mozdulatlanul áll, s elkelne egy kis szellő, mely duzzasztja a vitorlát és üdíti a levegőt. Ha már hat évvel ezelőtti jelentésünkben szóvá tettük ezt a jelenséget, most még inkább kötelességünk, hogy ne hallgassunk felőle.

Mi utat nem mutathatunk, a művészet a maga útját járja és öntörvényei szerint fejlődik, de óhajtást és reményt talán szabad kifejeznünk.

Az első, amit egy-egy ilyen szemle során magunktól kérdezünk, a következő : vajjon elérkeztünk-e már oda, hogy igazán magyar szobrászatról beszélhessünk? Van-e magyar szobrászat, legalább olyan értelemben, mint ahogyan van magyar festészetünk? A mi érzésünk szerint szobrászatunk ebben még nem érte el a festészetet. Semmit sem óhajtunk jobban, mint hogy ez megtörténjék. Milyen szép lenne, ha szobrászatunk felvenne valamit magába az eredetiségnek és a magyarságnak abból a nagy örökségéből, amelyet Izsó hagyott reánk. Nem Izsó kifejezési eszközeit, stílusát értjük természetesen, — mert ez minden kiválósága mellett is a multé — hanem művészetének azt az erkölcsi elemét, melyet magyarsága jelentett s amely halhatatlan.

Ami a kifejezési eszközöket illeti, inkább azoknak a szálaknak újrafelvételét szeretnők, amelyek hagyományosan az európai törekvésekhez kapcsolnak bennünket s amelyek újabban meglazultak. Nem abban a szerencsétlen és ferde értelmezésben gondoljuk ezt, mintha minden kis

rezdülésre visszhangot kellene adnunk, vagy épen minden hóborttal lépést kellene tartanunk, amely itt-ott, ideig-óráig felüti fejét. Nem, — ily értelmetlenség nem jár eszünkben. Csupán azt hisszük, hogy a kor nagy szellemi áramlataiból senki sem vonhatja ki magát, aki meg akar maradni az emberi kultúra közösségében, s hogy az eszmények változása a művészetben szerves és természetes jelenség s egyszersmind a művészi energiák felfrissülésének és megújhodásának forrása.

Különösen elszomorító azok erőlködése, akik a magyar szellemet ellentétbe akarják hozni az egyetemes szellemi élet alakulásának, változásának elvével. Végzetes baj lenne, ha a magyar szellemű művészet a megmerevedést, a megállást jelentené. Annyit tenne ez, mint ha halálra ítélnők a magyar művészetet. Nekünk azt kell kívánnunk, hogy ez a szellem rugékony legyen, a fejlődéssel lépést tartson, ahhoz alkalmazkodjék és az idők változásai között is megtalálja azt a módot, amelyen kifejezheti magát. Épen ez biztosítja önmegújulásának lehetőségét és ezzel örök életét.

Vajha a jövő jelentéstevője több biztató jelről adhatna számot, s mi lelkesedve mondhatnók: íme, van szobrászatunk, amely magyar és amelyben korunk érzése lüktet.

Rátérve ezután beszámolónk végső céljára, bejelentem, hogy Társaságunk az alapító rendelkezésének megfelelően most is felhívta javaslattételre az Orsz. Magy. Képzőművészeti Társulatot és a M. Kir. Képzőművészeti Főiskolát. E két fórum közül csak a Képzőművészeti Társulat élt jogával s Pásztor János szobrászművészt hozta javaslatba a jutalomra.

A Greguss-bizottság azok alapján, amiket jelentésemben előadtam, örömmel tette magáévá ezt a javaslatot, s egyszersmind Barta Károly családi síremlékét jelölte meg Pásztor János művei közül olyan alkotásként, amely a jutalmat leginkább megérdemli. A Kisfaludy-Társaság egyeteme ezt a javaslatot egyhangúlag elfogadta. Így most nincs más hátra, mint hogy arra kérjük kedves művészünket, fogadja szívesen a kitüntetést, amelyre két fényforrás sugározza fényét: Greguss Ágost szelleme és a legrégibb magyar irodalmi társaságnak elismerése.

HAT ÉV MAGYAR ZENEMŰVÉSZETE.

Jelentés az 1929. évi Greguss-jutalomról.

Harmadik Zenei Évkör (1923—1928).

PAPP VIKTORTÓL.

A Kisfaludy-Társaság megtisztelő megbízásából a zenei Greguss-jutalom odaítélése alkalmával zeneéletünk olyan hat esztendejéről számolhatok be, melynek a századforduló óta nincs mása s melyhez a XIX. században is csak Erkel Ferenc legvirágzóbb korszaka hasonlítható. A magyar zeneművészet ez alatt a hat év alatt nemcsak belekapcsolódott, hanem belegyökerezett a világ-zeneművészetbe, melynek egyik magas fokán hirdeti zenekultúránk diadalát és dicsőségét. Ha természetünk szerint nem volnánk ildomosan szerények, bevallhatnók magunknak, hogy zeneművészetünk az élen jár s maroknyi nemzetünk ősereje haladottabb zenekultúrák falait eredményesen döngeti. Az angolok maguk állapították meg, hogy a világ élő legnagyobb négy zeneköltője: Elgar, Délius, Strauss és Dohnányi. Ismeretes, hogy a világszerte divatozó úgynevezett ultramodern zenének Stravinszki után, sőt mellett, a mi Bartók Bélánk a vezére; Hubay Jenő hegedűművészi, pedagógusi és zeneköltői érdemeit földrészek népe kalaplevéve ismeri el; Kodály Zoltán faji ereje rég áttörte a külföldi határokat s ha Szabados Béla meleg magyar szíve értene a mai idők megkövetelte reklámhoz, országokat hódíthatna. Hol van a világnak az a nemzete, mely ma öt ilyen nevet vallhat a magáénak? És ezek a mesterek nem tétlenkednek, hanem mindenikük kötelességtudó szorgalommal dolgozik a magyar- és a világzenekultúra előbbrevitelén.

Az alkotó magyar zenei géniusz így kapcsolódik ma az általános zenetörténet folyamába. Reprodukáló zeneművészetünk még győzedelmesebben. Amint a XVII. és XVIII. században az olasz zenészek elárasztották a külföldet, ugyanúgy ma Európában és Amerikában legjobban a magyar muzsikust keresik és szeretik. Zenepedagógiai fejlettségünk érdemeként: a «magyar művész» — világmárka. Jóhírünk általános színvonalát toronymagasra emelték a Filharmóniai Társaság külföldi körútjai. Büszkeséggel emlegetett zenekarunk Dohnányi Ernő elnökkarnagy vezetésével 1927-ben (aug. 19. és 21.) Frankfurtban a nemzetközi zenekiállítás vezetőségének meghívására két hangversenyt adott olyan sikerrel, hogy szereplésüket meg kellett hosszabbítaniuk. Következő évben a Filharmóniai Társaság (május 1-től 14-ig) Észak-

olaszország nagyobb városaiban tizenkét koncertet tartott. Az újságok superlativusokban dícsérték zenekarunkat, kiváltképpen Dohnányi Ernőt, kinek karmesteri erényeit a Toscaniniével hasonlították össze. Az olasz siker után a kölni «Pressa» hívta meg vendégszereplésre filharmónikusainkat, melynek során zenekarunk Európa nagyobb metropolisaiban 1928 júniusában hangversenyeket rendezett. Két estén Párizsban, kettőn Londonban, egy-egy estén Scheweningenben, Kölnben, Heidelbergben, Zürichben és Münchenben játszott. Osztatlan, dicsőséges sikerrel. Orcheszter-művészetünk külföldi megcsillogtatásában ez eddig legnagyobb eredményünk. Olyan távlatokat nyitó esemény, mely kultúrtörténetünk lapjain nem fog elveszni. A franciáktól, angoloktól, németektől, svájciaktól és bajoroktól ránkdobált elismeréseket közel hetven sajtókritika őrzi. A *Times* (jún. 16., 19. és júl. 1.) elragadtatás hangján beszél zenekarunkról, melynek főként közvetlenségét, finomságát, erejét, tónusának nemességét s az egyes hangszerek kezelőinek és hangszergruppjainak egyöntetűségét emeli ki. A *Daily Telegraphe* Dohnányi Ernőről azt mondja, hogy boldog lehet az a zenekar, melyet ilyen nagy művészegyéniség vezet. És így tovább . . .

Ezek mellett énekművészetünk eredményeiről se szabad elfeledkeznünk. A magyar énekművészet még sohasem állt ilyen magaslaton. Annyi nagyhírű énekesünk van, mint még soha. Olyan előadásokat tudnánk velük rendezni, hogy megirígyelhetne érte a külföld. De ezek a művészek nem mind a mi játékrendünket emelik. Idegenben boldogulnak és idegeneket boldogítanak. Gyenge Anna, Ivogün Mária, Németh Mária, Anday Piroska, Angerer Margit, Pataky Kálmán és Pilinszky Zsigmond dicsősége azonban a magyar zenekultúrára is fényt vet.

Előadóművészeink nagy külföldi sikerei mellett zeneköltőink olyan gazdag terméssel ajándékoztak meg, amilyenben még nem volt részünk. Nagyszerű zenei szüretünk hat évének legjobb borai ezek: Poldini Ede *Farsangi lakodalom* című vígoperája; Hubay Jenő *Karenina Anna* című operája; Kodály Zoltán *Háry János* című magyar daljátéka; Szabados Béla *Fanni* című operája; — szimfónikus zenében Dohnányi Ernő *Ünnepi nyitánya*; Bartók Béla *Tánc-szvitje*; Kodály Zoltán *Psalmus hungaricusa*, Dohnányi Ernő *Ruralia hungaricája*, *III. vonósnégyese* és még — amint később látni fogjuk — több jelentős kompozíció.

Csodálatos, szinte megmagyarázhatatlan, hogy amikor Trianon megcsonkított, mikor nem maradt semmink, csak a kultúránk, — művészetünk s különösen zeneművészetünk olyan lendületet vett, amelynek küllőző fénye nemcsak a magyar eget világítja be. A magyar géniusz megtalálta azt a területet, amelyen előretörhet és dacolhat szellemének diadaláért. A harsonát leghangosabban a zeneművészet fújta a világ fülébe

s a világ meghallotta. Ma már tudja, hogy nemzetünk zeneművészete elpusztíthatatlan és értékességben egyenrangú a vezető kultúrnemzetekével.

Az utolsó hat év zeneművészetének jelentőségét ebben találjuk.

A zenei Greguss-jutalomról szóló és az előbbi hat évet felölelő jelentésemben azt mondtam, hogy az 1917-től 1923-ig terjedő évkör azért értékes, mert erre az időre esik, hogy a magyar zeneművészet elindult világhódító útjára. Az azóta eltelt hat év multán örömmel jelenthetem, hogy a magyar zeneművészet az általános kultúrába : beérkezett.

*

A Kisfaludy-Társaság zenei alkotásnak ezúttal harmadszor ítéli oda a Greguss-alapítvány jutalmát. A díjat most olyan műnek kell kiadni, melyet az 1923-mal kezdődő s az 1928-cal végződő évkörben mutattak be. Az alapítólevél nem szól ugyan arról, hogy csak előadott mű kaphatja a jutalmat, de ez magától értetődő, hiszen olyan művekről, melyek kéziratban vannak, de előadásra nem kerültek, nem szerezhetünk tudomást, s az olyat sem tekinthetjük ismertnek, mely nyomtatásban megjelent ugyan, de előadásra vár. A zenemű a bemutatás által válik közismertté. A jelentésben tehát csakis előadott művekről lesz szó.

Tájékoztatásul néhány szóval a módszert említem, melyet a felsorolandó művek kiválasztásában követtem. Először a m. kir. Operaház újdonságain megyek végig, azután a zenekari hangversenyeken, a kamarazenei műsorokon, az egyházzenei műveken s a szólókoncerteken. Minden zeneműről nem szólhatok, hiszen az ország évente annyi száz és száz kisebb zenedarabot termel, hogy ezt a tömeget még áttekinteni is lehetetlenséggel határos feladat volna. Annak azonban, hogy mit vettem fel a jelentésembe, mit nem, jelentőséget akartam tulajdonítani. Minthogy pedig a Greguss-jutalom előadói jelentéseinek nemcsak az a célja, hogy időnként seregszemlét tartson a magyar művészetek felett, hanem a vizsgálódása alá eső évköröknek tükörképét is kell adnia, érinteni fogom a dalirodalmat, a dalosügyet, a zenepedagógiát, a vidéki zeneéletet, a zenei irodalmat, a rádiót s a zenei ünnepélyeket, jubileumokat.

*

A m. kir. Operaház hat év alatt 13 magyar újdonságot mutatott be. Önmagában is jelentős szám, hátha még hozzávesszük, hogy a 13 mű közül öt : *Karenina Anna, Farsangi lakodalom, Háry János, Fanni, Moments musical's* olyan, amely a korízlés változandóságával szemben is értéke marad a magyar operairodalomnak.

A vizsgálódásunk körébe eső operák között időrendben, de értékes-

ségben is egyik első helyen áll Hubay Jenő : *Karenina Anna* című három felvonásos dalműve (1923. november 10.). Szövegét Tolsztoj világhírű regényéből Góth Sándor írta. Hubay előadott hat operája közül a legnagyobb s a legerőteljesebb. A nála csaknem harminc évvel idősebb *Cremonai hegedűs* világsikerét még nem érhette el, de Operaházunk állandóan műsoron tartja, s a külföld figyelmét is magára vonta. A *Karenina Anna* partitúrája a *Dante-szimfónia* költőjének előkelő magaslatán áll. A lírai alaphangú cselekményből hatalmas drámai erők csapnak ki, melyek Hubay kótáiban nagyszerű zenei felfokozásra találnak. A *Karenina Annában* Hubay tolla drámaibb és grandiózusabb lett. Művészete mintha új állomáshoz jutott volna. Ez az opera olyan alkotás, mely arányainál fogva és művészeti értéke szerint a Greguss-jutalom kiadásánál figyelemreméltó volna, de mert — az alapítólevél szelleméhez és az eddigi szokáshoz híven — egyazon szerző a jutalmat csak egyszer kaphatja meg s zeneművészetünk világhírű vezérében, dr. Hubay Jenőben, az elsőízben 1917-ben kiadott Greguss-díj nyertesét is tiszteljük, a *Karenina Anna* a jutalmat nem nyerhette el.

Az operabemutatók sorrendjében egy napon (1923. dec. 22.) két kevésbbé jelentős mű következett : Zádor Jenő, bécsi zenekonzervatóriumi tanárnak *Diana* című egyfelvonásos zenedrámája és Hentsch Károly, temesvári zenetanárnak *Aphrodisia* című, két képből álló — ahogy a szerző nevezte — «szimfónikus pantomimája». Az elsőnek a szövegét Mohácsi Jenő írta, a másodikét maga a zeneszerző, nem valami nagy dicsőségére.

Az 1924. év februárjának 16. napja jelentős dátum a magyar opera történetében. Ekkor mutatta be az Operaház Poldini Ede *Farsangi lakodalom* című vígoperáját.

Minden példánykép nélkül, teljesen felvértezve, egyszerre, csaknem a semmiből pattant ki az első magyar művészi vígopera. A *Farsangi lakodalom* csak nyomokat látott maga előtt, de az utat sajátmagának kellett megkeresnie és megszabnia. A *Bolond* (Szabados) s némileg a *János vitéz* (Kacsóh) bizonyos irányt sejttetett. Mikor Szabados Béla merevnek és hajlíthatatlannak mondott zenénkkel a francia ötletességet érte el ; mikor Kacsóh az ősi, nemes, színmagyar melódiavonalakat úgy hajlítgatta, mint csikós a karikás ostort ; mikor Szendy Árpád beigazolta, hogy akinek lelke van hozzá, klasszikus szonátaformában szeplőtlen magyar szonátát is írhat : a magyar zene művészi problémája meg lett volna oldva, csak talentum kellett hozzá, aki minden eredményt összefogva, meg tudja teremteni az első faji mesterművet.

Poldini Ede a zeneművészet eddigi eredményeinek szépségeit (de csakis a szépségeit) mind felhasználta mondanivalóinak legtökéletesebb

eszközéül. Geniálisan eltalálta, hogy kell a száz év előtti magyar udvarházbeli kedves történetet és annak levegőjét megéreztetni, elbeszélni ma. És nemcsak a mi számunkra, hanem az egész világ számára érthetően, élvezetesen és mégis : magyarul.

A *Farsangi lakodalom* szövegét Vajda Ernő írta, ki ezzel a munkájával több mint tíz évvel ezelőtt az Operaház librettópályázatán első díjat nyert. Kedves, kellemes, vidám szövegkönyv. Nem nagyigényű, nem irodalom, de jó példája annak, milyen alkalmazkodóan lehet partitúra számára dolgozni.

A vezérkönyv zenei szépséghalmazából csupán néhányra mutatunk rá. A zeneköltő pregnáns témákkal, motívumokkal dolgozik, melyeknek jellemzőereje bámulatos. Ezekből vagy ezeken át szövi, bogozza tarka, magyar varrottaskendőjét : a partitúrát. Régi nótákhoz, dalokhoz is hozzányúl, de azokat megfürdeti a zenei tudás és vígopera-stílus folyamában és úgy tálalja fel, hogy szépségeiktől elkáprázunk. Alig észrevehető zárt számok sorozatából és három nagyszerűen felépített fináléból áll a vezérkönyv, mely olyan magasrendű muzsika, hogy mindvégig csaknem koncertál. Az egyik szám zárlatát a másik szám (mondhatjuk akár tételnek is) kapja fel s egy picike ötletből mesteri kidolgozással zenehegyeket épít. És mindezt stílusosan, vígopera stílusban, egyszerű eszközökkel éri el. A harmonizálási szépségek mint hímes lepkék repdesik körül a zenekari virágokat. Pattog-csattog, nevet, kacag incselkedik, humorizál és sodor ez a zenekar. Az énekbeszédje nagyszerű. Tökéletesebb magyar zenei prozódiával még nem írtak operát. Az énekhanggal jobban és szebben már nem lehet bánni. Példa rá a második felvonás kvartettje és a tömérdek kar, mely talán a partitúra leggeniálisabb eleme.

A *Farsangi lakodalom* egyik legkedveltebb operája a magyar közönségnek. Állandóan műsoron van. Több külföldi sikeréről is tudunk, legutóbb a nürnbergi «magyar hét» keretében magyar előadással hódította meg a német közönséget.

Poldini Ede jelentős művét a Greguss-jutalomra azért nem lehet ajánlani, mert szerzője — bár jó magyar — nem magyar állampolgár. Vagy harminc év óta külföldön él s az alapítólevél szerint a jutalmat csak magyar állampolgár kaphatja és csak olyan állampolgár, aki állandóan itt él.

Időrendet tartva a következő két magyar újdonság (egy estén, 1924. márc. 29.) Vincze Zsigmond *Az erősebb* című egyfelvonásos zenedrámája és Gajáry István *Árgirus királyfi* című háromfelvonásos «táncos játék»-a volt.

Az erősebb szövegét Géczy István írta, s ez parasztdráma formájában előzőleg a Vígszínházban került színre. Vincze Zsigmondot a *Paraszt-*

becsület hevítette, amikor zenedrámájának partitúráját írta. Nem modernkedő, hanem egyszerű magyaros dallamokkal dolgozó, jól hangszerelt vezérkönyv. Fogyatékossága, hogy igazi drámai ereje nincs.

Az *Árgirus királyfi* című balett szövegírója, Ferenczi Frigyes, lényegében ragaszkodott Gyergyai Albert XVI. századbeli széphistóriájához. Színpadi látványosságaiért meg lehet dícsérni, de ilyen szép tárgyhoz csak költői tollal szabad közeledni. Gajáry István vezérkönyvében sok finomság, lendület és hangulat van.

A *Bűvös bábu* című balett (1924. dec. 19.), melynek zenéjét Máder Raoul s szövegét Kéméndy Jenő írta, karácsonyi gyermekelőadásra készült látványosság.

Az 1925. év egyetlen magyar bemutatót sem hozott. Ez az év az Operaház válságával telt el. Az állam szűkös anyagi helyzete s a szólisták és a csoportos személyzet túlkövetelése zenekultúránk legelső intézményét oda juttatta, hogy egy időre meg kellett szakítani az előadásokat.

Az újjászervezett Operaház már az első évben három magyar újdonságot mutatott be, melyek közül Kodály *Háry János*a jelentős értéket képvisel. Időrend miatt azonban előbb a *Taifun*ról és az *Assisi Szent Ferenc* oratóriumról kell szólnunk.

A *Taifun* háromfelvonásos «japán tragédia» (1926. febr. 16.). Zenéjét Szántó Tivadar, a jónevű zongoraművész írta; szövegét: Lengyel Menyhért. A *Taifun* úgynevezett «modern opera». Modern zene. A «modern» szó a zenében annyiféle és sokszor ellentétes fogalmat takar, hogy jelentésén alig lehet eligazodni. A *Taifun*nal kapcsolatban a rosszabbik jelentését kell érteni.

A *Taifun* partitúrájában minden új zenei irányzat egyesül. Expresszionista, impresszionista, futurista, ultramodern, neoprimitív, exotikus naturalista vezérkönyv, a szerint, hogy melyik oldalát lapozzuk fel. Hangszín, hangfolt, túlzsúfolt harmónia és tobzódó ritmus az elemei. Melódia sehol, még a motívum is ritka, legfeljebb itt-ott egy motívumtöredék. Szántó Tivadar szégyenli a zene lényegét, a melódiát. Ezért vezérkönyvének csaknem minden hangzása nyugtalan, indokolatlan, meglepetésszerű, fanyar, savanyú, l'art pour l'art kellemetlen disszonánciahajhászás. Lélek sehol. Itt minden számítás, kótapapír és tintafolt. Hangzik ez a partitúra, de nem beszél. Folyton liheg, mint az aszthmás ember. Recitativo-piramis a kóta-sivatagban.

Olyan jó muzsikusnak, mint Szántó, meg kellett volna éreznie, mit lehet és mit nem lehet megzenésíteni.

A *Taifun* drámát külföldön aktuális és érdekfeszítő témája éltette. A sárga emberfajta titokzatossága és alattomos térhódítása érdekelte az embereket. A librettóba ebből az érdekességből nagyon keveset lehetett

átmenteni, mert operában nem lehet érvelni, vitatkozni, dialektikai fogásokkal viaskodni a fajok értékéről, jogairól, harcairól s jövőjéről. A *Taifun* szerelmi, tehát érzelmi része alkalmas a zenésítésre, de az a népesedési és sárgafehér faji politikum, amelyért a dráma íródott, nem bírja meg az opera levegőjét. A szó fele az operákban általában el szokott veszni, mert a szavak erejét a zene legtöbbször akadályozza. A *Taifun* értelmi motívuma a japán «küldetés, kötelesség, engedelmesség». Hogy' lehetett ezeket az absztrakciókat egy opera alapjává tenni? Vannak témák, melyeket nem lehet és nem szabad megzenésíteni.

Assisi Szent Ferenc halálának hétszázadik évfordulóját az Operaház azzal ünnepelte meg, hogy előadta Beretvás Hugónak és Lányi Viktornak erre az alkalomra írt *Assisi Szent Ferenc* című három részből álló oratóriumát (1926. okt. 9.). Nem jelentősebb alkotás, érzik rajta az alkalomszerűség s hiányzik belőle a hitbeli meggyőződés ereje. Beretvás vezérkönyvében van lelkes és értékesebb részlet is, de egészében zeneiskolai használatra esetleg alkalmas moduláció-példatár s nem zeneköltészet. Az oratóriumhoz emelkedett zenei lélek kell és stílus. Főként stílus. Egyenetlen értékű melódiákkal nem lehet zenei falfestményt alkotni. A zenei freskófestő ecsetjében mindig lendület legyen, mert a zenei epika, az oratórium, darabokra esik, ha nem átszellemült lélek beszéli el.

Kodály Zoltán *Háry János* című operája (1926. okt. 16.) különös és különleges helyet foglal el a magyar dalműirodalomban. Különleges a mű maga, mert olyan opera, amelyben sokkal több a beszéd, mint a zene és különös, mert szokatlan, hogy ilyen műsoronkívüli termék az Operaház tradíciókkal terhelt színpadjára kerülhet. A napisajtó kedvezően fogadta és nagy megértést akart mutatni, ami inkább a zeneszerző érdemes személyének szólt. Lényegesebb körülmény, hogy a közönség — értők és értetlenek — az első percben szívébe zárta a *Háry Jánost* s azóta állandóan zsúfolt ház ontja tapsait a szerzőknek és a szereplőknek.

Örvendetes tünet, hogy az Operaház közönsége az utóbbi néhány év alatt sokkal magyarabbá lett. Ezelőtt kerülte a magyar szerzőt s a magyar tárgyú dalműveket. Most szereti, dédelgeti, sőt büszkélkedik vele. Ez a szellem lopódzott be az Operaházba s azért örülünk a *Háry János* színrehozatalának, mert színmagyar levegője mérsékelni fogja az idegen művek túltengését. Magyar művészekkel, jó magyar szóval, szép magyar énekkel épített Operaház! Ez a mi ideálunk!

A *Háry János* nem példaadó opera, de útmutató vendégoldal, mellyel a magyar művészet Toldi Miklósa jelzi a magyar opera útját. A *Bánk bán* indítja a sort s a viszontagságos út egyik-másik fordulójánál póznaként tűnik fel a *Bolond* (Szabados), a *Falu rossza* (Hubay), a *János*

vitéz (Kacsóh), *A vajda tornya* (Dohnányi), a *Farsangi lakodalom* (Poldini) és a *Háry János*. Nincs már messze, látszik már a magyar dalmű Budavára!

Háry János klasszikus füllentéseit, fantasztikus hazugságait Garay János *Az obsitos* című költeményéből mindenki ismeri. A librettisták: Harsányi Zsolt és Paulini Béla csak az ötletet és a hangulatot vették *Az obsitos*ból. Érdemük, hogy Vitéz Joannes Háry hazudozásait eléggé egységes és érdekes három felvonássá szélesítették ki és sok mulatságos fordulattal tüzdelték meg. Talán a szövegnek ebben a kvalitásában gyökerezik a dalmű egyetlen és legnagyobb fogyatékossága. A zeneszerző a szó, az értelem tiszteletbentartása miatt csak hellyel-közzel szólalt meg s az egész librettót nem szőtte át muzsikával, nem gyúrta át zenei műfajjá. A szöveg és a zene örök problémáját a szöveg javára döntötte el. Stílus- és műforma-egységet tépett össze, hogy a népies magyar szöveg szépségeit megmentse az eddigi operastílus szavakat és értelmet gyötrő túlkapásaitól. Igaz, hogy ahol a szó sokat mond, ott a zene lehetőleg ne sokat beszéljen, de — (Berlioz szerint) — minden szó, minden szótag, minden magánhangzó, minden érzelem és minden helyzet zenére való, mert a zene a költészet legfelsőbb formája s nem ismer **urat** maga felett. Kodály zenekara minduntalan megszakad. Holott a zenét operaszínpadon nem lett volna szabad ennyire alárendelni a szónak. Különösen akkor nem, amikor Kodály robusztus talentumától mindenki várva-várta a friss, az igazi magyar recitativót. Ebből egy ütemet sem kaptunk. Betétszámokkal nem lehet dalművet írni. Az operák egységes zenei szövetből készülnek. Kodály a szövetnek csak a virágmintázatát hímezte ki zenével. Érthetetlen, hogy olyan logikus fő, olyan imponáló zenetudós miként eshetett bele ilyen stílustalanságba.

Eddig arról a zenéről beszéltünk, ami nincs benne a *Háry János*ban, most hallgassuk meg azt, ami benne van.

Kodály vezérkönyve dalokból, férfi-, női- és vegyeskarból, egy hatalmas finálészerű vegyes kórusból és közzenékből áll. Egytől-egyig mestermunka. Nagy részét népdal-gyüjteményéből vette. Operája cantus firmusait a legnagyobb költővel, a néppel, csináltatta meg. Ő csak az aranykocsit adta alájuk, melyen a népköltészet rétjéről behozhatta ezeket a virágokat az Operaház márványfalai közé. A dallambeli invencióról, a zeneköltői értékesség fokmérőjéről önként lemondott. Melódiája nem az övé, arról tehát nem beszélhetünk. Érdeme csupán a feldolgozóé. De a dallamok zenei feltalálása, orchesterre való átöntése csodálatraméltó. Ehhez nem elég a tudás, ehhez költői szív is kell. Ahogy például kibomlik a zenekarból ez az egyszerű népi dal: «Szegény vagyok, szegénynek születtem», lélekbemarkoló. Ahogy él, nő és elhal a hangszer-

tömegben, álmélkodtató. És a toborzó és a harangjáték és a minét-dal és a «Tiszán innen Dunán túl» kezdetű nóta, mind-mind olyan zenekari magyar nyelven szólal meg, amelynél művészibbet és egyben magyarabbat aligha hallottunk. A népi dalok hamvassága, üde hangulata nemhogy el nem vész a százfejű zenekarban, de hatványozódik, nemesedik.

Operaházunk 1912-ben operaszöveg-pályázatot hirdetett, melyen a *Farsangi lakodalom* librettója nyerte az első díjat. A második helyen dícsérettel kitüntetett szöveg: a *Fanni*. Írója Mohácsi Jenő. A bírálóbizottságban Szabados Béla is résztvett, ott ismerte meg a szövegkönyvet s mindjárt elkérte megzenésítésre. Operája 1918 nyarán készült el, tehát kilenc évig várt a bemutató napjára, mely 1927. február 16-án volt.

Szabados Béla zenevilágunk nagyvezérkarának régi, illusztris tagja. Több mint negyvenévi ernyedetlen munkásság dícséri szorgalmát és teszi tiszteltté nevét. A magyar muzsika fínomszavú költője. Csupa melegség, lágyság és érzelem. Az abszolút zenei szépnek fanatikus híve. Tolláról sohasem cseppent le művészetellenes folt. Művészete Erkelben és Lisztben gyökerezik s a régi értelemben vett zenei formaművészet ösvényein halad.

Az opera szövegkönyve Kármán József *Fanni hagyományai* című regényéből készült. De a szövegíró csak a főalakot és a kor hangulatát vette a wertheri szellemű regényből, melyhez maga költött történetet.

A szöveg Szabados Béla lelkületéhez simuló tárgykört ölel fel. Más kérdés, hogy operaszövegnek érdekes-e. A lélektanilag hajszálfinoman indokolt szöveg az operastílust rendszerint akadályozza. A *Fanni* librettistája épít, sző, indokol és analizál, ami operaszínpadon nem erény.

Szabados partitúrájában elsősorban a hangulatok zenei aláfestésére törekedett. Nemes lírájával a fínom hangulatokat szerencsésen meg is fogta. A nagyképűsködő drámaiságot — igen helyesen — kerülte, hiszen lírai dalművet írt, melynek szereplői nem történelmi hősök, nem germán félistenek, hanem egyszerű emberek. De az egyszerű emberek szíve esetleg jobban fáj és sajog, mint a világrengető hősöké. Ezek az elgondolások vezethették a szerzőt abban, hogy szubtilis eszközökkel fejezze ki a szemünk előtt lepergő bánatos történetet, kerülje a túlságos dinamikai fokozásokat s bensőségesen fesse hősei vergődő szívének érzéseit. A hangszerelés letompított. Kerüli a túlzásokat. A vezérkönyv pasztellszínekben úszik. Fínom és könnyed. Recitatívója kevesebb is lehetne, de zárt számai emelkedettek. Bacsányi János szövegére készült, spinéttel és vonósnégyessel kísért magyaros dala megvesztegetően szép.

A művek sorrendjében (1927. dec. 21.) Siklós Albert egyfelvonásos operája: *A hónapok háza* következett, melynek szövegét Törzs Jenő írta. Nem jelentékeny mű.

Zádor Jenő *A holtak szigete* című egyfelvonásos lírai dalművének (1928. márc. 29.) tárgyát Böcklin híres festményéhez, *A holtak szigeté*hez kapcsolta. Festmények nyomán több nevezetes zenei kompozíciót ismerünk. Ebből is lehetett volna alkalmasabb librettót írni, de Zwerenz Károly (bécsi operett-szövegkönyv-szerző) gyenge tollúnak bizonyult. Hosszadalmaskodó, bőbeszédű. Ugyanez a hibája a zeneszerzőnek. Vezérkönyve zárt formákkal dolgozó, jól hangszerelt, néhol lendületre kelő, megszokott operazene. Ennyi invencióval csak zeneszerző lehet valaki, de zeneköltő soha.

A Schubert-centenárium alkalmából Dohnányi Ernő Schubert *Moments musical's* című közkedvelt hat zongoradarabját meghangszerelte, egyetlen ütemét sem változtatva meg. Dohnányi költői lelkű felesége, Galafrés Elza, a moderato, andantino, allegro vivace stb. sorozatához ötletes mesét írt, amely logikus és emelkedett szellemű történettel illusztrálja az eredetileg zenekari számnak készült művet. Így fínom, látványos egyfelvonásos baletté vált, mely *A múzsa csókja* címen került színre (1929. nov. 19.).

Miután a balett szövegírója és hangszerelője magyar ember, Schubert szelleme ellen talán nem vétünk, ha ezt a művet a magyar bemutatók közé sorozzuk. Dohnányi Ernő schuberti szívvel hangszerelte meg a közkedvelt zongorakompozíciókat.

A Városi Színházban is játszanak operákat. De magyar operát minél kevesebbet. A hat év alatt csak két estéről kell beszámolnunk. Siklós Albert Mohácsi Jenő szövegére *A tükör* címen zenés némajátékot írt. Nem jelentős mű, csak éppen megemlíthető (1923. márc. 29.). A másik estén (1927. febr. 24.) három magyar újdonság szerepelt: Dohnányi Ernő *Simona néni* című egyfelvonásos vígoperája; Lavotta Rezső *Karnevál* című egyfelvonásos zenés grandguignolja és Kósa György *Laterna magica* című egyfelvonásos énekes mimodrámája.

A *Simona néni*t (eredeti néven: *Donna Simonát*) 1912-ben mutatta be a drezdai operaház. Magyar földön először és csak egyszer játszották: Debrecenben, 1918-ban. Kedves, bájos, fínom vígopera. Dohnányi Ernő színes, meleg, pompás humorú tollának mosolygó, nevető kótatömege. A neoromantikus zene tipikus képviselője. Szövegét Heindl Viktor írta.

Lavotta Rezső *Karneváljának* szövege Toronyi Gyula ügyességét mutatja. Lavotta Rezső kiváló zeneköltő. Nem ultramodern, de jó értelemben vett modern szerző. Tiszteli a melódiát és a zenei szép szolgája. A franciás ízű zenei fínomságok legtehetségesebb mestere Szabados Béla mellett a magyar zenében. Lavotta műveit nem ismeri eléggé a saját hazája. A külföld, főként a franciák, jobban megbecsülik. Nálunk leginkább dalaira s néhány színdarabhoz írt kísérőzenéjére emlékeznek az

emberek. Ez az egyfelvonásos tollának nem java termése, csak érezteti, hogy jelentős tehetség az, aki írta.

Kósa György *Laterna magicá*jának librettistája Szederkényi Anna. A szövegkönyv figyelemreméltóbb, mint a zenéje, mely atonális, ultramodern, szenzációhajhászó kótatár.

*

A magyar szimfónikus zene termésének betakarítását a Filharmóniai Társaság hangversenyeivel kezdjük meg. Az érdemes zeneművészeti egyesület koncertjein hat év alatt 58 magyar mű szerepelt, köztük 18 újdonság. Olyan nagyranövekedett szám, mely az előző évkörök átlagát éppen megkétszerezi. Nemcsak statisztikailag, hanem értékességben is rendkívüli a vizsgálódásunk alá eső évek magyar szimfónikus termése.

Időrend szerint vesszük sorra a jelentősebbeket.

Az első esztendő (1923) Hubay Jenő két hatalmas alkotásának, a *c-moll* és a *Petőfi-szimfónia*nak bemutatásával indult.

A *c-moll* (op. 93.) *szimfóniát* (1923. jan. 22.) a mester a világháború rettenetes emlékezetére írta. A klasszikus szimfóniák hagyományos formáit megtartó, négy-tételes mű. Gazdag tématikával és színes hangfestéssel. A programmszimfónia értékes alkotása.

Petőfi szelleme nagyszabású szimfónia megírására ihlette a Petőfi-dalok zeneköltőjét : Hubay Jenőt. *Petőfi-szimfóniá*ját 1923. február 26-án országos ünnep keretében mutatták be a Városi Színházban. Négy szólóhangra, nagy zenekarra, vegyes- és gyermekkarra készült. Ötszáz előadót kíván. Éjféli harangszóval kezdődik, jelezve Petőfi születésének idejét, mely után a költő géniuszát szimbolizáló jellegzetes főtémát halljuk. Erős kapoccsal fogja át az egész művet a főtéma, melynek színes hajlékonyságában mindig gyönyörködünk. A költő tragikumának témája is felhangzik az első tételben, majd a hegedűk napsugaras tremolói között szólal meg a géniusz : «Szabadság, szerelem : e kettő kell nekem». A második tétel a magyar Alföldet írja le. A harmadik tétel Szendrey Juliáról szól. Nemes, meleg szerelmi himnusz. A «Minek nevezzelek . . .» kezdetű dal a szimfónia kincse. A mű koronája a negyedik tétel. Vésztjósló mollakkordokban nehéz felhők tornyosulnak hazánk felett. A férfikarban felhangzik a «Talpra magyar», a költő érzi hivatását, megindítóan búcsúzik kedvesétől, mennie kell. A hadbavonuló sereg ajkán felharsan a csatadal. Lezajlik az ütközet, melyben a lánglelkű hős, híven jóslatához, halálát lelte. A megdicsőült elvesztése feletti bánatunkban a gyönyörűen felépített hatalmas finale engesztel ki, melynek zárlataként magasztosan csendül fel a gyermekkar.

A *Petőfi-szimfónia* Hubay *Dante-szimfóniájának* előkelő szellemével rokon.

1923. november 19-e nevezetes dátuma a magyar zeneművészetnek. Ekkor volt a Vigadóban az a díszhangverseny, melyet Buda és Pest egyesülésének félszázados évfordulójára rendeztek. Itt mutatták be azt a három művet, melyet a székesfőváros megbízásából erre az alkalomra Bartók Béla, Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán írt. Így született meg a magyar zeneművészet három jelentős alkotása: Bartók *Tánc-szvitje*, Dohnányi *Ünnepi nyitánya* és Kodály *Psalmus hungaricusa*.

Kodály Zoltán egyik legkiválóbb zeneköltőnk. Nagy tudással vértezett talentumát a régi, messze magyar idők talaja érleli. Szorgalmasan gyüjti, tanulja, formálja a régi magyar dalokat s megteremti belőlük a modern magyar zenei nyelvezetet.

Kodály nem bő termelő. Ópuszai száma 13. Ehhez járul 14 ópuszszám nélküli mű. Csak akkor szólal meg, amikor érett mondanivalója van. Inkább borús, melancholiára hajlamos kedély, de hősi erő és tűz lappang benne. Nagy vidámságot, eszeveszett duhajságot nem ír le, inkább önfeledten elgondolkodó. Időrendben ő az első magyar muzsikus, ki az impresszionista technikát a klasszikusok törekvéseivel egyesítette.

Psalmus hungaricusa 13-ik ópusza. Tenorszólóra, vegyeskarra, gyermekkarra és zenekarra írt grandiózus zsoltár. Szövege az 55. zsoltárnak szabad magyar átültetése, mely Kecskeméti Vég Mihály protestáns prédikátor műve, 1561-ből. Mint a tizenhatodik század számos magyar verse, ez a zsoltár is tele van az üldözött költő keserű önvallomásával. Gazdag, izzó erejű nyelve hatalmas kitörésekre és mély borongásokra ad alkalmat.

Zenekari bevezetés nyitja meg, mely után fojtott alt és basszus uniszólóval lép be a kar. Örökszép korál, régi magyar epikus énekekkel rokon. Ez a korál és négy visszatérő motívum szövi át az egész kompozíciót. Dávid panaszának széles, rapszódikus hangulatát több szakaszra bontott tenorszóló hozza recitatívószerűen. Fojtott szenvedélyű zokogás, halk sírás és lázadozó morajlás felszínén úszik a tenorszóló. A kórus második belépését a fohászkodás hangulata emeli. A népéért kiáltó próféta hangját a kar kánonikusan követi. A kánon utóléri a szólót s most már a könyörgés szavait harsogó erővel együtt mondják. A szólista recitatívója nagyvonalú ariózóvá terül szét, melynek zárt dallamvonala maga a fenséges egyszerűség. Ebben a magasztos hangulatban szólalnak meg a hárfák, majd misztikus orgona búg, emelkedett hangtömeg zeng s a mély vonósok üres kvintje zárja be a kompozíciót.

Az Istenség gondolatának szent extázisával telített mű lenyűgöző

hatású. Valami középkori rejtelmesség és erő ömlik el rajta. A magyar egyházi zene és az új magyar zene monumentális alkotása.

Kodály *Psalmus*a minden eddigi művének a koronája. Olyan alkotás, mely a magyar zeneművészet tündöklő lapjain mindig világítani fog. Kivételes értékét a külföld is ismeri és becsüli.

A székesfővárosi díszhangverseny számára készült másik mű: Bartók Béla *Tánc-szvit*je, nagy zenekarra. Öt részből áll, melyek szünet nélkül, attacca, következnek egymásután. A finaleszerű hatodik rész is szervesen kapcsolódik az előzőkhöz, melyben az összes előfordult témák ismétlődnek. Az öt táncnak eredetien népies, de nem népi témája van, melyeket kis ritornellek, közjátékok, kötnek össze. A mű legmodernebb zenekari nyelven hangzó, pompás ritmikájú táncsorozat. Primitív stilizáltságában s a hangszerek nyers és meglepő ellentéteiben magyar tájak és hangulatok tükröződnek. Hangszerelése geniális. Az ultramodern magyar muzsikának mesterműve. Szertelen és kesernyés ez is, — mint Bartók legtöbb szerzeménye — de költői erejét vitatni nem lehet. Értékességét külföldi rendkívüli sikerei is mutatják.

Dohnányi Ernő *Ünnepi nyitányát* is a székesfővárosi díszhangversenyen hallottuk először. Három részre tagolt nagy zenekarra, szonátaformában készült. Pregnáns főtéma vezeti be, melynek melléktémája a *Szózat*, de nem eredeti alakjában, hanem módosításokkal. A kidolgozási részbe a szerző beleszőtte *Hiszekegy*ének részleteit, majd a visszatérésében a főtémán kívül a *Szózat*, *Hiszekegy* és *Himnusz* felfokozott akkordjai virtuóz kontrapunktikával zengenek.

A következő évek szimfónikus magyar újdonságai közül a jelesebbek ezek: Radnai Miklós *Öt vers* című nagyzenekari szvitje, op. 26. (1925. febr. 9.); Hubay Jenő *Balettzenéje* az *Álarc* című operából (1926. jan. 18.); Meszlényi Róbert *Burleszk*je nagyzenekarral (1926. márc. 22.); Weiner Leó *Koncertinó*ja zongorára zenekarral, op. 15. (1926. márc. 22.); Siklós Albert *Tinódi Lantos Sebestyén nyitány*a, op. 68. (1927. jan. 24.); Bartók Béla *Zongoraversenye* (1928. márc. 19.); Demény Dezső *Rekviem*je (1928. ápr. 6.) és Bartók Béla *Csodálatos mandarin* szvitje (1928. okt. 15.).

Dohnányi Ernő *Ruralia hungaricá*jára később kerül sor.

Bartók Béla háromtételes zongoraversenyének keletkezését *Tánc-szvit*jétől öt év választja el. Ez alatt az idő alatt Bartók az ultramodern zene legszélsőségesebb fajtájának egyik vezérévé lett, ami egyúttal azt jelenti, hogy ezeket a kompozícióit művészetileg megmagyarázhatatlanoknak tartjuk. Tudjuk, hogy a legmodernebb zene a régi zenei stílusokra való beállítottság alapján élvezhetetlen; tudjuk, hogy a művészeti fejlődés éppen olyan törvény, mint az emberi haladás; tudjuk, hogy a zeneművészet még csak gyermekkorát éli; tudjuk, hogy a meglevő és a

konstruálható hangszereken szinte korlátlan lehetőségek nyugosznak; tudjuk, hogy a tonalitás elöregedett szabály; tudjuk, hogy ami forradalmin új és meglepő, az eleinte kellemetlen — egyszóval mindent számbaveszünk, amikor Bartók legújabb «művészete» ellen fordulunk — de magyarázó és enyhítő körülményt sehol sem találunk.

Ez a zongoraverseny: nem muzsika, hanem zenekarral körített zongorazörej. Akusztikai mutatvány a zeneművészet köréből. Fizikaóra egy hangkémiai intézetben. Téma, frázis, sőt frázistöredék sincs benne. A zsákutcába került Bartók vergődése.

A Filharmóniai Társaság egyik rendkívüli hangversenyén (ápr. 6.) Demény Dezső *Missa pro defunctis* című rekviemjét mutatták be. Demény zeneéletünk egyik kitűnő egyénisége. Egyházi és világi szerzeményei tudásról, ízlésről tesznek bizonyságot. Különösebben a vokális irodalom köszönhet sokat szorgalmas tollának. Rekviemje a legnagyobb és legértékesebb alkotása. Nagy zenekarra, énekkarra, szoprán, tenor, alt és basszushangra készült. Felépítése oratóriumszerű, de azért a szöveget liturgikusan kezeli. Önálló instrumentális rész nincs benne, legfeljebb mint elő-, köz- vagy utójáték. Tisztán vokális jellegű. A gyászmisén három motívum húzódik át, amivel a nyolc hatalmas tétel hangulati egységet kap. A Sanctus és az Absolutio (Libera) áhítatos szépségű. Az egész: emelkedett szellemű, komor fényű gyászmise az elhúnytakért.

*

A filharmónia mellett két számbaveendő zenekarunk van: a régi Budapesti Ének- és Zenekaregyesület és az új Székesfővárosi Zenekar.

A Zenekaregyesület ismert keretében figyelemreméltóan dolgozott. Célkitűzése szerint a kar- és oratóriumirodalom nagyobb műveit mutatja be. Magyar újdonságot is találtunk műsorán: Radnai Miklós *Magyarok szimfóniája* című értékes kantátáját, melyet Kozma Andor azonos című, remek költeményére írt.

A Székesfővárosi Zenekar színvonala évről-évre emelkedik, úgyhogy lassanként zeneéletünk számottevő intézménye lesz. A zenekar az 1922. év őszén alakult meg. Két lelkes székesfővárosi tisztviselő: Bor Dezső (a zenekar karnagya) és Havlin Károly, a főváros oktató és üzemi személyzetéből összegyüjtötte zenekari hangszereken kellő jártassággal rendelkező kartársait s velük zenekart alakított.

A zenekar megalakulása után négy évig a Szent Gellért-gyógyfürdő nagy csarnokában rendezte hangversenyeit, melyeket a szimfónikus zenére vágyó közönség, olcsóságuk miatt is, annyira megkedvelt, hogy 1926-tól a Vigadó nagytermébe vonultak át, ahol vasárnap délutánonként zsúfolt ház várja szereplésüket. A zenekar téli szezonja mintegy

30 koncertet jelent, melyeken évenként 30—30 ezer látogató fordul meg, akik főként a középosztály, a tanulóifjúság s az intelligensebb munkásság köréből kerülnek ki.

Minden külföldi metropolisnak van városi zenekara. Némelyik évszázados multra tekint vissza. Dícsérjük a székesfőváros vezetőségét, hogy a hiányt áldozatkészen pótolni akarja.

*

Valamely város zenekultúráját legjobban tükrözi: kamarazenetársasága. Ezen a téren vagy két évtizedig magas színvonalon állottunk, mert a Waldbauer—Országh—Temesváry—Kerpely vonósnégyes a színtiszta muzsikálásnak gyönyörűségeihez szoktatott. Évenkénti körútjaikról garmadával hozzák haza a babért. A kamarazene-társaság művészete nem hanyatlott, de a közönség pártolása megcsappant. Az általános zenei érdeklődés inkább az opera és szimfónikus zene felé hajlik. Lassanként alig lesz látogatója a kamarazenének. Szomorú tünet!

Waldbaueréken kívül több állandó jellegű kitűnő kamarazenetársaságunk van (a Melles és a Léhner-kvartett, Kerntler—Koncz—Zsámboky-trió), de elismerésreméltó törekvéseiket részvétlenség bénítja. E miatt kamarazene-irodalmunk is szenved, e téren alig akad beszámolnivaló. Járay István, Lajtha László, Kerntler Jenő szerzeményeire emlékszünk s főként Dohnányi Ernő mesteri *III-ik vonósnégyes*ére (1926. nov. 30.) és Weiner Leó Coolidge-díjnyertes *II-ik vonósnégyes*ére, op. 13. (1928. jan. 12.).

Ismételjük, hogy a kamarazene iránti érdeklődés megcsappanását az évkör legnagyobb veszteségének tartjuk.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a házizene legszebb hangversenyeit Hubay Jenőék vasárnapi zenedélutánjain élvezhettük. Hubay budai palotájában évek hosszú sora óta magasrendű műsorokkal áll meghívott közönsége elé. Ő maga is mindig szerepel, ami kivételes élmény.

Háború előtt fővárosunkban több ilyen meleg fészke volt a házizenének. Száz-százharminc évvel ezelőtt Buda minden második-harmadik palotájában emelkedett szellemű koncertekre gyűlt össze hetenként a főnemesség. Később a gazdagabb polgárság is átvette a szép szokást. Mióta, száz évvel ezelőtt, az első olasz vándorló vonósnégyes-társaság elindult s a házizene bevonult a hangversenyterembe (nem nekivaló környezetbe) — ennek a bensőséges zenei életnek, mely a művészet legjobb melegágya volt, — vége.

*

Egyházi zeneművészetünk színvonala biztató emelkedést mutat, amit főként három lelkes szakember : Demény Dezső, Harmat Artúr és Koudela Géza munkásságának köszönhetünk. A Bazilikában (Demény Dezső), a Mátyás-templomban (Sugár Viktor), a Belvárosi plébánia-templomban (Harmat Artúr) és az Egyetemi templomban (dr. Koudela Géza) a legkiválóbb egyházzenei műveket adják elő. Szorgalmasan és körültekintően dolgozik a Regnum Marianum énekkara (Pöschl Vilmos), a Városmajori plébániáé (Bársony Lajos) és a Kőbányai plébániáé (Vitéz Kelemen Ferenc). A klasszikus s az újabb külföldi mesterek mellett nem hanyagolják el a magyar szerzeményeket. A kórusokon a következő magyar szerzők művei szerepeltek : Mosonyi Mihály, Liszt Ferenc (Esztergomi mise, Koronázási mise, Missa Choralis), Kerseg Ferenc, Beliczay Gyula, Vavrinecz Mór, Sztojanovits Jenő, Demény Dezső, Harmat Artúr, Perényi Géza, Koudela Géza, Bárdos Lajos, Franck Gábor, Eisvogel Ferenc, Sugár Viktor, Sámy Zoltán, Lavotta Rezső és Clement Károly.

Harmat Artúr, a Belvárosi plébánia karnagya, azzal a szép tervvel foglalkozik, hogy kórusán kizárólag magyar kompozíciókat adat elő. Koudela Géza a magyar Schola Cantorum megalapításán fáradozik. Az ő nevéhez fűződik a több mint harminc év óta fennálló Országos Magyar Cecilia Egyesület megerősödése, mely egyesület az egyházi zenének őre és lelkes propagálója.

Az egyházzene fejlesztése szempontjából jelentős esemény, hogy a Zeneművészeti Főiskolán hároméves egyházzenei fakultás nyílt meg. Évek hosszú munkáját koronázta be Klebelsberg kultuszminiszter, mikor a hézagpótló akadémiai szak felállításához hozzájárult. A fakultás gondolata az akadémia megnyitásáig nyúlik vissza. Tudjuk, hogy Liszt Ferenc az egyházzenei reform német apostolát, Witt Ferencet hívta meg a pesti egyházzenei fakultás megszervezésére. Akkor ez nem sikerült. Azóta Járosy Dezső temesvári papkarnagy kezdeményező lépésein kívül semmi sem történt. Most végre Hubay Jenő és Harmat Artúr vezetése alatt a Zeneművészeti Főiskola keretében megnyílt Magyarország egyházzenei főiskolája.

*

A szólóhangversenyek az évkör kezdetétől számban csökkenő, de értékességben emelkedő irányt mutatnak. 1923-ban még hatszáz koncert volt, mely szám 1928-ban felére csökkent. Eleinte szereplési viszketegből s abból a tévhitből kifolyólag, hogy a rossz gazdasági viszonyok között a hangversenydobogó megélhetést ad, valóságos koncert-lázba esett az ország. Mintha a zenélés volna az első és legfőbb boldogság. Sokszor

eszünkbe jutott Humboldt Sándor mondása a zenéről: «calamité sociale». Amint zeneéletünk normálisabb mederbe terelődött, évről-évre apadt a hangversenyáradat.

A külföldi mesterek legnagyobbjai kerestek fel bennünket, s fővárosunk ismét belejutott abba a nemzetközi hangversenyvonalba, melyen békeidőben számottevő állomás volt. Az idegen nagyságok közül kiemeljük Vincent D'Indynek, a francia zeneművészet vezérének látogatását, aki napokat töltött körünkben általános ünneplés közepett. (1928)

A szólóhangversenyek közül messze kimagaslik az a két jótékonycélú koncertsorozat, melyet Hubay Jenő, majd nagy tanítványa, Vecsey Ferenc rendezett a vidéki városokban.

Dohnányi Ernő ismét nagy élményekkel ajándékozott meg. Zeneművészetünk legszebb napjai azok, mikor a rendkívüli mester zongorája mellett megjelenik.

Hangversenyző művészeink érdemes sorából: Bartók Béla, Stefániai Imre, Zsolt Nándor, Telmányi Emil, Koncz János, Geyer Stefi, Kerpely Jenő, Földesi Arnold, Zsámboky Miklós, Szerdahelyi László, Zathureczky Ede, Szentgyörgyi László, Melles Béla, Tarnay Alajos, Balázs Árpád, Wehner Géza, Ivogün Mária, K. Durigó Ilona, Véghelyné-Deáky Flóra, Márkus Lili, Wolf Jussi, Sztojanovits Lili, Hegyi Emánuel, Molnár Imre, Basilides Mária, Schmidthauer Lajos, Földessyné-Hermann Lula, Sugár Viktor, Sárkány Sándor, Engel Iván, Ember Nándor, Riegler Ernő, ifj. Schletter Jenő, K. Comensoli Mária, Rubinstein Erna, Szigeti József, Hannover György, Székely Zoltán, Ticharich Zdenka, Haydu István nevét emeljük ki.

*

A magyar dalirodalom évről-évre gyarapodik, növekedik. Zeneköltőink legjelesebbjei szerettel járják be a magyar dal elhanyagoltabb területeit. Hubay, Dohnányi, Szabados, Tarnay, Bartók, Kodály, Lavotta, Balázs, Fráter és a fiatalabb zeneköltők lelkes tollal szántják a magyar népi dalok ezerszínű rétjét s építgetik a magyar műdal tündöklő fellegvárát.

*

Társadalmunk a dalosügy iránt mindig meglehetősen közömbös volt s addig az is marad, amíg az iskolai énekoktatást meg nem reformálják. Pedig a dalosügy nemcsak művészeti kérdés, hanem társadalmi és politikai is. Köztudomású, hogy a nagy német egységet a német dalosok teremtették meg, melynek el nem képzelt méretű kirobbanását látta a

világ az 1928. évi Schubert-ünnepségek alkalmával. Dalosügyünk országos rendezése, fejlesztése és támogatása elodázhatatlan.

*

Két vezető zenepedagógiai intézetünk, az Orsz. Magy. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola és a Nemzeti Zenede Egyesület kezelésébe ismét átvett Nemzeti Zenede, híven szolgálta feladatát. Hubay Jenő világhíre és Szabados Béla nagy neve őrködik a két intézet nimbusza felett.

*

Vidéki zeneéletünk erősödni kezd. Művészeink szívesen keresik fel nagyobb városainkat, ahol ünneplik őket. Különösebben figyelemreméltó Debrecen, Szeged, Sopron, Pécs, Baja és Miskolc zenei fejlődése. Vidéki zeneiskoláink kezdenek népesedni, nagyobbodni ; új intézetek épültek, melyek erős várai a magyar zeneművészetnek. A magyar vidék általános érdeklődése a zeneművészet iránt igen örvendetes.

*

Értékes, de egyenetlen zenekultúránk legszembetűnőbb hiánya, hogy nincs zenei irodalmunk. Kevés a zenei írónk. Az a néhány, aki újabban dícséretes szorgalommal tűnt fel, nem végezheti el azt a nagy munkát, mely — eddig elhanyagoltan — a magyar zenei írók jövő gárdájára vár. De újabban ezen a téren is mutatkozik haladás. Lelkiismeretes és szakképzett zenei íróink kis csapata munkába fogott, tudományos komolysággal kezdi felkutatni, s ahol kell, átértékelni a magyar zenei multat, úgy hogy talán már nincs messze az az idő, mikor a teljes anyagot felölelő, első, komoly, magyar zenetörténet megjelenhetik.

Érdekes, hogy a magyar zeneművészet hirtelen, úgyszólván minden zenei literatúra nélkül magasra ugrott. Szinte veszélyes ez a színvonalkülönbség, mert a magasrendű zeneirodalom is könnyen útvesztőbe téved, ha nem támogatja megfelelő szellemű zenei irodalom.

*

A magyar zenekultúra fejlődésének hatalmas lökést adott öt év óta működő Rádiónk. A Rádió az ország legnagyobb hangverseny-terme, egyben óriási színpada és legnépesebb zeneiskolája. Ezenfelül a külfölddel naponta érintkező művészeti dobogó, melyről nemzeti zenekultúránk erejét és emelkedettségét állandóan mutogathatjuk az egész világnak. Rádiónk ismeri nagy feladatait s működésével máris bebizonyította, hogy a magyar kultúra zászlóvivői közt az élen halad.

*

Erre a hat évre több jelentős zenei ünnepély és jubileum esett. Beethoven halálának centenáriuma külső díszben és művészi emelkedettségben nem maradt el az 1870. évi Beethoven születési ünnepségünk mögött. Sőt túlszárnyalta abban, hogy ezen a centenáriumon az egész magyar társadalom résztvett.

Az Országos Beethoven-ünnepély (1927. márc. 25—máj. 22.) alkalmából 36 hangversenyt rendeztek. A külföldi ünnepségekkel való összehasonlításban sem kell szégyenkeznünk. Az egész művelt világ kegyelettel adózott a Mesterek Mesterének, de a világ egyik legnagyobb szónoka s a zeneművészetnek mindenesetre egyetlen rendkívüli szónoka: gróf Apponyi Albert, nálunk és nekünk mondta el díszbeszédét, Dohnányi Ernő, a világ koronázott Beethoven-játékosa, nálunk és nekünk zongorázta el a zengő levegő legnagyobb urának csodálatos költeményeit.

Schubert halála centenáriumából is kivettük részünket. Az Operaház két Schubert-bemutatót adott, zeneművészeti egyesületeink és a Rádió díszhangversenyek (1928. nov. 19.) sorozatával adózott a legnagyobb dalkötő szellemének.

A m. kir. Zeneművészeti Főiskola 1925-ben (május 2.) fennállásának félszázados jubileumát díszüléssel és értékes hangversenyek sorozatával ünnepelte. A díszülés ünnepi szónoka gróf Apponyi Albert volt, aki 1873-ban, mint fiatal képviselő, szűzbeszédét a Zeneakadémia felállítása érdekében mondta. A jubileum alkalmából az intézetet a kultuszminiszter Liszt szellemének örök emlékeként Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolának keresztelte el.

Dohnányi Ernő harmincéves művészi pályafutásának jubileumát (1927. okt. 24.) — élén az Operaházzal s a Filharmóniai Társasággal — az egész magyar zenevilág megünnepelte. Ebből az alkalomból gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter a kormány nevében ötvenezer pengőt ajánlott fel a jubilánsnak egy megírandó kompozíció tiszteletdíja fejében.

Szép hangversennyel ünnepelte meg legrégibb és legérdemesebb zeneművészeti egyesületünk, a Filharmóniai Társaság, fennállásának 75 éves jubileumát (1928. nov. 5.). A díszhangverseny ünnepi szónoka, a kultuszminiszter, nagyjelentőségű beszédet mondott zenekultúránk multjáról, jelenéről és jövőjéről.

A Budai Dalárda, egyik legkiválóbb énekkarunk, mely 1924-ben, Amsterdamban, a nemzetközi dalosverseny első díját nyerte el, fennállásának 60. évfordulóján díszhangversenyt adott (1924. dec.).

A magyar zenevilág kegyeletes ünnepséget rendezett (1928. okt. 13—14.) Bihari János, a nagy cigányprímás és geniális magyar zeneköltő halálának századik évfordulóján. Ebből az alkalomból a székesfőváros azt

a házat, melynek helyén Bihari lakott, emléktáblával jelölte meg; a Szent Margitszigeten pedig részben közadakozásból felállította mellszobrát.

*

A hat év zenetörténetének vázolása után ugorjunk most vissza az évkör egyik legjelentősebb napjára, melyről a zenekritikusok és a filharmónikusok között keletkezett ellentét miatt a sajtóban alig található feljegyzés. Ez a nap : 1924. november 17-e, melyen a filharmónikusok a Zeneművészeti Főiskola nagytermében Dohnányi Ernő *Ruralia hungarica* című zenekari szvitjét mutatták be a szerző vezénylete alatt.

Dohnányi Ernő nevét minden magyar ember tisztelettel és szeretettel ejti ki. Mindenütt elismerik, méltányolják és ünneplik. Külföldi útjairól garmadával hozza haza a babért, mint nagy elődje : Liszt.

Mióta állandóan közöttünk él, egészen más itt a zenei horizont. Még az utcákon is meglátszik, itthon van-e a mester. Az emberek, akik az élet ezer fájdalmával futkossák tele a várost, estenden sűrű sorokban mennek, mint rórátéra, a Liszt Ferenc-tér márványos palotájába, ahol Dohnányi, a hangok főpapja, Beethoven szavát prédikálja.

Fáradhatatlan szelleme mindenütt ott van, ahol a zene szépségei enyhítik a görnyedező ember fájdalmát. Ha zongorájának grandiózus skáláján szétárasztotta lelke melegét, tollat vesz elő s keze nyomán elévülhetetlenül szép magyar kóták szaporodnak, sokszor fürdeti lelkét a legnemesebb kamarazene illatában s ha ujjai elfáradtak, vezénylőpálcáját veszi elő és zenekara élén áldoz a művészetnek.

Jótékony, meleg lélek. A nagy háború rettenetes éveiben, mikor az elárvultak sóhajainak zuhatagában haldoklott a zeneművészet, dobogóra állt Dohnányi, végigfuttatta újjait lelkünk billentyűin s a sírdogáló szemek felszikkadtak és hálatelt arccal néztünk a csodálatos doktorra, aki meg tudott vígasztalni.

Valamelyik hadikórházban láttam egy szegény, megvakult harcost, aki imádkozott, mikor ő zongorázott ...

Zeneköltői tevékenységét 34 ópusz-szám és 10 ópusz-szám nélküli mű jelzi. Nagy munkásság, ha hozzávesszük, hogy Dohnányi a világ egyik legelső zongoraművészi pozícióját is erősen tartja. Nincs egy éve, hogy értékes kompozícióját, a székesfőváros jubileumára írott *Ünnepi nyitányát* hallottuk s most ennél is sokkal jelentősebb alkotással állott elénk. Partitúrájára ezt írta : *Ruralia hungarica, öt darab zenekarra, op. 32/b. okt. 28.* Öttételes zenekari szvit. Júniusban komponálta : eredetileg zongorára. Ilyen formájában hét részből áll, melyből kettőt, mint zenekari feldolgozásra nem eléggé alkalmast, az orchesztrális formából ki-

hagyott. A zongorakompozíciót november 27-én tartott hangversenyén játszotta először, miután londoni koncertjén már hódított vele. Jelentősebb magyar zongoraművet évek óta nem hallottunk. De mint zenekari költemény: grandiózusabb, mert a zenekari hangszínek sokféleségét, elevenségét és intenzitását még Dohnányi zongorázása sem pótolhatja.

A *Ruralia hungarica* a tősgyökeres faji, magyar muzsikának egyik legszebb és legművészibb alkotása. A magyar nóta csodálatosan színes mezejének örökszép virágcsokra. Rajta rezeg a rétek üde harmata s kicsap belőle a frissen kaszált rendek haldokló virágillata.

Ez a mű mindenkit meglepett. Hát Dohnányi ilyen mélylelkű, faji muzsikus! A *d-moll szimfónia* (op. 9.) első tétele, ha ígérte is, de közel húsz évig nem váltotta be ezt a magyar erőt.

Lapozzuk át a vezérkönyvet. Csupa régi magyar nóta. Jórészt a Kodály—Bartók-féle kincses gyüjteményből. Némelyikből csak egy frázis, egy motívum vagy egy periódus és az egész mégis összefonódva, acélos egységben. Az első tétel (andante poco moto, rubato, e-moll) egy magyar regős mélabús elbeszélése. A «Cserebogár, sárga cserebogár» nemes szavát halljuk, melyből testvérképletek szövődnek tovább s a brácsa, hegedű, majd gordonka szólói lebegnek a fínoman szomorkás hangulatú zenekar felett. A második tétel (presto ma non tanto, g-moll) rondó formában tartott duhaj csárdás, dinamikus színekkel és száz ötlettel. Mintha a falusi vidám mulatságon táncoló legényeknek és leányoknak Dohnányi húzná a talpalávalót. A magyar friss százféle ritmusának fénye világlik a hangszerekből. Elementáris hatású. A harmadik tétel (allegro gracioso, Á-dur) a báj és kellem maga. Egyszerű gyermekdal, hímes mezőn játszadozó önfeledt gyermekcsoport naív nótázása ... Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsa ... Lánc, lánc, eszterlánc ... Renoire gyermekrajzaiban sincs több fínomság. A tétel alig tart három percig. Halk, lassudó kis kódával végződik, mintha akvarellfestő egy rózsaszínt mosott volna el. A negyedik tétel (adagio non troppo, f-moll) mély fekete bánat. Gerince egy régi erdélyi nóta: «Árva vagyok anya nélkül, Mint gerlice párja nélkül». Nemcsak mélységesen szomorú, hanem misztikusan megrázó is. Drámai ereje feszíti a hangszerek fáját. Az utolsó tétel (molto vivace, C-dur) a «Bolond német így jár táncot» kezdetű őskuruc melódiának nyolc tündöklő változata. Dohnányi a variációs forma legnagyobb mesterei közül való. Aki hallotta egy gyermekdalra írt változatait (op. 26.), elképzelheti, milyen virtuózitással hajlítja, fonja, töri, torzítja és építi a kuruc dallamot.

A szvit elhangzása után melegség ömlik az ember szívére.

A *Ruralia hungarica* faji zeneművészetünk maradandó gyöngye. Olyan mestermű, mely mindig méltóképpen fogja képviselni a magyar

zeneművészetet. Azt a zeneművészetet, mely Erkelben és Lisztben gyökerezik s a régi értelemben vett zenei formaművészet megbízható, egyenes ösvényén haladva, a legmodernebb zenekari technika újításainak szárnyán repül be az általános zeneművészetbe.

Minthogy a szvit nemcsak az elmúlt hat év zenei alkotásainak dús terméséből, de a szerző számos ragyogó kompozíciójából is kiemelkedik, Dohnányi Ernő *Ruralia hungarica* című öttételes, nagyzenekari szvitjét op. 32/b. a Kisfaludy-Társaságnak a zenei Greguss-jutalommal való kitüntetésre tisztelettel ajánlom.

HAT ÉV MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZETE.

Jelentés az 1930. évi Greguss-jutalomról.

Harmadik Építészeti Évkör (1924—1929).

Lyka Károlytól.

Abban a hat esztendőben, melyet az építészeti Greguss-díj szempontjából tekintetbe kell vennünk, az építőművészet küzdelmes életet élt, mégpedig ennek a kifejezésnek többféle értelmében. Küzdelmet folytatott a gazdasági aszállyal, ami azt jelenti, hogy még mindig a legszerényebb korlátok közt mozog az építkezés és a tervezők irodáiban szinte csak kivételesen akad munka, — de élénk küzdelem folyt a *stílus* körül is, ami azt jelenti, hogy építészeink az anyagi viszonyoktól függetlenül, igazi művészi idealizmussal keresték és keresik a ma emberének alakító és kifejező módját. Bármily szomorú is az építőtevékenység pangása, mégsem szabad építőművészetünk sorsán kétségbeesnünk, hiszen örvendetes jelenség, hogy a hét sovány esztendő tartama alatt sem szűnt meg építészeink gárdája mélyrehatóan foglalkozni az építőművészet alapvető problémáival, ha nem is az építész sajátos tégla-, kő- és betonnyelvén, de legalább elméletileg, viták hosszú során, könyvekben és cikkekben, esetleg rajzpapiroson. Erről keveset tud a nagyközönség, mert e viták a Magyar Mérnök- és Építész-Egyesület falai közt folytak le, a vitázó cikkek pedig szaklapok hasábjain jelentek meg. Szinte az a látszatja, mintha a mai építészet stílus-problémái kizárólag egy szakma belső ügyei volnának, pedig a valóság az, hogy városaink házai mégis csak az a keret, amelyben életünk és a következő nemzedékek élete lepereg, nem közömbös tehát, hogy ez a keret nekünk való-e vagy sem, összhangban van-e életünkkel és ízlésünkkel vagy sem. Nem tartjuk egészen helyesnek, hogy e művészeti problémákat a véletlen keze ennyire

elszigetelte az élő élettől s örvendünk, hogy ennek az elszigeteltségnek megszüntetésére megalakult — épen a Greguss-díj évkörében — a Lechner Ödön-Társaság, amelynek egyik feladata, hogy a közönséget tájékoztassa arról, ami építőművészetünket a legbehatóbban foglalkoztatja.

Ennek magva pedig a mai építészeti stílus, nemcsak nálunk, hanem főkép a külföldön, elsősorban Hollandiában, Németországban, Franciaországban. Külföldi irodalma oly bőségesre dagadt, hogy szinte lehetetlenné teszi az áttekintést. Egy körülmény mégis kezére jár a kritikának: odakünn nemcsak papiroson vetnek fel új s újabb eszméket, hanem nagyszámú megépített példa is áll rendelkezésünkre s ad közvetlen fölvilágosítást. Utcasorok, sőt egész városnegyedek kínálkoznak illusztráció gyanánt és hívják fel a szemlélőt az összehasonlításra. A kép, amelyet adnak, semmiben sem hasonlít az építészet valamely elmúlt korszakának képéhez. A multtól való elszakadás vágya ott típusos a mai építészek jó részére. Bár az ilyen törekvések nem egészen újkeletűek, mégis az a dolog látszatja, mintha a világháború után tevékenységbe lépett építőnemzedék ezt a katasztrófát tekintené annak az elválasztó vonalnak, amely elkülöníti a ma építészetét minden más kor építészetétől. E törekvés elméleti igazolását abban keresik, hogy egyrészt soha nem sejtett lehetőségek nyíltak meg az építész számára egy új anyagnak, a vasbetonnak tökéletesebb kiaknázásával, a régi szerkezetek tehát túlnyomórészt technikailag elavultak, másrészt a mai ember életrendje, szociális elhelyezkedése, világszemlélete, érzése mindenben eltér a régibb nemzedéktől, amiből az folyik, hogy építészeti vágyai is szükségképen megmásultak. Általában ezeket az okokat szokták a legújabb építési formák egyre szélesebbkörű elterjedésének igazolásául emlegetni. S ezt illusztrálják azok a családi és bérházak, templomok, színházak, kereskedelmi és sportcsarnokok, amelyeken már nyoma sincs a tehertartó oszlopnak, a belsőségek rétegzettségét jelölő párkánynak, a nyílásokat s más elemeket kiemelő keretrendszereknek, a falat élénkítő vagy a szerkezeti tagok funkcióját nyomatékosan szemléltető díszítménynek, a nagy falfelületek tagolásának és más e féle évezredes építészeti elemeknek. Végeredményben a tetőnélküli köbszerű tömb lett a kisebb épületek legtöbbjének alapformájává csak épen annyi módosítással, amennyit a belsőségek gyakorlati célja megkíván. Mert ha eddig az új épülettípus alapformáját csak épen külső megjelenésében jellemeztük, mindjárt hozzá kell tennünk, hogy az új építési elgondolásban nem ennek jut a döntő szerep, hanem inkább a belsőségek célszerű alakításának. Ez a belülről kifelé való építkezés mintegy ellenhatása annak a régibb gyakorlatnak, amely igen gyakran feláldozta a homlokzat valamely önkényesen kiválasztott stílusának a kényelmes és higiénikus lakhatóságot.

S mindjárt hozzátehetjük azt is, hogy a legújabb építészeti alakításokban nem látjuk viszont sem a kései renaissance-ban kialakult tengelyrendszert, sem a barokknak egymást átható térrendszerét. Mert ebben a tekintetben is a gyakorlati cél vált mindenekfelett uralkodóvá. Hogy ezt a célt mily mértékben sikerült ezzel az alakítási móddal elérni, az már nem tartozik szemlénk sorába. Ennek a rendkívül egyszerűsített építészetnek gyors és széleskörű elterjedése némi lélektani magyarázatot találhat abban, hogy a világfelfordulás zavarai után egyre erősebbé lett a vágy a nyugalom, rend és egyszerűség után, főkép a Nyugat iparállamaiban.

Az ily építészeti eszmék utat találtak hazánkba is. Sőt megállapítható, hogy épen Budapest látott néhány ilyfajta épületet emelkedni már oly időkben, amikor a külföldön ilyesmire még senki sem gondolt. Mihelyst azonban a külföldön száz- és ezerszámra kezdtek épülni ily épületek, nálunk is erősebben kezdtek foglalkozni ezekkel a gondolatokkal építészeink. S elmondhatjuk, hogy jelentékeny részük, mint erről e nyár két építészeti kiállítása is tanuskodott, a legkomolyabban foglalkozik a műtörténeti formákat mellőző építkezés problémájával.

Úgy ezek a kiállítások, mint a Mérnök- és Építész-Egyesületben elhangzott tanulságos viták azt mutatják, hogy e közös alapon álló építészek épen nem gondolkodnak egyértelműen a *miként* kérdéséről. Az egyik rész radikálisan fogja fel feladatát és arra az álláspontra helyezkedik, hogy adva van az építőanyag, adva van az új szerkesztési mód, adva van az épület célja : az építésznek most már semmi egyébre sem kell tekintettel lennie, mint arra, hogy ezekből az adottságokból szerves egészet szerkesszen, mégpedig puszta építészeti elemekkel. Jellemző azonban, hogy ez az elv modern építészeink körében eddig nem tudott általános érvényre jutni. Sokan ugyanis azt érzik, hogy az ilyen építészeti stílus mintegy légüres térben függ s nincs benső kapcsolata sem a hellyel, amelyben funkcióját végzi, sem a korszakkal, amelynek gyermeke, sem a kultúrával, amelyet szolgálni kíván. Ezek az építészek a helyet, a kort, a kultúrkört épen oly fontos stílusteremtőknek tekintik, mint amilyen például a tégla, a beton vagy az építési cél. E részben tehát bizonyos szakadásról számolhatunk be, s valóban az újabban nyilvánosságra került tervek s az új épületek java félreismerhetetlenül mutatja a felfogásoknak ezt a szétágazását. Csak egy ponton egyeznek : abban, hogy elejtették a művészettörténeti formák fontosságának elvét.

Becslésünk szerint modern építészeink többsége a második csoportba tartozik. S ezen nem csodálkozhatunk. Velük együtt mi is azt valljuk, hogy az építészet sokkalta finomabb és bonyolultabb művészet, semhogy néhány kopárrá súrolt elv megtestesítése válhasson egyetlen céljává.

Mi az építészetben egy ép oly művészi kifejező erőt értékelünk, mint a többi művészetben és meg vagyunk győződve róla, hogy mindig lesz egy finom különbség, amely elválasztja a puszta térképző, szerkezeti és céltvalósító, alapjában véve mérnöki alkotást egy olyan alkotástól, amelyben többletként még költői intuitív erők is testet öltenek s hatnak a szemlélőre. Mi több, megértjük és méltányoljuk azt az építészeti törekvést is, amely nem utolsó célként azt tűzi maga elé, hogy építészetünknek meglegyen a maga határozott talajíze, lássék meg rajta, hogy itt keletkezett, ezen a földön, hogy a mi kultúránknak igazi gyermeke. Ez a törekvés nem új, ma is megvan s biztosak vagyunk a felől, hogy mentül több nagy építőtehetségünk születik, annál erőteljesebben fog élni ez az eszme is. Hogy egy ily cél miként érhető el, a felett ma nagyon megoszlanak a vélemények. De meg vagyunk győződve róla, hogy nem elvek programmatikus kidolgozásán fordul meg a telivér, magyar építészet sorsa, hanem azon, hogy mekkora tehetség nyúl meggyőződéssel, benső erőtől hajtva ehhez a nekünk fontos problémához.

De még így sem tartjuk fölöslegesnek az e felett lezajlott hosszú, szakszerű, nem eléggé méltányolható kitartással folytatott építészeti vitákat. Sok érdekes szempontot vetettek fel, sok buzdítást és bizakodást hintettek széjjel, mindenekfelett pedig mintegy időszerűvé tették az építészetnek stíluskérdését. Lehetetlen volt e törekvéseket figyelmen kívül hagyni akkor, amikor egy oly eminenter építészeti vonatkozású tárgyról van szó, mint amilyen az ezidei Greguss-díj, amely a nemes örökhagyó pár akarata szerint ezidén valamely oly építészeti mű kitüntetésére fordítandó, amely kimagaslik az 1929. esztendővel záruló évciklusban kivitelre került, befejezett épületek közül.

A kritikusnak, aki ily célból szemlét tart ennek az évkörnek művein, épen nem irígylésreméltó a feladata. Oly kérdésben dönteni, amelyben maguknak a gyakorló szakembereknek ellentétes vagy legalább elágazó már a kiindulási pontja is, eltérő az elve, különböző az érzése — hozzá még művészeti kérdésben ítélni, amelyben a fínom, szavakba alig foglalható imponderabiliáknak is döntő szerepük lehet, valóban kényes vállalkozás. Aki rászánja magát, elkészülhet arra, hogy jelentékeny véleményeltérések fognak eléje meredni a szakma köréből is. Mégis hasznosnak tartjuk ezt a vállalkozást, mert reméljük, hogy ezzel is élesztheti jük a köztudatban e nemes művészet iránt való érdeklődést. A rendszeresen ismétlődő építészeti Greguss-díjnak remélhetően némi hatása lesz oly irányban is, hogy legalább bizonyos időközökben közüggyé segíti tenni építőművészetünket.

A Kisfaludy-Társaság bíráló bizottsága, amelynek az ezidei Greguss-díj felett kellett döntenie, ezúttal több figyelemreméltó alkotást talált

a tekintetbe vehető alkotások közt, mint legutóbb. A viszonylagos bőség megokolttá tette azt is, hogy első sorban csak a nagyobbszerű, nehezebb építészeti problémák helyes megoldásaira összpontosította figyelmét. Igaz ugyan, hogy egy kis lakóház sokkal művészibb lehet, mint egy közömbös épületóriás, de igaz az is, hogy egy sokszorosan bonyolultabb feladat ép oly kiváló megoldása az alakító erőknek magasabbrendű tevékenységét, a képzelet és tudás nagyobb mértékét kívánja meg és a legyőzendő nehézségek sokkalta nagyobbak. Miután ebben az évkörben találtunk az utóbbi kategóriába tartozó jeles műveket is, alig érheti a bizottságot szemrehányás azért, hogy az egyébként jeles kisebb lakóházakat nem vonta szűkebbkörű bírálat alá. Ugyanilyen okból kénytelenek voltunk eltekinteni egy egyébként kitűnő különleges alkotástól is, Hikisch Rezső soproni emlékkapujától, amely építészeti tartozéka Kisfaludi Stróbl Zsigmond szobrászati alkotásának s minden szépsége mellett is már ebből az okból (egy egésznek a része) sem volt a kiválasztott művek szűkebb körébe sorolható.

Maradt ezek után négy oly építészeti mű, amelyek mindegyike külön figyelmet érdemel. Ezek: Kotsis Iván tihanyi biológiai intézete, Györgyi Dénes és Münnich Aladár közösen tervezett debreceni Déri-Múzeuma, Árkay Aladár Győr-gyárvárosi r. kath. temploma és Medgyaszay István budapesti Baár-Madas-leánynevelőintézete. Négy, egymástól mindenben eltérő épülettípus, mind a négyet gondosan, művészi módon alkották meg szerzőik.

Az első, a tihanyi intézet, kiváló céltudatossággal oldja meg feladatát s e megoldáshoz a legegyszerűbb eszközöket használja. Az építész téralakító művelete itt a belső terek sorozatos egymásmellé fűzéséből állott, amint azt a laboratórium munkarendje kívánta. A fínom arkádokkal összekötött épületsor külső alakja egyedül e térsorozat technikai alakításából adódik. Súlyosabb természetű problémát jelentett a Debreceni múzeum. Itt a legkülönfélébb céloknak megfelelő belső terek sorából kellett egyetlen egységes építészeti egészet formálni (múzeum, könyvtár, előadó-terem, laboratórium stb.). Az alakítás és formanyelv dolgában azonban bizonyos fokig kötött kézzel dolgoztak a tervezők. Mert az épület a Nagytemplom közelébe került s a kívánság az volt, hogy az új múzeum formanyelv dolgában ne térjen el nagyon a régi, több, mint százéves Nagytemplomtól. Ez a korlátozás késztette a tervezőket arra, hogy egy ma már nem élő stílus értelmében mondják el mondanivalóikat. Az előírt feladatot fínom ízléssel oldották meg s némely belsőségük a régies formanyelv ellenére is jóhatású, a nyugalom, előkelőség, sőt ünnepélyesség hangulatát is árasztja.

Sokkalta szabadabban sáfárkodott az utolsónak említett két mű

mestere: Árkay Aladár, a Győr-gyárvárosi templom építője és Medgyaszay István, a budapesti Baár-Madas-leánynevelőintézet szerzője. Árkay győri templomát bizonyos vérségi kapcsolat fűzi e mesternek Budapesten épített templomaihoz: valamennyien együttvéve az ő sajátos, egyéni stílusának szülöttei. A győri templom háromhajós, keskeny mellékhajókkal, úgyhogy a térhatást a szépen alakított főhajó kormányozza; a betonanyag megengedte neki, hogy a hajókat egymástól elválasztó pilléreket mentül karcsúbbakká méretezze s ezeknek sugár karcsúsága lehetővé teszi, hogy a mellékhajók terei a főhajó terével szorosabb egységbe lépjenek. A főhajó alacsony gádorfalán pihen a sík mennyezet, amelyet erőteljes vízszintes tartók osztanak mezőkre. E mezők igen egyszerű formákba osztott, erőteljes színű ornamentumok révén nyájas és mégis komoly színhatással tetézik az egyebekben csaknem fehér belsőséget. Fokozzák ezt a hatást a mellékhajókba vágott, stílusos üvegfestményektől díszes nagy ablakok, amelyek épen a főhajó pilléreinek karcsúsága révén magából a főhajóból is jól láthatók. A fejnélküli pilléreken nyugvó félkörös ívek ritmusos sora a főhajóba belépő tekintetét a szentély felé vezeti. Csak e szigorún építészeti elemekből áll a templom belső kialakítása. Nem hagyjuk említetlenül, hogy az építész a pillérek belső oldalára szereltette a legegyszerűbb szabású, a pillér alakjához stílusosan simuló világítótesteket: jó példája annak, hogyan lehet kiküszöbölni egy kisebbméretű templomból a belső térhatást sokszor zavaró csillárrendszert.

Az épület külső képe, főként a főhomlokzaté, komoly és erőteljes. Rendkívül egyszerű körvonala monumentálissá erősíti a templomtest képét, amelynek különleges nyomatékot ad az arányosan méretezett baloldali egyetlen torony. Fokozza a templom arculatának komolyságát az *alla rustica* kinagyolt munkakövekből álló külső burkolat, amelynek sötét bíborbarna színe s finoman meglatolt kőkötési rendszere minden egyéb díszt feleslegessé tesz s magában is leköti érdeklődésünket. A művész itt egyszerű, valóban építészeti eszközökkel ért el igen kedvező hatást.

Medgyaszay István budapesti leánynevelőintézete kertbe épített három szárnyból áll, amelyek három oldalról fognak körül egy igen tágas udvart. A belsőségek alakítása természetesen a nevelőintézet különleges céljaihoz simul s ezt az építész a szárnyak homlokzatán a nyílások kiképzésének módjával is feltünteti. A szorosan vett intézeti célt szolgáló emeletsorokon egyszerű négyszögletes kivágásúak az ablakok, minden ornamentális keret nélkül. Biztos, szilárd rendben vonulnak végig az emeleteken a csekély közökkel elválasztott ablakok. Emeleteket elválasztó plasztikus párkányok nincsenek. Az emeletek és nyílások ez egyszerű és szigorú rendjét a szárny közepébe épített, nagyobb ereszmagasságú

rizalit bontja meg díszes nyomatékával : a két emelet nyílásai igen nagyok és szemben a szárnyak szigorú négyszögeivel : félkörös lezáródásúak, hozzá még lágy vonalvezetésű, plasztikus keret is fogja azokat körül. E nagy nyílások alját frízszerűen köti össze egy finommívű erkélyrács, amely, bár nem utánzat, mégis emlékezetünkbe idézi a magyar népművészet hasonló célból készült hangulatos alkotásait. Különösen fínoman illeszkedik ez az elem a földszint bejárói fölé : karcsú páros pillérek tartják ott, amelyek félkörös ívei egyszerű bordáikkal újra magyaros hangulatot árasztanak magukból. A rizalitokat, mint külön egységeket, nyomatékkal látja el a szélükön végigfutó keret kőkötés-formája, amely mintegy foglalja az egyenletes textúrájú falsíkot. Magyaros pártaszerű hatást ad a tetőn sorba állított padlásablakok kiképzésének módja.

Külön dícséretet érdemel ezenkívül a kert vízmedencéjének építészeti eszközökkel való művészi kiképzése.

Úgy az imént röviden ismertetett leánynevelőintézet, mint a győri templom a bírálóbizottság véleménye szerint egyformán megérdemli, hogy szerzőiket a Greguss-díj koszorújával ékesítsük. A bírálóbizottság tehát egyhangúan azt javasolta a Kisfaludy-Társaság taggyűlésének, hogy ezúttal az építészeti Greguss-díjjal az ismertetett két mű szerzőjét, Árkay Aladárt és Medgyaszay Istvánt tüntesse ki.

A Kisfaludy-Társaság taggyűlése ugyancsak egyhangúan elfogadta a bírálóbizottság javaslatát s azt határozattá emelte.

HAT ESZTENDŐ MAGYAR KRITIKAI IRODALMA.

Jelentés az 1931. évi Greguss-jutalomról.

Negyedik Műkritikai Évkör (1925—1930).

NÉGYESY LÁSZLÓTÓL.

Ötvenedik éve telik az idén, hogy Greguss Ágostnak, a széptollú esztetikusnak, a Kisfaludy-Társaság másodelnökének koporsóját a várbeli evangélikus templomban felállított ravatalról a templom előtti gyászkocsira néhány tanítványa vállunkon kivittük. De a széptan híres tanára most is évről-évre ellátogat közénk s résztvesz az ő szeretett Kisfaludy-Társaságának munkájában, a tőle alapított jutalommal ma is szolgálja velünk együtt a szépséget, a művészetet és a műbírálatot. Tagtársai közül nincs többé életben senki, tanítványai közül ketten-hárman ma is tagjai vagyunk a Kisfaludy-Társaságnak, de mikor a Társaság

évről-évre odaítéli a jutalmat a legutóbbi hat év legszebb szobrának, festményének, épületének, zeneművének, színészi alakításának vagy műbírálatának, azzal ma is mindnyájan munkatársai vagyunk és mindnyájan egykori másodelnökünk akaratát hajtjuk végre. És az eredmény kihirdetésének, egyszersmind a Greguss-pár esküvőjének napján örömet jelentünk a magyar művészetnek és megünnepeljük egy nemes frigy emlékezetét.

Most hat évnek a *kritikai* terméséből kellett a jutalmazandó művet kiválasztanunk, az 1925-től 1930-ig megjelent legjobb műbírálatot kitüntetnünk.

A tapasztalat megtanított bennünket arra, hogy a kritikai jutalom sok tekintetben más természetű, mint a művészeti jutalmak. A legjelesebb bírálatok a hatévi termésből nem adódnak elő olyan nyilvánvalósággal, mint a legjelesebb művészi alkotások. Ez utóbbiakra nézve már van állásfoglalás közönségnél, kritikában, van kiválasztó, rostáló munka, ami ha nem irányítja is a döntést, de megkönnyíti. A kritikáknak nincs ilyen kritikája. Nehezebb is számontartani őket. Az alapító elgondolása kisebbméretű irodalmi életre volt tekintettel. A hírlapok, de különösen a folyóiratok száma félszázad alatt megsokszorozódott. A bírálat mennyiségileg nagyot fejlődött, de minőségileg is, átlagban jókorát emelkedett. Képzőművészeti, zenei, színi, szépirodalmi bírálatunk a sajtóban az esztetikai műveltség jelentékeny terjedéséről és a kritikai reflexió haladásáról tanuskodik. Másrészt azonban nagy kritikák a napi műbírálatban majdnem hiányzanak. Új regényekről, verses kötetekről, zenei, képzőművészeti alkotásokról, színdarabokról olyan kritikák, amelyek eseményszámba mennének, alig jelennek meg. Legjobb kritikai erőink többet foglalkoznak történelmi távlatú művek és művészek értékelésével és átértékelésével, mint új művészeti jelenségek bírálatával.

Nem csoda tehát, ha a bizottság ezúttal sincs abban a helyzetben, hogy erre vagy arra az egyes bírálatra rámutasson s azt mondja: ez a bírálat kritikai tett volt, ezt illeti a koszorú. Ezúttal is tágabb értelmezést ad a bizottság a *kritika* szónak, ideveszi a napi bírálatokon kívül a kritikai jellegű, elemző és értékelő tanulmányokat, akkor is, ha tárgyuk (a mű vagy alkotója) nem új jelenség is, de az illető tanulmányban alapvetőleg van tárgyalva.

Oly tágra viszont nem vesszük a kritika fogalmát, mint a francia irodalomelmélet. Nem vagyunk tekintettel azokra az irodalomtörténeti vagy művészettörténeti munkákra, amelyekben van ugyan helyenként kritikai jellemzés, talán igen elsőrangú, de a főszempont mégis történelmi vagy életrajzi. Ép úgy nem vagyunk tekintettel a művészetelméleti munkákra sem. El kell haladnunk például Voinovich Gézának oly fínom

lélekelemzéssel írt és annyi új mozzanatot tartalmazó, művészi előadású Arany-életrajza mellett, Pintér Jenőnek monumentális arányú irodalomtörténete, Várkonyi Nándornak *A modern magyar irodalom* című nagyszabású úttörő kísérlete mellett, Hekler Antalnak *Leonardo da Vinci*je és *Michelangelo*ja, báró Brandenstein Bélának *Művészetfilozófiája* és sok más kiváló történelmi, életrajzi vagy elméleti jellegű munka mellett, melyeknek egész sorát említhetnők, mint Szinnyei Ferenc regény- és novellatörténetét, Császár Elemér, Horváth János és mások műveit, ha a sort újra akarnók kezdeni.

A kritikai jellegű tanulmányok és a szorosan vett kritikák köre is olyan tág, hogy egy rövid jelentés keretébe nem szoríthatjuk bele mindazoknak az értékes dolgozatoknak méltatását, amelyeket a zenei, képzőművészeti, színi, szépirodalmi bírálat hat év alatt létrehozott. Sietek áttérni azokra a kritikai alkotásokra, melyek a bizottság kiválasztása szerint legelső sorban versenyezhetnek a jutalomért.

Itt van egy pompás kritikai csokor: az időközben elhúnyt jeles költőnek, Harsányi Kálmánnak *Szinházi esték* című bírálatgyüjteménye (1928). Az 1921—1927 között írt majdnem száz cikk így egybefogva kitűnő emléke egy korán kilobbant írói szellem gazdagságának, fogékonyságának, ízlésítélete finomságának és biztosságának. Egyenként rövidek, nem hosszú lélekzetű tanulmányok, rendszeres apparátussal nincsenek terhelve, az író nagy olvasottságába sokszor egy-egy keskeny nyíláson át pillanthatni be, jó messzire. A cikkek pillanatfelvételek, lényegmegragadó megrögzítések, epigrammaszerű kritikák. Minden rövidségük mellett is milyen tartalmasak eszmékben, és mennyi elvi jelentőségű nyilatkozat van bennük elhintve! Mily kitűnő versesztetikai párhuzamot von a spanyol drámai vers és az északi (angol, német, magyar) színpadi jambus közt a költői előadás jelleme és a játékstílus szempontjából! Mily helyes ítélettel figyelmezteti egyik Párizsból hazatért kiváló színészünket, hogy a francia hagyományos színpadi szavalásmód oly nemzeti különlegesség, amelyet máshova átplántálni nem lehet, a magyar színész a magyar nyelv muzsikájának törvényeit tartozik követni. Mily csalhatatlan biztossággal nyilatkozik e kritikus a kivitelre készült magyar darabok úgynevezett világsikerének mulandóságáról! «Külföldre siklatott «slágereinken» rajta van ugyan mindig, hogy «made in Hungary», de egyéb olyan bélyeg azután nem is akad, amiből bárki is megsejthetné, hogy a mi termésünk. A világpiac megveszi, forgatja, mert számtalan tömeg látogatta színházat tölthet meg velük, de az egyetemes irodalom mitsem nyerhet általuk, mert ez csak abból gazdagodhatik, amit a másmás vérmérsékletű népek és nemzetek a maguk külön szín-, fény-, árnyék- és milieu-értékeiből ajándékoznak a kincseshalmazhoz. A nemzeti

érzéseiből, színéből, ízéből, hangjából, egész különvaló mivoltából kivetkőztetett irodalmi mű csak «generálzaft». Igaz, hogy egy egész generálzaftóceán borítja a világot, mely a világpiac minden kikötőjét mossa, de sekély ez a lé, s csak tojáshéjgályákat röpíthet rajta kikötőről kikötőre az ügynökök tüdeje. Az orkángyőző hétárbocosok, az igazi, a nagy óceánt járók útja nehezebb ; azokat a sohasem sietö gondviselés isteni kommandóra dolgozó fujtatója irányítja. Az Arany Jánosé például olyan különvaló magyar ízekkel és színekkel megrakva, amelyek az egyetemes irodalom kétségtelen gazdagodását jelentenék, még mindig vesztegel, s mai napig sem tudott a Quarnerón túlvergődni. Hanem azért mégis csak az lesz a mi igazi dicsőségünk, ha megindul egyszer. És az el is fog következni. El kell következnie.»

Íme egy mélyjáratú és termékeny kritikai elme, amely állandó nagy értékekben hisz, s amely nem a külföldi forgalom értékmérőjét alkalmazza irodalmi termelésünkre, hanem erőnk kitermelésére bátorít bennünket. Ép oly egyenességgel állapítja meg azt az esztétikai csorbát, melyet Shaw alkotó művészetén erkölcsi fogyatékossága ejt, Harsányi, ez a vérbeli művész és esztéta lélek mély intuícióval tudja értékelni épen az erkölcs esztetikai értékét is. Pethes Imre szép nekrológjában kiemeli, hogy nagyjaink lelkének kötelező nemes tisztasága alapvető törvény. A huszadik század elejéig nincs alóla kivétel. A magyar kultúra története egy kicsit olyan, mintha szentek története volna. A magyar kultúra nem forrongó agyakból pattant ki, hanem tiszta szívekből sarjadt, s mindig azok voltak a legbecsületesebb szívei is, amelyekből egy-egy gondolat az egekig nőtt. Ez a mi becsületes fajtánk természeti törvénye és a magyar kultúra legszebb és legdrágább hagyománya. Meghatva ismerjük el, hogy Harsányi Kálmán tiszta szívéből is egek felé törtek a gondolatok, és sírjára tisztelettel tesszük le a koszorút.

Sajnálattal nélkülözzük eddig egy másik jeles színi kritikusnak, Szász Károlynak gyüjteményét ; az ő bírálatai épen színművészek körében is mint igazságos és tanulságos nyilatkozatok tiszteletben állanak.

Örömmel szólanánk ismét egy költő-kritikus szép munkásságáról, melyet épen a napi kritika terén is kifejtett, Rédey Tivadaréról ; szerencsére ő lehetővé tette, hogy dolgozatait gyüjteményben kapjuk, így nagyobb súllyal is esnek latba. A gyüjtemény *Kritikai dolgozatok és vázlatok*, 1931-es évszámmal jelent meg, s így a következő évkörben fogja kívánni méltányló figyelmünket.

Ismét egy költő-kritikus, Sík Sándor, a kritikai irodalomnak egy nagyszabású termékével ajándékozott meg bennünket, a *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című kötetében. Ellentétes nagy erények találkoznak a műben : művészi megélés és tudós elemzés, pontos elemző munka és

nagyvonalú szintézis, illusztráló elevenség és elvonó, rendszerező erő. A könyv tele van sok fínom megfigyeléssel és viszonyítással, sok gondolatot fölver, még többet, mint amit kielégít ; mindenestre nagy hatásra képes munka. Mind a három tanulmány kitűnő eredményeket ad, főleg a jellemzés tekintetében, értékelő normái részben vitásabbak. A meleg szívvel, friss színekkel írt munka örvendetes gyarapodása kritikai irodalmunknak, igen sok újszerű mozzanattal. A Társaság büszkén adhatná ki e műnek is a Greguss-jutalmat.

De választékunk gazdag, s még két olyan, régibb essayistánk van, akik kiváló tanulmányok mellett a folyó kritikai munkát is nagy sikerrel és hatással folytatják. A bizottság javaslata az volt, hogy a Társaság ez évben a jutalmat kettéossza, helyesebben megkettőzve adja ki, az érdemet meg nem felezve, hanem a választék gazdagságához igazodva. A bizottság javaslata alapján a Társaság a díjat Kéky Lajosnak és Schöpflin Aladárnak, a magyar essay- és kritikai irodalom két jelesének ítélte.

Kéky Lajos gazdag munkásságából a közvetlen alkalom erre a kitüntetésre *Gárdonyi Géza* című tanulmánya, mely látszólag igénytelen helyen, az *Irodalomtörténeti Füzetek* című sorozatban jelent meg 1927-ben (7. füzet) ; de voltaképp igen jó társaságban, mert e sorozatban a szerkesztő Császár Elemérnek, azután Voinovich Gézának, Horváth Jánosnak, Szinnyei Ferencnek, Oláh Gábornak, Hartmann Jánosnak és más jeles íróknak jelennek meg válogatott értékű tanulmányai. A Kéky művében aránylag kevés az életrajz, legnagyobb részében kritikai jellemzés és értékelés, mind a két tekintetben alapvető. Ép oly elmélyedéssel, utánjárással, széles távlatba állítással készült, mint a legjelesebb dolgozatok, amelyeket eddig Gárdonyiról írtak, de ezek közt a legegyensúlyozottabb, ítéletében a legtalálóbb. A szerzőnek is, aki pályanyertes *Tompája* (1912) óta számos jeles tanulmányt és könyvet írt, ez egyik legkiérleltebb műve. Nyomatékául szolgál ennek az, hogy Kéky Lajos a legelső magyar folyóiratban, a *Budapesti Szemlében* az aktuális bírálat munkájában is állandóan és előkelően részt vesz és Gyulai és Beöthy Zsolt kritikai hagyományait önálló erővel folytatja.

Schöpflin Aladárnak *Írók, könyvek, emlékek* című kötete az alkalom, hogy az író kritikai tehetsége iránt kifejezzük elismerésünket. Szó van e kötetben Petőfiről, Aranyról, Adyról (három cikkben is), Babitsról, Gárdonyiról, Beöthyről, Heinrich Gusztávról, Rákosi Viktorról és Tóth Béláról. Egyikről sem kimerítőleg, hiszen a cikkek alkalmi közlemények voltak, de egyikről sem sablonszerűleg. Általán régibb dolgozataiban is, bárkiről nyilatkozott Schöpflin, mindig voltak saját mondanivalói, melyek súlyosan estek latba. Ritka nagy olvasottsága van, az egyetemes irodalomban otthon érzi magát ; theoriája is van, de inkább szerzett,

mint készen átvett, s épen azért élő, fejlődő elmélet. Nem theoriából nézi az irodalmi életet, hanem a gyakorlatból tud theoriákhoz emelkedni és elveket alkotni. Sohasem elégszik meg egy írónál sem a megállapításoknak — az eddigieknél talán teljesebb — szintézisével, ő mindig továbblendíti az íróról való felfogásunkat egy újabb szemponttal. Talán ellenmondást támaszt, de mindig eredeti, s véleménye mindig számot tesz. Mostani kötetének nagy nyomatékot adnak régebben közzétett dolgozatai. Schöpflin mindenesetre a legjobb kritikai fejek egyike. Ez ítéletünkön nem változtat az, hogy álláspontunk az övével nem mindig egyezik, sőt az sem, hogy épen jelen kötetében is éles megjegyzések találhatók Társaságunk tagjai ellen. Sem elfogulatlanságunkkal nem akarunk tüntetni, se gyöngeségből nem cselekszünk, hiszen küzdelemre való készségünknek elég jelét adtuk. Elismerésünket szabad lélekkel és férfias megbecsüléssel nyujtjuk mind a két kitüntetettnek, belső emberünknek, Kéky Lajos titkárunknak is, külső harcos pályatársunknak, Schöpflin Aladárnak is. Örömünket tetézi, amit utólag tudtunk meg, hogy a kitüntetettek egyike, Schöpflin Aladár, a nagynevű jutalomalapítónak vérbeli rokona : édesanyja Greguss-leány, Ágostnak közelfokú unokahúga. Ha a Kisfaludy-Társaság hajdani másodelnöke, néhai mesterem, a mai napon személyében is jelen lehetne, bizonnyal boldog megelégedést érezne, és mintegy kettős családi ünnepnek tekintené azt, hogy kritikai jutalmát két olyan író nyerte el, akiknek egyike az ő második családjának, a Kisfaludy-Társaságnak egyik oszlopos tagja, másika pedig az ő vérbeli nemzetségének kiemelkedő tagja és dísze, az alapítónak méltó szellemi rokona. Bizonnyal élvezettel olvasná munkáikat is, örömmel látná a munkákban megnyilvánuló készültséget, ítéleterőt, ízlést, szellemet és az elsőrendű stílust.

Bíráló jelentés a Sebestyén-féle Attila-pályázatról.

SAJÓ SÁNDORTÓL.

(Előterjesztette az 1931. febr. 3-iki előzetes közülésen.)

Társaságunk, Sebestyén Gyula társunk áldozatos szándéka szerint, pályázatot hirdetett Attiláról szóló, rímtelen tizenkét szótagos versszorokban írandó elbeszélő költeményre. A pályázatra szinte váratlanul sok, számszerint 20 pályamű érkezett. Nem meglepő dolog, hogy sok a silány termék köztük, inkább meglepő, hogy figyelemreméltó s méltányolni való is akad. Hiszen a feladat eléggé nehéz : Arany János *Buda halála* után új szépet zengeni Attiláról — ha nem fölösleges, bizonyára nem könnyű.

Sebestyén Gyula társunk a magyar nemzet egész életét felölelő nagy epikai kompozícióba akarja illeszteni az Attiláról szóló költeményt a művészi alakítás meg mondai s történelmi hitel harmóniájában.

E kívánalomnak megfelelő munka nincs a pályamunkák között.

A 2., 8., 9., 10., 11., 14. és 19. számú dolgozatokkal fölösleges foglalkozni. A 2. sz. *Attila* teljesen gyarló kísérlet rossz hexameterekben; a 8. sz. (J. A hún király) száraz és lapos prózai leírás; a 9. sz. (J. Tiszamentén) szabadverses, kusza próza, végső két sorában azzal a jókívánságos indítvánnyal, hogy «legyen nagy Budapest neve Hunniavár s legyen újra hegyen-völgyön lakadalom»; a 10. sz. (J. Nagy volt életében . . . stb.) rossz rímekkel döcögő száraz krónika; a 11. sz., jelige nélküli, «Attila násza. Éposz» című munka szintén unalmasan száraz, de helyenkint mulatságosan gyarló kísérlet, tele helyesírási hibákkal; a 14. sz., *Isten ostora* című (J. Stella cadit . . . stb.) fésületlen, gondatlan, költőietlen próza ritmustalan versben, naivul ügyetlen, vázlatos s csöppet sem rokonszenves jellemzésekkel; a 19. sz. «Dalfi» jeligéjű munka teljesen gyarló és tehetségtelen kísérlet.

A felsoroltaknál aránylag jobbak s figyelemreméltóbbak:

Az 1. sz. (J. Hadak útján fényjeleket látok) helyenkint színes, de éppoly mértékben avultnyelvű munka, erőszakolt szóösszetételekkel (pl. csillaglángfényrózsa, vágytűzsugárzás, dicsőségszomjvágy, vérdús századok kitermelte ritka örökségremek, dicsőségtelj, mámortor undorcsömöre stb.); nyers anyagában van szín és erő, de még több zavarosság és dilettantizmus; befejezetlen is: csak eleje az egésznek.

A 3. sz. *Attila* (J. Isten áldd meg a magyart) komoly törekvésű kísérlet, de írója nem bírja költőivé emelni a szárnyatlan krónikás előadást; alig van sejtelme az érdekkeltés művészetéről; a munka szerkezete is gyönge: nagyon messziről indul, rosszul exponál, befejezése hirtelen és lapos.

A 7. sz. *Attila* (J. Fű kizöldül ó sírhanton) jóakaratú, de gyönge töredék; a 12. sz. (J. A nép fia a népnek) rímes is, nem is teljes: csak a «saloni» csatáig mondja az eseményeket.

A 15. sz. *Etele halála* (J. Ecce flagellum dei) című munka egészben véve jól gördül s eléggé tömör, azonban száraz is s helyenkint unalmas részletezésbe terjeng; itt-ott hangulatos, még több helyen lapos és pongyola előadású; furcsaság is akad benne, pl. Etele egyszerűen megszalad a pápa elől. A befejezés hirtelen és érdektelen.

A 17. sz. *Attila* (J. Attila királyunk ezerötszázéves, örök dicsősége áldott emlékének) legfőbb s nagyon nagy hibája a túlságos bőbeszédűség. Az elbeszélés eléggé folyamatos, helyenkint hangulatos is, de egészben véve fárasztó. Írója mindent el akar mondani, de költészettel persze

nem győzi; nagy apparátussal, sok névvel dolgozik; tudása és törekvése tiszteletre méltó, de nem költészet. Előadásában helyenkint akaratlanul is rímre kap. A munka bevezetése: korrajz; már szinte mindent elmond előre, de szárazon, aztán következik 24 ének s végül a befejezés. Attila itt Helvilával (?) üli nászát s lerészegszik. Ildikó rábírja Helvilát, hogy cseréljenek szerepet, ő marad a nászszobában:

«Vedd hálóköntösöm, burkolózzál bele,
Szolgálók azt higgyék, én távozom tőled;
Menj szaporán, menj, menj a hálószobámba,
Én meg itt maradok, a többit bízd reám.
No, pá, édes kicsim. Félsz? Majd elkisérlek.»

Azután:

«A mámoros király Helvilához megyen.
Nem tudja, nem sejti: Ildikó fogadja.»

Ez tartalomban, nyelvben egyaránt naiv dolog. És nem Ildikó öli meg Attilát: ez részegségében hal meg. Valóban: Attila nagyon részeg lehetett...

A 20. sz. *Attila, az Isten ostora* c. pályamunkát (J. Regős) azért nem soroztam a szóra sem érdemesek csoportjába, mert bár egészben véve tizenkétszótagos sorokra szaggatott lapos próza, érdekes és mulatságos dolgok is vannak benne. Pl. Attila oktalan kötekedésből, gyalázatos módon öli meg Budát, ilymódon temeti is:

«Leemeli a ló hátáról a holtat
s beleveti a víz örvénylő mélyébe.»
«Mert hát ő korának az Isten ostora.»

A Hadúr kardjáról szóló énekben: «Csalogány csattog a csalitban csodásan», mert «édeni érzés hevíti kebelét»; a csillag «kéjes élvezettel ragyog», «a békák a vizek világbajnokai». A Hadúr is furcsán naiv módon dobja le az Isten-kardját. A «Kardátadás» énekében:

«Középen egy nagy domb uralta a várat.»
«E mesés palotát díszpalánk ékített.»

«Ott volt a római hadak tiszti hadfiai.» Épen lakoma volt a királyi lakban: «a diplomáciában újabb győzelem volt». A követség lakomáján is Attila «sok bort fogyasztott», ámde «a sok ivás meg se kottyant neki». «Közben haraptak a föltálalt étkekből», Attila is ehetett «finomhúsú halat, amely ősidőktől is csak úszni szeret...» «Otthonosak voltak a jó gyümölcsök is». «Majd Attila elé kerüle egy némber, egy sötétarcú, de furi figurácska. Fintorgatta orrát, húzogatta száját, pislogott, hunyorgott, kacsingatott szeme. Cudar grimaszokat vágva, izgett-mozgott,

egyre illegette-billegette magát.» A vendégsereg «a hasát fogta»... «az értékes Zerkon tréfáit nevette». Sok furcsaság van a munka előadásában is : pl. Attila így parancsol a lakoma után : «A testőrség nyomban kivonul a placra! Torna, harcijáték veendje kezdetét!» Mikor bilincsbe verve hozzák Vigilást, «zsúfolva megtelt a bírósági terem, — ez a megfelelő mai kifejezés». A catalaunumi csatáról szóló részben ez van : «Júli tizenhárom négyszázötvenegyben — Érett meg Orleans a meghódolásra.» Szerzőnk olykor alliterációval játszik : Attilára majdnem veszedelmes lett a catalaunumi csapda «hevesen hullámzó harci hevületben» ; a rettenetes csata után «hullahegyek hátán hullámzott a hőség». (Ez egyébiránt eléggé szép is.) Más idézet :

Harsogva hullámzott a harcos hún hú-hú!
Ez volt a hunoknak harci kiáltása,
Így igyekeztek az ellent rémíteni,
Pedig csontos fejük úgyis rémséges volt.

Ildikóval való lakodalmán Attila «csak ivott, egyre ivott, csak bort ivott», s mikor nászéjre ment, «bezárult előtte az élet kapuja». Temetésén a lova «bánatosan nagyokat nyerített» és «maga képviselte az asszonyi népet s hangosan zokogott, ahogy szokta a nő». A munka egészben véve : lapos együgyűség.

A 6. sz. *Attila* (J. Ego malleus orbis) hét énekből áll: Attila és Buda, Attila udvara, Pogányok, Hatalom, Róma, Attila násza, Attila temetése. Az események jól vannak kiválasztva, nem terhelik túl a keretet s nem untatják az olvasót ; nagy hibája azonban a munkának, hogy egészben véve laza szerkezetű és költőietlen. Hiba van főkép a jellemzés körül : az író mindjárt a munka elején nem rokonszenvesnek, majd közönséges vad gyilkosnak mutatja be Attilát : Attila itt is hátulról szúrja le s egyszerűen a Dunába dobatja Budát ; a második ének is csak mint kegyetlen vad emberről beszél róla : egyedül ő eszik nyers húst s csak bort iszik. A mű nyelve egészben jól gördülő, sokszor szép nyelv, itt-ott avultságokkal ; írójában több a tanultság a költői erőnél, túlságba viszi az alliterációt, a tiltott rím pótlására, ilyen sorok pl.: «Szellemek, szólítlak, szálljatok szél szárnyán» ; Rómában «a puhult pulyaság pompázkoda pőrén», «Hihetetlen hírek hangzanak hunokról» stb. Vannak a munkában érdekes részletek, de van terjengősség is ; szerkezet dolgában pl. Mikolt bemenetele a már lefeküdt Attilához : ügyes, ellenben pl. Attila temetésén a hún gyász alig van rajzolva, az író csak annyit mond, hogy «ez a véres végzet végezte el végét» ; az egész befejezés száraz és hideg.

Az 5. sz. *Attila* (J. Isten nevében) két szakaszra oszlik, az első szakasz öt részből áll, a második hatból, összesen 54 énekben. Az egész

munka rettentően terjengős ; a részletekben sok a szépség, hangulatosság, különösen természeti képei vonzók, az előadás érdekes is tud lenni : ilyen pl. az Isten kardjáról szóló rész : Edek és Hajna szerelme, Gyöngyvér ármánya ; Attila jellemzése is jóleső és eléggé eleven, a szerkezet is megfelelő : az események szálai jól vannak szőve, azonban : a munka minden erénye és szépsége belefúl a szóáradatba : a szépségek elvesznek, az érdeklődés megcsappan — az olvasó kifárad. Attila lakomáján a kobzos 33 strófát énekel, a catalaunumi csata (többénekes leírás — elbeszélés) terjengőssége (a hibákkal hemzsegő borzasztó gépírásban) elviselhetetlen. A második szakasz második éneke : Attila nászéjtszakája. Attila részegen alszik ; Krimhilda bemegy hozzá, de megbotlik valamiben, elesik és elájul. Jön aztán Hildebrand lovag (hogyan tud odajutni?), hogy Krimhildát féltve, megölje Attilát. De Krimhilda felocsudik s lázálomban, akaratán kívül megmérgezi az alvó Attilát, visszautasítja Hildebrandot, ez pedig őt öli meg. A gyászoló húnok azt hiszik, hogy Krimhilda önként ment halálba, asszonyi hűséggel Attila iránt. A munka egészben véve talán nem is olyan rossz, amilyennek látszik ; bizonyos azonban, hogy általában túlságosan szétterjeng és ellapul, a bíráló ítélet pedig belebódul az olvasásba és ítélkezésbe.

A 13. sz. *Attila* (J. Isten kardja, Hadúr karja) «költői beszély harminc énekben». Csak 16 ének készült el = 31,922 sor ; hátra van még 14 ének, a tartalomjegyzék s a szerző utószava szerint. Megható a szerző panaszkodása, hogy a «nagymérvű előtanulmányok, továbbá a mai élet nehézségeinek sok rögös akadálya csak ennyire adtak neki egy rövid esztendő alatt lehetőséget». Való : e mű szerzője tiszteletreméltó szorgalommal és komolysággal, nagy apparátussal dolgozott ; a bőbeszédűség prózai áradatában tudott helyenkint lendületes is lenni ; a munkának nagy hibái mellett tagadhatatlanul vannak erényei is ; a részletezés azonban fölösleges ; azon a valóságon, hogy nem egész, nem lehet változtatni. A bíráló azonban tünődőn sajnálkozhatik : ekkora buzgóságot és szorgalmat miért nem lehet megjutalmazni . . .

A 18. sz. *Attila*, hősköltemény tizenhat regében elbeszélve (J. «. . . nálam a compositióban van a poézis, ha t. i. van». Arany levele Petőfihez 1848 ápr. 22.). E munka szerzője 23 nagy negyedrétű lapon számol be végzett tanulmányairól, az Attila-kérdés történelmi forrásairól s a pályázatra való felkészültségéről. Valóban nagy felkészültséggel dolgozott : mindent tudatosan csinál, alkalmazkodik a pályázatra áldozónak Gesta Hungarorum című munkájához s egységes szerkezetben, hőse iránti nagy lelkesedéssel valóságos pragmatikus történelmet ír. Tizenkétszótagos sorokra tördelt történeti munkát olvasunk — de nem költeményt. Vannak a munkában szép sorok, részletek, pl. ez :

Mint éjjeli orkán buja tenyészettel
Megáldott országon, úgy viharzott által
Detre beszédje is Attila főkirály
Csodás gazdagságú gondolatvilágán.
Detre belesápadt abba, amit mondott.
Ura elfojtotta minden indulatját
S a fenség nyugalma oly ünnepélyessé
Varázsolta arcát, hogy Detre leborult
S vezekelni kezdett, mintha istenszobor
Ellen vétett volna. (147. l.)

Attila halála is eléggé költői, bár körmönfont koncepció ; a munka szerkezete általában jól átgondolt ; nyelvében is van szín és erő, de az egész előadás inkább prózai, mint költői, a költői szárnyalás krónikás áradatba, bőbeszédűségbe vész ; a tizenkettős-vers sokszor a tartalmi tagozódás rovására ömlik s a prózai előadás ritmikus lüktetése sokszor fárasztóan hat ; az egészben véve ép és magyaros nyelvnek is sok apró foltja van (váltott ki, beígér, esett el néhány szó, a temetést éjjel kellett megejteni, stb.). E pályamű mint történelmi munka értékes lehet, mint költői mű — gyönge. A bírálóbizottság egy másik tagja is behatóbban foglalkozott e pályamunkával : azt mondja róla, hogy kissé tudákos, régészeknek szól, nem a nagyközönségnek ; van mondanivalója, de ezt nem költőileg mondja ; nyelve is inkább értekező, még lendületében is ; mellékalakjai nem eléggé érdekesek ; a jelenetek nincsenek eléggé kikerekítve, nem elég plasztikusak, kevéssé jellemzők. A prózaszerű előadásra nézve fölmerülhet a kérdés : nem jogos-e mégis ez a próbálkozás, nem stílus-e ez is, — csak másnemű, mint amihez szokva vagyunk. Erre nézve azonban érzésünk nem csalhat. Az író szelleme magyarázásra, vitázásra beállított szellem, nem túlnyomóan logikai struktúrájú, hanem kombinatórius, képzelős vegyületű típus. A munkának vannak elevenen felmerülő alakjai, helyzetei, de ezek mind vegyülnek a tudóskodó theóriával. Általán : a munka a mai intelligens osztály köznapi nyelvén szól, sok önkényes, de racionizált leleménnyel. Nem költői mű.

A 4. sz. *Attila* (J. A hazáért) jól indul s mindvégig jól folyik ; szerkezet és jellemzés dolgában nem kifogástalan : amazt helyenkint terjengősség, emezt a részeg Attila kelleténél élesebb beállítása rontja ; előadásában van szín és erő : a munka olvasása érdekkeltő és seholsem fárasztó, nyelve és verselése nagyon jó ritmusérzékről tanuskodik. A befejezés talán nem eléggé komor szárnyalású s a mai magyar sorssal való kapcsolat talán nem eléggé lírai s csak gyönge szállal van megszőve — egészben véve e munka, a többiekhez viszonyítva, figyelemreméltó. Egyik hibája, hogy leleménye nem gyökeredzik eléggé a hagyományban.

A pályázatnak az egyik bíráló szerint aránylag legjobb darabja a 16. sz. *Attila* (J. Székely hittel, székely vérrel, stb.). Szerkezetét a következő címek, az énekek címei mutatják: Előhang. 1. Bendegúz rózsái (Attila születése). 2. Királyfiak ketten (= Attila Rómában). 3. A római udvar (Honoria, Attila, Aetius). 4. Honvágy. 5. Buda király lesz. 6. Detre. 7. Galamb a kőpárkányon. 8. Téli kaland. 9. Attila itthon. 10. Attila vezér lesz. 11. Az első felhők. 12. A vadászat. 13. Amit a láp mesél. 14. Hadúr kardja. 15. Buda halála. 16. Réka és a jóslat. 17. Csaba királyfi. 18. Katalaunum. 19. Mikolt. 20. Attila esküvője. 21. Húnok alkonya. E szerkezetben benne van Attila és a húnok egész története. Az 1. és 2. ének, t. i. Attila születése s hogy Szömötör Attilát Rómába viteti nevelésre, kissé talán terjengős, másfelől azonban a 3. ének, a római udvar ismertetése, jó expozíciója a későbbi eseményeknek s jól rajzolja a főszemélyeket. A személyek jellemrajza általában eleven: Attila, Aetius, Honoria, továbbá Réva, Detre, Buda és Gyöngyvér alakja egyaránt. Buda t. i. feleségül veszi Detre leányát, Gyöngyvért. A 8. ének (a Téli kaland) meglehetősen henye epizód, a 9. ének is kevéstartalmú, — annál gyorsabb pergésűek a későbbi énekek. Attila feleségül veszi Krimhildát, Detre tanácsára, de szívében az elvesztett Honoria képe él. Buda magának kéri az Isten kardját, Attila nem adja; panaszkodik, hogy áskálódnak ellene, mint az ősi hagyományok ápolója ellen, mert Buda és környezete «kereszténnyé vedlett». Egy válságos jelenetben Attila Detrére akar sujtani kardjával, de véletlenül az ennek segítségére siető Budát öli meg. Később feleségül veszi a magyar származású Rékát s jóslatot kap, hogy ettől lesz igazi és méltó örököse. Lassan Attila lelke is kereszténnyé alakul. Megszületik Csaba királyfi. Krimhilda *megitatja* Rékát, Réka meghal, Krimhilda megszökik Aladárral, Attila Csáthra bízza a kis Csaba nevelését, ez pedig Réka hugára, Mikoltra. Öt év múlik el. Attila megtudja, hogy első szerelme, Honoria, nem ment férjhez, mint mondták, — az apja kolostorba zárta, mert nem akarta Attilához, barbár kézre adni. A katalaunumi csata ezután nem is két világ harca, hanem valójában két vetélytársé: Attiláé és Aetiusé. Ez jó szerkezeti és finom költői beállítás. A rettentő csata után Aetius levelet ír Attilának: egyikük se győzött s mégis mindketten mindent elvesztettek e földi világon: Honoria meghalt, — vége a csatának... Az események jó szerkezetben követik egymást: Attila bűnöket torolni indul Róma ellen: Aquiléja stb. után Róma előtt a Leo-jelenet kereszténvien szép s Attila megalázkodása jellemzően emberi. Otthon a kis Csabával Mikolt jön Attila elé «könnynevetős szemmel»: Attila eltemeti Honoria emlékét s Csaba és Mikolt körében «boldog földi ember lesz belőle újra». Attila lelkiállapota itt is szépen van rajzolva; kevésbbé megokoltnak tetszik, hogy Attila

Mikolttal való esküvőjére meghívja a megszökött Krimhildát is. A nászéjtszakán Krimhilda «Szigfrid *csodatőrét* fogva a kezébe, híres *ködsüvegét* vonja homlokára» s Attila meghal. Tetemrehívás Attila holttesténél: Krimhilda a gyilkos! De Krimhilda elmenekül Aladárral. Attilát eltemetik, Mikolt velehal. Vége a hún birodalomnak. A munka befejezése hatalmasabb, meghatóbb lehetne.

A munka nyelve és verselése helyenkint pompásnak mondható, bár tagadhatatlanul van benne úgynevezett keresettség is. Nyilvánvaló, hogy az egész munka rímes sorokból van rímtelenekké átírva; egy-egy kifejezése, éppen az átírás következtében, talán suta is; de nyelve általában eléggé színes; van benne hangulat és költőiség, lélekrajzaiban, tájfestéseiben, természetképeiben egyaránt. A munkán megérzik az Arany-hatás, ez azonban nem utánzásban, hanem lelki készségben, nemes tanultságban nyilvánul. A munka irodalmi értékelését azonban két nagy és javíthatatlan hiba gátolja: Attila nem él és nem áll előttünk méltó nagyságában s az egész mű nem tartja köteles tiszteletben a hitelesített mondahagyományt.

A bíráló bizottság javaslata: *a jutalom ki nem adható.*

Sajó Sándor.

A javaslathoz hozzájárultak:

Négyesy László. *Voinovich Géza.*

VIII.

TÁJÉKOZTATÓ KÖZLÉSEK.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1932-ik évi február 10-én.

Elnökség és tisztviselők:

Elnök ..... Berzeviczy Albert.
Másodelnök ..... Kozma Andor.
Titkár ..... Kéky Lajos.
Másodtitkár ..... —
Pénztárnok ..... Magyar Földhitelintézet.
Ügyész ..... Dr. Sztehlo Dezső.

Rendes tagok:

	Ambrus Zoltán	1899 *Budapesten.*
	Angyal Dávid	1910 *Bécsben.*
	Apponyi Albert gróf	1893 *Budapesten.*
	Áprily Lajos	1928 *Budapesten.*
5	Babits Mihály	1930 *Budapesten.*
	Bánffy Miklós gróf	1916 *Budapesten.*
	Bárd Miklós	1905 *Budapesten.*
	Berzeviczy Albert	1899 *Budapesten.*
	Csathó Kálmán	1921 *Budapesten.*
10	Császár Elemér	1913 *Budapesten.*
	Csengery János	1904 *Szegeden.*
	Gyallay Domokos	1930 *Kolozsvárott.*
	Hegedüs Loránt	1920 *Budapesten.*
	Ifj. Hegedüs Sándor	1921 *Budapesten.*
15	Herczeg Ferenc	1893 *Budapesten.*
	Hevesi Sándor	1926 *Budapesten.*
	Horánszky Lajos	1925 *Budapesten.*
	Horváth János	1923 *Budapesten.*
	József kir. herceg	1929 *Budapesten.*
20	Kenedy Géza	1921 *Budapesten.*

	Kéky Lajos	1917 *Budapesten.*
	Komáromi János	1928 *Budapesten.*
	Kosztolányi Dezső	1930 *Budapesten.*
	Kozma Andor	1893 *Budapesten.*
25	Lőrinczy György	1924 *Budapesten.*
	Lyka Károly	1924 *Budapesten.*
	Molnár Ferenc	1917 *Budapesten.*
	Móra Ferenc	1931 *Szegeden.*
	Négyesy László	1904 *Budapesten.*
30	Némethy Géza	1922 *Budapesten.*
	Papp Ferenc	1920 *Budapesten.*
	Papp Viktor	1931 *Budapesten.*
	Pekár Gyula	1901 *Budapesten.*
	Petrovics Elek	1922 *Budapesten.*
35	Pintér Jenő	1923 *Budapesten.*
	Radó Antal	1895 *Budapesten.*
	Ravasz László	1923 *Budapesten.*
	Sajó Sándor	1917 *Budapesten.*
	Sebestyén Gyula	1909 *Budapesten.*
40	Sebestyén Károly	1930 *Budapesten.*
	Sík Sándor	1923 *Szegeden.*
	Surányi Miklós	1922 *Budapesten.*
	Szász Béla	1921 *Budapesten.*
	Szász Károly	1916 *Budapesten.*
45	Szávay Gyula	1910 *Budapesten.*
	Takáts Sándor	1917 *Budapesten.*
	Végvári	1921
	Voinovich Géza	1912 *Budapesten.*
	Zilahy Lajos	1925 *Budapesten.*

A rendes tagok névsora megválasztatásuk sorrendjében.

	Kozma Andor (1893)	10 Bárd Miklós (1905)
	Herczeg Ferenc (1893)	Sebestyén Gyula (1909)
	Apponyi Albert gróf (1893)	Szávay Gyula (1910)
	Radó Antal (1895)	Angyal Dávid (1910)
5	Berzeviczy Albert (1899)	Voinovich Géza (1912)
	Ambrus Zoltán (1899)	15 Császár Elemér (1913)
	Pekár Gyula (1901)	Szász Károly (1916)
	Négyesy László (1904)	Bánffy Miklós gróf (1916)
	Csengery János (1904)	Molnár Ferenc (1917)

Sajó Sándor (1917)
Takáts Sándor (1917)
Kéky Lajos (1917)
Papp Ferenc (1920)
Hegedüs Loránt (1920)
Kenedy Géza (1921)
Ifj. Hegedüs Sándor (1921)
Szász Béla (1921)
Csathó Kálmán (1921)
Végvári (1921)
Surányi Miklós (1922)
Petrovics Elek (1922)
Némethy Géza (1922)
Horváth János (1923)
Pintér Jenő (1923)
Ravasz László (1923)
Sík Sándor (1923)
Lőrinczy György (1924)
Lyka Károly (1924)
Horánszky Lajos (1925)
Zilahy Lajos (1925)
Hevesi Sándor (1926)
Komáromi János (1928)
Áprily Lajos (1928)
József Kir. herceg (1929)
Gyallay Domokos (1930)
Babits Mihály (1930)
Kosztolányi Dezső (1930)
Sebestyén Károly (1930)
Móra Ferenc (1931)
Papp Viktor (1931)

A rendes tagok névsora életkoruk rendjében.

Apponyi Albert gróf	(szül. 1846. V. 29.)
Berzeviczy Albert	(1853. VI. 7.)
Kenedy Géza	(1853. XI. 25.)
Csengery János	(1856. X. 2.)
Bárd Miklós	(1857. II. 26.)
Angyal Dávid	(1857. XI. 30.)
Takáts Sándor	(1860. XII. 17.)
Lőrinczy György	(1860. XII. 26.)
Kozma Andor	(1861. I. 12.)
Ambrus Zoltán	(1861. II. 22.)
Négyesy László	(1861. III. 6.)
Szávay Gyula	(1861. VIII. 29.)
Radó Antal	(1862. VI. 29.)
Herczeg Ferenc	(1863. IX. 22.)
Sebestyén Gyula	(1864. III. 7.)
Némethy Géza	(1865. VIII. 17.)
Szász Károly	(1865. XI. 11.)
Pekár Gyula	(1867. XI. 8.)
Szász Béla	(1868. III. 21.)
Sajó Sándor	(1868. XI. 13.)
Lyka Károly	(1869. I. 4.)
Horánszky Lajos	(1871. VI. 3.)

	Papp Ferenc	(1871. XII. 12.)
	Hegedüs Loránt	(1872. VI. 28.)
25	Sebestyén Károly	(1872. VII. 10.)
	József kir. herceg	(1872. VIII. 9.)
	Hevesi Sándor	(1873. V. 3.)
	Petrovics Elek	(1873. VIII. 10.)
	Bánffy Miklós gróf	(1873. XII. 30.)
30	Császár Elemér	(1874. VIII. 27.)
	Ifj. Hegedüs Sándor	(1875. VIII. 21.)
	Voinovich Géza	(1877. III. 14.)
	Molnár Ferenc	(1878. I. 12.)
	Horváth János	(1878. VI. 24.)
35	Móra Ferenc	(1879. VII. 19.)
	Kéky Lajos	(1879. XII. 21.)
	Gyallay Domokos	(1880. VIII. 4.)
	Pintér Jenő	(1881. I. 25.)
	Papp Viktor	(1881. IV. 3.)
40	Csathó Kálmán	(1881. X. 13.)
	Surányi Miklós	(1882. II. 16.)
	Ravasz László	(1882. IX. 29.)
	Babits Mihály	(1883. XI. 26.)
	Kosztolányi Dezső	(1885. III. 29.)
45	Áprily Lajos	(1887. XI. 14.)
	Sík Sándor	(1889. I. 20.)
	Végvári	(1890. VIII. 30.)
	Komáromi János	(1890. XII. 22.)
	Zilahy Lajos	(1891. III. 27.)

Levelező tagok:

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

	Jones Henrik	1893 *Mumby Vicarageben. (Alford, Lincolnshire).*
	Kaluza Miksa	1911 *Königsbergben.*
	Krohn Károly	1913 *Helsingforsban.*
	Madelung Aage	1916 *Berlinben.*
5	Manninen Ottó	1928 *Helsingforsban.*
	Norsa Umberto	1913 *Mantovában.*
	Schumacher Sándor	1898 *Kopenhágában*
	Yolland Artur	1909 *Budapesten.*

BIZOTTSÁGOK:

Greguss-bizottság:

BERZEVICZY ALBERT, elnök.

LYKA KÁROLY, NÉGYESY LÁSZLÓ, PAPP VIKTOR, PETROVICS ELEK, SZÁSZ KÁROLY.

Shakespeare-bizottság:

Elnök: BERZEVICZY ALBERT.
Igazgató:
Előadó: RADÓ ANTAL.
Szerkesztő:
Belső tagok (a fentieken kívül); AMBRUS ZOLTÁN, ANGYAL DÁVID, APPONYI ALBERT GRÓF, BÁNFFY MIKLÓS GRÓF, CSATHÓ KÁLMÁN, CSÁSZÁR ELEMÉR, CSENGERY JÁNOS, HEVESI SÁNDOR, KOZMA ANDOR, PEKÁR GYULA, SEBESTYÉN KÁROLY, SZÁSZ BÉLA, SZÁSZ KÁROLY, VOINOVICH GÉZA, YOLLAND ARTÚR.
Külső tagok; GÁL GYULA, LATZKÓ HUGÓ, MIHÁLYFI KÁROLY, ÓDRY ÁRPÁD, RÓZSA DEZSŐ, RUST JÓZSEF, IFJ. WLASSICS GYULA BÁRÓ.

Gazdasági bizottság:

KENEDY GÉZA, NÉGYESY LÁSZLÓ, SZÁSZ BÉLA.

Könyvkiadó-bizottság:

BERZEVICZY ALBERT, elnök.

ANTAL GÉZA, BALOGH JENŐ, CSÁSZÁR ELEMÉR, HERCZEG FERENC, KÉKY LAJOS, KELEMEN FERENC, KLEBELSBERG KUNO GRÓF, KOZMA ANDOR, ORMODY VILMOS, RADÓ ANTAL, SZÁSZ KÁROLY, SZÉKELY FERENC, VOINOVICH GÉZA.

SZERKESZTŐK:

A Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztője:

SEBESTYÉN GYULA.

A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárának szerkesztői:

NÉGYESY LÁSZLÓ és CSÁSZÁR ELEMÉR.

A Költők és Írók című életrajz-vállalat szerkesztője:

.....

A KISFALUDY-TÁRSASÁG TISZTVISELŐI

a Társaság alapítása óta.[1]

Elnökök:

Jósika Miklós báró (1841 okt. 12—1848 febr. 6.)
Eötvös József báró (1860 máj. 24—1866 febr.)
Kemény Zsigmond báró (1866 febr.—1873 jan. 29.)
Toldy Ferenc (1873 jan. 29—1875 dec. 10.)
Lukács Móric (1876 jan. 26—1879 febr. 19.)
Gyulai Pál (1879 febr. 19—1899 okt. 18.)
Beöthy Zsolt (1900 febr. 14—1922 ápr. 18.)
Berzeviczy Albert (1923 febr. 14——).

Másodelnökök:

Schedius Lajos (1841 okt. 12—1847 nov. 12, helytartó elnök néven.)
Császár Ferenc (1847 nov. 12—1858 aug. 17. helytartó elnök néven.)
Toldy Ferenc (1860 aug. 1—1873 jan. 29. 1865-ig alelnök néven.)
Gyulai Pál (1873 jan. 29—1879 febr. 19.)
Greguss Ágost (1879 febr. 19—1882 dec. 13.)
Szász Károly (1883 febr. 7—1900 febr. 14.)

[1] A Kisfaludy-Társaság élén első szervezete szerint az igazgató állott, kinek az ügyek intézésében a jegyző volt segítségére. A jegyző egy ideig nem is volt tagja a Társaságnak. 1841 okt. 12-én választja a Társaság, új szervezeti szabályzatának megfelelően, első teljes tisztikarát: elnököt, helytartó elnököt (1860-tól alelnök, 1865-től másodelnök elnevezést nyer), igazgatót (ez a tisztség 1865-ben megszünt), titoknokot (1860-tól titkár néven), segédtitoknokot (1865-től másodtitkár elnevezéssel). A Társaság működése 1848 febr. 6—1860-ig szünetel; a tisztviselők megbizatása forma szerint ugyan nem szűnt meg, de voltaképen ez idő alatt a Társaság ügyeit egyedül Toldy Ferenc vitte. Greguss Ágost első titkári jelentésében (1862 febr. 6) a fent kimutatott tisztviselőkön kívül említi Hunfalvy Pált, mint az 1860 máj. 24-én tartott ülés titoknokát. Gyulai Pál lemondása után a tisztújító közülésig (1899 okt. 18—1900 febr. 14) Szász Károly másodelnök vezette a Társaság ügyeit. — 1920. febr 4-én Császár Elemér választatott meg másodtitkárrá, de pár nap mulva leköszönt e tisztségről. Beöthy Zsolt elnök halálától, 1922 ápr. 18 — 1923 febr. 14-ig Berzeviczy Albert m. elnök vezette a Társaság ügyeit. Voinovich Géza lemondása után, 1929 márc. 6—máj. 1-ig s Szabolcska Mihály lemondása, majd halála után 1930 szept 1—dec. 3-ig a titkári teendőket Kéky Lajos m. titkár végezte.

Berzeviczy Albert (1900 febr. 14—1923 febr. 14.)
Vargha Gyula (1923 febr. 14—1929 máj. 2.)
Kozma Andor (1929 jún. 19——).

Igazgatók:

Fáy András (1837 febr. 6—1840 febr. 1.)
Jósika Miklós báró (1840 febr. 1—1841 okt. 12.)
Toldy Ferenc (1841 okt. 12—1860 aug. 1.)
Arany János (1860 aug. 1—1865 jan. 26.)

Titkárok:

Tóth Lőrinc (1841 okt. 12—1843 aug. 1. Ugyanő volt 1837 febr. 6—1841 okt. 12-ig a Társaság jegyzője.)
Erdélyi János (1843 aug. 1—1848 febr. 6.)
Greguss Ágost (1860 aug. 1—1879 febr. 19.)
Beöthy Zsolt (1879 febr. 19—1900 febr. 14.)
Vargha Gyula (1900 febr. 14—1920 febr. 4.)
Szász Károly (1920 febr. 4—1925 márc. 4.)
Voinovich Géza (1925 márc. 4—1929 márc. 6.).
Szabolcska Mihály (1929 máj. 1—1930 okt. 31.)
Kéky Lajos (1930 dec. 3——).

Másodtitkárok:

Nagy Ignác (1842 jan. 23—1844 ápr. 21. segédtitoknok néven s egyszersmind pénztárnok is.)
Garay János (1844 ápr. 21—1848 febr. 6.)
Tóth Kálmán (1860 aug. 1—1876 jan. 26.)
Beöthy Zsolt (1876 jan. 26—1879 febr. 19.)
Csiky Gergely (1879 febr. 19—1891 nov. 19.)
Vargha Gyula (1891 nov. 25—1900 febr. 14.)
Kozma Andor (1900 febr. 14—1920 febr. 4.)
Kéky Lajos (1920 márc. 3—1930 dec. 3.)

A Greguss-jutalom nyertesei:

Első műkritikai évkör (1906—1911): Angyal Dávid *(Gyulai Pál)*.
Első festészeti évkör (1907—1912): Benczur Gyula *(Millenaris hódolat)* és Szinyei-Merse Pál *(Thuja)*.
Első színművészeti évkör (1908—1913): Jászai Mari (egész színművésznői pályája).

Első szobrászati évkör (1910—1915) : Csikász Imre *(Ifjú nő)* és Szamovolszky Ödön *(Saját sírszobra)*.

Első zenészeti évkör (1911—1916): Hubay Jenő *(1914.* c. szimfoniája).

Első műépítészeti évkör (1912—1917): A *Széchenyi-híd* átépítését tervező bizottság (Beke József, Eckerman Ede, Gállik István, Gottlieb Ferenc, Hartig Sándor, Kherndl Antal, Szántó Albert és Zielinski Szilárd).

Második műkritikai évkör (1913—1918): Beöthy Zsolt *(A magyar irodalom kistükre,* 5. kiadás).

Második festészeti évkör (1914—1919): Dudits Andor (Kassai *Rákóczi-emlékfreskó*).

Második színművészeti évkör (1915—1920): P. Márkus Emilia (egész pályája, különösen kiemelve *Stuart Máriá*ja) és Szentgyörgyi István (egész pályája, különösen kiemelve *Peleskei nótárius*a).

Második szobrászati évkör (1916—1921): Strobl Alajos *(Géniusz)*.

Második zeneművészeti évkör (1917—1922): Szendy Árpád *(Helikoni Magyar Suite)*.

Második műépítészeti évkör (1918—1923): Korb Flóris (Debreceni Tisza István tudományegyetem klinikai épületei.)

Harmadik műkritikai évkör (1919—1924): Császár Elemér *(A magyar regény története)*.

Harmadik festészeti évkör. (1920—1925): A jutalom nem adatott ki.

Harmadik színművészeti évkör (1921—1926): Ódry Árpád *(III. Richárd)*.

Harmadik szobrászati évkör (1922—1927): Pásztor János *(Sírszobor)*.

Harmadik zeneművészeti évkör (1923—1928): Dohnányi Ernő *(Ruralia hungarica)*.

Harmadik műépítészeti évkör (1924—1929): Árkay Aladár (Győr-gyárvárosi r. kath. templom) és Medgyaszay István (a budapesti Baar-Madas ref. leánynevelő-intézet épülete).

Negyedik műkritikai évkör (1925—1930) : Kéky Lajos *(Gárdonyi Géza)* és Schöpflin Aladár *(Irók, könyvek, emlékek)*.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI.

Az 1932-ik évi február hó 10-ig.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak, 1848-ig *munkás tagok*nak nevezve, 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

1838 Kölcsey Ferenc aug. 24.
1841 Csató Pál febr. 15.
1842 Dessewffy Aurél gróf febr. 9.
1844 Kisfaludy Sándor okt. 28.
1846 5 Vajda Péter febr. 10.

Kis János febr. 19.
1847 Schedius Lajos nov. 12.
1849 Péczely József máj. 23.
1851 Hazucha Ferenc (Kelmenfi László) ápr. 21.
1852 10 Helmeczy Mihály dec. 1.
1853 Garay János nov. 5.
1854 Nagy Ignác márc. 19.
1855 Vörösmarty Mihály nov. 19.
1857 Szenvey József jan. 22.
1858 15 Bajza József márc. 3.
Bártfay László máj. 12.
Szontágh Gusztáv jún. 7.
Császár Ferenc aug. 17.
1860 Szenczy Imre febr. 2.
1861 20 Szemere Pál márc. 18.
Vachott Sándor ápr. 9.
Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.
1864 Kazinczy Gábor ápr. 18.
Szalay László júl. 17.
25 Fáy András, *a társaság első igazgatója*, júl. 26.
Kuthy Lajos aug. 27.
Madách Imre okt. 5.
1865 Jósika Miklós báró, *a társaság első elnöke*, febr. 27.
1866 Kiss Károly febr. 17.
30 Gaál József febr. 28.
Egressy Gábor júl. 30.
Zádor György aug. 17.
Czuczor Gergely szept. 9.
1867 Pákh Albert *belső tag* febr. 10.
35 Bérczy Károly *belső tag* dec. 11.
1868 Erdélyi János *belső tag* jan. 23.
Tompa Mihály *belső tag* júl. 30.
1869 Greguss Gyula *belső tag* szept. 5.
1871 Eötvös József báró, *a társaság második elnöke*, febr. 2.
1872 40 Sir John Bowring *külső tag* nov. 23.
1875 Kriza János *belső tag* márc. 26.
Szeberényi Lajos *belső tag* jún. 4.
Toldy Ferenc, *a társaság negyedik elnöke*, dec. 10.
Kemény Zsigmond báró, *a társaság harmadik elnöke*, dec. 22.
1876 45 Tóth Ede *belső tag* febr. 26.
Székács József *belső tag* júl. 29.

1877 Dömötör János *belső tag* jan. 8.
Steinacker Gusztáv *külső tag* jún. 7.
Fábián Gábor *belső tag* dec. 10.
1878 50 Szigligeti Ede *belső tag* jan. 19.
Horváth Mihály *belső tag* aug. 19.
1879 Toldy István *belső tag* dec. 6.
1880 Csengery Antal *rendes tag* júl. 13.
1881 Tóth Kálmán *rendes tag* febr. 3.
55 Szemere Miklós *rendes tag* aug. 20.
Lukács Móric, *a társaság ötödik elnöke*, nov. 5.
Dux Adolf *rendes tag* nov. 20.
1882 Arany János *rendes tag* okt. 22.
Greguss Ágost *rendes tag* dec. 13.
1884 60 Frankenburg Adolf *rendes tag* júl. 3.
Szűcs Dániel *rendes tag* okt. 6.
1885 Germanecz Károly *lev. tag* febr. 1.
Győry Vilmos *rendes tag* ápr. 14.
1886 Tárkányi Béla *rendes tag* febr. 16.
65 Kovács Pál *rendes tag* aug. 13.
Ipolyi Arnold *rendes tag* dec. 2.
1887 Balázs Sándor *rendes tag* aug. 1.
1888 Ring Mihály *lev. tag* okt. 4.
Henszlmann Imre *rendes tag* dec. 5.
1891 70 P. Szathmáry Károly *rendes tag* jan. 15.
Pachler Faust *lev. tag* szept. 5.
Csiky Gergely *rendes tag* nov. 19.
Hunfalvy Pál *rendes tag* nov. 30.
1892 Szabó István *rendes tag* márc. 24.
75 Salamon Ferenc *rendes tag* okt. 9.
1894 Paulay Ede *rendes tag* márc. 12.
1895 Stier Teofil *lev tag.*
Phillips Henrik *lev. tag.*
1896 Szécsen Antal gróf *rendes tag* aug. 23.
80 Degré Alajos *rendes tag* nov. 1.
1897 Vajda János *rendes tag* jan. 17.
Pulszky Ferenc *rendes tag* szept. 7.
Pálffy Albert *rendes tag* dec. 22.
1898 Sayous Ede *lev. tag* jan. 19.
85 Abonyi Lajos (Márton fer.) *rendes tag* ápr. 28.
Zichy Antal *rendes tag* máj. 19.
Szász Béla *rendes tag* júl. 7.

Arany László *rendes tag* aug. 1.
Horváth Boldizsár *rendes tag* okt. 28.
1899 90 Bartalus István *rendes tag* febr. 8.
Patterson Artúr *lev. tag* szept. 29.
Péterfy Jenő *rendes tag* nov. 5.
1900 Imre Sándor *rendes tag* dec. 21.
1901 Saissy Amadé *lev. tag* április.
1902 95 Szigeti József *rendes tag* február 26.
Tolnai Lajos *rendes tag* március 19.
Dobsa Lajos *rendes tag* július 8.
Vadnay Károly *rendes tag* júl. 27.
Keleti Gusztáv *rendes tag* szeptember 2.
100 Müntz Jenő *lev. tag* október 30.
Bartók Lajos *rendes tag* dec. 31.
1903 Tóth Lőrinc *rendes tag* márc. 17.
1904 Jókai Mór *rendes tag* máj. 5.
Jovanovics János *lev. tag* jún. 13.
105 Öman Viktor Emanuel *lev. tag* aug. 23.
1905 Szász Károly *rendes tag* okt. 15.
1906 Bachat Dániel *levelező tag* ápr. 13.
Handman Adolf *levelező tag* dec. 8.
1907 Vulcanu József *levelező tag* szept. 9.
1908 110 Szana Tamás *rendes tag* febr. 11.
1909 Sturm Albert *lev. tag* febr. 14.
Jalava (almberg) Antal *lev. tag* júl. 3.
Szüry Dénes *rendes tag* okt. 28.
Gyulai Pál, *a társaság hatodik elnöke,* nov. 9.
1910 115 Hevesi Lajos *lev. tag* febr. 27.
Mikszáth Kálmán *rendes tag* máj. 28.
Cassone József *lev. tag* júl. 31.
Bigault de Casanove Károly *lev. tag* okt. 23.
1911 Vértesi Arnold *rendes tag* aug. 1.
120 Jánosi Gusztáv *rendes tag* aug. 15.
1912 Vrhlicky Jaroslav *lev. tag* szept. 9.
Kont Ignác *lev. tag* dec. 23.
1913 De Gubernatis Angelo gróf *lev. tag* febr. 24.
Ábrányi Kornél *rendes tag* márc. 11.
1914 125 Lechner Gyula *lev. tag* jún. 10.
1915 Genetz Arvid *lev. tag* máj. 13.
Fiók Károly *rendes tag* máj. 21.
Baksay Sándor *rendes tag* jún. 18.

1916 Hadzsics Antal *lev. tag* jan. 16.
130 Sebők Zsigmond *rendes tag* jún. 4.
Dalmady Győző *rendes tag* jún. 30.
Somló Sándor *rendes tag* szept. 2.
Ágai Adolf *rendes tag* szept. 22.
1917 Ponori Thewrewk Emil *rendes tag* febr. 24.
1918 135 Lévay József *rendes tag* júl. 4.
Tisza István gróf *rendes tag* okt. 31.
1919 Berczik Árpád *rendes tag* júl. 16.
Dóczy Lajos báró *rendes tag* aug. 27.
Zempléni Árpád *rendes tag* okt. 12.
140 Neugebauer László *lev. tag* dec. 4.
Bayer József *rendes tag* dec. 12.
1920 Sirola Ferenc *lev. tag* ápr. 15.
Ábrányi Emil *rendes tag* máj. 20.
Endrődi Sándor *rendes tag* nov. 7.
1921 145 Schnitzer Ignác *lev. tag* jún. 18.
Haraszti Gyula *rendes tag* júl. 15.
Riedl Frigyes *rendes tag* aug. 7.
Jánosi Béla *rendes tag* szept. 12.
Országh Pál *lev. tag* nov. 8.
150 Kiss József *rendes tag* dec. 31.
1922 Szilády Áron *rendes tag* márc. 19.
Beöthy Zsolt, *a társaság hetedik elnöke,* ápr. 18.
Gárdonyi Géza *rendes tag* okt. 30.
Heinrich Gusztáv *rendes tag* nov. 7.
1923 155 Váradi Antal *rendes tag* márc. 5.
Rákosi Viktor *rendes tag* szept. 15.
1924 Zichy Géza gróf *rendes tag* jan. 15.
Fraknói Vilmos *rendes tag* nov. 20.
1925 Hegedüs István *rendes tag* dec. 31.
1926 160 Steinbach József *lev. tag* ápr. 24.
Brábek Ferenc *lev. tag* máj. 22.
Gragger Róbert *lev. tag* nov. 10.
1927 Prohászka Ottokár *rendes tag* ápr. 2.
Ferenczi Zoltán *rendes tag* máj. 31.
1928 165 Bársony István *rendes tag* márc. 12.
Bartóky József *rendes tag* júl. 4.
1929 Rákosi Jenő *rendes tag* febr. 8.
Vargha Gyula *rendes tag* máj. 2.

BENEDEK ELEK *rendes tag* aug. 17.
1930 170 MOLDOVÁN GERGELY *lev. tag* júl. 6.
SZEMERE GYÖRGY *rendes tag* szept. 6.
SZABOLCSKA MIHÁLY *rendes tag* okt. 31.
1931 JAKAB ÖDÖN *rendes tag* márc. 5.

KIVONATOK A TÁRSASÁG JEGYZŐKÖNYVEIBŐL.

1928. október 3.

17. Elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg: «Tisztelt Társaság! Tisztelt Közönség! Mióta utólszor gyűltünk össze ebben a teremben a Kisfaludy-Társaság ülésére, Társaságunkat és annak hű hallgató- és olvasóközönségét végtelenül fájdalmas, nagy csapás érte. Elvesztettük *Bartóky Józsefet*, akit a Társaság csak néhány évvel ezelőtt csatolt magához, de aki ez alatt a rövid idő alatt is Társaságunknak és a közönségnek egyik legkedveltebb írója lett. Ő későn lett íróvá, — habár, azt hiszem, régen készült rá — de rohamban hódította meg a közönséget s mintha sejtette volna, hogy kevés az ideje, ontotta nagyobb s kisebb elbeszéléseit. Írásait a stílus művészete mellett annyi magyar zamat, a kedélynek oly melege s a mély emberismeret mellett mégis oly meleg emberszeretet jellemzi, hogy elbeszélései szinte természet szerint legkedvesebb olvasmányaink közé tartoznak, írójuk felolvasóasztalunk mellett legszívesebben látott felolvasó volt s a mi karácsonyi asztalunkat elképzelni se tudtuk egy új Bartóky-kötet nélkül. Most mindennek vége.

Az utóbbi időben már nélkülöznünk kellett személyes jelenlétét, de mikor már betegség gyötörte, még akkor se feledkezett meg Társaságunkról s elküldte utolsó műveit. Mikor utoljára voltam nála látogatóban, testileg megviseltnek, de szellemileg frissnek s lelkileg derűsnek találtam. Csak mikor arról volt szó, hogy lakásáról, mely harmadik emeleten volt, oly helyen, hol lift nem volt s nem tudott kimozdulni betegsége miatt, olyan lakásba kell költöznie, hol nincs ez az akadály, első emeletre vagy földszintre, tette hozzá méla mosollyal: vagy *még lejjebb*. Hát lejjebb költözött, mélyebben abba a magyar földbe, melyet szeretettel ölelt magához, amelynek javát egy egész életen át rendkívüli tudással, odaadással védte és szolgálta; abba a magyar földbe, melynek szépségeit, a rajta folyó életet, a rajta élő embereket oly megkapó szeretettel tudta ecsetelni; abba a magyar földbe, mely minél inkább megkisebbedett ellenségeink gonoszsága következtében, annál melegebb szeretettel kell hozzá ragaszkodnunk, s amely annál drágább lesz, mikor

egy új kedvesünk hamvai vegyülnek vele. Bartóky Józsefet a Kisfaludy-Társaság soha el nem felejti, emléke élni fog ebben a körben.

Halála olyan időben történt, amikor nagy részünk távol volt, de Társaságunk koszorút helyezett koporsójára s temetésén Szász Károly társunk mondott szép, megható búcsúbeszédet. Róla meg fogunk emlékezni, mikor alapszabályaink rendelkezése szerint utóda elfoglalja majd székét. De bátor vagyok indítványozni, hogy a Társaság örökítse meg mai ülésünk jegyzőkönyvében feledhetetlen társunk emlékét s a bánatos özvegynek, bár személyenkint már tolmácsoltuk, fejezzük ki részvétünket.» — A Társaság magáévá teszi a kegyeletes elnöki indítványt.

18. Titkár megemlékezik Tóth Imrének, a Nemzeti Színház volt igazgatójának, Társaságunk Shakespeare-bizottsága tagjának elhunytáról. Temetésén Társaságunk képviseletében Radó Antal r. t. jelent meg. — A Társaság részvéttel veszi tudomásul.

1928 december 5.

53. Petrovics Elek r. t. jelentést tesz a Greguss-bizottság tárgyalásairól s előterjeszti a jutalmazásra vonatkozó javaslatát. A jutalom ez alkalommal szoborműre esedékes. Az ajánlási joggal bíró intézmények közül csak a Képzőművészeti Társulat élt ezzel a jogával s Pásztor János szobrászművésznek *Szférák zenéje felé* című szoborművét ajánlotta a bizottság figyelmébe. A bizottság szintén Pásztor Jánosnak a Kerepesi-úti temetőben a Bartha-család *Síremlék*eül készített hármas kompozícióját ajánlja a jutalomra. — A Társaság hozzájárul a bizottság javaslatához.

1929 február 5.

Tagválasztó és előzetes közülés.

74. Titkár jelenti, hogy dr. Puskás Béla, kiskúnfélegyházi kir. közjegyző f. évi január hó 10-én kelt iratában arról értesíti a Társaságot, hogy 1928 december 30-án Kiskúnfélegyházán Szabó Franciska úrnő, ki 1929 január 6-án elhalt, tanúk előtt vele végrendeletet iratott, mely egyik pontjában ezt mondja:

«Prónayfalva községhez tartozó Harkakötönyben levő nagyobbik földbirtokomat, amely mintegy 619 hold, a Budapesten székelő Kisfaludy-Társaságnak hagyom... A Kisfaludy-Társaságnak hagyott vagyon el nem idegeníthető, a földbirtok eredeti állagában fenntartandó és az mint édesatyám, Szabó Károly nevét viselő alapítvány, a Kisfaludy-Társaság által kezelendő. Édesatyám ugyanis a Kisfaludy-családdal személyes jó ismeretségben volt. Ezen alapítványi vagyon jövedelme a hazafias magyar történelmi drámai műfaj művelésére fordítandó és abból a legkiválóbb műalkotások díjazandók.» — A titkár az értesítés vétele után

koszorút küldött az alapítványtevő sírjára . . . — Örvendetes tudomásul szolgál.

77. Elnök elrendeli a szavazást a megüresedett írói helyre, amelyre egyetlen jelölt József kir. herceg őfensége. Ajánlotta Hegedüs Loránt r. t., az ajánlást aláírta Berzeviczy Albert r. t. — Beadatott 31 szavazat. Ebből igen 29, nem 1, üres 1 szavazólap, tehát 29 szavazattal József kir. herceg őfenségét elnök Bársony István elhunyt r. t. helyére megválasztott rendes tagnak jelenti ki.

78. Elnök emlékezteti a Társaságot, hogy a megüresedett költői helyre két ajánlás történt: Gyallay Domokosé s Babits Mihályé. Gyallay Domokos ajánlását ajánlója, Vargha Gyula r. t. visszavonta s utólag ehhez hozzájárultak az ajánlás aláírói is. Mielőtt Babits Mihályra a szavazást elrendelné, felolvassa Babits Mihálynak hozzá intézett levelét. E levél szerint Babits Mihály sajnálattal értesült a jelöltetése nyomán támadt bonyodalmakról s a Társaságot fenyegető szakadásról. Hálás jelöltetéséért, mert ebben irodalmi működésének megbecsülését látja. De mivel nem tartja kívánatosnak, hogy jelöltetése a helyett, hogy az irodalom szakadását megszüntetné, magában a Társaságban idézne elő szakadást, kéri ajánlóit, hogy jelölésétől álljanak el. — Ravasz László r. t., Babits Mihály ajánlója, kijelenti, hogy ajánlása benyujtásakor az a benső meggyőződés vezette, hogy ezzel irodalmunk lelki egységének konszolidálásához s a Társaság jövő fejlődésének biztosításához járul hozzá. Meg van győződve arról, hogy ezt a kérdést a Társaságnak egyszer meg kell oldania, ha hivatását be akarja tölteni. Tisztelettel és rokonszenvvel Babits Mihály levelének rokonszenves hangja iránt, meghajlik kívánsága előtt, ajánlását visszavonja, azzal a kéréssel, hogy akik az ajánlást aláírták, csatlakozzanak hozzá. Berzeviczy Albert, Sík Sándor, Voinovich Géza és ifj. Hegedüs Sándor r. tagok erre szintén visszavonják ajánlásukat. — Elnök kijelenti, hogy ezzel Babits Mihály ajánlása tárgytalanná vált s így a második üres helyre nem történik szavazás. Midőn ezt megállapítja, ehhez egy kis kommentárt is kénytelen hozzáfűzni. Két ízben hirdette a Társaság helyeslésétől kísérve azt, hogy Ady értékelése tekintetében bizonyos megállapodásra kell jutnunk s ha ez a kérdés már nem választ szét bennünket annyira, meg kellene kísérelnünk a közeledést a másik táborhoz, mely tagadhatatlanul nagy elterjedtségnek örvend, különösen a megszállt területeken. Úgy hiszi, hogy ha a Társaság meg akarja tartani vezető szerepét, nem ignorálhatja örökké azokat, akik a másik táborba tartoznak. Ezért kísérelte meg Babits Mihály jelölését, kit legalkalmasabbnak tartott e közeledésre, de próbálkozása oly heves ellenakciót szült, hogy ez a választás kimenetelét kétségessé tette volna. Ezért e jelölés fenntartása, különösen Babits levele után,

csaknem lehetetlenné vált. Hozzájárulása az ajánlás visszavonásához azonban nem jelenti azt, hogy hirdetett elveit cserbenhagyja s a jövő évben még egy kísérletet tesz, az utolsót, és ha nem sikerül, a legmesszebbmenő következményeket fogja levonni. — Herczeg Ferenc r. t. azt a feszültséget, melyet ez a jelölés teremtett, nem tartja kívánatosnak nemcsak működésére, hanem fennállására sem a Társaságnak. Itt olyan nemzeti és erkölcsi értékek vannak, melyeket nemzedékek hagytak ránk örökségül, ezeket meg kell védenünk s nem engedhetjük elkallódni. Ezeknek fenntartását csak úgy tartja lehetségesnek, ha alávetjük magunkat a többség akaratának. Elvbarátai nevében biztosítja az elnök urat legteljesebb bizalmukról s kéri, hogy ilyen esetek ne kedvetlenítsék el. — Szász Károly r. t. jelenti, hogy a gyengélkedése miatt távollevő Vargha Gyula m. elnök levélben felhatalmazta őt annak közlésére, hogy ily körülmények közt a m. elnöki tisztről való lemondásához nem ragaszkodik s hajlandó továbbra is a Társaság szolgálatára állani. — A Társaság ezt örömmel veszi tudomásul.

1929 február 10.
Ünnepélyes közülés.

79. Berzeviczy Albert elnök a következő szavakkal nyitja meg az ülést:

«Mialatt mi a mai napon ünnepi közülésre gyűltünk össze, az Akadémia oszlopcsarnokában ravatalon fekszik *Rákosi Jenő*. Az ő halála egy nemzet vesztesége, egy nemzet gyásza. De nagy vesztesége, nagy gyásza Társaságunknak is, amely őt már mint fiatal drámaírót ölelte szeretettel keblére s amelynek nemcsak büszkesége, hanem hű, lelkes, munkás tagja maradt késő aggkoráig, gyakran jelenve meg s mindig lelkesedést keltve felolvasó-asztalunknál. A fiatal tehetségek egész sorának nyitott ide utat, ezenkívül Shakespeare remekeinek megújított fordításait ajánlva fel új Shakespeare-kiadásunk számára. Főkép mint költő és műfordító tartozott hozzánk; de a Rákosi hosszú életének óriási munkateljesítményében alig lehet megkülönböztetéseket, szétválasztásokat tenni. A mienk volt ő, mint minden magyaré, publicista tolla által is, rendíthetetlen hitével a nagy magyar jövőben, amely nem rendül meg egy percre sem, akkor sem, amikor még Mohácsnál is súlyosabb katasztrófa csapott le reánk. Patriarchai tekintélyével, prófétai hitével hirdette a magyar feltámadást még halálos ágyán is, megérve a legfenyegetőbb válság elmúlását, Mózesként belepillantva a távoli, de már látható ígéret földjére.

A véletlen csodás játéka úgy akarta, hogy a Kisfaludy Károly halálának évfordulója után igazodó közgyűlésünk Rákosi temetésének napjára

esik. Az első üdvözlet, amellyel mindig megértő közönségünket köszöntjük, fájdalmunk, gyászunk följajdulása. De nem szállunk pörbe a Gondviseléssel, mely Rákosit nemcsak adta, hanem sokáig meg is tartotta nekünk, megtartotta megpróbáltatásunk legkeservesebb napjaiban is. Ha most válnunk kell tőle, válunk azzal a fogadalommal, hogy nekünk, kik osztályosai voltunk munkájában, osztályosai a magyar jövőbe vetett hitében, nekünk öregeknek és ifjaknak egyaránt kötelességünk az övéhez hasonló odaadással munkálkodni, hogy az a hit valóra váljék.» — A Társaság s a közönség a kegyeletes megemlékezést megindult érzéssel, állva hallgatja végig.

1929 május 1.

30. M. titkár jelentést tesz a Társaságnak a debreceni Csokonai-Kör meghívására április 28-án tartott vándorgyűléséről. Fényes külsőségek közt folyt le s minden vonatkozásban Társaságunk multjához és súlyához méltó fogadtatásban volt részünk. Az ünnepély a vármegyeház dísztermében folyt le, melyet lelkes, figyelmes közönség töltött meg. Az ünnepélyt a Kollégiumi Kántus éneke nyitotta meg és zárta be. Elnök urunk megnyitó beszéde láthatólag mély hatást tett. Az elnöki megnyitó után a Csokonai-Kör elnöke, Hajdú vármegye s Debrecen főispánja és Debrecen polgármestere üdvözölték igen meleg szavakkal a Társaságot, melynek nevében az elnök úr mondott köszönetet. Az előadások során Sajó Sándor *Muzsikaszó* című költeményét, Herczeg Ferenc *A csoda* című elbeszélését, Sík Sándor a *Boldog ember inge* című mesejátékának két részletét, Kéky Lajos *Az alföld lelke költészetünkben* című tanulmányát, Zilahy Lajos *Családi levelesláda* című víg elbeszélését olvasta fel, majd a megjelenésben akadályozott Szabolcska Mihály négy költeményét mutatta be Sajó Sándor. Az ünnepélyt megelőzően Herczeg Ferenc Csokonai szobrára, Kéky Lajos ifj. Péczely József sírjára koszorút, Nagy Imrének, a Társaság első jutalmazottjának sírjára pálmaágat helyezett a Társaság nevében. Debrecen előkelőségeinek részvételével közebéd zárta be az irodalmi ünnepet s ezen igen meleg hangokon jutott kifejezésre a Társaság iránt érzett hála és tisztelet. — Örvendetes tudomásul szolgál.

1929 június 5.

44. Elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg:

«Tisztelt Társaság! Tisztelt Közönség! Legutóbbi ülésünk alkalmával már aggódó tekintetünk oda irányult arra a betegágyra, amelyen egy mindnyájunktól hőn szeretett férfiú küzdte utolsó harcát az enyészettel. Utolsó reményeink is meghiúsultak, s már az ülést követő napon, május 2-án, *Vargha Gyula* kilehelte nemes lelkét. Az ő halálával valóban

a legnemesebb szív szűnt meg dobogni, a legnemesebb emberi és hazafiúi szív, mert ennek a szegény, elárvult, megalázott és szétszaggatott magyar hazának egész volt és mostani területén alig volt oly fia, ki épen a haza legsanyarúbb sorsában oly forró, odaadó, önzetlen szeretettel csüggött volna hazája sorsán, mint Vargha Gyula, kinek szeretete a haza nyomorúságával együtt nőni látszott. Ez az ő lángoló honszeretete adta meg alaphangját költészetének is. Lantján minden nemes és tiszta emberi érzelem megszólalt, de legnagyobb hévvel a hazaszeretet. Elmondhatjuk, hogy egész legújabbkori költészetünkben talán senkisem volt, aki oly hamisítatlan hűséggel képviselte volna azt a szellemet és azt a formát, amelyet költészetünkben Arany János vitt tökélyre. Elhunyta pótolhatatlan veszteség családjára, reánk, irodalmunkra és a hazára nézve. Mély megilletődéssel és fájdalommal gondolunk rá ma, még friss sírhantja fölött, s fogjuk őrizni és utódainknak átadni emlékét mi, kik kor- és munkatársai lehettünk. Kimúlta után az Akadémia, mely testvéri érzéssel osztozik gyászunkban, megnyitotta oszlopcsarnokát holttestе számára, ott ravatalozták fel Vargha Gyulát. Temetéséről a kormány gondoskodott s nekem jutott a feladat, hogy úgy az Akadémia, mint a Kisfaludy-Társaság nevében elbúcsúzzam a halottól. Azt hiszem, tartozunk Vargha Gyula emlékének azzal, hogy nem érhetjük be azzal, hogy utódja székfoglalásakor megemlékezik róla. Gondoskodni fogunk arról, hogy korszakos működése Társaságunk körében művészi formában, megfelelő méltatásra találjon, hogy külön ülésben ünnepeljük emlékét, mely mindenkor legnagyobb büszkeségünk lesz.» — A Társaság mélységes kegyelettel hallgatja e megemlékezést, tiszteletét felállással fejezi ki feledhetetlen másodelnökének emléke iránt s fájdalmas veszteségét jegyzőkönyvében is megörökíti.

1929 október 2.

58. Elnök megnyitván az ülést, jelentést tesz arról, hogy Társaságunk június 18-án rendkívüli közülésen intézkedett a Vargha Gyula feledhetetlen m. elnökünk kimúlta miatt megüresedett másodelnöki tiszt betöltéséről. Fájdalmas volt ez Társaságunkra nézve, mert mindnyájan éreztük, hogy őt teljesen pótolnunk nem lehet ; de mégis sikerült helyére tagtársaink közül olyan férfit állítanunk, ki a megboldogulthoz a leg közelebb állott, ugyanazt a nemes költői irányt képviseli, amelyet képviselt ő; akit leghosszabb s legérdemesebb költői pályája leginkább érdemesít erre a tisztségre s aki Társaságunknak legkedvesebb felolvasói közé tartozik. Kozma Andort választottuk meg másodelnökünkké s szívből üdvözölvén őt, elnök felkéri másodelnöki székének elfoglalására. — Kozma Andor másodelnök hálásan köszöni az elnök úr üdvözletét s ígéri,

hogy az ő nemes példája nyomán fogja másodelnöki tisztét betölteni. Szeretett kedves elődjéről szólani sem mer, sírása elfojtaná szavát. Áldott legyen az ő emlékezete! — Az elnöki bejelentést a Társaság s a közönség a legmelegebb rokonszenvvel fogadja s lelkesen ünnepli a másodelnöki széket elfoglaló Kozma Andort.

59. Titkár megemlékezik Benedek Elek r. tagnak augusztus 17-én Kisbaconban bekövetkezett haláláról s meleg méltatással szól irodalmi munkásságáról. — A Társaság mélyen átérzi a veszteséget, mely Benedek Elek halálával bennünket s irodalmunkat érte. Emlékét jegyzőkönyvében örökíti meg s a maga körében híven fogja őrizni.

1929 december 3.

82. Elnök felkéri Papp Viktor urat, kit a Greguss-bizottság november 4-én tartott ülésén az előadói jelentés megírásával megbízott, a bizottság javaslatának előterjesztésére. Az előadó ismertetvén általánosságban az elbírálás alá került hat év zenei eseményeit s részletesen méltatva a bizottság által kiemelt műveket, a bizottság javaslatának értelmében a jutalomra Dohnányi Ernőnek *Ruralia Hungarica* című öttételes szimfóniáját (op. 32. b.) ajánlja. — A Társaság a javaslatot egyhangúlag elfogadja s az előadónak köszönetet mond.

1930 január 8.

94. Titkár beszámol a december 8-án tartott szolnoki vándorgyűlésről, melyet az ottani Verseghy Ferenc Irodalmi Kör meghívására rendezett Társaságunk. Az elnök urak akadályoztatása miatt az elnöki tisztet Szabolcska Mihály titkár töltötte be. Elnöki megnyitója után Társaságunkat Tóth Tamás polgármester, a vendéglátó kör elnöke üdvözölte nagy melegséggel. Az ülésen felolvasásokkal működtek közre: Radó Antal, Horánszky Lajos, Komáromi János, Sajó Sándor, Kéky Lajos és Zilahy Lajos r. tagok. A mintegy 800 főnyi közönség zsúfolásig megtöltötte a városi színházat s feszült figyelemmel kísérte és nagy tetszéssel fogadta az előadásokat. A gyűlés mindenesetre élénk rokonszenvet keltett Társaságunk iránt. — Örvendetes tudomásul szolgál.

1930 február 4.
Előzetes és tagválasztó közülés.

108. Elnök elrendeli a tagválasztást. Sorshúzás útján előbb a költői helyekre történik a szavazás. Beadatott 34 szavazat, az abszolút többség tehát 18. Gyallay Domokosra esett 30, Babits Mihályra 25, Kosztolányi Dezsőre 24, Lampérth Gézára 8 szavazat. (Móra Ferenc ajánlását visszavonták ajánlói.) Elnök Gyallay Domokost, Babits Mihályt és Kosztolányi Dezsőt a Társaság megválasztott rendes tagjainak jelenti ki.

Elnök az írói helyre rendeli el a szavazást. Beadatott 34 szavazat, az abszolút többség tehát 18. A szavazatokból 18 igen, 15 nem, 1 szavazólap üres. — Elnök Sebestyén Károlyt a Társaság megválasztott r. tagjának jelenti ki.

1930 május 14.

26. Kozma Andor másodelnök beszámol az április 26-án tartott kecskeméti Katona-ünnepélyről. Az országos ünnepély irodalmi részének rendezésére Társaságunkat kérte fel a kecskeméti Katona József Irodalmi Kör. Társaságunknak ezen a nagysikerű vándorgyűlésén Kozma Andor elnöki megnyitót mondott, Hevesi Sándor tanulmányt, Áprily Lajos költeményt, Komáromi János elbeszélést olvasott fel. — Örvendetes tudomásul szolgál.

1930 június 4.

35. Elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg:

«Mikor a mai napon a Kisfaludy-Társaság ülésre gyűlt össze, ugyane napon, ugyanez órában mindenütt, ahol magyarok együtt vannak a hazában és ott, ahol szabadon nyilatkozhatnak a hazán kívül is, kitör és égbe kiált a fájdalom a magyar szívekből a fölött az igazságtalanság fölött, mellyel hazánkat ma tíz éve az egyesült győztes hatalmak akarata sujtotta. Ennek az igazságtalanságnak sanyarú következményeit tíz éven át hordoztuk néma türelemmel. Mindezek a sanyarúságok, szenvedések meg nem törhették bennünk azt a hitet, hogy azt, amit a magyar nemzet ereje annyi könnyel, vérrel, áldozattal ezer éven át alkotott, magáénak vallott és megtartani tudott, azt a győztes hatalmak igazságtalan ítélete, féktelen bosszúszomja, hatalomvágya és nagyrészben tudatlansága tőlünk el nem ragadhatja. Él bennünk az a törhetetlen hit, hogy az a magyar igazság, melynek felismerése egyre jobban terjed már ellenséges földön is, utat tör magának és Magyarország számára lesz még feltámadás. Ez reményünk, hitünk és fogadalmunk ma és mindennap. Evvel nyitom meg a Kisfaludy-Társaság ülését.» — A Társaság s a közönség mély megindulással, felállva hallgatja a fájdalmas megemlékezést.

1930 október 8.

42. Elnök megnyitván az ülést, a Társaság veszteségéről emlékezik meg. Szeptember 6-án elvesztettük *Szemere György* r. tagot. Gyökeresen magyar író volt, érzésében, gondolkozásában, képzeletében egyaránt. Nagy szeretet áradt lelkéből a magyar föld és faj felé, ehhez a szeretethez pompás megfigyelő képesség társult; különösen mélyen látott a magyar paraszt lelkébe. Jellemző ereje is egy-egy paraszt rajzában, vagy egy-egy régi szabású magyar úrnak ábrázolásában emelkedett legmaga-

sabbra. Hitt abban, hogy a mult gyarlóságai után a magyar úr lelke újjá formálódik, igaz, erős, nagy érzésekkel telik meg s így képes lesz a boldogabb és szebb jövendő kivívására. A parasztban pedig a magyar faj regeneráló erejét kereste és szerette. Optimizmusát csalódások s kétely támadásai gyengítették, de nem tudták kiölni szívéből. Ravatalára Társaságunk koszorút helyezett s temetésén Kéky Lajos másodtitkár mondott búcsúztató beszédet. — A Társaság Szemere György elhúnyt tag emlékét mai ülése jegyzőkönyvében megörökíti, részvétiratot intéz a gyászbaborult özvegyhez s az elnökség intézkedéseit jóváhagyó tudomásul veszi.

43. M. titkár szintén veszteségről számol be. Júl. 6-án Kolozsvárott elhúnyt *Moldován Gergely* l. tagunk, a kolozsvári egyetemnek hosszú időn át volt tanára. Nagy érdemeket szerzett a magyar irodalomnak román nyelven s a román irodalomnak, különösen népköltészetnek magyar nyelven való ismertetése és méltatása körül. A magyar-román megértés eszméjének utolsó képviselőjét vesztettük benne, aki becsületes fia volt nemzetének s megbízható híve a magyar állameszmének. A Társaság részvéttel fogadja a bejentést s Moldován Gergely emlékét megörökíti jegyzőkönyvében.

44. M. titkár jelenti, hogy Társaságunk a miskolci Lévay József Közművelődési Egyesület meghívására okt. 5-én Miskolcon szép sikerű vándorgyűlést tartott. Berzeviczy Albert elnök és Kozma Andor m. elnök vezetése alatt közreműködtek Áprily Lajos, Kéky Lajos, Kenedy Géza, Kosztolányi Dezső, Sajó Sándor és Sík Sándor r. tagok. — Örvendetes tudomásul szolgál.

48. Ügyész jelenti, hogy a nemrég elhúnyt Gyertyánffy István jeles pedagógus végrendeletében vagyonának negyedrészét Társaságunkra hagyta. Ez ingóságokból és értékpapirosokból áll s értékesítés után 2—3000 pengő jut Társaságunkra. — Örvendetes tudomásul szolgál.

1930 november 5.

57. Elnök az ülést megnyitván, a következő szavakkal emlékezik meg a Társaság legújabb veszteségéről:

Tisztelt Társaság, tisztelt közönség!

Mai összejövetelünk első szava a panaszé, a gyászé: tegnap temettük el régi, érdemes, kedves tagtársunkat és másfél év óta titkárunkat: Szabolcska Mihályt. Az után a szép beszéd után, mellyel elnöktársam, Kozma Andor őt ravatala fölött elbúcsúztatta, nekem kevés szavam marad, hogy kifejezést adjak itt, rendes havi összejövetelünkön, a fölött

az asztal fölött, melynél őt még tavasszal ülni láttuk, a mély fájdalomnak, melyet nekünk elvesztése okoz.

Harmincegy évig tartozott hozzánk; 1899-ben véletlenül egyszerre vonultunk be a Kisfaludy-Társaságba ő és én. Már akkor hírneves, közkedvelt költőnk volt, abból a fajtából való, amelyre ráillik Arany Jánosnak saját énekéről mondott jellemzése:

> Egyszerű az ének, rajta semmi dísz tán,
> De a szívből folyik melegen és tisztán...

Tizennyolc éven át gyönyörködtünk a legnemesebb hazafi- és emberi érzéstől sugalt költeményeiben, gyakran Társaságunk felolvasóasztalánál is, amikor egyszerre úgy látszott, mintha őt mint társat és mint költőt el kellene vesztenünk. A vérlázító trianoni ítélet Délmagyarországgal az ő otthonát és buzgó, apostoli lelkészkedésének színhelyét, Temesvárt is elcsatolta a hazától. Ezáltal nehezebbé vált megjelenése körünkben és nehezebbé költői működése, mert ő nem volt hajlandó megtagadni, sőt még elhallgatni sem azokat az érzelmeket, amelyek lantjából a legmegkapóbb hangokat csalták ki, s amelyeket az új, idegen hatalom mint megannyi kihívást írt rovására. Ez az állapot nem tarthatott soká. Kényszerítve választani lelkészi hivatása s hozzá ragaszkodó hívei és másfelől hazája, nemzete között: lángoló hazaszeretete az utóbbit választotta. Visszatért a csonka hazába, itt elhelyezkedett, ahogy tudott és lelkészi pályájából kizökkentve szabadon követte — költői hivatását.

Társaságunknak ismét munkás tagja lett s mert kettévágott életpályáján most már csak nagyon is sok szabad idő felett rendelkezett, elvállalta Társaságunk titkárságát is, melyet osztatlan bizalmunk reá ruházott. Eleinte úgy látszott, jól érzi magát a Beöthy Zsolt, Vargha Gyula, Szász Károly, Voinovich Géza örökében; de ingadozó egészsége s hű élettársának betegsége csakhamar kétkedővé tették őt a fölött, hogy neki való-e ez a hivatali teendő. Néhány hét előtt benyujtotta lemondását. Mintha gyökértelennek érezte volna magát itt: visszavágyott Temesvárra, ahol fia lépett örökébe. Oda ment gyógyulni, de gyógyulás helyett a halál várt ott reá.

Most tehát őt, a csak imént visszanyertet, elvesztettük — egészen. És mégsem egészen! Emléke, költészete a miénk marad s azt híven fogjuk őrizni és meg fogjuk becsülni mindig!

A Társaság a megemlékezést kegyelettel hallgatja, Szabolcska Mihály r. t. elvesztése fölött érzett mély fájdalmát mai ülése jegyzőkönyvében megörökíti.

61. M. titkár jelenti, hogy okt. 26-án lelepleztük néhai kiváló elnö-

künk, Beöthy Zsolt síremlékét. Régi vágyunk vált ezzel valóra. Magunk erejéből nem tudtuk volna megvalósítani, hálával említi tehát fel azok nevét, akik segítségünkre voltak. Mindenekelőtt a M. Tud. Akadémiát. Elnök urunk, mint az Akadémiának is elnöke s Balogh Jenő főtitkár úr valóban a szeretetnek és áldozatnak kifogyhatatlan készségével segítették elő ezt az ügyet. Segítségünkre volt irodalmunknak és Beöthy Zsoltnak egy derék és lelkes barátja, Rust József, továbbá a Tisza István Emlékbizottság, az Erzsébetvárosi Casino, a Lipótvárosi Casino, a Franklin-Társulat és a TÉBE. A síremlék felavatásán az ünnepi beszédet Berzeviczy Albert elnök úr mondta s ugyanő helyezte el Társaságunk koszorúját, Kozma Andor m. elnök úr pedig ünnepi költeményt olvasott. — Örvendetes tudomásul szolgál.

1930 december 3.

77. Elnök az ülést megnyitván, kegyeletes szavakkal emlékezik meg Kisfaludy Károly halálának százéves fordulójáról. Kisfaludy Károlynak mi nemcsak nevét viseljük, hanem eszméit is követni igyekszünk. Mi voltunk az elsők, akik ezt a fordulót a közönség emlékezetébe idéztük, amennyiben már ünnepi ülésünket e forduló ünneplésére szenteltük. Nagy névadónk halálának napján, nov. 21-én, sírját megkoszorúztuk s a Rádió útján a nagyközönség előtt is ünnepeltük Sajó Sándor költeményével és Kéky Lajos tanulmányával. — A Társaság kegyeletes érzéssel gondol a nagy évfordulóra s az elnökség intézkedését jóváhagyó tudomásul veszi.

78. Elnök kedves kötelességének érzi a Társaság ügyei iránt érdeklődő közönségnek tudomására hozni, hogy a felolvasó ülést megelőzően tartott rendkívüli közülésen Szabolcska Mihály helyére egyhangúlag Kéky Lajost választotta meg örökös titkárnak a Társaság s ajánlja őt hű közönségünk rokonszenvébe. — Tetszéssel fogadtatik.

84. Lyka Károly r. t. előterjeszti a Greguss-bizottság jelentését az idei Greguss-jutalom tárgyában. — A Társaság egyhangúan elfogadja a bizottság javaslatát s az idei Greguss-jutalmat megosztja Árkay Aladár műépítész Győr—gyárvárosi r. kath. temploma s Medgyaszay István műegyetemi tanár budapesti Baár—Madas leánynevelőintézete közt.

1931 február 3.

Előzetes és tagválasztó közülés.

114. Elnök elrendeli a tagválasztást. Sorshúzás alapján először a költői helyre történik a szavazás, melyre Móra Ferencet ajánlotta Kenedy Géza és Hegedüs Loránt r. t. Beadatott 23 szavazat, tehát az abszolút többség 12. A 23 szavazatból igen 20, nem 2, üres 1. — Az elnök a szava-

zás alapján Móra Ferencet a Társaság megválasztott r. tagjának jelenti ki. Elnök az írói helyre rendeli el a szavazást, amelyre Papp Viktort ajánlotta Szász Károly és ifj. Hegedüs Sándor r. tag. Beadatott 24 szavazat, tehát az abszolút többség 13. A beadott 24 szavazatból igen 17, nem 5, üres 2. — Elnök a szavazás alapján Papp Viktort a Társaság megválasztott r. tagjának jelenti ki.

1931 március 4.

1. Elnök az ülést megnyitván, meleg szavakkal köszönti Négyesy László r. tagot születése napjának hetvenedik évfordulója alkalmából. Ünnepli benne a Társaságnak munkás, lelkes tagját, a hűséges és jó barátot. Méltatja azokat a nagy érdemeket, melyeket Négyesy László tagtársunk esztétikai és irodalomtörténeti téren szerzett, azt az *építő munkát*, mely a nemzeti irodalom minden igaz barátjának rokonszenvét biztosította számára. Szíve minden melegségével kíván neki szerencsét s kívánja a Társaságnak, hogy Négyesy László még sokáig folytathassa, törhetetlen munkakedvével értékes munkásságát. — A Társaság meleg együttérzéssel kíséri az elnöki üdvözlést.

1931 április 8.

17. M. elnök az ülést megnyitván, mély részvéttel emlékezik meg *Jakab Ödön* r. tagnak márc. 5-én bekövetkezett elhúnytáról. Gyászbaborult özvegyéhez az elnökség részvéttáviratot intézett, ravatalára koszorút helyezett s temetésén Társaságunk fájdalmának Pekár Gyula r. t. adott kifejezést. — A Társaság elhúnyt érdemes tagtársunk elvesztése fölött érzett fájdalmának jegyzőkönyvében is kifejezést ad s emlékét megörökíti.

1931 december 2.

78. Négyesy László r. tag, mint a Greguss-bizottság ez évi előadója, előterjeszti jelentését. — A Társaság egyhangúlag elfogadja a javaslatot s az idei Greguss-jutalmat Kéky Lajos *Gárdonyi Gézáról* írt tanulmányának és Schöpflin Aladár *Írók, könyvek, emlékek* című könyvének ítéli.

BÚCSÚZTATÓK.

Bartóky József ravatalánál.

Szász Károly búcsúztató beszéde 1928. július 6-án.

Tisztelt gyászoló gyülekezet!

Régen súlyosodott reám olyan nehéz feladat, mint most, mikor a halál e fekete csarnokának küszöbén Bartóky Józsefet kell az első magyar irodalmi testület: a Kisfaludy-Társaság nevében elbúcsúztatnom.

Keserves feladat ez nekem, aki nemcsak Társaságunk kiváló tagját, nem csupán az irodalom nagy halottját, nem is csak a világnézet és az eszmények keresése szempontjából velem annyira rokon írótársat, — hanem a legmelegebb szívű, legigazabb lelkű és leghívebb barátot gyászolom benne. Ha tőle csak mint régi baráttól válnék most: a fájdalom némán ömlő könnyzápora lenne az én búcsúm. De e pillanatban le kell küzdenem magamban a gyötrelmes szív egyéni érzéseit, erőt kell vennem meghatottságomon, hogy Társaságunk szomorúan megtisztelő megbízásának megfelelni igyekezve, legalább néhány töredezett szóban rámutassak kedves halottunk írói egyéniségének nagyságára, irodalmi pályájának érdekességére és értékeire.

Ez a pálya szinte csodálatosnak látszik azok előtt, akik csak utolsó néhány esztendős szakaszát ismerik, — de azok előtt is, akik tudják, hogy Bartóky József nem akkor lett íróvá, mikor a hivatal terhétől szabadulva, nagyszerű magyar fabuláival egyszerre egész babér-erdőhöz jutott, hanem a láng kitört már lelkéből és eget kért akkor, mikor ő kis diákul a szarvasi iskola padjaiban ült. Amazok, az új ismerősök, azon csudálkozhattak, hogy az ismeretlenség tengeréből egyszerre milyen hatalmas fényözön közepett bukkant ki Bartóky írói talentumának vulkánja — emezek pedig, a régi barátok azt nem értették, hogy a poézisre annyira hivatott ember hogyan nyomhatta el magában vagy legalább, rejthette el évtizedeken keresztül a tehetség kitörni igyekvő erejét? . . .

Bartóky igazán poétának született. Hét évvel ezelőtti országos hírű feltűnését megelőzőleg is, mialatt az állami kormányzat műhelyében a föld népének szociális problémáit oldozgatta, — s még előbb — mikor künn a vármegyében, ennek az általa oly mélyen és igazán és oly bölcsen szeretett népnek ügyes-bajos dolgaival, a szív és ész ritka harmóniájában foglalkozott: későbbi novelláinak alakjai, jellemképei, eseményei mind ott zsongtak már lelkében, ott álltak szinte készenlétben agyának azokban a titkos kamarácskáiban, melyeknek ajtajai egyelőre csak befelé

nyíltak, s melyeken azt a sok-sok alakot tessékelte be, akiket aztán ihlete izzó tüzében nyomban novellahősökké edzett, de akiket aztán csak pályája utolsó fordulóján bocsátott ki a nagy világba, egymást nyomon követő műveiben.

S mi tette Bartókyt — fényes tehetsége mellett — a nagy közönség előtt oly népszerűvé, s a komoly kritika előtt is oly tiszteltté? Egyéniségének az a tulajdonsága, hogy lelke legtisztább vonzalmával szerette a maga írói mesterségét és szinte áhítatos érzéssel becsülte meg tollát. Meglátszik ez tárgyválasztásán ép úgy, mint munkáinak erkölcsi komolyságán — ami a legvidámabb írásokban is szükséges, mert hiszen a komolyság nem a hangra, hanem a felfogás értékére vonatkozik. És az írói nemes becsvágy fénye ott ragyog Bartókynak minden megkapó közvetlenség mellett is gondos stílusán, amit sem léha világnézet üres buborékjai, sem nyelvszeplők nem éktelenítenek.

Így lett Bartóky a legkonzervatívebb és egyben legmodernebb szépírók egyike. Megmaradt azok mellett az esztétikai és erkölcsi törvények mellett, amelyek az emberi szellem több ezredéves története folyamán, sok minden megpróbáltatások szirtjein és sok gonosz törekvések posványain keresztül, ma is igazi kincseink és irányt mutató fáklyáink — de egyúttal igazi modern író volt, e szó legnemesebb értelmében, aki az emberi lélek örök vonásai mellett a jelenkor emberének szövevényes érzés- és gondolatvilágát is ismerni tanulta és rajzolni tudta.

Fabuláiról jól állapította meg Beöthy Zsolt, hogy azok a magyar tanító-mese történetében Heltai Gáspár és Fáy András e nemű művei után a harmadik fejlődési fokozatot képviselik. — Történeti rajzai azokat a filigrán ötvösműveket juttatják eszünkbe, melyekben a forma tökéletessége és az anyag nemes volta pompás összhangban hatnak egymásra, fokozva egymás értékét. Mai tárgyú elbeszélései a társadalom különböző osztályainak forrongó életébe nyúlnak, s a külső és belső világ megkapóan hű képét adják. Mikor pedig misztikumhoz nyúlt, — mit nagy előszeretettel tett — nem holmi divatos szellemidézési mankókon botorkált, hanem a hit szárnyain emelkedett magasra.

... És mikor azt hittük, hogy Bartóky — aki még messze volt a pátriárka-kor küszöbétől s alig hogy rálépett az öregedő bölcs ember egyenes útjára — még sok művel gazdagítja majd irodalmunk kincsesházát : egy súlyos betegség bénítólag feküdt reá munkaerejére, s aztán a látszólagos javulás biztató napjaiban egy délutáni, üdítőnek ígérkezett álom röpke szárnyán szép lelke fájdalom nélkül suhant át az örök álom fényes világába ...

Édes jó barátunk, felejthetetlen társunk, Bartóky József! Itt hagytad a földet, melynek népét annyira szeretted, s beléptél az irodalom-

történet halhatatlanjai közé! Új hazádban — mely egykor mindannyiónk hazája lesz — nincs sem testi fájdalom, sem lelki gyötrelem. Ott csak boldogság és üdvösség környez. De ha lelki szemeid lelátnak a földre, s meglátod, hogy milyen igaz szeretettel zárjuk képedet és emlékedet szívünkbe, mennyire értékeljük pályád eredményeit, s mennyire hívek akarunk maradni e grandiózus pálya fölemelő tanulságaihoz: akkor még ott, az örök fény birodalmában is fokozni fogja boldogságodat az a tudat, hogy nem éltél hiába, és szíved szeretetének általad elszórt magvai dús kalászba szökkennek...

Sohasem fogunk elfelejteni!... Isten veled!...

Vargha Gyula ravatalánál.

Berzeviczy Albert búcsúztató beszéde 1929. május 4-én.

Tisztelt gyászoló gyülekezet!

Ennek a csarnoknak oszlopai közül az óta a 64 év óta, mióta az Akadémia palotája áll, a nemzet a maga jeleseinek szinte beláthatatlan sorát kísérte örök nyugalomra. Kevesen voltak mégis közöttük, kiket az Akadémia annyira a maga halottjainak tekinthetett, mint az, kinek ravatalát ma álljuk körül.

Vargha Gyula nemcsak munkása és egyik vezére volt az Akadémiának, de szinte áldozatává is lett, mert utolsó betegsége elfajulását előmozdította az az önmagáról megfeledkező buzgalom, mellyel szenvedő állapotában is igyekezett az Akadémiára nézve fontos tanácskozásban résztvenni.

Az Akadémia gyászában testvérileg osztozik a Kisfaludy-Társaság. Mindkettőnek másodelnöke s a Kisfaludy-Társaságnak legrégibb tagja volt, szeretettel csüngött mindkettőn, szembetűnő megelégedésére szolgált a díszes állás, melyet mindkettő ráruházott, nem sejtve, hogy az csak ily rövid időre szól. És mindkettőnek fájdalma tolmácsolására engem rendelt a sors, ki elnöktársa voltam mindkét helyen, kortársa vagyok s ki már szülőhelyén, Káván kötöttem vele barátságot, mely kitartott íme a sírig.

Ami Vargha Gyula életpályáján általános tiszteletet és szinte csodálatot keltett, az jellemének szilárd és hajthatatlan egysége mellett szellemének bámulatos sokoldalúsága volt.

Költő volt mindenekelőtt, még pedig a legjavából, bár költészetével nem lépett korán a nyilvánosság elé, de annál tovább maradt hű a múzsához, sőt aggkorában a közélettől való visszavonultsága csendjében, falusi magányában dús másodvirágzását értük meg mindig lelkes, mindig

tiszta és nemes költészetének. A hivatalos pálya, melyre korán lépett, ránézve a tudományos pályát is jelentette, mert feladatává lett a statisztikai tudomány elveit a gyakorlati közigazgatásban alkalmazni és viszont a gyakorlati tapasztalat eredményeit a tudományban is értékesíteni. Mindkét irányú tevékenysége a legnagyobb elismerést aratta s felvitte őt hivatali pályáján egészen az államtitkárságig, melyet a képviselőséggel is összekötött. Tudományos statisztikai munkáit Akadémiánk ép úgy, mint költészetét a legnagyobb kitüntetésre méltatta.

De kitűnő volt ő mindenben, amihez fogott. Mikor Bosznia elfoglalása idejében a mozgosítás őt is, mint tartalékos tisztet harctérre szólította, kitűnő katonának bizonyult, s mikor öreg napjaira pusztai birtokára vonult vissza, a magyar föld szeretete szorgalmas gazdává tette s itt úgy beletanult a gazdálkodásba, hogy mikor Akadémiánk egy nemes örökhagyó akaratából kiterjedt birtokok urává lett, tapasztalataival, tanácsaival megbecsülhetetlen szolgálatot tett nekünk.

Mint költő, Vargha Gyula lankadatlan, de alkut nem ismerő híve maradt a hagyományoknak s különösen azoknak a nemes formáknak s tiszta ideáloknak, melyeket költészetünkben legkifejezőbben Arany János képvisel. Gyakran lobbant nemes haragra az új irányok ellen, mikor azokat a hagyományoktól, a forma kultuszától, a nemzeti vagy a vallásos érzéstől elszakadni látta. Költészete, mely különben is majdnem kizárólag a líra területén mozgott, szubjektív volt és megfelelt összhangzatos emberi egyéniségének, amelyben a férfiúi szilárdság az önzetlen hazafiúi hévvel, a család szeretete a baráti hűséggel egyesült.

Emlékszem, hogy mikor több mint tíz évvel ezelőtt ránk szakadt a legnagyobb nemzeti katasztrófa, melyet történelmünk felmutathat, Vargha Gyula mély búval idézgette Tompa szavait : «A vén lelke örömmel eltelik, hogy nem kell élni már sok ideig». A Gondviselés mégis adott neki még 10 esztendőt s ha ezalatt sok keserűséget éltünk is át mindnyájan s ha ma is gondterhesek napjaink, azt hiszem, Vargha Gyula lelke nagyobb megnyugvással hagyta el most porhüvelyét, mint hagyta volna el akkor, mert látta, hogy nemzete megmenekült a végpusztulástól s ha ezt a 10 évet így átélte, jövője felől többé nem kell kétségbeesnünk.

Ez a gondolat enyhítse nyugalmadat, drága barátunk, kinek élete, munkássága példaként fog tudományunk és irodalmunk váltakozó nemzedékei előtt ragyogni.

Isten veled!

Szemere György ravatalánál.

Kéky Lajos búcsúztató beszéde 1930. szept. 8-án.

A Kisfaludy-Társaság nevében mély megilletődéssel s igaz kegyelettel búcsúzom kedves társunktól, Szemere Györgytől. Tizenhárom esztendővel ezelőtt, sikereinek és alkotó erejének teljességében hívta meg tagjai sorába Társaságunk őt, mint gondolkodásmódjában, érzésben, képzeletében, egész költői világában leggyökeresebben magyar íróink egyikét. Nemcsak a maga írói sikerei kísérték körünkbe, hanem dicsőséges, minden magyar szívnek drága családi emlékek is. Nemcsak egy kitűnő író nevének fényét hozta magával, hanem ezen a néven egy előkelő család nagy multjának ragyogása is tündöklött. E fényes multú, a honfoglalók dicső sorából eredő család a harc mezején s a közélet terén szerzett babérait írói koszorúkkal is gyarapította. A magyarság nagy évszázadának lelkes írói mozgalmaiból a Szemere-családnak négy tagja vette ki részét: Pál, Krisztina, Bertalan és Miklós. Ezeknek a dicsőknek nagy tradicióit örökölte s szolgálta becsülettel és híven megboldogult társunk. Az ő lelkében is az a szent láng égett, mely hevítette lelkes elődjeit. Az igazi, lelke szerint magyar költészet művelője volt regényeivel, elbeszéléseivel, színdarabjaival. Szíve telve volt szeretettel, együttérzéssel a magyar faj és föld iránt s ez az érzés melegíti át minden írását. Igaz és jó magyar emberekké kívánta nemesíteni olvasóit is és tiszta, mélytüzű idealizmussal bízott e törekvésének nemzetépítő sikerében. A modern irodalomnak sok nemzetietlen és léha törekvése közt szinte magános szigetként állt s kivételes érték gyanánt hatott az ő tiszta magyar világa s gyökeres írásművészete. Szívünkből gyászoljuk elvesztését s azzal a borongó szomorúsággal nézünk tűnő árnyéka után, melylyel őszre váló, hűvös napon a pásztor utánamereng a magyar puszta énekes szavú költöző madarának. Ősz köde, szomorúsága űli meg egész életünket, csüggeszti lelkünket, jól esik a régi, boldog magyar élet emlékei közé menekülnünk. S míg lesz magyar olvasó, ki hálás fogékonysággal tárja ki lelkét az előtt a kedves, színes, vidám magyar élet előtt, melynek Szemere György egyik legkedvesebb szavú rajzolója volt, addig élnek az ő munkái is s bennük él ő is. Megboldogult társunk igen szépen írta egy alkalommal: «A költő származása mindig előkelőbb, mint a született úré, mert régibb, olyan régi, mint a dal maga». Becsületben tartjuk költői értékét, de a költő emléke mellett hálás kegyelettel őrizzük a született úr előkelő, kedves egyéniségének emlékét is. Kedves társunk, Isten veled!

Szabolcska Mihály ravatalánál.

Kozma Andor búcsúztató beszéde 1930. nov. 4-én.

Megdicsőült társunk és barátunk!

Mint a villám csapott reánk, magyar tudományos akadémiai és Kisfaludy-társasági híveid szerető körére, halálodnak nem várt híre. Tudtuk, hogy már hónapok óta gyöngélkedtél, de épen az utóbbi időkben úgy látszott, hogy biztos gyógyulásod folyamatban van. Csak nemrég látogattalak meg boldog otthonodban, hogy elbúcsúzzam tőled, mielőtt szerető hitveseddel együtt Temesvárra indultál nagytiszteletű lelkész fiatokhoz. Tegnapelőtt reggel már onnan kaptam tőled néhány derűs sort a postán, melyben tudattad odaérkezésteket és jó egészségedet. Alig néhány óra mulva, fájdalom, már a lesújtó hír is megjött hirtelen halálodról.

A végzettel nem vitázhatunk. Itt fekszik előttünk koporsóba zárt tested elhidegülve. Jóságos baráti kéz-szorításodat már nem érezhetjük, melegen reánk tekintő szemeid már örökre lehúnytak.

Mégis, te élsz gyönyörű költészetedben, melynek magyarul zenélő ritmusaiból kihangzó szövege : csupa szeretet. Már az a két első költeményed is, mellyel az ismeretlenség homályából kiléptél, forró magyar képzeletednek szép csodája. Hazád, nemzeted és acélos szittya fajodnak büszke szeretete teszi azzá.

A párizsi Grand caféban, a cigány zenéje még mindig szívébe zengi minden magyarnak a kérdést: «Mi is azon sírni való, hogy a ménes ott delelget valahol egy csárda mellett»? Másik, ehhez hasonlóan szívünkbe markoló dalod, a salzburgi csapszékről, szintén megerősít bennünket faji büszkeségünkben utolsó versszakával : «Ha ez a csárda a Tisza partján volna, arról a leányról kevesebb szó folyna, az is, ami folyna, tudom, másként folyna, s idebenn azóta csak egy legény volna!»

Van-e a földkerekén nagyobb virtus a magyarnál? Mi a szerelmes sváb legények tereferélése a magyar legény tettrekészségéhez képest?

Ha egyéb költői remeked nem volna ennél a két dalnál, akkor is halhatatlan lennél minden igaz magyar szívében. Szinte úgy hatottál ezekkel, hogy későbbi szép költeményeid nem részesültek olyan figyelemben, aminőre érdemesek.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság azért a két első művedért hamar megválasztott tagjává. Te ezt utólag is megszolgáltad kötetekben kiadott igen érdemes költeményeiddel. Ezek mind, részben a hazáról, a hitről, a becsületről s a családi boldogságról zeng-

nek — és valamennyit áthatja és szívünkbe vési ellenállhatatlanul a valamennyiben szívdobogásként lüktető szeretet.

Teljes, szép költői élet-munkádban nyoma sincs a szépirodalmunkban már évtizedekkel előbb felkapott utánzásnak, idegen, divatos és divatjuk mult költők mintái szerint.

Te, nemes halott, nagy költő, hű magyar és igaz barát, szeretetben gazdag életed folyamán effélékkel nem törődtél. Zavartalanul daloltál, szívedből felzengő, gyönyörű nemzeti énekeket. Egész életed hűséges, gyöngéd érzelmesség volt. Szebb összhang a szférák zenéjében sem lehet, mint volt a te hűséges költő szívedben.

Ha van valami, ami örökszép és halhatatlan, az: az isteni emberszeretet. Te ezért lész feledhetetlen gyönyörű költészeteddel együtt, nemcsak gyászoló családod, hanem barátaid szívében is, míg ezek élnek — és halhatatlan költője a magyar nemzetnek mindörökké, Ámen!

Jakab Ödön ravatalánál.

Pekár Gyula búcsúztató beszéde 1931. márc. 8-án.

Magyarság oszlopa, a magyar hit, a magyar remény, a magyar halhatatlanság ékesszavú poéta-apostola, ímhol Te is elhagysz minket és ép abban a viharos percben, midőn a létében fenyegetett, csonkán vérző hazának a legnagyobb szüksége lenne ily meg nem alkuvó, meg nem hajlítható szittya *jellemderekakra*, ily hő és hű székely-magyar szívekre, melyek az ezeréves és át nem értékelt nemzeti hagyományok ihletett és ihlető ereklyetartói. Jakab Ödön ... szeretve becsült Ödön barátom, Te is elmégysz és engem, midőn most a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaság nevében a még le nem szegezett koporsóban nyugvó, földi szemnek utólszor látható orcád elé lépek, engem a búcsú e fájó percében elfog a nagy magyar bánat, mert úgy érzem, a magyar erő oltártüzének egy lángja most utolsót lobban s a Te költői léleklángod elsuhanásával csak annál sötétebb lesz körültünk a rémes álmú trianoni éjszaka. Hűlő kezed kisiklik tartóztató ujjaim közül ... hosszú harminc éven át barátian enyém volt a Jakab Ödön férfiasan nemes jobbja s valahányszor megszorítottam, mindig úgy éreztem: jobbá és magyarabbá leszek e kozmopolita hivalkodású magyar főváros Bábelében. Jakab Ödön szeméből a messze székely tájak attilai napsütése sugárzott felém s poéta-ajkának ihletett szavából a marostordai, vadasdi vadvirágok illata áradt rám, újabb és újabb magyar törhetetlenségre üdítve, lelkesítve engemet ...

Erdély, Marostorda, Vadasd ... óh ti hosszú ezeréven át magyar napsütésben tavaszodó tájak, beh messze is vagytok ma ettől a koporsó-

tól, melynek száműzött, elnémult lakója napsütéstek káprázatát immár a lét más rejtelmes dimenzióiba viszi el most magával. Erdély, Marostorda, Vadasd ... hej, ti most nem magyarul, nem magyarnak tavaszodtok, tán a Jakab Ödön honi virágai is már más nyelven társalognak, — s én mégis úgy érzem, ott messze, a keleti csonka határon túl, de a szentistváni ősbérceken fájóan innen, ott most e percben nagyot dobban a föld szíve : e szív, a föld szíve, nem múló évadidőknek és évadnemzeteknek, nem bitorló idényuralmaknak fogad szót, a föld, azok a makacs, nehéz székely hegyek székelyek maradnak s szent az a misztikus szerződés, mely az embert ahhoz a röghöz s a rögöt ahhoz az emberhez köti, amely rögön az ember született, amelyen az éltét ahhoz a röghöz kötő napvilágot meglátta. Honszeretet, honhűség, honkötelem, honáldozat, hontudat ... ti legihletőbb forrásai minden szépnek, igaznak és jónak, minden legnagyobbnak e földön, ti mind a rög s a születő ember ama misztikus szerződéséből fakadtok és van-e nálatoknál nagyobb erő e glóbuszon? Hisz a világtörténet harcai se mások, mint végesvégig ez erők harcai ... és a Jakab Ödön nemesen zengő poézise is csak a ti székely-magyar kasztaliai vizetekből fakadt!

Fenkölten üde, tiszta poézis ez, mely nem a Nadir anyagias érzékiségébe taszít, hanem a Zenith fenkölt eszményei felé üdíti a magasba a lelket. Jakab Ödön a marosvásárhelyi s a kolozsvári *skólák* puritán szellemének a tanítványa s e szellem a pestbudai Bábelben se hagyja el őt. Tanárként jön fel a fővárosba és sikerekkel dús irodalmi pályája az országos népszerűség jegyében itt szélesedik diadallá a magyar glóbusz szélrózsájának minden irányában. Ötven éven át dalol s művei : a *Hangok az ifjúságból*, a *Nyár*, a *Tetemrehívás*, *Szilágyi és Hajmási*, de mindenekfelett mély érzésű *Róza*-dalai a nemes szenvedelem, a nemes szerelem el nem homályosuló gyöngyszemei. *Őszi virágait* a M. T. Akadémia az Ormódy-díjjal, *Árgirusát* pedig a Nádasdy-jutalommal tüntette ki. Szép élet, szép pálya, mint a napsugár, oly egyenes, éltető, derűs, nemes. E derűt csak most tizenhárom éve homályosítja el a forradalmak borúja. A nemzetköziség vörös villáma szívén találja a hazafiság hősét, Jakab Ödönt, s szűkebb székely hazájának galád elszakítása komor, sötét felhőkbe fúlasztja élte napjának lemenetelét. És legnagyobb bánata az lett, hogy az idegen rombolókhoz még hűtelen honi magyar írók s költők is csatlakoztak, kik csákánnyal estek neki a szent nemzeti hagyományok rombolásának. Ez fájt neki legjobban ...

De csitt! A perc int : a homokóra, a nemes eszmények, nemes hagyományok nemesen zengő költőjének homokórája lejárt. Drága barátom, midőn a M. T. Akadémia, a Kisfaludy- s a Petőfi-Társaság elismerésének virágait meginduló koporsód útjára hintem, csak egyet szeretnék

kívánni Neked: addig is, míg újból magyarul illatozó vadasdi virágok pompázhatnak majd otthoni hantodon, legyen Néked könnyű itt, csonka kis Magyarhonban a föld! Magyarság oszlopa, a magyar hit, a magyar remény, a magyar halhatatlanság ékesszavú poéta-apostola, Jakab Ödön, Isten veled!

ÜDVÖZLŐ BESZÉDEK.

Jánosi Gusztáv veszprémi kanonoki házának emléktáblája előtt.

Radó Antal r. t. beszéde 1928. jún. 28-án.

Tisztelt ünneplő gyülekezet! A Kisfaludy-Társaság képviseletében jelentem meg e helyütt, hogy hódoljak Jánosi Gusztáv emlékezetének, akit ezelőtt 29 évvel meghívtunk tagjaink sorába és aki egész haláláig lelkesen részt vett munkálkodásunkban.

Most, hogy itt állok az e férfiú nevét viselő emléktábla előtt, magam előtt vélem látni az ő jóságos arcát, az ő kedves mosolyát, mellyel a Kisfaludy-Társaság ülésein annyiszor közeledett felém, aki az övéivel azonos mesgyéken igyekeztem irodalmunk szolgálatára lenni. Engem mindig azokra a középkori ájtatos barátokra emlékeztetett, akik klastromok csendjében, elvonulva hűvös cellájukba, napestig másolgatták egy-egy régi klasszikusnak verseit, melyeket gyakran csak az ő lelkes munkájuk mentett meg az utókor számára. Ezeket a jámbor kópizálókat hiúság nem igen bántotta, és csak nagyritkán jegyezték oda nevüket annak a kódexnek végére, mely talán hosszú évek fáradozásának gyümölcse volt. Ilyen önzetlen, hiúság nélküli volt Jánosi Gusztáv egész irodalmi működése is. Ő is másoló volt, csakhogy az ő másoló munkája sokkal magasabbrendű. Ahhoz nem elég egyszerűen utána pingálni az eredetinek betűit: hogy valaki a saját nyelvén úgy szólaltasson meg egy idegen költőt, hogy a maga olvasójára ugyanazt a hatást gyakorolja, melyet az az idegen költő gyakorolt a maga nemzetére: ahhoz az alapos nyelvismereten kívül sok más adomány is kell: ahhoz az illető tolmácsnak magának is költőnek kell lennie, mégpedig a formaművészet olyan magas fokán álló költőnek, aminő magas fokot az eredeti költői alkotás nem is kíván meg; hisz neki az eredeti gondolatát nemcsak meg kell értenie és át kell éreznie, nemcsak át kell plántálnia annak minden árnyalatát, de a legtöbbször ugyanannyi sorral, sőt ugyanannyi szótaggal, a rímelésnek ugyanolyan rendszerével kell ezt elérnie, aminő az eredeti műben előtte áll. Hogy a mi nyelvünk és a nyugateurópai nyelvek közti nagy különbségeknél fogva ez milyen óriási nehézségekkel járó feladat, azt

Jánosi sokszor panaszolta nekem, és valóban csak az tudja megítélni, aki az efféle munkával már maga is küzködött. Mert a legtöbb esetben valóságos küzködés az, — így szólt — melyet a műfordítónak folytatnia kell ; rámeresztve tekintetét az eredetinek valamely nehéz sorára, megpróbálja tíz-, húszféleképen visszaadni azt, értelemben, szótagszámban, ritmusban, rímben azonos módon, s mikor azt hiszi, hogy eltalálta az igazi formát, és talán, pihentetni fáradt agyát, kimegy a szabadba, az a nehéz sor ott is üldözi, ő ott is próbál még közelebb jutni az eredetihez, ott is ki-kiveszi ceruzáját és papirosát, hogy följegyezze azt az új formát, amelyet talált ; sőt ha aztán éjszakai nyugalomra tér, gyakran még ott sem bír szabadulni attól a nehéz sortól, föl-fölvillan agyában valami új fordulat, valami szerencsésebb szófűzés, és lámpát gyujtva, siet azt is följegyezni, hogy esetleg másnap reggel azt is helytelennek találva, eltépje és újra kezdje a harcot. Ilyen munkát végzett Jánosi Gusztáv hosszú évtizedeken át, mialatt átültette számunkra a *Megszabadított Jeruzsálem*et, az *Elveszett Paradicsom*ot és számos más remekét a világirodalomnak.

És nekem ma, e két nagy eposz címének fölemlítésekor önkénytelenül az jut eszembe, hogy miként Tasso hősei azért harcolnak, hogy egy a pogányság uralma alá került szent helyet megszabadítsanak, úgy ma nekünk magyaroknak is nem egy, de sok szent helyünk van, melyekről elmondhatjuk, hogy «örökünkbe, uram, pogányok ültenek». És eszünkbe jut az is, hogy e szent helyeken sok-sok jó magyar gondol a régi jobb világra, mint egy «elveszett paradicsom»-ra, mely után lelke visszasóvárogni soha nem szűnik. Hogy ez a régi jobb világ ismét visszaszálljon közénk és ő közéjük is, arra, addig, amíg fegyverrel nem tehetjük, a kultúra eszközeivel kell törekednünk. Addig nagyon sok olyan, a legnemesebb idealizmussal eltelt íróra és költőre van szükségünk, aminő Jánosi Gusztáv volt. S én azt kívánom, hogy e nemes város tanuló ifjúsága, midőn elhalad e ház előtt és pillantása ráesik ennek az emléktáblának betűire, necsak kegyelettel gondoljon arra a szentéletű férfiúra, akinek neve onnan feléje csillog, hanem merítsen a kegyelet e márvány jeléből buzdítást arra is, hogy kövesse az ő nemes példáját, dicsőségére Veszprém városának, dicsőségére a magyar irodalomnak, dicsőségére a magyar nemzetnek!

Beöthy Zsolt síremléke előtt.

Berzeviczy Albert elnök beszéde 1930. okt. 26-án.

A Kisfaludy-Társaság nyolc és fél év előtt feledhetetlen elnökének elhúnyta után nyomban elhatározta, hogy síremlékről fog gondoskodni és meg is indította a gyüjtést. Sajnos, ezer akadállyal kellett megküzdeni,

míg létrejött a síremlék, derék művészünk, Kallós mester alkotása, ki a Beöthyhez fűződő emlékek világából egy gondolatot ragadott ki: Beöthy irodalmi hatását a művelt magyar nőre; ezt jelenítette meg szimbólikus alakjában. Beöthy a maga varázsos stílusával, az eszmei szép birodalmának magasságaiba kétségkívül biztosabb kézzel emelte a női szíveket, mint bárki más. De érdeklődése a nőképzés kérdései és munkája iránt mutatja, mily hivatást is tulajdonított a nőnek a nemzeti regeneráció nagy művében. Nemzeti katasztrófánk őt már betegen találta és kétségkívül gyorsította végét: ő is azok közé az áldozatok közé tartozott, akiket az összeomlott Nagymagyarország magával ragadott sírjába. Legalább szellemi téren meg kell teremtenünk a folytonosságot az összeomlás előtti és az összeomlás utáni Magyarország között. A jelen szükségletei, bajai, panaszai között nem szabad megfeledkeznünk a mult hagyományairól. Azok közé a szellemi kincsek közé, melyeket a Nagymagyarországból át kell mentenünk a csonka hazába, soroljuk a Beöthy Zsolt tanítását, amelynek épen a Kisfaludy-Társaság, az ő tágabb családja hivatott őrzője.

Vargha Gyula síremléke előtt.

Kozma Andor m. elnök beszéde 1931. május 2-án.

Mély megindultsággal teszem le a Kisfaludy-Társaság koszorúját Vargha Gyulának, néhai másodelnökünknek, a nagy költőnek síremlékére. Hű baráti tiszteletünk és szeretetünk virrasszon örökszép álmai felett.

Az érsemlyéni országos Kazinczy-ünnepen.

Kéky Lajos beszéde 1931. aug. 23-án.

Tisztelt ünneplő közönség! Kedves magyar testvéreim!

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság szíves testvéri üdvözletét van szerencsém tolmácsolni mindazoknak, kik ma itt a kegyelet oltárán áldoznak. Elküldték e testületek általam a hódolat koszorúját, a hála és kegyelet virágait is erre a szent helyre, hol 172 esztendővel ezelőtt lángra gyúlt az a szövétnek, mely most száz esztendeje lobbant utolsót. Lángra gyúlt s egy példaadóan munkás, áldozatos és áldásos életen át világított egy egész nemzet előtt, olvasztgatta a közöny jegét, melengette a fásult, álomtól öldösött szíveket, utat mutatott a munkára lelkesülteknek s áthevítette a maga szent forróságával a nemzet megmentésére fölsorakozott kis tábort. Ez a kis hadsereg megmentett az élet számára egy tetszhalálba hanyatlott nemzetet, melynek szíve

akkor csak ezekben a vakmerően álmodozó, egeket ostromlóan bizakodó, szegény magyar írókban dobogott ; lelke csak az ő ajkukon jutott szóhoz.

Nagy és nemes hivatást szánt a Gondviselés Kazinczynak, apostoli hitet és áldozatosságot kívánt az a munka, melyet elvégzett. Száz esztendő távolából úgy ragyog föl előttünk a szent öreg alakja, mint diadalmas hadvezéré, ki maroknyi seregét győzelemre tüzeli lelkének égő és fanatikus hitével.

A XIX. század az alélt magyarságra egy végzetesnek látszó eseménnyel, az osztrák császárság proklamálásával köszöntött be. A bécsi udvar beolvasztó törekvései soha olyan hatalmas ösztönzést nem nyertek, mint ezzel a lépéssel, és soha olyan hatalmas szervezet nem állott szolgálatukra, mint ekkor. S ezzel a hatalmas, szuronyok erdejére támaszkodó politikai szervezettel szemben egy szegény magyar író vállalkozik egy másik szervezet kiépítésére. Kazinczy Ferenc volt ez, ki a szabadelvű eszmékért szenvedett hosszas fogság után a hősök és hitvallók útján, az apostolok hivatásával emelkedett a magyar irodalom élére. Ő látta legtisztábban, hogy a művelődés a nemzet számára akkor is nemcsak életszükséglet volt, hanem a feltámadásnak egyetlen lehetséges eszköze. Nagy elhatározással látott munkához, hogy a tehetetlenül veszteglő, elmaradt magyarságot felrázza tétlen fásultságából s kimozdítsa elmaradottságából. Szegénységtől, rokoni rosszlelkűségtől s az életnek mindenféle gondjaitól sujtva is rendületlen áldozatossággal csügg hivatásán, melyet egyik írótársa ezekkel a szavakkal köt lelkére : «Lelkesítsd meg az elevenség nélkül heverő testeket!» Feláldozza vagyonát és nyugalmát, kemény harcokat és méltatlan támadásokat áll, de végül mégis a nemesen végzett munka s a győzelem tudatában mondhatja el, hogy életre keltette az alvókat ; hogy «a vetett mag bizonyosan teremni fog s akkor nevem áldásban lészen».

Az álmodozóknak, rajongóknak kis hadserege győzedelmeskedett az akkori világnak egyik legnagyobb hatalmával szemben, mert a szívükben lobogó lelkesedés adta fegyvereiket, nem az erőszak. Életre kelt az elalélt nemzet, szomjúság támadt benne a haladó világ új eszméi iránt s tettre feszülő fogékonysággal várta Széchenyi riadóját s nagy reformját.

Ezt köszönjük Kazinczy határtalan lelkesedésének s önfeláldozó buzgalmának. Ő törte az utat az eljövendő nagyobbak előtt ; apostoli munkája egyik legdicsőségesebb fejezete a magyar történelemnek. Méltán látja kegyeletünk legnagyobbjaink között, kiknek fényes alakjaira ma fokozott áhítattal tekintünk. A magyar szenvedés óceánján ők világító tornyaink, bennük és általuk összedobban szívünk s egymásra talál a határokon keresztül egymás felé nyujtott jobbunk. Legyen áldott emlékük s legyen százszor áldott azé, kit ma hálánk és kegyeletünk ünne-

pel s ki több mint száz esztendővel ezelőtt megmozdította a tunya magyar földet s bele merte kiáltani a csillagtalan magyar éjszakába az ébresztőt : Magyar, hajnal hasad!

TAGAJÁNLÁSOK.

I. 1929-ben.

1. **József** kir. herceg őfenségét ajánlják Hegedüs Loránt és Berzeviczy Albert r. tagok.

A Társaságunkban megüresedett egyik rendes tagsági helyre alulírottak tisztelettel ajánlják József magyar királyi herceg tábornagy Ő Fenségét megválasztásra.

Ez ajánlásunkban nemcsak az vezet, hogy a Fenséges Úrban a magyar történelem egyik legnemesebb érzésű fiát s egyik leghősibb katonáját hódolva tiszteli, hanem irodalmi szempontból vezet bennünket e téren való munkásságának elismerésre méltó nagy értéke. *Erdei magány és egyéb vadásztörténetek* című, 1913-ban megjelent művében a természet s magány hivatott tollú megfigyelőjének s átérzőjének bizonyult ; nagy érdeklődést keltettek afrikai útleírásai is, de életének eddigi főműve *A világháború, amilyennek én láttam* című nagy történeti krónikája, melyből eddig két kötet jelent meg és amely az elmúlt világrendítő történeti események pótolhatatlan emlékirata ; úgy nagyfontosságú adataival, mint szerzőjének közvetlen tapasztalataival hatása maradandó lesz. Irodalmi stílusa külön elismerést érdemel. E nagy művet Társaságunk elnöke, Berzeviczy Albert jellemezte legjobban érdemei szerint, midőn 1926-ban a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székéből ismertette azt. Az ő méltatása egyúttal indokolása ezen tagajánlásunknak is.

Budapest, 1928. december 6-án.

Hegedüs Loránt. *Berzeviczy Albert.*

2. **Babits Mihály**-t ajánlják Ravasz László, Berzeviczy Albert, Sík Sándor, Voinovich Géza és ifj. Hegedüs Sándor r. tagok.

A Kisfaludy-Társaságban megüresedett egyik költői helyre tisztelettel ajánlom *Babits Mihály*-t.

Babits Mihályhoz engem nem fűz sem barátság, sem ismeretség. Rám nézve csupán irodalomtörténeti alak, s azonfelül talán irodalomtörténeti probléma. Mind a két szempont egyaránt arra indít, hogy ajánlásomat megtegyem.

Költői egyéniségének magva valamely tragikus szomorúság, amely rendkívüli érzékenységéből és irodalomtörténeti pályafutásának külső

körülményeiből származik. Túlságosan kifinomult lelkülete onnan vette az első indítást, ahol az Arany felhőbe vesző hegycsúcsa táplálja, mint óriási vízválasztó, a mai irodalom lejtőire zuhogó gleccsereket. Művészisége, egyetemes irodalomtörténeti műveltsége, erős intellektualizmusa egyaránt innen eredő klasszikus örökség. De csatlakozott a Nyugat körül csoportosult írói társasághoz s annak egyik vezére lőn, mégpedig a legtanultabb és leginkább nyugateurópai vezére. Az új utak keresése közben érzékenysége még fokozódott és futó impressziókat szedett fel; elmélkedése szimbolizmusban virágzott ki; verselési virtuózitása néha beleütközött a lehetőség határaiba. Közben irodalomtörténetünk legválságosabb korszakának minden ellentéte önsúllyal nehezedett reá s az elmúlt emberöltő tarkán gomolygó szinkretizmusa tanácstalanná, keresővé s ezer csalogató hatás kergetőjévé tette. Vannak versei, amelyek a keresztyénség örök szépségeit lehelik, ismét vannak olyanok, amelyekben egy kései, ideges humanista a klasszicizmus jelmezében a mindig új pogányság impresszióit hajszolja. Természetszemlélete közvetlenül a Petőfi és Arany leíró költészetét folytatja, kevesebb belső megáradással és több filigrán technikával, amely néhol a bűvészetig fokozódik. Keserű és fáradt, de csökönyösen hivő s összedőlt világok törmelékei közül váratlanul és idegenül a magasba szökken, mint az Akropolis omladékai közt az agavé virágdorongja. Dogmatikai szempontból sok versét gáncsolhatnók, de a Kisfaludy-Társaságban ez a szempont volna a legigazságtalanabb, nemcsak vele szemben, hanem minden más költővel szemben a világon. A lírikust nem szabad egy-két kiszakított verse után ítélni meg, mert sokszor egészen ellentétes hangulatokat és érzéseket énekel. Bár mindenik dala ő, maga mégis más és több, mint ez vagy az a dal külön-külön. Azt kell néznünk, mi a művészi «semper idem» mindenikben?

Ha pedig ezt nézzük és megtekintjük Babits Mihály egész művészi oeuvre-jét, egy negyedszázad költői, műfordítói és kritikai alkotásait, meg kell vallanunk, hogy géniusza olyan irodalomtörténeti érték, amely méltó a Társaság koszorújára. Vannak költeményei, amelyek a magyar nyelv romolhatatlan gyümölcsei közé tartoznak; műfordításai s közöttük elsősorban a Dante Komédiája, a modern költői kifejezés egyik monumentális alkotása; regényeiben teremtő és ábrázoló erő lüktet, s van az expresszionak egy magyar iskolája, mely őt vallja mesteréül. Mindezek bőven megokolják ajánlásunkat.

Igaz, hogy Babits Mihály annak a tábornak egyik vezére, amely a multban a Kisfaludy-Társasággal éles ellentétben állt. De a Kisfaludy-Társaság nem űzhet pártpolitikát, mert az a rendeltetése, hogy minden igazi magyar literátor-értéknek az otthona legyen. Különben is ennek

a meghasonlásnak egyszer már meg kell szűnnie, mert a «két irodalom» fényűzését a magyar szellemi élet nem bírja meg. Ki tegye meg erre az első lépést, ha nem a legfőbb irodalmi fórum, a Kisfaludy-Társaság? És követhet-e erre nézve helyesebb utat, mint ha mindig csak az igazi értéket keresi és gyüjti? Babits Mihályt akkor is meg kellene választanunk, ha ezzel a vele összefüggő irodalmi problémát nem oldanók meg; de tetemes ráadás lesz a nyereségünkre, ha ezzel a választással az irodalompolitikai kérdést is közelebb visszük a megoldás felé.

Budapest, 1928 december 27.

Ravasz László.

Hozzájárulunk:

Berzeviczy Albert — *Sík Sándor*
Voinovich Géza — *Ifj. Hegedüs Sándor.*

3. **Gyallay Domokos**-t ajánlják Vargha Gyula, Takáts Sándor, Pintér Jenő, Szász Károly, Papp Ferenc, Császár Elemér és Szász Béla r. tagok.

Tekintetes Társaság!

Mult évi ajánlásomat megújítva, a költővel betölthető tagsági helyre melegen ajánlom *Gyallay Domokos*-t.

Vaskenyéren című regényével legjelesebb történeti regényíróink sorába emelkedett. Kemény Zsigmondon kívül alig van regényírónk, ki annyi hűséggel és költői igazsággal támasztaná fel a multat. Erdély egyik legválságosabb korszakát rajzolja, oly megkapó közvetlenséggel, mint ahogy a szemtanú Apor Péter, a *Metamorphosis Transsylvaniae* szerzője kesergi el az önállóságát vesztett Erdély megváltozott világát, az akkor még új német uralom alatt. Elénk tárja a kor mozgató eszméit, úgy, amint azok a szereplők lelkében tükröződtek. A cselekvényt biztos kézzel szövi, s a jellemeket lélektani hűséggel rajzolja.

Novellás kötetei: *Ősi rögön* (1921), *Mindenre sor kerül* (1924), *Föld népe* (1924), *Rég volt, igaz volt* (1924) szintén kiváló elbeszélő tehetségéről tanuskodnak, s arról a nagy szeretetről, melyet népe, a derék székely nép iránt táplál. Jobb tolmácsa nincs is nála a székely népnek, róla, Arany gyönyörű kifejezését használva, igazán elmondhatjuk, hogy népének «lelkétől lelkezett». Munkáit tiszta, hamisítatlan magyar nyelv, erős hit és tiszta erkölcsi felfogás jellemzi. Mind oly tulajdonság, mely ha korunk beteges irányának tetszésével nem találkozik is, de annál inkább összhangban áll Társaságunk nemes hagyományaival.

Gyallay a legutóbbi választás alkalmával, első szavazáskor elnyerte a szavazatok abszolút többségét. Minthogy azonban Áprilyvel egyenlő

számú szavazatot kapott, másodszor is szavazni kellett, mégpedig szabályaink értelmében igennel vagy nemmel. A sorshúzás Áprilyt jelölte elsőnek, ki elnyervén az abszolút többséget, Gyallayra másodszor már nem szavazhattunk. De akkor csaknem mindnyájan azzal az érzéssel oszlottunk szét, hogy Gyallay mintegy szerzett joggal indulhat a legközelebbi választás elé.

Remélem, a Kisfaludy-Társaság nem hazudtolja meg önmagát s Gyallay Domokost, kinek az elszakított magyarság annyit köszönhet, tagjai sorába iktatja.

Pusztalöb, 1928. december 16. A Tekintetes Társaságnak

alázatos szolgája
Vargha Gyula,
rendes tag.

Az ajánlást magunkévá tesszük:

Takáts Sándor *Pintér Jenő* *Szász Károly*
Papp Ferenc *Császár Elemér* *Szász Béla.*

1930-ban:

1. **Babits Mihály**-t ajánlják Hegedüs Loránt, Berzeviczy Albert, Ravasz László és Radó Antal r. tagok.

Alulírottak tisztelettel ajánljuk a Kisfaludy-Társaság rendes tagjául való felvételre *Babits Mihály* költőt és irodalomtörténészt. Babits Mihálynak tavaly huszonötéves költői munkássága gyümölcse gyanánt megjelent összes költeményei kiváló költői tehetségéről tesznek bizonyságot. Munkáival úgy Magyarországon nagy olvasóközönséget, mint a külföldön sok tisztelőt szerzett a magyar irodalomnak. Arany János útmutatása szerint Babits Mihály a magyar régi írók méltatásával és a magyar prozódia kérdésével is foglalkozik igen eredményesen. Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy Társaságunk gyarapodására fog szolgálni, ha Babits Mihályt tagul felvesszük.

Budapest, 1929. december 9.

Tisztelettel

Hegedüs Loránt *Berzeviczy Albert* *Ravasz László* *Radó Antal.*

2. **Gyallay Domokos**-t ajánlja Szabolcska Mihály r. tag.

Tekintetes Társaság!

A Kisfaludy-Társaságban megüresedett három költői (szépírói) hely közül egyre a már ismételten ajánlva volt *Gyallay Domokost*, Erdélyben, Kolozsvárt élő és működő írótársunkat ajánlom.

Működésére és szépírói munkásságára nézve legyen szabad itt idéznem az ő nekem megküldött curriculum vitae-jéből az alábbiakat:

«Az összeomláskor — látva az erdélyi magyar intelligencia megrendülését és elvándorlását s mérlegelve ennek a folyamatnak szomorú következményeit — elhatároztam, hogy a kecsegtetések ellenére Erdélyben maradok s szerény erőimet a magyar falusi nép szolgálatára fordítom. Erre a szolgálatra éreztem ugyanis legtöbb lelki készültséget és hajlandóságot.

Elhatározásomban csak megerősödtem, mikor azt kellett látnom, hogy erdélyi írótársaim nagyrésze a mi hagyományainkkal és jövő feladatainkkal nem egyező célokat követ. Tíz esztendő távlatából elégtétellel állapítom meg, hogy sem mellőzések, sem csábítások nem térítettek el az elárvult, testileg és lelkileg ostorozott, maszlagokkal bódított falusi nép ügyétől.

Irodalmi munkásságomat ez a lelki hajlam és ez az öntudatos elhatározás irányította.

1. *Ősi rögön* című kötetemben Erdély tört'nelméből és népi életéből merített elbeszéléseimet adtam ki. Mind a nép, mind annak vezetői nagyon szívesen fogadták ezt a könyvemet, a benne levő elbeszéléseket műsoros estélyeken, vallásos összejöveteleken rendre felolvasták. A könyv második kiadása is fogytán van (1922).

2. *Föld népe* című kötetemben a népéletből vett elbeszéléseimet foglaltam össze (1923).

3. *Rég volt, igaz volt* című kötetem történelmi elbeszéléseket tartalmaz (1924).

4. *Vaskenyéren* című regényemben az erdélyi nemzeti fejedelemség bukásának idejét rajzoltam s mai helyzetünk hasonló fájdalmait éreztettem. A munkám három kiadást ért (1925—27—28).

5. *Falusi színház* címen kis gyüjteményt adtam ki (1928) magam írta tréfás jelenetekből, egyfelvonásosokból. Ezeket a nép kedvvel játsza. Többet a román falvak vezetői is a szerző megnevezése nélkül, olykor román szerzők neve alatt játszatnak népükkel.

6. *Nagy tűz árnyékában* címen regényt írtam (1928), amelynek főhőse a fogság alatt bolsevizálódott tiszti szolga, aki végül mégis ráébred magyarságára. Ez a munkám jelzi a legnagyobb erdélyi könyv-kelendőséget, több mint 3000 példányban rendelték meg egyszerű gazdaemberek.

7. *Dávid Ferenc búcsúzása* címen (1929) egy felvonásban jelenítettem meg hitfelekezetem alapítójának mártíromságra kész lelkületét.

Ez tíz esztendőnek aratása. Nem sok, talán nem is elegendő. Mikor azonban ezen tünődöm, némi megnyugvást szereznek nekem a *Magyar Nép* című hetilap kilenc évfolyamának hatalmas kötetei. Ezeket is nagy-

részben magam írtam. Annyi kétségtelen, hogy a lap minden sorát, sőt minden szavát átszűrtem szívemen is, eszemen is.

1920-ban a nép elárvulásának láttára vetettem föl a lap megindításának tervét. Egy évig tartó küzdelem után azzal a kikötéssel adtak megbízást a szerkesztésre, hogy tegyünk próbát vele, ha egy év alatt bejön kétezer előfizető, akkor fenntartják a lapot, különben beszüntetik. Az első évben négyezer előfizetőnk volt, most elhagytuk a 20 ezeret.

A lapban azt hirdetem olvasóimnak, hogy igyekezzenek nagyobb műveltséggel, jobb erkölcsökkel s főként áldozatkészséggel különbözni a környező népektől.

A *Magyar Nép* mellett sok kultúrális munka folyik. Megindítottam a népkönyvtárak szervezésének ügyét. Az idén mintegy 150-et fogunk megszervezni, de nem nyugszunk, amíg mind az 1200 falunkban népkönyvtár nem lesz.

Ezekben meg is rajzoltam munkásságom vázlatos képét. Azon az őrhelyen, ahol én állok, sajnos, sokszor van fegyverzörgés, ami tudvalevőleg nem kedvez a múzsáknak.»

Ismételten ajánlom Gyallay Domokost t. tagtársaim szíves figyelmébe és jóindulatába.

Budapest, 1929. december 31. Kiváló tisztelettel

Szabolcska Mihály.

3. **Kosztolányi Dezső**-t ajánlja Radó Antal r. tag.

Tekintetes Társaság!

Az üresedésben levő három költői hely egyikére van szerencsém *Kosztolányi Dezső* urat ajánlani.

E most 45-ik évében levő írótársunk ezelőtt 22 évvel lépett először a nyilvánosság elé egy verskötettel, melyet azóta sűrű egymásutánban követtek újabb lírai gyüjtemények, novellás kötetek, regények, műfordítások és kritikai dolgozatok.

Mint lírikus, borongó, érzékeny lélek, mely bár sokszor újszerű, a misztikus felé hajló hangokon szólal meg, de melynek tárgyköre a régi: jobbára családi érzések, a szülőföld emlékein való csüngés, a haza szeretete stb. Nemcsak kiváló verselő technikájával tűnik ki, hanem abban is különbözik több, vele egyívású társától, hogy mindig harmóniában marad a magyar költészet legnemesebb hagyományaival. Így irodalmunk multja iránti kegyeletének is megkapó kifejezést tud adni például Virág Benedekről szóló énekében, hazánk megcsonkulásán érzett fájdalmát is sok erővel tudja megszólaltatni pl. a tőlünk szintén elszakított szülő-

városához, Szabadkához intézett egyik költeményében: «Szülőföldemnek szép határa, hajh! Elér-e még a bánat és sóhaj?»

Kosztolányit ritka formai készsége, mely a legnehezebb versalakoknak pl. a szonettnek és terzinának művelésére is csábítja, vonzotta a műfordítás felé is, és ezen a téren is sok értékeset nyujtott, főleg a *Modern költők* című nagy anthológiájában és Wilde *Páduai hercegnő*jének átültetésében.

Legnagyobb sikereit azonban mint elbeszélő aratta, főleg regényeivel, melyek egyike, *A véres költő*, nemcsak itthon nyerte meg a Tudományos Akadémia Péczely-díját, hanem idegennyelvű fordításokban is szinte világraszóló elismerést szerzett neki. Így a német fordítás elé nem kisebb ember, mint Thomas Mann írt előszót, azt mondva e műről, hogy «több, mint a műveltség és egy nemzeti, vagy akár európai színvonal terméke, hanem egyéni merészség jeleit is viseli homlokán, lelkünket erős újszerűséggel érinti, olyan emberiességgel, hogy fáj, olyan igaz»; a regény egyik epizódjáról, Seneca halálának elbeszéléséről pedig azt írja Thomas Mann: «Seneca utolsó órái annyira megráztak engem, mint kevés dolog az életben és a művészetben». Nagy sikere volt úgy Angliában, mint az Egyesült-Államokban a regény angol fordításának is, továbbá a holland, lengyel és olasz fordításoknak.

Kosztolányi egyéb regényei is becsesek: *A rossz orvos, Pacsírta, Arany sárkány*, és főleg a három éve megjelent *Édes Anna*, mely nemcsak a lelki élet finomvonású rajza tekintetében kiváló, hanem stílusművészeténél fogva is.

A stílus gondossága jellemzi egyébiránt Kosztolányi apróbb, kisebb igényű írásműveit is, valamint nem csekélyszámú kritikai dolgozatait, melyek közül hadd emeljem ki azt a csak nemrég megjelent tanulmányát, ahol bátran és meggyőző érvekkel száll szembe azzal a minden józan határon túlcsapongó bálványozással, mellyel egyesek Ady Endre költészetét körültömjénezik.

Azzal a meggyőződéssel zárom ez ajánló soraimat, hogy Kosztolányi Dezső megválasztásával nemcsak egy nagytehetségű magyar írónak nyujtanók az elismerés koszorúját, hanem egyúttal igen jeles munkaerőt is nyernénk benne, aki számos téren tehet nagy szolgálatokat Társaságunknak.

Budapest, 1929. december 21.

Radó Antal,
a Kisfaludy-Társaság
rendes tagja.

4. **Lampérth Gézá**-t ajánlják Szabolcska Mihály, Császár Elemér és Pekár Gyula r. tagok.

Tekintetes Társaság!

A Kisfaludy-Társaságban üresedésben levő három költői (szépírói) hely közül egyre legyen szabad a már több alkalommal ajánlatba hozott *Lampérth Géza* írótársunkat, a Petőfi-Társaság főtitkárát tisztelettel ajánlanunk.

Irodalmi munkásságára nézve egyszerűn, hű kivonatképpen, idézzük itt Társaságunk 1923-i tagajánlásaiból az alábbi részt: Ajánljuk immár több mint 25 éves, nemes magyar szellemű, tiszta erkölcsű, romlatlan magyar nyelvű költői munkásságát. Társaságunk az ő Deák-ódáját annak idején pályadíjjal koszorúzta, melyhez járultak a Magyar Tudományos Akadémia, Petőfi-Társaság s más irodalmi és kulturális társaságok koszorúi, méltó elismeréseül annak a lankadatlan költői írói munkásságnak, melyet Lampérth Géza a magyar nemzeti szépirodalomnak jóformán minden terén (vers, elbeszélés, regény, drámai, ifjúsági és népies, történeti művek) kifejtett. Elismerte és honorálta ezt a munkásságot a még romlatlan ízlésű magyar olvasóközönség is, melynek Lampérth kezdettől máig egyik legkedvesebb népszerű írója. Több munkáját idegen, német, francia, angol, lengyel nyelvre is lefordították. *A munka hőse* című ifjúsági regényének most készül holland fordítása. Megemlítjük még, hogy Lampérth az utóbbi sorsdöntő időkben főkép a hazafias és vallásos érzésnek a magyar nép, az ifjúság és a nemzeti hadsereg körében való ébresztésén, ápolásán dolgozott áldásos sikerrel. E célból írott népies művei (*A szent kürt, Bocskay és a hajdúvitézek, Rákóczi és a kuruc-vitézek, A végvárak és végbeli vitézek, A Hunyadiak*) sokezer példányban forognak közkézen, mint a hazaszeretet és az integritási eszme tárogatói.

Úgy érezzük ezek után, hogy a Kisfaludy-Társaság sem zárkózhatik el többé ridegen ennek a munkásságnak honorálásától és csak nemes tradícióihoz marad hű, amikor szeretettel ajtót tár az olyan író előtt, aki egész küzdelmes pályáján ezeknek a tradícióknak az irodalmi ellentáborok részéről sok sebet kapott, de rendületlen hűségű katonája volt.

Ismételten ajánljuk tagtársaink és az egész Társaság szíves figyelmébe Lampérth Géza írótársunkat.

Budapest, 1929 december 31.

Kiváló tisztelettel:

Szabolcska Mihály *Császár Elemér* *Pekár Gyula.*

5. **Sebestyén Károly**-t ajánlják Hegedüs Loránt és ifj. Hegedüs Sándor r. tagok.

Alulírottak tisztelettel ajánljuk a Kisfaludy-Társaságban megüresedett rendes írói tagságra *dr. Sebestyén Károly*-t, az Országos Magyar Színművészeti Akadémia igazgatóját, kiváló esztétikust és kritikust. Sebestyén Károlynak úgy önálló irodalmi művei, mint magyar és német napilapokban közzétett könyvbírálatai és színi kritikái a legmagasabb esztétikai fokon állanak és nagy közönség által méltányoltatnak. Ki kell emelnünk nagy érdemeit a tekintetben, hogy német nyelven a magyar irodalom új műveit folyton ismerteti és igyekszik azok hírét és megbecsülését a külföldön terjeszteni.

Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy Sebestyén Károly megválasztása a Kisfaludy-Társaság által kitűzött magas irodalmi céloknak hasznára lenne.

Budapest, 1929 december 19.

Teljes tisztelettel:

Hegedüs Loránt *ifj. Hegedüs Sándor.*

1931-ben:

1. **Móra Ferenc**-et ajánlják Kenedy Géza és Hegedüs Loránt r. tagok.

Móra Ferenc-et, a szegedi Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum igazgatóját, a Dugonics-Társaság ügyvezető alelnökét, a Petőfi-Társaság és a Gárdonyi-Társaság rendes tagját, mint hosszú időn át érdemes szépirodalmi írónkat, aki amellett avar-kún-magyar ősrégészeti ásatásaival és tanulmányaival (4 kötet) a külföldön is megbecsülést szerzett hazai kultúránknak: tagul ajánljuk a Kisfaludy-Társaságba a megüresedett költői helyre. E tagajánlásunk megismétlése tavalyi, boldogemlékű Szabolcska Mihály főtitkárunkkal társaságban tett ajánlatunknak.

Móra Ferenc jelenleg 51-ik életévét éli. Pályafutását mint középiskolai tanár kezdte. 1902—1915-ig a Szegedi Napló munkatársa, majd szerkesztője volt s ettől kezdve az említett két jeles szegedi kultúrintézet igazgatója, mindmai napig. Mint kiváló régészünk az Alföldkutató Bizottságnak is tagja. A fővárosi hírlapirodalomban mint a Magyar Hírlap általánosan kedvelt nem-politikai tárcaírója ismeretes.

Mint szépirodalmi író ifjúsági irodalommal kezdte s erészben következő önálló könyvei ismeretesek. *A rab ember fia* (1910), *Kincskereső*

kis ködmön (1912), *Csalavári Csalavér* (1913), *Filkó meg én* (1915), *Mindenki Jánoskája* (1916).

Elbeszélő és más szépirodalmi művei sorából (1922—1929) kiemeljük a következőket: *Verskötet*, *Az aranyszőrű bárány* (népies mese, később mint dalmű is), *A festő halála*, *Ének a búzamezőkről* (négy kiadás, angol nyelven is megjelent), *Véreim* (1927), *Beszélgetés a ferde toronnyal* (1927), *Sokféle* (1927), *Nádi hegedű* (1927), *Petőfi oltárán* (1923), *A könyvek és virágok embere* (1925), *Császárok és királyok* (1926), *A jó Isten foltozó szűcse* (1927) stb.

Irodalmi érdemein és a magyar őstörténet terén végzett igen sikeres tudományos működésén kívül Móra Ferencet, mint a szegedvidéki nép lelkének, nyelvének és életének legjobb irodalmi ismerőjét és művelőjét is melegen ajánljuk a Társaság jóindulatába.

Budapesten, 1930. december 15-én.

Hegedüs Loránt *Dr. Kenedy Géza.*

2. **Papp Viktor**-t ajánlják Szász Károly és ifj. Hegedüs Sándor r. tagok.

A Kisfaludy-Társaságban az 1931. évi tagválasztó rendes közülésen betölthető írói helyre tisztelettel ajánlom *Papp Viktor* zenekritikust és zenetörténészt.

Társaságunknak régi hagyománya, hogy a tagok sorában legyen zenebírálattal és a zene történetével foglalkozó író is, sőt — különösen mióta megvan a Greguss-jutalom — egyenesen szükség van ilyen tagra, aki a Greguss-bizottságban a zenészeti előadói tisztet kellő szakértelemmel töltheti be. Már háromszor történt, hogy a zenészeti Greguss-jutalom odaítélésekor kénytelen volt a Társaság külső embert kérni föl az előadói tisztre, s két esetben éppen Papp Viktor volt szíves kérésünkre a nagy tudást igénylő s nem csekély munkával járó előadói tisztet elvállalni. Így hát szinte tartozik is a Társaság Papp Viktornak azzal, hogy őt tagjai sorába iktassa.

Papp Viktor — aki gyakorlatilag is műveli a zenét, s mint zeneköltő és hegedűművész több hangversenyt is adott — kora ifjúságától kezdve foglalkozik zenekritikával, s mint több lapnak és folyóiratnak munkatársa, három évtized óta állandó figyelője a magyar zenei életnek. Két év óta a rádiónak is egyik zenei tanácsosa. Mint a zenével foglalkozó irodalom munkásának, tizenkét önálló kötete jelent meg, melyek közül jelentősebbek a következők:

a) Arcképek az Operából — tíz operaházi nagy énekművészünk életrajza és művészetének jellemzése ;

b) Arcképek a magyar zenevilágból — a magyar zenei élet tizenhét mesterének életrajza és méltatása ;

c) Dohnányi Ernő tüzetes életrajza és művészetének méltatása.

E három kötet a magyar zenetörténet megírásánál hézagpótló mű és teljesen új adatok feldolgozása. Épen egyik jeles esztétikus társunk, Négyesy László, állapította meg az operaházi arcképekről, hogy azok «jórészt úttörő jelentőségűek».

d) Beethoven és a magyarok — a mesterek mestere halálának százados évfordulójára készült. A magyar vonatkozásokat teljesen felöleli, módszeresen adja elő, több teljesen ismeretlen adatot dolgoz fel, s mint az egész centenáris irodalomban talán legtöbb új adatot tartalmazó mű : értékességével igen jelentősnek mondható.

Papp Viktor e négy kimagasló művének, de talán egész működésének is egyik legkiválóbb tulajdonsága : irodalmi stílusa. Főként előadásának nemessége teszi őt jelentékeny íróvá. Bírálói mind ezt emelték ki — «nemesveretű belletrisztiká»-nak nevezve *Beethoven és a magyarok* című munkáját.

Nagyobbarányú zenei dolgozatai közül kiemelendő a zenei Greguss-jutalomról szóló említett két jelentése, melyek az 1917-től 1928-ig terjedő időszak kimerítő magyar zenetörténetét adják. Az első jelentést Négyesy László az 1925. évi műbírálati Greguss-jelentésben «a legjelentősebb zenekritikai dolgozatok egyikének» mondotta.

Papp Viktor a Voinovich Géza társunk szerkesztette *Budapesti Szemle*-ben évek óta időnként összefoglalja a zenei eseményeket, lexikoni pontossággal, teljességgel és kritikai méltatással. Megalapította állami támogatással és szerkeszti a *Muzsika* című zeneművészeti, zenetudományi és zenekritikai folyóiratot, mely elérte a legjobb külföldi régi zenei folyóiratok színvonalát. A *Muzsika* az 1929-es teljes és az 1930-as fél évfolyam megjelenése után, jelenleg — anyagiak híjján — szünetel.

Tekintettel a fentebb mondottakra, tisztelettel és melegen ajánlom Papp Viktor megválasztását.

Budapesten, 1930. december 27-én.

ifj. Hegedüs Sándor *Szász Károly*

a Kisfaludy-Társaság rendes tagja.

A TÁRSASÁG VAGYONA.

1931. december 31-én.

I. Saját vagyona :		
1. Künn levő alapítványokban	2,200 P	— f
2. Értékpapirokban (névérték 1,532,600 P)	126 «	60 «
3. A Magyar Földhitelintézet folyószámláján	18,854 «	01 «
Összesen ...	21,180 P	61 f
II. A Shakespeare-bizottság vagyona	118 «	80 «
Mindössze ...	21,299 P	41 f

Ezen kívül telekkönyvi tulajdonosa a Kisfaludy-Társaság a Fábiánsebestyén (Békés m.) község határában levő 165 kat. hold 131 öl terjedelmű földbirtoknak. Ebből 120 kat. hold a községgé alakulás céljára átengedett dobozmegyeri 58 hold 1178 öl területű *Aszalay-alapítványi* földbirtokért jutott cserébe Társaságunknak s haszonélvezete ez idő szerint még az örökhagyó rokonait illeti, a vele egy tagban levő 45 holdat pedig az Országos Földbirtokrendező Bíróság juttatta Társaságunknak, de ennek haszna egyelőre a vételár törlesztésére megy.